KORUNK

A NEMZET MEGHATÁROZÁSA • EGYÜTTÉLÉS, KÖLCSÖNHATÁS • A NEMZETISÉG FOGALMA • ETNOSZ ÉS ETHOSZ • NEMZETI SZUVERENITÁS – SZOCIALISTA NEMZETKÖZISÉG • LEVÉL A FIATALOKHOZ • ESZMÉNYKERESŐ IFJÚSÁG • A JANCSÓ-FILM VILÁGA • TUDATFORMÁLÓ SZÍNHÁZ • ELEK APÓ TURNÉI • TAMÁSI ÁRON LEVELE AMERIKÁBÓL • A „VIDÉK" – MA •

1971 | 5

E SZÁM MUNKATÁRSAI

BUKAREST

Lăzărescu, Constantin
Rădulescu, Ilie
Vlad, Constantin

KOLOZSVÁR

Ágoston Vilmos
Balázs Sándor
Balogh Edgár
Banner Zoltán
Bretter György
Csortán Ferenc
Gaal György
Gáll Ernő
György Dénes
Kallós Miklós
Kántor Lajos
Kovács Kálmán
Könczei Ádám
Markó Béla
Mikó Imre
Nagy György
Nagy Gyula
Németi Rudolf
Salamon László
Sipos Attila
H. Szabó Gyula
Szász László
Tamás Gáspár Miklós
Török László

KOVÁSZNA

Fábián Ernő

MÁRAMAROSSZIGET

Katz Nándor

SEGESVÁR

Farkas Miklós

SZATMÁR

Gyöngyösi Gábor

KÜLFÖLDI SZERZŐK

Kolozsvári Papp László
Kon, Igor Sz.
Wild, Dieter

Szervátiusz Jenő szobra

XXX. évfolyam, 5. szám 1971. május

KORUNK

havi szemle

NAGY GYÖRGY	A nemzetiség fogalma	663
CONSTANTIN VLAD	A nemzet meghatározása	674
MIKÓ IMRE	Nemzet és nemzetiség	681
ILIE RĂDULESCU	Együttélés — kölcsönhatás	692
GÁLL ERNŐ	Etnosz és ethosz	695
CONSTANTIN LĂZĂRESCU	Nemzeti szuverenitás — szocialista nemzetköziség	706
BALOGH EDGÁR	Levél a fiatalokhoz	719
ZIRKULI PÉTER	Tamási Áron emlékére (vers)	723
NÉMETI RUDOLF	Hogy az érkező meghonosodjék...	724
SZÁSZ LÁSZLÓ	Alkotórészei legyünk	724
TÖRÖK LÁSZLÓ	Bepillantani a műhelytitkokba	725
SIPOS ATTILA	Valódi életeszményt	726
H. SZABÓ GYULA	Vallani és vállalni a népet	726
MARKÓ BÉLA	Nem lekötelezettség, hanem elkötelezettség	727
NAGY GYULA	Részesei legyünk az alkotásnak	728
CSORTÁN FERENC	Döntő szerep hárul ránk	728
GAAL GYÖRGY	Itt élni és dolgozni	728
K. PAPP LÁSZLÓ	A Jancsó-film világa	730
SALAMON LÁSZLÓ	Váradi eszmélkedés	741

HAZAI TÜKÖR

FÁBIÁN ERNŐ	Milyen a vidéki élet?	753

JEGYZETEK

GYÖNGYÖSI GÁBOR	Monológ egy monodrámáról	759
TAMÁS GÁSPÁR MIKLÓS	Egy szerény filozófus emlékére	761
BANNER ZOLTÁN	Árnyékunk a falon	762

NEMZETKÖZI ÉLET

KALLÓS MIKLÓS	A J.-J. S.-S. jelenség	765
IGOR SZ. KON	Nemzeti konfliktusok a kapitalista országokban	770
DIETER WILD	Önfeláldozó halál — Amerikáért	778

FÓRUM

BRETTER GYÖRGY
BALÁZS SÁNDOR — Vita a tézisről és antitézisről — 783

IFJÚSÁG-NEVELÉS

KOVÁCS KÁLMÁN — Nevelés, gondolkodás, matematika — 788

DOKUMENTUMOK

GYÖRGY DÉNES — Benedek Elek „turnéi" — 795
TAMÁSI ÁRON — levele Amerikából — 799

SZEMLE

KÁNTOR LAJOS — Tudatformáló színház (Kövek) — 801
KÖNCZEI ÁDÁM — A népdalkultúra tudatosságáról — 806
ÁGOSTON VILMOS — Kávéházi beszélgetés Király László két kötetéről — 812

LEVELEK A SZERKESZTŐSÉGHEZ

KATZ NÁNDOR — Emlékezés Gaál Gábor „uram"-ra — 822
FARKAS MIKLÓS — Kiváltságosoké-e a matematika? — 823

TÉKA, LÁTÓHATÁR
A KORUNK HÍREI

Műmellékleten Fülöp Antal Andor festményei
Györkös Mányi Albert festménye, Feszt László és Hincz Gyula grafikái,
Kabay Béla és Szabó Tamás fotói

Gépelt kéziratokat kérünk
Kéziratokat nem őrzünk meg

KORUNK

ALAPÍTOTTA Dienes László (1926), **SZERKESZTETTE** Gaál Gábor (1929—1940)
Postacím: Cluj, Căsuţa poştală 65, Republica Socialistă România.
Szerkesztőség: Kolozsvár, Szabadság tér 4—5. Telefon: 1 14 68, 1 38 05
SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG: Balogh Edgár (főszerkesztő-helyettes), Gáll Ernő (főszerkesztő), Gáll János, Kántor Lajos, László Béla (szerkesztőségi főtitkár), Lázár József, Szabó Sándor. Bukaresti szerkesztő: Aszódy János, Bdul Hristo Botev 26. Telefon: 56 09 22.

NAGY GYÖRGY

A NEMZETISÉG FOGALMA

A sokoldalúságra törekvés és a teljesség-igény, mely szocialista társadalmunk építésének jelenlegi tartalmát alapvetően meghatározza, mindinkább áthatja a szociológiai kutatásokat is, új dimenziók, eddig fel nem térképezett területek és viszonyrendszerek felé irányítva a tudományos érdeklődést. Ez, valamint az időszerűség sajátos, a konkrét mindennapi tevékenységben is megragadható tényezői magyarázzák a nemzetiségi problematikára irányuló figyelem megnövekedését.

A valóságot az eszmény nevében szüntelenül ostromló és állandóan előbbrevivő pártpolitika nyújtotta perspektívák szelleme szerint munkálkodó szociológiánk eljutott az ország etnikai-demográfiai összetételével, a román nemzet és az együttélő nemzetiségek strukturális és egymás közti viszonyaival, a nemzetiségi lét anyagi, tudati és alakzati jellemzőivel kapcsolatos kérdésekhez, felmérte azok jelentőségét, s első következtetésként megfogalmazta tanulmányozásuk kiszélesítésének és szakdiszciplínai szintre emelésének szükségességét. A szükségesség megállapítása látszólag még nem nagy eredmény, hisz lényegében csak egy társadalmi elvárás egyszerű tudomásulvételét, illetve egy objektív adottság immanenciájából kisugárzó kívánalom egyszerű rögzítését jelenti. De tekintetbe kell vennünk, hogy a tudományos kutatásban minden probléma-meghatározás szerves logikai tartozékként magában hordozza a kutatómunka megfelelő irányú felerősödésének bizonyosságát is. Ugyanakkor arról sem feledkezhetünk meg, hogy jelen esetben nem pusztán egy, a szociológia elméleti és tematikai expanziója révén előállt kérdésről van szó, hanem egész szocialista fejlődésünk szempontjából alapvető fontosságú problémáról.

Amint azt pártunk főtitkára, Nicolae Ceauşescu elvtárs a Magyar Nemzetiségű Dolgozók Országos Tanácsának márciusi plenáris ülésén hangsúlyozta, a hazánkban élő különböző nemzetiségű dolgozókat szilárd szocialista egységbe integráló tényezők behatóbb megismerésének, valamint az egyes etnikai-történelmi közösségekre jellemző sajátos profiljegyek, sajátos fejlődésvonalak tudományos feltárásának határozott gyakorlati-politikai jelentősége van. A jelzett szükségesség-megállapítást ez a tény rendkívül nyomatékossá teszi, de anticipálódik benne az a fellendülés is, amely a nemzetiségi közösségek problémáit pásztázó szociológiai-társadalomtudományi kutatásokban minden bizonnyal bekövetkezik.

Ahhoz, hogy szociológiánk sikerrel oldhassa meg a különböző etnikai-történelmi közösségek együttéléséből adódó elméleti kérdéseket, s maradéktalanul betölthesse a nemzeti-nemzetiségi viszonyok tanulmányozása terén ráháruló feladatokat, számottevően gazdagítania kell fogalmi kifejezőeszközeit. Az empirikus élettények és a rejtettebb társadalmi valóságtartalmak elméleti általánosítására, valamint a történelmi materializmus nemzet-koncepciójára és a nemzeti kérdés megoldásának marxi—lenini princípiumaira támaszkodva szociológiánknak ki kell dolgoznia egy

olyan fogalomrendszert, melynek segítségével a modern tudományosság igényeinek megfelelően tudja visszatükrözni a társadalmi jelenségek nemzeti-nemzetiségi vonatkozásait, különös tekintettel a „kisebbségi" népcsoportok rendkívül bonyolult szociál-ontológiai és közösségi státusára. Szükséges tisztáznunk mindenekelőtt a nemzetiség fogalmát, illetve e fogalom szociológiai értelmét-tartalmát, vagyis azokat az organikus jegyeket és jellemzőket, melyek a nemzetiséget mint specifikus etnikai-történelmi képződményt s a nemzetiségi létet mint különleges történelmi-társadalmi státusállapotot ismérvszerűen meghatározzák.

Feleletet kell adnunk arra a kérdésre, hogy szociológiai szempontból mi is tulajdonképpen a nemzetiség.

A nemzetiség fogalma tisztázásának elvi-elméleti jelentősége már néhány évvel ezelőtt felvetődött szociológiai irodalmunkban. Az 1913-ból származó sztálini nemzetdefiníció kritikai felülvizsgálatával s a nemzeteknek a jelenkori történelmi fejlődésben játszott szerepével kapcsolatban 1965-ben megindult elméleti vita az együttélő nemzetiségi közösségek fogalmi körülhatárolása tekintetében is számottevő törekvéseket hozott felszínre. Az eszmecsere során nyilvánvalóvá vált, hogy társadalmi valóságunk bonyolult viszonyrendszereit, szocialista előrehaladásunk dialektikáját csak úgy ragadhatjuk meg teljes összetettségükben, ha szociológiánk fogalomhálózatát a nemzeti-nemzetiségi problémák erőtereiből sarjadó jelenségek irányába is nagymértékben kiszélesítjük. Az Akadémia kiadójának gondozásában 1967-ben megmegjelent Socialismul şi progresul (A szocializmus és a haladás) című tanulmánykötetben Elena Florea külön kiemelte az etnikum, nép és nemzetiség fogalmak pontos és körültekintő használatának fontosságát. Hangsúlyozta, hogy e fogalmak szociológiai kimunkálása révén nemcsak az általuk közvetlenül jelölt társadalmi-történelmi struktúraképződmények megértéséhez jutunk közelebb, hanem a voltaképpeni nemzeti organizmusok lényegéhez is (Cu privire la caracteristicile generale ale naţiunii). Egy másik tanulmánykötetben, melyet a Politikai Könyvkiadó jelentetett meg Stat — naţiune — progres social címmel 1968-ban, Tudor Bugnariu már kísérletet tett arra is, hogy összegezze az együttélő nemzetiségek közösségi jellemzőit, és meghatározza objektív adottságaikat, melyek számukra az együttélésben is sajátos szociál-ontológiai státust biztosítanak (Naţiunea socialistă).

Részben az említett vitával, részben a korszerű nemzetiségi önismeret megteremtésének ügyével összefüggésben a hazai magyar nyelvű szociológiai-társadalomtudományi szakirodalomban és publicisztikában is többször felmerült a nemzetiség fogalom tisztázásának és a hozzá kapcsolódó társadalmi-közösségi entitás sajátos minőségként való felmutatásának igénye. Számos cikket, tanulmányt idézhetnénk az utóbbi évek magyar nyelvű folyóiratanyagából, melyek ennek az igénynek a jegyében íródtak. Valamennyi szerző kiemelte azt a gondolatot, hogy a nemzeti-nemzetiségi viszonyok és velleitások feltérképezése terén az alanyi lüktetéstől áthatott állásfoglalások nem pótolhatják az objektív valóságvonatkozások szigorú rendjét kibontó tudományos elemzést, ez utóbbi pedig nem nélkülözheti a fogalmi koherenciát.

Jordáky Lajos a nemzetiségi történetírás feladatairól, valamint a nemzetiségi múlt és a nemzetiségi ma összefüggéseiből leszűrődő jelenségek interdiszciplináris megközelítést követelő kérdéseiről szólva, kimondottan is utalt a nemzetiség fogalma felfejtésének elsőrendű fontosságára. Hangsúlyozta, hogy a szociológiának feltétlenül vizsgálódásai homlokterébe kell állítania a nemzetiség, illetve a „nemzeti kisebbség" fogalmát, s hasznosítva a történettudomány eredményeit is, meg kell világítania, miképpen kapcsolódik az a nemzet és az állam fogalmához (Legújabbkori történetkutatásunk néhány feladata. Korunk, 1970. 4). Gáll Ernő a két világháború közötti

romániai magyar szociológiai-társadalomtudományi műveltség pozitív értékű hagyományait boncolgatva, ugyancsak többször kitért a nemzetiség-fogalom tisztázásának s a nemzetiség-ismérvek világos elméleti kipontozásának jelentőségére (Társadalomtudomány és önismeret. Korunk, 1969. 6.; Társadalomtudományi hagyományaink és az önismeret. Korunk, 1969. 7). Mikó Imre a szabad nemzetiségi nyelvhasználat jogi vetületeit és vonatkozásait, valamint a nyelvi egység etnikai-közösségi struktúrát teremtő erejét vizsgálva, a nemzetiség-fogalom tartalmi körülhatárolását már nemcsak dezideratumként fogalmazta meg, hanem Tudor Bugnariuhoz hasonlóan, ténylegesen is megkísérelte elmélyíteni (Nyelv és jog. Korunk, 1970. 9).

A nemzetiségi problematika tudományos igényű tanulmányozását szorgalmazó álláspontok és törekvések ezen egyöntetűsége, a román és magyar társadalomkutatók feladatértékeléseinek itt vázolt konszonanciája mögött általános katalizáló tényezőként a közös haza, a sokoldalúan fejlett szocialista társadalom megteremtésének osztathatatlan és egységbe tömörítő perspektívái, valamint pártunknak és államunknak dinamikus, demokratikus tartalmában szüntelenül mélyülő nemzetiségi politikája állanak. Az együttélésnek, az együttmunkálkodásnak s a történelmi-társadalmi fejlődésköveteimények együttes érzékelésének és együttes vállalásának kézzelfogató kifejeződése ez. Ugyanakkor megmutatkozik benne a hazai társadalomtudományok alkotó szellemisége, tematikai fogékonysága és a marxizmus—leninizmus következetes elsajátításán alapuló elméleti fogékonysága.

Meggyőződésünk, hogy az elvi szilárdság és a gyakorlati tisztánlátás, a történeti szemlélet és a pártos magatartás szerves összefonódásának az a magasrendű példája, amely Nicolae Ceauşescu elvtársnak, pártunk főtitkárának és államtanácsunk elnökének a Magyar és a Német Nemzetiségű Dolgozók Országos Tanácsai legutóbbi plenáris ülésein mondott beszédeiben öltött testet, újabb elemekkel fogja gazdagítani társadalomtudományi kutatásainknak ezeket az alapjellemvonásait.

*

A nemzetiség, illetve a „nemzeti kisebbség" fogalma a társadalomtudományi fogalmak ama csoportjába tartozik, melyek polivalens jelentést hordoznak magukban, s ennélfogva egyaránt alkalmasak bizonyos valóságvonatkozások adekvát kifejezésére és bizonyos tényállapotok elködösítésére. A marxista szociológia fontos feladata, hogy világosan meghatározza az ilyen polivalens fogalmakhoz tapadó terminológiai értékeket, s ezzel elhárítsa a félreértések és a félremagyarázások lehetőségét. Ez természetesen nem könnyű feladat. Különösen nem könnyű egy olyan összetett fogalom esetében, mint a nemzetiség, melyet jelenleg nem csupán a köznyelvben, hanem a szociológiai irodalomban is sokszor zavaros és ellentmondásos értelemben használnak.

Megfigyelhető, hogy míg például a nemzetre vonatkozólag az általános társadalmi-ontológiai interpretációkban mutatkozó — gyakran nem jelentéktelen — nézetkülönbségek ellenére is kialakult egy eléggé határozott körvonalú fogalmi kép, addig a nemzetiség, illetve „nemzeti kisebbség" kifejezést nem mindig kíséri a megfelelő valóságminőség tudatos tagolású képzete. A szociológia és a társadalomtudományok mind ez ideig nem tanulmányozták kellőképpen a nemzetiségi népcsoportokat, s még kevésbé elemezték azokat a különleges történelmi, kulturális, és más természetű tényezőket, melyek a nemzetiségeknek az etnikai-társadalmi közösségformák fejlődésében elfoglalt sajátos helyét kijelölik. Így nyilvánvaló, hogy a szociológia fogalmi szintjén sem kristályosodhattak ki összefüggő vagy viszonylag koherens értelmi-logikai struktúrák.

Mindennek csak látszólag mond ellent az a tény, hogy a nemzetiségi problematikának és a „kisebbségi" kérdésnek nagyon gazdag nemzetközi szakirodalma van. Az első világháború után, amikor új ütközőpontok és új problémaforrások jelentek meg Európa etnikai térképén, rendkívül megszaporodott a „kisebbségi" kérdést vizsgáló munkák száma. Rövid néhány év alatt a nemzetiségi kérdésnek is könyvtárra menő irodalma keletkezett. Ennek nagy része azonban jogtudományi jellegű volt, s mint ilyen a jogtudományra jellemző ténymegállapítás módszereivel, az adott korszakban hatályos kisebbségvédelmi egyezmények, illetve a gyakorlati jogvédelem szempontjából kutatta a nemzetiségi problematikát. A nemzetiségi és a tágabb értelemben vett „kisebbségi" lét intézményi formákban ki nem fejeződő tartalma egészében terra incognita maradt. A jogtudományi kutatásokhoz nem társult megfelelő szintű szociológiai munka, s így legtöbbször az előbbiek eredményei sem tudták meghaladni a részleges érvényesség kereteit.

A részleges érvényességű problémavizsgálat előtérbe állítása miatt nyilván nem lehet megróni a jogtudományokat, hisz ebben egyik legfontosabb minőségi jellemzőjük nyilvánul meg. Számításba kell vennünk azt is, hogy a két világháború között egy sor tárgyszerűen adott politikai tényező terelte a nemzeti-nemzetiségi viszonyok vizsgálatát jogtudományi irányba. A második világháború után valamelyes mértékben kezdtek ugyan új szempontok is érvényesülni a „kisebbségi", illetve nemzetiségi népcsoportok tanulmányozásában, s ennek során jelentősnek mondható szociológiai kezdeményezések is születtek, végső soron azonban a jogtudományi megközelítés továbbra is uralkodó maradt. Nem kétséges, hogy a nemzetiségi lét szinte minden elemén átszüremlik a nemzeti-nemzetiségi egyenjogúság biztosításának problémája, s e tekintetben elsőrendű szerepe a jogtudománynak, a gyakorlati jogalkotásnak és jogvédelemnek, valamint a politológiának van. De világos az is, hogy egy jogtudományi súlypontú elemzés nem oldhatja meg a nemzetiségek, illetve „nemzeti kisebbségek" társadalmi ontológiai minőségének és mibenlétének kérdését, márpedig mindaddig, amíg nem határozzuk meg egy adott közösség objektív társadalmi státusát, jogi státusát sem tudjuk egyértelműen tisztázni, s így a vele kapcsolatos tényleges jogtevékenység sem lehet zökkenőmentes.

Nem véletlen, hogy a Magyar Nemzetiségű Dolgozók Országos Tanácsának márciusi plenáris ülésén Nicolae Ceauşescu elvtárs a nemzeti-nemzetiségi realitások tanulmányozásáról, a hazai nemzetiségek jelenbeli adottságainak és jövendőbeli fejlődési távlatainak kutatásáról szólva, oly nyomatékosan hangsúlyozta a gyakorlati-politikai célszerűséget, ami természetesen jogi finalitást is jelent. „Mindezeket a problémákat — mondotta pártunk főtitkára — elméletileg, tudományosan kell megalapozni, s erre kell támaszkodni a nemzeti kérdéssel és a romániai együttlakó nemzetiségekkel kapcsolatos gyakorlati politika kidolgozásában..." (Beszéd a Magyar Nemzetiségű Dolgozók Országos Tanácsának plenáris ülésén. Bukarest, 1971. 25).

A jogtudományi megközelítésnek a szociológiai-társadalomtudományi vizsgálódással szembeni túlsúlyát a legkézzelfoghatóbban azok a könyvészeti összefoglalások szemléltetik, melyek az első világháború óta a különböző országokban megjelent „kisebbségi" irodalomról készültek. Itt csak Rehák László egyetemi tanárnak a jugoszláviai kisebbségekről írott „jogi politikai tanulmányát" kívánjuk megemlíteni (A kisebbségek Jugoszláviában. Újvidék, 1967), melyhez a szerző egy több mint 450 címből álló bibliográfiai tájékoztatót is csatolt, de ugyanúgy hivatkozhatnánk Jacob Robinson és Hugo Wintgens a 20-as évek végén, illetve a 30-as évek elején megjelentetett könyvészeti felméréseire, vagy az ENSZ 1949-es The Main Types and Causes of Discrimination című kiadványára (New York, 1949), amely hasonlóképpen bő áttekintést nyújt a „kisebbségi" kérdést tárgyaló nemzet-

közi irodalomról. A Rehák tanulmányát kísérő bibliográfiai összefoglalásban nemcsak az anyag hatalmas mennyisége ragadja meg a figyelmet, hanem a válogatás igényessége is. Címskálája Otto Bauertől, Karl Rennertől és Jászi Oszkártól Juraj Zvaráig, Fábry Zoltánig és Balogh Edgárig terjed, de csak elvétve találunk benne kifejezetten szociológiai munkát. Rehák meg is jegyzi, hogy „a polgári és később a marxista szociológia lényegében megkerülte a kisebbségi kérdést", majd hozzáfűzi: „Ez a tudomány adós maradt a válasszal általában a nemzeti kérdés területéről származó számos problémára."

A marxista szociológiának a „kisebbségi" problematika kutatása terén megmutatkozó lemaradása — véleményünk szerint — nem valaminő „megkerülésnek", hanem inkább annak a szikes elutasító magatartásnak tulajdonítható, amely a szociológiával szemben hosszú ideig általában megnyilvánult. A „kisebbségekkel", szűkebb elhatárolásban pedig a nemzeti „kisebbségekkel", illetve nemzetiségekkel kapcsolatos marxista szociológiai irodalom hiánya tehát közvetve a marxista szociológia egész múltbeli helyzetére utal. A polgári szociológia valóban igyekezett kitérni a „kisebbségek" kérdése elől, de úgy hisszük, itt sem lehet pusztán ezzel magyarázni a szóban forgó lemaradást. Bárhogyan álljanak is a dolgok, tény az, hogy a legutóbbi időkig a „kisebbségeket", és köztük a nemzeti „kisebbségeket", illetve nemzetiségeket is, szinte kizárólag jogalanyiságukban szemlélték s jogtudományi témaként kezelték. Eltekintettek attól, hogy ezek a „kisebbségek" majdnem minden életmegnyilvánulásukban társadalmi-közösségi struktúraegységekként viselkednek. Így alakult ki az a helyzet, hogy a „kisebbség" fogalma általában, jelesül pedig a nemzeti „kisebbség" fogalma jelenleg jogi szempontból sokkal körülhatároltabb, mint szociológiai szempontból, bár — mint már megjegyeztük — szociológiai megalapozás nélkül a jogi megközelítés sem lehet teljesen evidens.

Bizonyos terminológiai differenciálásra és egyértelműségre való törekvés a „kisebbségi" kérdés tárgyalásában az egyes államjogi rendszereken és az általános nemzetközi jogon belül egyaránt megfigyelhető. A nemzetközi jogban érvényesülő ilyen irányú tendenciákat a legnyilvánvalóbban az ENSZ hivatalos vagy félhivatalos okmányai bizonyítják. Különösen szembetűnő ezekben a különböző jellegű „kisebbségek" árnyalt fogalmi elhatárolása egymástól. Így például a Közgyűlés 1948. december 10-én elfogadott határozata „a kisebbségek sorsáról" különbséget tesz faji, nemzeti, vallási és nyelvi kisebbségek között. Hasonlóképpen a faji, nemzeti, vallási és nyelvi kisebbségek megkülönböztetése mellett foglalt állást az ENSZ főtitkárának „a kisebbségek meghatározásáról és osztályozásáról" készített 1949-es memoranduma is. Természetesen ez a differenciált fogalomhasználat szinte minden esetben az adott fogalomkör tárgyi tartalmának többé-kevésbé világos rögzítését is jelenti. Ebben a vonatkozásban irányadónak általában az Emberi Jogok Bizottságának a diszkrimináció elleni és kisebbségvédelmi albizottságában elfogadott ama megfogalmazást tekintik, mely szerint a „kisebbség" fogalma „szilárd etnikai, vallási vagy nyelvi hagyományú és sajátosságú", nem túlsúlyban levő népcsoportokat jelöl, melyek különböznek a lakosság többségétől, és különbözőségük megőrzésére törekszenek (lásd A. Demichel: L'évolution de la protection des minorités depuis 1945. Revue Générale de Droit International Public, 1960).

Ha a jogtudományi munkákban és a különböző szintű meg érvényű jogi szövegekben használatos terminológiát — amely nem tükrözi ugyan átfogóan a „kisebbségek" társadalmi státusát, de igyekszik megragadni legalább néhány fontosabb jellemzőjüket, melyek kiindulópontul szolgálhatnak jogalanyi minőségük meghatározásához — egybevetjük a jelenkori szociológia fogalomsoraival, ismét csak azt állapíthatjuk meg, hogy ez utóbbiakból szinte teljesen hiányzik egy kidolgozott,

összefüggő, a „kisebbségeket" társadalmiságukban megkereső kategóriarend. Ez főleg a nemzeti „kisebbségek", illetve a nemzetiségek tanulmányozásában okoz nagyon sok zavart. A nemzetiségekkel kapcsolatban jelenleg a szociológiában és a társadalomtudományokban beszélnek „nemzetiségről" és „kisebbségről" általában, de használják az „etnikai csoport", „népcsoport", „faji kisebbség", „kulturális kisebbség", „nyelvi kisebbség" kifejezéseket is.

Nem mentes ettől a fogalmi bizonytalanságtól a marxista szociológia sem. A szovjet szociológusok és társadalomkutatók a „kisebbségekről" szólva leginkább két fogalmat szoktak használni: a nemzeti kisebbség és az etnikai csoport fogalmát. Az utóbbi kategóriát szóhasználattal még narodnosztynak is nevezik, ezt a magyar nyelvű szakirodalom nemzetiségnek fordítja, pedig valójában egyebet jelent: népességet vagy még inkább „népiséget". De a narodnoszty kifejezés a sztálini nemzetmeghatározással kapcsolatos, 1965-ben kezdődött vitában például teljesen más értelemben is felbukkant. M. Sz. Dzsunuszov, a vita egyik résztvevője, ezzel a kifejezéssel a nemzetet közvetlenül megelőző etnikai-történelmi közösségformákat jelölte (Nacija kak szocialno-etnicseszkaja obscsnoszty ljugyej. Voproszi isztorii, 1966. 4).

A lengyel szociológiában használt terminológia bizonyos pontokon közel áll a Dzsunuszov-féle fogalomértelmezéshez. A nemzetiség fogalmán a lengyel szociológusok nem nemzeti „kisebbséget" értenek, hanem olyan etnikai-történelmi közösséget, amely a néptől a nemzet felé való fejlődés átmeneti állapotában van. Jan Szczepański például úgy vélekedik, hogy a nemzetiség fogalma csakis két dologra utalhat: 1. valamely nemzethez való tartozásra és 2. olyan etnikai-történelmi közösségre, amely már meghaladta a népre jellemző evolúciós szakaszt, de még nem érte el a teljesen kialakult nemzet fokát. „A nemzetiség ebben a második jelentésében az olyan emberek közösségét jelenti, akik már megteremtették saját önálló kultúrájukat, de még nem rendelkeznek a független politikai lét hagyományával" (A szociológia alapjai. Budapest, 1968. 204).

Sajátos felfogás alakult ki a nemzetiség fogalmával kapcsolatban a jugoszláviai szociológiai és politikai irodalomban. Ennek lényege az, hogy a nemzeti „kisebbségek" a szocializmus gazdasági, társadalmi és politikai viszonyai között válnak csak nemzetiségekké, vagyis akkor, amikor maguk is államalkotókként, illetve az egyenjogúság és a demokrácia szubjektumaiként léphetnek fel. Ez a koncepció végső soron a polgári és szocialista nemzetek közötti klasszikus különbségtételt viszi át egy másik etnikai-történelmi közösségformára, s ennek alapján beszél a kapitalizmusban nemzeti kisebbségekről, a szocializmusban viszont nemzetiségekről. Egyébként 1963-ban a jugoszláv szövetségi alkotmány is kimondotta, hogy a jövőben a nemzeti kisebbségeket nemzetiségeknek kell tekinteni.

Hazai társadalomtudományi szakirodalmunk, politikai és közéleti terminológiánk az ország területén lakó nem román népesség különböző etnikai-történelmi közösségeit általában az „együttélő nemzetiségek" kifejezéssel jelöli, de használatos a „nemzetiség" fogalma jelző nélküli formában is. A „nemzetiség", illetve az „együttélő nemzetiség" fogalmának történeti, politikai és jogi szempontból jól körülhatárolható tartalma van. A két világháború között, mintegy kisugárzásaként a kisebbségvédelmi egyezmények, a népszövetségi tanácskozások és a politikai zsurnalisztika nyelvezetének, nálunk is a „nemzeti kisebbség" kifejezés terjedt el. De a burzsoá-földesúri kormányzatok államjogi formulaként is ezt fogadták el, mert nacionalista politikájuk ideológiai alátámasztása és eszmei igazolása szempontjából megfelelő interpretációs lehetőségeket láttak benne. Hazánk első demokratikus kormánya az 1945. augusztus 6-án elfogadott 629-es számú törvényrendeletével hivatalosan meg nem felelőnek minősítette a „nemzeti kisebbség" kifejezést, mert a nemzeti elnyomás

körülményei közepette állampolgári másodlagosságot kifejező hangulati elemekkel telítődött. A nemzetiség fogalma azóta általánossá vált, s történeti, politikai és jogi vonatkozásaiban egyaránt határozott tartalmat kapott. Pártunk következetes marxista—leninista nemzetiségi politikájának, a román nemzet és az együttélő nemzetiségek közötti egyenjogúság megvalósításának eredményeképpen ma világosan áll előttünk közösségi létünk egész politikai koordináta-rendszere, szocialista valóságunkba ágyazódó gazdag perspektívája.

Míg történeti, politikai és jogi szempontból a nemzetiség fogalma egyre egyértelműbb és árnyaltabb jelentésűvé vált, addig szociológiai terminológiánk továbbra is ellentmondásos maradt. A marxista szociológiának a „kisebbségi" kérdés tanulmányozásában megmutatkozó általános lemaradása következtében hazai szociológiai irodalmunkban is felgyülemlett egy sor tisztázatlan probléma, s még ma sem mondhatjuk, hogy a lemaradást sikerült elhárítanunk. Itt csak a nemzetiség-fogalom értelmezésével kapcsolatban esetenként még megnyilvánuló elméleti bizonytalanságra kívánunk utalni. Elena Florea például a nemzetkategóriát taglaló egyik tanulmányában úgy véli, hogy a nemzetiség fogalmának csakis az alábbi három jelentése lehet: „a) kialakulóban levő nemzet vagyis pre-náció; b) egy bizonyos nemzeti volthoz való tartozás...; c) etnikai származás" (eredetiben: „a) naţiune în curs de formare sau pre-naţiune; b) apartenenţă la o anumită naţionalitate...; c) origine etnică" — Consideraţii privind categoria de naţiune. Revista de filozofie, 1967. 12). Nyilvánvaló, hogy a hazánkban élő nemzetiségekre mint etnikai-történelmi közösségekre egyik értelmezés sem alkalmazható. Ha Elena Florea mégis csak ezeket az értelmezési lehetőségeket tételezi fel, teszi ezt azért, mert — mint más megállapításaiból kitűnik — egészében a francia szociológia ama jakobinus ihletésű álláspontját osztja, mely szerint a nemzet egyenlő az állam polgárainak összességével. Egy ilyen koncepcióban a nemzetiség természetesen nem jelenthet mást és többet, mint pusztán etnikai származást.

Elena Florea felfogásával, melyhez hasonlót még idézhetnénk, nem óhajtunk vitába szállni, s jelen dolgozatunk keretei között erre nincs is lehetőségünk. De idézzük itt Nicolae Ceauşescu elvtársnak a Német Nemzetiségű Dolgozók Országos Tanácsa plenáris ülésén elhangzott expozéjából egy igen fontos, szociológiai értékű megállapítást. A romániai német nemzetiség és a haza viszonyáról szólva, pártunk főtitkára többek között a következő terminológiai megjegyzést tette: „Nem mondom azt, hogy német származású lakosságé, mert a származás nem egy és ugyanaz a nemzetiséggel!" (Előadói beszéd a Német Nemzetiségű Dolgozók Országos Tanácsának plenáris ülésén. Bukarest, 1971. 11). Úgy érezzük, hogy ez a rövid mondat nemcsak pártunk nemzetiségi politikájának tudományos megalapozottságáról és a nemzetiségfogalom szilárd államjogi tartalmáról tanúskodik, hanem azokról a feladatokról is, melyeket jelenleg társadalmi fejlődésünk állít szociológiánk elé.

A nemzeti „kisebbségek", illetve a nemzetiségek tárgyalásában jelenleg még tapasztalható fogalmi bizonytalanság leküzdése elmélyült, sokoldalú kutatómunkát követel. A történelmi materialista társadalomszemlélet, az etnikai-történelmi közösségformák fejlődésének dialektikus koncepciója és a nemzeti kérdés megoldásának marxi—lenini programja biztos elméleti kiindulópontot szolgáltat a kutatások számára. Hazai szociológiánk munkaközegét különösen megtermékenyítően hatja át az alkotó szellemiségnek és az eszmei következetességnek az a gazdag kisugárzása, amely pártunknak a nemzetek és nemzetiségek jelenkori szerepével és jövőbeli távlataival kapcsolatos felfogásából árad.

*

Mint már említettük, a nemzetiség-fogalomnak polivalens tartalma van. Több dolgot jelöl, s ahhoz, hogy eljussunk a minket érdeklő jelentéstartalmához, először le kell választanunk róla a tárgyunkhoz közvetlenül nem kapcsolódó szemantikai rétegeket. Fontosnak tartjuk ezt már csak azért is, mert ezzel eleve elkerülhetünk minden félreértést, amit a szóban forgó fogalom — éppen sokértelműsége révén — esetleg felidézhet.

Első megközelítésben a nemzetiség fogalma valamilyen modern etnikai-történelmi közösséghez, nemzethez vagy nemzetiséghez való tartozásra utal. Ebben a formájában a nemzetiség fogalma különösebb problémákat nem vet fel, s szinte természetes, hogy a szociológusok és társadalomkutatók, így azok is, akiket az eddigiekben idéztünk, egyszerű evidenciaként tárgyalják. Amikor valakinek a nemzetiségéről érdeklődünk, lényegében azt akarjuk megtudni, hogy az illető milyen nemzeti vagy nemzetiségi közösséghez tartozik. Hasonlóképpen nemzeti, esetleg nemzetiségi közösségekhez való tartozást konstatálunk akkor is, amikor például román, magyar, német, angol, francia vagy más nemzetiségű emberekről beszélünk.

A nemzetiség-fogalomnak ezzel az elsődleges és evidens jelentésével kapcsolatban feltétlenül hangsúlyoznunk kell, hogy az mindig individuum, egyén státusát jelöli, ami viszont minden esetben döntően szubjektív meghatározottságú. Az etnikai-történelmi közösségek valamennyi formájukban objektív képződmények, s az emberek ugyancsak akaratuktól függetlenül születnek bele egy adott etnikai-történelmi közösségbe. De etnikai-történelmi közösségét a beleszületésen túlmenően az embernek vállalnia is kell, ez a vállalás pedig csak egyéni aktus lehet, az egyéni aktust viszont közvetlenül szubjektív-tudati motivációk irányítják. Természetesen végső soron a szubjektív-tudati motivációk mögött is objektív tényezők állanak, de helytelen volna figyelmen kívül hagyni, hogy ezek az objektív tényezők rendkívül összetettek, s a szubjektumban való kicsapódásuk rendkívül bonyolult folyamat. Senkire sem kényszeríthetünk rá olyan nemzetiséget, melyet az nem vállal, szóljon bár számtalan „objektív" érv amellett, hogy vállalnia kellene, és ugyancsak nem vonhatjuk kétségbe senki nemzetiségét „objektív" kritériumokra hivatkozva. A nemzeti-nemzetiségi hovatartozás megállapításának csak egyetlen elfogadható és méltányos módja van: a kinyilatkoztatott egyéni opció.

A szocialista társadalom az osztályelnyomás és a nemzetiségi diszkrimináció felszámolásával olyan gazdasági, politikai viszonyokat és olyan közéleti légkört hoz létre, melyben mindenki szabadon szólhat nemzetisége felől. Ebből kiindulva, hazánk politikai és joggyakorlata egyértelműen arra az álláspontra helyezkedik, hogy a nemzetiség megállapításakor csak a személyes szubjektív bevallás tekinthető irányadónak. Példaként elég hivatkoznunk a legutóbbi, 1966-os népszámlálás végrehajtási utasításaira. A népszámlálást végzők számára kibocsátott 9. számú végrehajtási okmány II. fejezetének 38. cikkelye félreérthetetlenül leszögezte: „Minden személy esetében olyan nemzetiség tüntetendő fel, amilyent az kinyilatkoztat."

A nemzetiség fogalmának egy adott etnikai-történelmi közösséghez való tartozásra utaló értelme mellett a szociológiában bizonyos népi-nemzeti fejlődésállapotot kifejező jelentése is van. Ebben a második megközelítésben a nemzetiség fogalma olyan pre-nacionális etnikai-történelmi közösséget jelöl, amely fejlődésében meghaladta ugyan a népközösség stádiumát, de még nem érte el a nemzetre jellemző evolúciós fokot. Mint előbb láttuk, Jan Szczepański neves lengyel szociológus ezt az átmeneti helyzetet úgy jellemzi, hogy egy nép már megteremtette a maga önálló kultúráját, de még nem vívta ki politikai függetlenségét. Pierre Vergnaud francia jogász a francia nemzetszemléletet egészében átható államcentrikus felfogással összhangban ugyanezt így fogalmazza meg: „A nemzetiség olyan szociológiai csoport,

amely nemzetté akarván átalakulni, ennek érdekében először létrehozza a maga államszervezetét" (L'idée de la nationalité et de la libre disposition des peuples dans ses rapports avec l'idée de l'état. Étude des doctrines contemporaines. **Paris, 1955. 17).**

Nincs terünk részletekbe menően taglalni a pre-nacionális etnikai-történelmi közösségek ismérveit, s témánk szempontjából ez nem is tűnik fontosnak. Nem tekintjük elfogadhatónak sem Szczepański, sem Vergnaud nézetét, de túlságosan messzire vezetne, ha megpróbálnánk mélyebbre hatolni fogalom-értelmezéseikbe. Közvetlenül itt minket csupán maga a fogalom érdekel, pontosabban az a tény, hogy a „nemzetiség" kifejezés a szociológiában néptől nemzet felé haladó etnikai-történelmi közösséget, vagyis nemzet-perspektívájú pre-nacionális társadalmi alakulatot is jelent. A marxizmus klasszikusainál is számos példát találunk a nemzetiség fogalmának ilyen értelemben való használatára. Engels például a feudalizmus talaján kibomló nagy etnikai-demográfiai kavargás eredményeit így összegezte: „A népek középkor eleji összevisszaságából lassanként kibontakoztak az új nemzetiségek..." (A német parasztháború. **Budapest, 1949. 145). Ugyancsak a középkor általában terméketlennek tartott idejére vonatkozólag írta Engels a következőket is: „Egy nagy produktumot mégis hátrahagyott:** a modern nemzetiségeket, **a nyugat-európai emberiség újjáalakítását és tagozódását a jövő történelem számára"** (A család, a magántulajdon és az állam eredete. Marx—Engels Válogatott Művei, **II., Budapest, 1963. 275).**

Végül, harmadik megközelítésben **a nemzetiség fogalma olyan, demográfiai szempontból kisebbségi helyzetben levő etnikai-történelmi közösségeket jelöl, amelyek a nemzetek kialakulásával egyidejűleg vagy éppenséggel bizonyos nemzetek kialakulási folyamatának közvetlen részeseiként maguk is szilárd, tartós és bensőleg újszerűen strukturált társadalmi egységekké alakultak, anélkül azonban, hogy a nemzetté formálódás perspektíváját teljes egészében birtokolták volna. Itt egy rendkívül szövevényes jelenséggel állunk szemben, melynek genezisébe gyakran olyan tényezők is belejátszottak, mégpedig meghatározó erővel, melyeknek a nemzetek kialakulásában vagy egyáltalán nem volt szerepük, vagy csak már meglévő objektív tendenciákat teljesítettek ki. Ugyanis nemzetiségek nemcsak az előbb említett módon, tehát nem csupán nemzetek kiformálódásához kapcsolódó szinkrón-közösségekként jelentek meg, hanem — mint Tudor Bugnariu írja — „államhatárok tekintetében beállott változások következtében"** is (Naţiunea socialistă, a Stat — naţiune — progres social **című kötetben, Bukarest, 1968. 63).**

Bonyolult demográfiai folyamatokat kellene elemeznünk, ha részleteiben akarnók megvilágítani a nemzetiségi közösség kiformálódásának azt az esetét, amikor szerves történeti fejlődés szolgáltat hozzá determinációs közeget. Itt csak a legáltalánosabb összetevők felvázolására szorítkozhatunk. Kiindulópontként talán mindenekelőtt azt kell leszögeznünk, hogy a nemzetiség mint kisebbségi közösség már genezisében feltételezi egy többségi közösség jelenlétét ugyanazon a területen. A nemzetté alakulás komplex és hosszadalmas folyamatában a többségi közösség számos új etnikai elemet olvaszthat magába, módosítva ezzel önnön demográfiai képletét is. Az asszimiláció lehet teljes, de előállhat olyan helyzet is, hogy egy bizonyos etnikai csoport a többségi közösséggel lényegében egységes nemzeti organizmusba szerveződve is megőrzi egynémely sajátosságát és a maga külön én-tudatát (például a bretonok, walesiek, provanszálok, frízek).

Végül pedig a történelem dialektikája olyan körülményt is teremthet, hogy egy kisebbségi etnikum a többségi közösség nemzetté fejlődésével párhuzamosan és mintegy annak korrelátumaként maga is új típusú közösségi kötelékek hordozójává válik,

szerkezeti kohézióját megerősíti, s tudati szinten is önálló rendszerbe foglalja. Egyszóval, a többségi közösségtől határozottan megkülönböztethető, és objektív adottságainak sajátos keretei között sajátos etnikai-történelmi képződménnyé szilárdul (például a baszkok, katalánok, flamandok). Az ilyen etnikai-történelmi képződményt, amely bár nem nemzet, de ugyanannak a történelmi korszaknak a terméke, mint ez utóbbi, s ennélfogva ugyanazt a fokot képviseli az emberi közösségformák fejlődésében is, nemzetiségnek nevezzük.

A kelet-európai nemzetiségek kialakulását vizsgálva, számos olyan tényezőt is figyelembe kell vennünk, melyeknek más területeken nem volt szerepük. Kiindulópontként természetesen itt is azt a tényt kell megállapítanunk, hogy hosszú évszázadok óta ugyanannak a területi egységnek a legkülönbözőbb etnikai eredetű lakossága van. Csak e tény alapján alkothatunk valóságos képet „az államhatárok tekintetében beállott változások" Tudor Bugnariu említette nemzetiség-konstituáló következményeiről. De ez vezet el hazai realitásaink igaz megértéséhez, a román nemzet és az együttélő nemzetiségek közötti viszonyok testvériségbe ágyazódó perspektíváinak helyes megítéléséhez is. Itt az eddigiekben kifejtett fogalmi vonatkozásokkal kapcsolatban óhajtunk néhány megjegyzést tenni.

Mindenekelőtt félreérthetetlenül el kell határolnunk a nemzetiség fogalmának ama korábban említett értelmét, mely szerint néptől nemzet felé haladó etnikai-történelmi közösséget, vagyis átmeneti állapotban, pre-nacionális fejlődési stádiumban levő társadalmi entitást jelöl, az előbbiekben körvonalazott másik jelentésétől, amikor is sajátos nemzetkísérő képződményre, „nemzeti kisebbségre" utal. A nemzetiség mint pre-nacionális etnikai-történelmi közösség abban különbözik a modern nemzetiségtől, hogy míg az előbbi a nacionalitást csak fejlődésének távlataként hordozza magában, addig az utóbbinak ez a jellege, formában és különleges körülmények között, de már kialakult. A modern nemzetiség nemcsak eredete szerint szinkrón-jelensége a nemzetnek, hanem egész etnikai-történelmi közösség-lényegét tekintve konacionális alakulat.

Ez a konacionális jelleg azt jelenti, hogy a modern nemzetiség ismérvei — szűkebb objektiváció keretei között hasonlóak a nemzet ismérveihez. Jelenti továbbá azt, hogy a nemzetiség történelmi szerepe és fejlődési útjai alapvonalaikban ugyancsak megegyeznek a nemzet történelmi szerepével és fejlődési útjaival. Nicolae Ceauşescu elvtárs a Magyar Nemzetiségű Dolgozók Országos Tanácsának plenáris ülésén mondott beszédében a nemzetnek és a nemzetiségnek ezt az objektív társadalmi-közösségi együtthaladását logikai evidenciaként fogalmazta meg. „Abból a tényből, hogy a nemzetnek még hosszas perspektívája van, következik, hogy a nemzetiségek léte is hosszas perspektívájú" — mondotta pártunk főtitkára, nemcsak a nemzet túlhaladottságát vagy a nemzetiségek felszívódásra kárhoztatottságát bizonygató nézetek tudománytalan voltára vetve fényt ezzel, hanem a nemzet és a nemzetiség történelmi konszonanciájára, szerkezeti összefüggésére is (Beszéd a Magyar Nemzetiségű Dolgozók Országos Tanácsának plenáris ülésén. Bukarest, 1971. 25).

A modern nemzetiség nemzetkísérő jellege, konacionális közösségi státusa természetesen nemcsak általános ontológiai szinten nyilvánul meg. A nemzetiség társadalmi-közösségi élettevékenysége ténylegesen is mindig hozzákapcsolódik egy nemzet társadalmi-közösségi élettevékenységéhez, azzal összefonódva bontakozik ki. Megjegyzendő, hogy a nemzetiségi lét sajátosságait adó tényezők egyik legfontosabbja ez. Nem „többség" és „kisebbség" viszonyáról van itt szó, s nem is pusztán csak arról, hogy a közös territoriális, gazdasági és politikai adottságok az egymástól különböző etnikai-történelmi tömörüléseket keretszerűen egybefogják. Amikor a nemzetiség konkrét közösségi élettevékenységére is vonatkoztatjuk a konacionális jelzőt,

arra a bonyolult kölcsönös viszonyhálózatra gondolunk, mely évszázados együttélésből sarjadóan nemzetet és nemzetiséget egy országon belül azonos törekvések és egymást szervesen kiegészítő fejlődéstendenciák hordozójává avat.

Fejtegetéseink egészében véve inkább terminológiai természetűek voltak, és elsősorban formameghatározásokat nyújtottak. Ahhoz azonban, hogy a nemzetiségi közösségek etnikai-történelmi minőségéről és mibenlétéről teljes képünk legyen, elemzésünket feltétlenül tovább kell vinnünk, s részletesebben is taglalnunk kell a nemzetiség-ismérveket.

Györkös Mányi Albert: Falusi dalárda

CONSTANTIN VLAD

A NEMZET MEGHATÁROZÁSA

A nemzeteket természetes és kötelező módon a sajátosságok végtelen sokfélesége jellemzi, amelyek egyaránt vonatkoznak kialakulásukra, fejlődésükre és létformájuk összességére mind belső arányaikban, mind nemzetközi összefüggésükben. E jellegzetességeket azok a konkrét történelmi feltételek határozzák meg, amelyek között formálódik és kialakul minden nemzet. Ugyanakkor a nemzet feltételez egy sereg jellemző, közös ismérvet, amely megkülönbözteti más történelmi jelenségektől. A nemzet az emberi közösség tartós formája, hosszas történelmi folyamat eredménye; egy sor jellemző, sajátos megkülönböztető tulajdonságot is mutat.

Sokat vitatott kérdés

A nemzettel kapcsolatos kérdések, főképpen amelyek a nemzetek kialakulására és fejlődésére vonatkoznak, széles körű történelmi, társadalmi, etnográfiai kutatás tárgyai. Mindez élénk tudományos vitát eredményezett, elkerülhetetlenné tette az eszmei összecsapást a marxizmus és a különböző burzsoá irányzatok között.

A nemzet fogalmának értelmezése szoros kapcsolatban áll a társadalom egészére vonatkozó nézetekkel. Ezért nem véletlen a nemzetről vallott spiritualista, idealista szemléletek széles körű elterjedése. A nemzet-lélek szellemi eredetű — állítja Ernest Renan. — Más a múltban, más a jelenben. Mást jelent rendelkezni az emlékek gazdag örökségével, és mást az igazi egyetértés, a közös élet vágya, az a rendületlen óhaj, hogy éljenek a kapott örökség tulajdonjogával (*Qu'est ce qu'une nation?* Paris, 1882, 26).

Mircea Djuvara szerint „a nemzet összes tagjának azonos törekvése és érzésvilága van, közös, egyforma jelleme. A nemzet jellegzetessége lélektani alapban gyökerezik és a törhetetlen együttélési vágyban fejeződik ki" (*Cîteva consideraţii generale în legătură cu principiul naţionalităţilor.* Bucureşti, 1916. 8). C. Rădulescu-Motru a „román eredetről" szóló idealista felfogása kifejtésekor a következő tételt állította fel: „A közösség felismerésének három legfontosabb szakasza — a közös eredet, a közös nyelv és közös sors tudatának kialakulása" (*Etnicul românesc.* Bucureşti, 1942. 14).

Korunk nem marxista szociológiájában széles körben elterjedt a nemzetről alkotott lélektani felfogás. „A legegyszerűbb lehetséges állítás a nemzetről az — mondja Rupert Emerson —, hogy olyan emberek csoportja, akik érzik, hogy egy nemzetet alkotnak" (*L'idée de nation. Annales de philosophie politique,* 1969. 8). Lényegében hasonló elvet vall Bogardus, Ruse és McKaiver. A nemzet egyoldalú, idealista értelmezése kapott megfogalmazást a Nemzetközi Politikai-Filozófiai Intézet 1965 júliusában, Firenzében megtartott IX. kollokviumának előadásaiban is. Az Abertini-elmélet igyekezett áthidalni az álláspontok sokféleségét, amelyek a nemzetet faji, nyelvi, vallási, földrajzi, erkölcsi vagy a hagyományokon alapuló jellegzetességek, valamint a közös együttélésre való törekvés alapján határozták meg. E szerint az elmélet szerint a nemzetet a weberi értelemben vett ideáltípus alapján

kell megfogalmazni, vagyis annak a lehetséges fogalomnak alapján, amely nem felel meg a valóság egyetlen történelmi tényének sem, ellenben összegezi a valóság bizonyos történelmi tényeit, azzal a céllal, hogy lehetővé tegye leírásukat.

A nemzet jellemző jegyei kétségtelenül a lélektani sajátosságok, a hagyományok értékelése, a nemzet értékeihez való ragaszkodás, az a törekvés és akarat, hogy továbbfejlesszék és gazdagítsák őket. De a nemzet ennél sokkal bonyolultabb jelenség. Az idealista koncepciók tagadják a szerves összefüggést a nemzet és a társadalmi élet összessége között, az ismérvek sokaságát és sokféleségét, amelyek az emberi közösségnek erre a formájára jellemzőek.

Ilyen összetett értelmezésig nem jutottak el még az olyan gondolkodók sem, mint Dimitrie Gusti és Petre Andrei, bár a nemzetről alkotott felfogásuk lényegesen haladóbb az előbbiekénél. Gusti a nemzetnek a társadalmi életben játszott cselekvő szerepét hangsúlyozta, összekapcsolva a nemzet kialakulását és létezését a történelmi fejlődéssel. „A nemzetek — írta — aktív életet élnek, létük harc az eszmény és saját sorsuk biztosításáért"; majd: „A nemzetről szóló tudománynak figyelembe kell vennie a történelmi múltat, az elődök és tetteik egész láncolatát, gondolatvilágát" (*Ştiinţa naţiunii. Enciclopedia română*, vol. I. 1938. 19. 21). Gusti, bár kiemeli a nemzet többoldalú (kozmikus, biológiai és társadalomlélektani) meghatározottságát, úgyszintén megjelenésének okait (lelki, gazdasági, jogi és politikai vonatkozásban), a nemzet lényegét mégis kultúrájában látja. „A nemzet — szellemi jelenség, amely a személyiségnek kulturális törvényességet ad" — írta *A háború szociológiájá*ban (*Sociologia războiului.* 1915. 73—74). Petre Andrei szerint a nemzet „kultúrtermék, és azt a kulturális közösséget fejezi ki, amely az élők szüntelen alkalmazkodásának eredményeképpen alakul ki, azonos szokások kifejlesztésével, az egyazon csoporthoz való tartozás tudatának felismerésével" (*Sociologie generală.* Craiova, 1936. 521).

Az ilyen felfogás képtelen legyőzni a nemzet egyoldalú értelmezését, mert nem világítja meg összefüggését a társadalom egészével, a gazdasági élettel, nem hozza kapcsolatba a nemzetet a történelmi determinizmus meghatározta jelenségek sorával. A marxizmus érdeme, hogy lehetővé tette a nemzet tudományos értelmezését, megvilágítva keletkezésének és fejlődésének törvényszerűségeit.

Marx és Engels műveiben számtalan mélyenszántó gondolatot találunk a nemzet megjelenéséről és fejlődéséről, a gazdasági és politikai élet kölcsönös összefüggéséről, a munkásosztály társadalmi felszabadításáért és a népek nemzeti felszabadításáért vívott harc közötti szoros kapcsolatról.

Lenin továbbfejlesztette a nemzetről és a nemzetiségi kérdésről szóló marxista tételeket, az imperializmus körülményeire alkalmazva őket, és nemegyszer hangsúlyozta a közös nyelv és terület, a közös gazdasági élet jelentőségét a nemzet keletkezésében és fejlődésében.

A marxista irodalomban elterjedt a nemzet sztálini meghatározása. Sztálin szerint a nemzet nem valami törzsi vagy faji alapon álló közösség, hanem a nyelv, a terület, a gazdasági élet és a kultúra egységében megnyilvánuló lelki alkat alapján történelmileg kialakult tartós közösség. Mindez együttvéve ugyanakkor a nemzet megkülönböztető ismérveit is jelenti (*Marxizmus és nemzeti kérdés.* Bukarest, 1949. 11). Ebben a meghatározásban Sztálin a marxizmus—leninizmus klasszikus műveiben meglévő elemeket mint a nemzet ismérveit összegezte, de mindehhez hozzáadta a lelki alkat közösségének ismérvét, a nemzet szellemi arculatát, amely a nemzeti kultúra sajátosságában, a nemzet közös kultúrájának eredetiségében fejeződik ki.

A nemzet meghatározásának problémája az utóbbi években nagy érdeklődést váltott ki a marxista tudósok körében is, és széles körű vita tárgya volt. Napjaink tudósai már bekapcsolhatták a kutatásba azokat a tapasztalatokat is, amelyek Ázsia, Afrika, Latin-Amerika államaiban halmozódtak fel. Ugyanakkor ma már rendelkezésre állanak a történeti, etnográfiai, filológiai, filozófiai, szociológiai, gazdasági és jogi tudományok eredményei. Egyes szerzők a nemzeti államot tartják a nemzetek közös ismérvének; P. N. Rogacsev és M. A. Szverdlin a nemzet fogalmáról értekezve a nemzeti államot tekinti a szocialista nemzet ismérvének (*Voproszi isztorii*, 1966. 1). M. O. Manacakanyjan ezt minden nemzetre kiterjeszti. Szerinte a nemzet „... az emberek történelmileg kialakult tartós közössége, amelyet a közös nyelv, a közös terület, a közös gazdasági kapcsolatok és a közös államrendszer jellemez" (*Nemzet és nemzeti államiság. Voproszi isztorii*, 1966. 9). Mások azt javasolják, hogy a népességet vegyék fel a nemzet ismérvei közé (Elena Florea: *A nemzet közös ismérveiről. Socialismul şi progresul.* 1967. 105).

A viták folyamán kifejezésre jutott több olyan vélemény, amely különbözik a nemzet sztálini meghatározásától. Ez a meghatározás számos ellenvetést és bírálatot váltott ki, melyek jó része a közös lelki alkatnak mint a nemzet ismérvének a meghatározását érintette. A kutatók többsége a nemzet meghatározásával kapcsolatos kérdések vitájában helyesnek tartotta a lelki alkatnak mint a nemzet ismérvének a feltüntetését. Egyesek azt vallják, hogy a lelki alkat „a pszichikum, a hagyományok, az életmód, a kultúra és a felszabadító harc sajátosságaiból áll" (P. N. Rogacsev és N. A. Szverdlin i. m.). Mások a nemzet e jellemzőjét a kultúra sajátosságában jelentkező népiség közös jegyeiben látják (J. P. Camerjan: *A törzs, a nép, a nemzet mint az emberi közösségek formái.* Moszkva, 1963. 10; *A nemzet marxi—lenini elméletének időszerű kérdései. Voproszi isztorii*, 1967. 6). Megint mások a nemzet ezen ismérvéhez tartozónak vélik a nemzeti öntudatot (A. G. Agojev: *A nemzet lényege és az öntudat. Voproszi isztorii*, 1967. 7.; Elena Florea i. m.). A közös etnikai eredet, az etnikai hovatartozás tudata a nemzet ismérveihez tartozik, önállóan vagy a közös lelki élet részeként. Ezt a feltevést, amelyet P. N. Rogacsev és M. A. Szverdlin fejtett ki, sokan elfogadták. A két szovjet szerző javasolta meghatározás: „A nemzet az embereknek történelmileg kialakult közössége, amelyet a gazdasági élet, a terület és a nyelv tartós közössége, az etnikai hovatartozás tudata, úgyszintén a lelki alkat, az életmód, a kultúra bizonyos jellegzetességei és a felszabadító harc jellemez" (*A „nemzet" fogalmáról. Voproszi isztorii*, 1966. 1). Voltak ellentétes nézetek is, mint például a J. P. Camerjané, aki hibásnak tartotta a javasolt kiegészítést (*A nemzet marxi—lenini elvének időszerű kérdései).*

Íme néhány az utóbbi évek marxista irodalmában a nemzettel kapcsolatban felvetődött gondolatok közül. Hasonló véleménycsere a nemzet fogalmáról természetes, szükséges és hasznos az elmélet szempontjából, még ha az e keretek között kifejtett egyes vélemények vitathatók is.

Közös gazdasági élet vagy közös gazdasági viszonyok?

A marxista teoretikusok majdnem egybehangzó véleménye szerint a nemzet kialakulásának egyik előfeltétele és legfőbb jellemzője a közös gazdasági élet.

A gazdasági életnek ezt a szerepét látjuk mindenekelőtt a nemzetek kialakulási folyamatában, tehát a nemzet elemzésének történeti aspektusában. Valóban, a még nem nemzeti közösségek akkor válnak nemzetté, amikor a gazdasági élet is nemzetgazdasággá fejlődik. A nemzeti széttöredezettség leküzdése olyan feltételek

között megy végbe, amikor a társadalomban elkezdődik a termelőerők biztos fejlődése, és ez — különösen az iparosítással kapcsolatban — kiszélesíti a nemzeti keretek közötti gazdasági kapcsolatokat, az árutermelést és árucserét, és így elvezet az egységes nemzeti piac megteremtéséhez. Ugyanakkor a közös gazdasági élet mint a nemzet ismérve a már kialakult nemzet jellemzőjeként is fontos szerepet játszik. A kapitalizmusra való áttéréssel egyidőben a gazdasági élet feltétlenül a nemzetgazdaság alakját ölti. Napjaink termelése elképzelhetetlen a különböző gazdasági ágazatok, a termelés és szükséglet mind szorosabb kapcsolata nélkül. Kapcsolatot kell teremteni a különböző vidékek között, egységes egésszé alakítva a gazdasági életet a nemzeti keretek között. A gazdasági élet a nemzet egyik leglényegesebb összetartó ereje, s döntő módon hozzájárul ahhoz, hogy a nemzet az emberek tartós közössége legyen.

Ahogy a társadalmi élet általában elképzelhetetlen anyagi termelés nélkül, úgy a nemzet sem létezhet nemzetgazdasági alap nélkül. A közös gazdaság konkrét tartalmát történelmileg meghatározottnak kell tekinteni. Így, a közös gazdasági élet mint a nemzet ismérve kapitalista keretek között nem foglalja magában azokat a gazdasági viszonyokat, amelyek a közös gazdasági élet minden oldalát jellemezhetik. Engels hangsúlyozza, hogy a gazdasági viszonyok mindenekelőtt érdekviszonyokként nyilvánulnak meg. Létezhetnek, természetesen, nemzeti érdekek is, olyan közös érdekek, amelyek a nemzetgazdaság fejlődésében magának a nemzetnek a fejlődését és létezését, a nemzeti szuverenitást és függetlenséget érintik. *De nem léteznek közös gazdasági érdekek, főképpen alapvető gazdasági érdekek, a nemzetet alkotó osztályok között.* A gazdaság mint egységes nemzeti komplexum fejlődése, a szoros kapcsolatok szétágazó hálózatának megteremtése, amely nemcsak gazdaságilag, de területi szempontból is egyesíti a nemzetet alkotó emberek egész csoportját — íme, ezt jelenti a közös gazdasági tényező a kapitalizmus feltételei között létező nemzet számára.

Meg kell itt említenünk, hogy az integrálódás folyamatai a kapitalista világban, főképpen Nyugat-Európában, olyan gazdasági közösségek „nemzeti jellegét" érintik, amelyek az internacionalizálódás felé fejlődnek. Minthogy — vélik egyesek — e folyamatok kibontakozása nem teszi kétségessé az érdekelt nemzetek nemzeti létét, ezzel az bizonyítható, hogy a nemzetek fennmaradása nincsen összefüggésben a gazdaság mint nemzetgazdaság fejlődésével, ami a nemzet meghatározásában a gazdasági tényezők tagadását jelentené. Ez az álláspont nem állja ki a valóság próbáját. Szerintünk az utóbbi tíz év tapasztalata mást bizonyít: az integrációs folyamatok negatív hatása a nemzeti jellegre nem a fontosság hiányát, hanem fordítva, azt a hatalmas szerepet igazolja, amelyet a nemzetgazdaság tölt be bármely nemzet életében. Valóban, minden, ami akadályozza a gazdaság mint nemzetgazdaság fejlődését, negatív hatással van a népek anyagi életére, újabb és újabb ellentmondásokkal gyarapítja a kapitalizmusban meglevő ellentéteket, és ez a nemzet belső helyzetére, valamint más népekkel való kapcsolataira egyaránt vonatkozik.

A nemzet közös gazdasági életének fogalma mint olyan ismérv, amely a nemzetgazdaság létezését és fejlődését foglalja magában, létezik a szocialista viszonyok között is. A szocialista rendszer megőrzi a nemzeti piacot, melynek alapja a szocialista viszonyokban gyökerezik, erősíti és szélesíti azokat a gazdasági összefüggéseket, amelyek megteremtik a szocialista nemzetgazdaságot. Romániában például a szocialista termelési mód létrehozásában a gazdasági élet tervszerűsítése révén a gazdasági viszonyok történelmileg kialakult hálózata mind szorosabb és tartalmasabb lett, elősegítve ezzel a termelőerők fellendülését. Összességében gazdasági életünk teljesen egységes nemzetgazdasági komplexumként fejlődik, s állandóan szé-

lesíti gazdasági kapcsolatait a szocialista országokkal és más társadalmi rendszerű államokkal.

De a közös gazdasági életnek mint a szocialista nemzet ismérvének ez a jellemzése nem teljes. A szocializmus minőségileg is megváltoztatja a gazdasági közösséget, mivel megvalósítja az egész nemzet, az egész nép gazdasági érdekközösségét. Az a tény, hogy a dolgozók azonos módon viszonyulnak a termelőeszközökhöz, megteremti az alapvető gazdasági érdekközösséget az összes osztályok és rétegek között. Ez az egyenlőség hatalmas tényező az egész nemzet közös céljai szempontjából: a dolgozók jólétének megteremtéséért, a haza gazdasági fejlődéséért vívott egységes harc megerősítése. A fejlődő szocialista gazdaság, az össznépi tulajdonra épülő nemzetgazdaság — amely a kizsákmányolás és elnyomás alól felszabadult emberek együttműködésén alapul — a szocialista nemzet sokoldalú felvirágoztatásának legszilárdabb premisszája.

Nemzet és terület

A nemzet másik előfeltétele és meghatározó ismérve a közös terület. A lakosságnak ez a „helyhez kötöttsége" együtt jár a gazdasági kapcsolatok megszilárdulásával és összefonódásával, s az anyagi javak termelésének szilárd területi-gazdasági komplexumba való átnövéséhez vezetett, ami végül is jelentékeny egyesítő szerepet játszott a nemzet létrejöttében. A népek helyhez kötöttsége szoros összefüggésben volt a politikai centralizációval, a határok kialakulásával, amelyeken belül zajlott a nemzet gazdasági és kulturális tevékenysége, létrejött a politikai hatalom hegemóniája mint az állami szuverenitás kifejezője.

A nemzet létezése és fejlődése elképzelhetetlen az állandó terület, az adott nemzetet alkotó minden ember területi közössége nélkül. De a nemzet számára ez a közösség nemcsak földrajzi jellegű. A terület egysége és funkciója sokkal bonyolultabb. A terület — mint magának a nemzeti létnek a tényezője — előmozdítja a nemzetet alkotó emberek kapcsolatainak alakulását. A talaj és altalaj, az éghajlat hatással van a gazdasági életre, visszatükröződik az emberek nemzeti öntudatában, tehát része van a nemzeti lelki alkat és anyagi kultúra döntő sajátosságainak kialakulásában. A nemzet nem mint egyszerű földrajzi premisszához kapcsolódik ahhoz a területhez, amelyen él, hanem tudatosítja önmaga számára a közös terület létezését, a Haza fogalmához kapcsolja azt a földrajzi környezetet, amelyen él, szülőföldjét látja benne, amelyet az előző korszakokban itt élő nép is védelmezett — gyakran igen kedvezőtlen körülmények között. A szeretet, amelyet az őseink lakta terület iránt érzünk, a ragaszkodás mindahhoz, ami az illető környezet természeti szépségét jelenti, ahol az emberek gyermekéveiket töltik, élnek és dolgoznak — egyike azoknak a tényezőknek, amelyek a nemzetet összekovácsolt egésszé, kiforrott emberi közösséggé, nem pedig véletlenszerű, tagolatlan emberi tömeggé teszik.

A közös terület mint ismérv nemcsak magától értetődő premisszája a nemzet fogalmának, hanem társadalmi, emberi jellemző, amely egyszerre történelmi termék és gazdasági-társadalmi tényező, s hatással van a nemzetet alkotó nagy embercsoportok legfőbb sajátosságaira.

Nemzet, nyelv, kultúra

A nemzetet meghatározó ismérvek közé tartozik a közös nyelv is, amely már a nemzetté válás folyamatában nagy szerepet játszik. A feudális viszonyok megsemmisítéséért vívott harcban leomlottak a nyelv fejlődését akadályozó falak. Az

egységes nyelv hatalmas szerepet játszott a középkori népek nemzetté válásában és általában a nemzetek kialakulásában. Mint az emberek közötti érintkezés eszköze, a nyelv számos feladatot látott és lát el ma is a nemzet életében, a gazdasági tevékenység kibontakozásában, a nemzetet alkotó legfontosabb társadalmi erők társadalmi-politikai tevékenységében, az egész nemzeti kultúra fejlődésében és megszilárdulásában.

A nyelv egysége és szabad fejlődése biztosítja a termelőtevékenység normális fejlődését, a gazdasági csere szélesedését és fokozódását, a nemzet lelki életének felvirágzását, a művészetek, az irodalom, a tudomány, a népművelés és az egész nemzeti kultúra fellendülését. Mindez a közös nyelvet a nemzet egyik legfontosabb ismérvévé teszi.

A nemzet tanulmányozása azt is igazolja, hogy minden egyes nemzetnek megvannak a maga közös lelki tulajdonságai, amelyek a kultúra sajátosságaiban fejeződnek ki.

Az előzőkben már utaltunk azokra a vitákra, amelyeket a nemzetnek erről az ismérvéről folytattak. Nem árt megjegyezni, hogy a szakdolgozatok rendszerint csak az emberi lélek, a pszichikum megjelenési formáira korlátozódnak, de nem tárják fel az ebben rejlő sajátosságok konkrét tartalmát. Rendszerint megállapítják, hogy léteznek bizonyos érzelmek, temperamentum-típusok — például a franciák élénksége, az angolok higgadtsága, az amerikaiak gyakorlatiassága, a németek precizitása —, hogy léteznek közös szokások, hagyományok, hogy megvan a művészetek, főleg a népművészet specifikuma, de nem fejtik ki e számtalan jelenség belső természetét, lényegét, amely a kultúrának sajátos jelleget kölcsönöz.

Ha a nemzet lelki alkatának struktúráját elemezzük, figyelembe kell vennünk azt a tényt, hogy a nemzeti jelleg bizonyos mértékben az anyagi kultúrában is megtalálható, de jelenléte érezhetőbb a szellemi kultúrában. A szellemi kultúra nemzeti sajátosságai hatalmas erővel jelentkeznek az öntudat pszichológiai szintjén, érezhetően tükröződnek a lelki alkatban, érzésekben, szokásokban, a hagyományokhoz való ragaszkodásban, a nemzeti lét eseményeire való eszmei és érzelmi reakciókban, a népi alkotásokban, általában az életmód szellemi összetevőiben.

A nemzeti sajátosságok benne foglaltatnak a rendszeres, programszerű, eszmeileg körülhatárolt öntudatban. Ezen azt értjük, hogy a nemzethez való tartozást szükséges kinyilvánítani a művészi és szakmai alkotásokban, az előadóművészetben, vagyis azt a hatást, amelyet a nemzeti hovatartozás az esztétikára s általában a társadalmi és humán tudományokra gyakorol. Magától értetődik, hogy mind a tartalom, mind a tükrözés módját tekintve a művészi és tudományos alkotásoknak sokkal bonyolultabb meghatározása lehet; de a nemzeti elem jelenlétét e definícióban nem lehet tagadni.

A szó tágabb értelmében tehát a közös kultúrán — mint a nemzet ismérvén — mi a nemzeti kultúrát a maga teljességében értjük. Természetesen a kultúra elsősorban azért nemzeti, mert azok, akik művelik, az adott nemzethez tartoznak, mert a megfelelő nemzeti talajból nő ki, annak gazdasági, politikai, kulturális és ideológiai valóságát tükrözi a világkultúra hatásaival együtt. Szűkebb értelemben véve a közös kultúra mint nemzeti ismérv a lelki alkat azon összetevőiben, vonásaiban és elemeiben foglalható össze, amelyek megadják annak specifikumát, nemzeti sajátosságait, eredetiségét. Ismert tény, hogy a kultúra eredetisége, beleértve a tudományokat is, az egyetemes kultúrával való kölcsönös összefüggésből, valamint a nemzeti sajátosságból következik. A tudományos felfedezések például az emberi lángész vívmányai, ugyanakkor egy bizonyos nemzetiségű tudósok ered-

ményei is, és miközben „gazdagítják a világkultúrát, hírnevet és tekintélyt szereznek nemzetüknek a nagyvilágban.

Az irodalmi és általában a művészi alkotások sokkal „érzékenyebbek" a társadalmi és nemzeti sajátosságokra. Az általános, az egyetemes kifejezése a nemzetin keresztül, a világkultúra gazdagítása mindazzal, ami a legértékesebb a nemzet kincsestárában, nem jelenti a nemzeti elem, a nemzeti kultúra eredetiségének elvesztését, hanem éppen fordítva, az adott nép, nemzet hozzájárulását az emberiség tudástárához, művészi értékeihez.

Az összegezés, ami önként adódik, annak megerősítése, hogy a nemzetet a nemzeti kultura léte jellemzi; ennek megvannak a maga sajátosságai, ezek teszik eredetivé, minden más kultúrától különbözővé az adott nemzet kultúráját.

A közös kultúrának mint a nemzet döntő ismérvének szerepét és lényegét feltétlenül meg kell értenünk, figyelembe véve annak konkrét történelmi jellegét. Mert hogy közvetlenül a felépítményhez tartozik, de legalábbis szoros kapcsolatban áll vele (a szellemi kulturára gondolunk), a nemzeti kultúrát a nemzetre jellemző osztálystruktúra, a gazdasági viszonyok összessége határozza meg. Ezért a közös kultúra mint a nemzet ismérve más, ha kapitalista, és más, ha szocialista nemzetről van szó.

Megjelent a Revue Roumaine des Sciences Sociales szociológiai sorozatában (1970. 3—15). Rövidített szöveg.

Fülöp Antal Andor festménye

MIKÓ IMRE

NEMZET ÉS NEMZETISÉG

1. Egy előző kísérletemben — magyarítsuk így az esszét — a nemzet fogalmát is érintettem (*Nyelv és jog. Korunk,* 1970. 9). S bár fenntartásaim a zárt formulákkal szemben azóta sem oszlottak el, most mégis meghatározásokhoz kell folyamodnom, ha a *nemzet* fogalmából a *nemzetiség* fogalmát kívánom levezetni.

Nem okozna különös nehézséget a nemzet valamelyik múltbeli, többékevésbé klasszikussá vált meghatározását a hazai viszonyokra alkalmazni, hiszen a formuláknak se szeri, se száma, s magam is húzhatnék elő fiókomból jó néhányat. Nekünk azonban *itt és most* van szükségünk a nemzet és a nemzetiség fogalmának meghatározására, annál is inkább, mert Romániában magyar nyelven az utolsó negyedszázad folyamán erre még kísérlet sem történt.

Más tájakon a mi korunkban és más korban a mi tájainkon bizonyára mást értenének vagy értettek volna nemzeten és nemzetiségen, vagy legalábbis a klasszikus definíciókban szereplő ismérvek rangsorolása volna más. Itt és most azonban nem a világviszonylatokra alkalmazott, hanem a szocialista ihletésű román meghatározásokból kell kiindulnunk, azokat kell továbbfejlesztenünk, még ha járatlanabb is az út és nagyobb a tévedés kockázata.

A szociológiai kutatás örvendetes fellendülése hazánkban lehetővé teszi a nemzet és a nemzetiség fogalmának tudományos igényű vizsgálatát. De ugyanakkor az önismeret és a népszolgálat ügye is ez.

2. Az RKP Központi Bizottsága mellett működő Történelmi és Társadalompolitikai Intézet folyóirata, az *Anale de istorie* 1967-es évfolyamában több tanulmány jelent meg a nemzet fogalmáról, a nemzeti közösségről, a nemzet fogalmának marxista értelmezéséről. Így látott napvilágot M. Mariannak az a meghatározása, hogy „a nemzet az etnikai közösség modern formája, amely rendszerint ugyanazon nyelvet beszélő, azonos területen élő, közös gazdasági, politikai és kulturális életet élő népek hosszantartó együttélése útján jött létre, ezek (a tényezők) pedig végső fokon bizonyos nemzeti sajátosság és nemzeti tudat kialakításához vezettek"*.

Ez a körülírás lazább és rugalmasabb formában követi a nemzet sztálini meghatározását. Más szavakkal fejezi ki azt, hogy a nemzet tartós közösség. Nem beszél „a kultúrközösségben megnyilvánuló lelki jegyek"-

* „Națiunea este forma modernă a comunității etnice care s-a constituit prin conviețuirea îndelungată a unor popoare avînd de regulă o limbă comună, în cadrul aceluiași teritoriu și al vieții economice, politice și culturale comune, care au dus, în ultima instanță, la formarea unui anumit specific național și a unei conștiințe naționale" (*Anale de istorie,* 1967. 6).

ről, hanem egyszerűen „bizonyos nemzeti sajátosság"-ot mond. Új elemként veszi fel a meghatározásba a közös politikai élet tényezőjét és a nemzeti öntudatot.

Az is figyelemre méltó: Sztálin *„emberek* közösségé"-ről (obscsnoszty ljugyej), Marian pedig „népek hosszantartó együttélésé"-ről (convieţuirea îndelungată a unor *popoare*) tesz említést. S itt jó lesz azonnal tisztázni a nép fogalmát. A nép: a) jelenthet osztályt és néptömeget, szemben az uralkodó osztállyal; b) jelentheti az ország lakosságát, annak összességét, az ország népét; c) de jelentheti — s itt ebben az értelemben használjuk — a társadalmi ranglétrán a törzs és a nemzet között álló alakulatot.

A világ népei a rabszolgatársadalomtól a hűbériséghez való átmenet korában alakultak ki, a nemzetek alakulása a hűbériség bomlásakor következett be. S bár a nemzetnek is a nép az alapja, s bár a fejlődés során nehéz határt vonni közöttük, a nemzet mindenesetre a műveltség és az öntudat magasabb fokát tételezi fel. *A nemzet önmaga tudatára ébredt népszemélyiség.*

Marian tehát helyesen vette fel a nemzet ismérvei közé az öntudatot. Az az állítása viszont, hogy a nemzet népek hosszantartó együttélése útján jön létre, félreértésre adhat alkalmat. Előfordulhat ugyanis, hogy az együttélő népek nemzetté olvadnak össze, de más körülmények között az is megtörténhet, hogy nem, és békében (svédek és norvégek) vagy ellenségesen (Írország és Ulster) élnek egymás mellett. Ha általános szabállyá tesszük, hogy a nemzet több nép hosszantartó együttéléséből alakult, akkor elvetjük azt a képletet, amelyben egy nemzet egy népből formálódott.

Egy nyugati szerző, Izrael Zangwill osztályozása szerint vannak egyszerű nemzetiségek, illetve nemzetek, komplex nemzetek (Anglia), összetett nemzetek (Kanada) és hibrid nemzetek (a régi ottomán birodalomban). Az első, az úgynevezett „nationalité simple" példájául az izlandi nemzetet említi, amely nyelvileg, kulturális és vallási tekintetben homogén népből alakult ki. De nemcsak elszigetelten alakulhatott ki ilyen nemzet, hanem a kontinensen is, mint többé-kevésbé a finn népből a finn, az albán népből az albán nemzet.

Van itt azonban egy másik kockázat is. Ha a nemzetet úgy tekintjük, mint egyes népek hosszantartó együttélésének eredményét, akkor ez könnyen oda vezethet, hogy a nemzetbe más népeket, nemzetiségeket is besorolunk, amelyeknek külön etnikai tudatuk van. Így aztán a nemzetet — helytelenül — azonosítjuk az állammal, amint azt a franciák teszik, akiknél a *nationalité* nemcsak nemzetiséget, hanem állampolgárságot is jelent. Deák Ferenc ezen az alapon vette fel az 1868: XLIV. törvénycikk bevezetésébe: „Minthogy Magyarország összes honpolgárai... egy nemzetet képeznek, az oszthatatlan, egységes magyar nemzetet, melynek a hon minden polgára, bármely nemzetiséghez tartozzék is, egyenjogú tagja..."

Ez ellen, a nemzetiségeket is magában foglaló (és csak egyéneiben elismerő) *politikai nemzet* fogalma és ideológiája ellen harcolt — és joggal — az erdélyi románság 1868-tól 1918-ig. Helyesebb tehát, ha a nemzet meghatározása alkalmával *emberek és nem népek* hosszantartó együtteléséről beszélünk. Így az egy népből alakult nemzeteket is belefoglaljuk meghatározásunkba. De a több népből alakult nemzeteket sem zárjuk ki, hiszen azok is közösségek.

3. Adva van tehát a nemzet fogalmának egy korszerű román meghatározása, amely a nemzetiség körülírásához is alapul szolgálhat. A nemzetiség kérdésére ugyanis az *Analele* 1967. évi 6. számának szerzői, A. Gavrilă, M. Marian és El. Florea, nem térnek ki. A *Dicţionarul Enciclopedic Român* sem határozza meg a nemzetiséget mint közösséget. A gondolatmenet tehát — magyar nyelven és a román nemzetfogalom szellemében — folytatásra vár.

Mivel pedig a *nemzetiség* szónak nyelvünkben több értelme van, zárjuk ki előbb a tárgyunkhoz nem tartozó változatokat, hogy a szó — mint burok és hüvely, ahogy Comenius szerette mondani — pontosan takarja a szóban forgó fogalmakat. A nemzetiség szónak ilyen, egyelőre vizsgálatunkon kívüleső értelme a nemzethez, nemzeti kisebbséghez való tartozás („mi a nemzetisége?"). Ilyen a nemzetiség szó, mint valamely nemzetet más nemzetektől megkülönböztető jellemvonások összessége („. . . penész fogja elborítani, megemészteni nemzetiségünket . . ." — írta Bajza József). Így jutunk el a nemzetiség mint *valamely más nemzettel közös állami kötelékben élő népcsoport* fogalmához (Romániában több nemzetiség él).

Ez a sommás meghatározás a nemzetiséget mint „kisebbség"-et államjogi viszonylatban határozza meg. Így szerepel, több mint ötven éve, a nemzetközi jogban is. A Népszövetség védelme alá helyezett kisebbségi szerződések terminológiája szerint a nyelvhasználati és egyéb jogokat többnyire olyan állampolgárok számára engedélyezték, akik „faji, vallási vagy nyelvi kisebbséghez" tartoztak. Az Egyesült Nemzetek dokumentumaiban már *nemzeti,* vallási, faji kisebbségekről van szó.

Az érdekelt államok gyakorlata is különböző. A Szovjetunióban eleinte nemzetiségekről beszéltek, s ebbe az oroszokat is beleértették. Később a nagy nemzeti egységekkel szemben megkülönböztették a nemzeti kisebbség és az etnikai csoportok fogalmát. Jugoszláviában az 1963-as alkotmány kimondta, hogy a kisebbségeket ezután nemzetiségeknek kell tekinteni. Csehszlovákiában az 1968. évi alaptörvény szerint „a Csehszlovák Szocialista Köztársaság a cseh és szolvák *nemzet,* valamint a köztársaság területén élő *nemzetiségek* közös állama". A román szóhasználat egyértelműen az együttélő nemzetiségek *(naţionalităţile conlocuitoare)* elnevezés mellett döntött, mely nem a mennyiségi különbségre (minorităţile naţionale), hanem az együttélés tényére helyezi a hangsúlyt. A „kisebbség" csökkentségi érzést válthat ki, az együttélés a román nemzettel való elszakíthatatlan kapcsolatra utal.

4. Hogyan viszonylik a mi szóhasználatunk a nemzetközi jogban forgalomba hozott fogalmakhoz?

A *vallási* „kisebbségek" problematikája a nemzeti kisebbségeké előtt, a XVI. században jelenik meg. Hiszen már az 1555. évi augsburgi szerződésben gondoskodás történt I. Ferdinánd császár részéről a katolikus rendek szabad vallásgyakorlatáról. Az 1606. évi bécsi szerződés, amelyet Rudolf császár-király és Bocskai István erdélyi fejedelem is aláírt, a protestánsok részére biztosítja ugyanezt.

A Népszövetség és az Egyesült Nemzetek gyakorlatában viszont a vallási kisebbség fogalma ott használatos, ahol keresztények mohamedánok-

kal vagy zsidók kereszténnyekkel és mohamedánokkal állnak szemben. A szocialista országok esetében ez a kérdés nem merül fel, mert nincsenek többségi vagy államegyházak, sem kisebbségi vagy másodrendű hitfelekezetek. A lelkiismereti szabadság és a vallási szertartás szabad gyakorlása mindenki számára egyaránt szavatolt.

A *faji* kisebbség fogalma a színesbőrűek esetében merül fel, bár itt is megtévesztő. A biológiában ugyanis a faj olyan egyedek összességét jelenti, amelyek minden lényegesen örökölhető sajátságban megegyeznek. Biológiai szempontból tehát az egész emberiség egyetlen fajt alkot, mert nem létezik két különböző nemű ember, akik közt a kereszteződés ne volna lehetséges, vagy meddő utódokhoz vezetne. Ezért az emberek vonatkozásában legfeljebb fehér, néger, mongol és egyéb fajtákról (subspecies) beszélhetünk, amelyeket bizonyos testi jegyek egy csoportba foglalnak.

Van azonban a fajnak egy társadalmi értelme is, amelyet nem a hitleristák találtak ki, hanem előttük a francia Gobineau és az angol Chamberlain népszerűsített. Ez a tudománytalan elmélet a fajokat (pontosabban a népeket) felsőbb- és alsóbbrendűekre osztotta fel, s nem a faji kisebbségek védelmét, hanem azok elkerítését, disszimilálását, végső fokon kiirtását célozta. Ez a genocídiumhoz vezető elmélet, amelynek a gyakorlata a második világháború legnagyobb nemzetközi bűntényeit idézte elő, természetesen minden emberi jog tagadását jelenti. Ma már az Egyesült Nemzetek nagy többsége is állást foglal az olyan államok, így a Dél-afrikai Köztársaság ellen, amelyek a faji kisebbségekkel (helyenként a többséggel) szemben az apartheid gyakorlatát folytatják. Hazánk alkotmányában a 17. szakasz tiltja a faji vagy nemzetiségi gyűlölet szítását.

A faj irodalmi szóhasználatának Aranynál („keleti faj"), Adynál („úri fajunk"), Juhász Gyulánál („fajok tanyája") természetesen semmi köze a faji diszkriminációhoz, s az inkább a népre utal, a közös származás oldaláról megközelítve.

A *nyelvi* kisebbség fogalma közel áll a nemzetiség fogalmához, mert a nemzetiség legbiztosabb jele a közös nyelv. Mivel azonban a nemzetiség fogalmához még egyéb ismérvek is, így elsősorban a nemzetiségi tudat, hozzájárulnak, nyelvi kisebbségről világviszonylatban ott beszélhetünk, ahol egy bizonyos anyanyelvet beszélő, de még nemzetiségi létének tudatára nem ébredt kisebbség él. A fejlődésnek ebben a népi, nemzetiség előtti szakaszában is a kisebbség nyelvhasználata biztosított.

Ne menjünk példáért Afrikába vagy Indiába, ahol a legtöbb van. A cigányok sehol sem alkotnak államot, de nyelvükön megértik egymást, s bár rendszerint más nyelvet is könnyen elsajátítanak, és a legkülönbözőbb nemzetekhez tartozónak vallják magukat, nyelvük a nemzetközi jog szempontjából éppen úgy védelemben részesül, mint bármely más, nemzetiségi jelleget meghatározó nyelv.

Az Egyesült Nemzetek Szervezetének dokumentumaiban nemcsak vallási, faji és nyelvi kisebbségekről, de *nemzeti* kisebbségekről is szó van, ami — alkotmányunk szóhasználata szerint — nemzetiséget jelent. Több ez, mint a faji, vallási és nyelvi kisebbség, mert a nemzeti sajátosságok és az öntudat magasabb fokát tételezi fel. Ez a kisebbség körébe tartozó fogalmak felső foka. Ilyen értelemben nevezi a mi szóhasználatunk is

együttélő nemzetiségnek (nemzeti kisebbségnek) a magyarokat, németeket, ukránokat, délszlávokat és a jiddis nyelvet beszélő zsidóságot is. Ezekre leszünk tekintettel a nemzetiség fogalmának további meghatározása során.

5. Eddig államjogi és nemzetközi jogi viszonylatban vizsgáltuk a nemzet és a nemzetiség fogalmát. Most a társadalomtudományt is segítségül kell hívnunk, hogy feltörjük a gyakran és helytelenül használt fogalmak kemény burkát. Mert nemcsak mennyiségi, hanem minőségi viszonyokról van itt szó.

Az *Anale de istorie* cikkeinek megjelenésével majdnem egyidőben zajlott le Budapesten a Társadalomtudományi Intézet szocialista hazafisággal és nemzetköziséggel foglalkozó munkacsoportjának vitája a nemzetiségi kérdésről. A beszámolóban olvashatjuk: „A nemzetet a nyelvi, területi, gazdasági és kulturális tényezőkön kívül az is meghatározza, hogy az adott nemzet (közösség) történelmileg kialakult és tartós egységet képezzen. Ezzel szemben a nemzetiség (nemzeti kisebbség) szűkebb fogalmi megjelölés, mert jóllehet az illető nemzetiség a nyelvi és kulturális tényező birtokában van, de az esetek túlnyomó részében nélkülözi a területi és egészében az összefüggő gazdasági egység kritériumát" (*Nemzetiségi kérdés — nemzetiségi politika.* 2. kiadás. Budapest, 1968. 74).

Itt tehát már a nemzetiség fogalmának tartalmáról, ismérveiről, minőségi megkülönböztető jegyeiről is szó esik, mégpedig a nemzet kritériumaival párhuzamosan. Mi is párhuzamosan fogjuk tárgyalni a nemzet és a nemzetiség elemeit.

A nemzet *az etnikai közösség modern formája.* Az etnikai közösség kezdetleges, öntudatlan, prenacionalis formája ugyanis — amint láttuk — a nép s annak változatai. Ebből, ezekből alakul a nemzetiség és a nemzet, amikor az etnikai összetartozás tudatára ébred. A nemzetiség tehát az etnikai közösségnek éppen úgy modern formája, mint a nemzet.

Hogy a nemzet — s így a nemzetiség is — mint etnikai közösség az emberek *„hosszantartó együttélés"*-e folyamán vált „tartós közösséggé", az megint a múltra utal. Senki sem tagadja, hogy a nemzet és a nemzetiség történelmi kategória, történelmi sorsközösség, s helyesen állapítja meg A. Gavrilă, hogy a nemzet „nagyobb lendülettel vitte előre az emberiség fejlődését, mint a közösség összes többi formái együttvéve". Benne a materiális erők szubjektivizálódása megy végbe, de ugyanakkor a nemzeti eszme is visszahat reájuk, és anyagi erővé válik.

A történelem legkülönbözőbb erői segítik elő az etnikai közösség nemzetté válását. A nemzetiségi elv „mikróbái" a francia háborúk közvetítésével terjedtek el a feudális és dinasztikus Európában, mikor Napóleon önkormányzatot ígért az idegen dinasztiák által leigázott népeknek. A Duna völgyében és a Balkán-félszigeten az osztrák, illetve a török elnyomók ellen folytatott harcban alakultak ki, forrottak össze az azóta önálló államokká fejlődött nemzetek. A múlt tudata a nemzeti ideológia alapvető tényezői közé tartozik, s van író, mint Mme de Staël, aki Németországról szólva a történelmet fontosabbnak tartja a nemzet valamennyi más ismérvénél.

A történelmi múlt, a közös népi harcok a románság nemzeti és a romániai magyarság nemzetiségi öntudatának egyaránt erőforrásai.

6. Szerzőink ezután a nemzet, illetve a nemzetiség tárgyi, *objektív* ismérveit sorolják fel anélkül, hogy azokat így neveznék. A nyelv, a terület, a gazdasági, politikai és kulturális élet, valamint bizonyos vonatkozásban a nemzeti sajátosság külön-külön, csoportosan vagy együttesen mind olyan adottságok, tényezők, amelyek a közösséget alapvetően határozzák meg. A nemzetiség *szubjektív* tényezői közé tartoznak bizonyos vonatkozásban a nemzeti sajátságok, ide tartozik elsősorban a nemzeti öntudat, amely akkor lép működésbe, amikor a közösségben az objektív adottságok tudatosodnak.

Nem elég azonban a nemzetiség ismérveit objektív és szubjektív ismérvekre bontanunk, hanem az objektív adottságok között is bizonyos sorrendet kell tartani. Ide tartoznak elsősorban az anyagi természetűek, mint a terület és a gazdasági élet, ide tartozik a politikai, vagyis a hatalmi szervezet, és ide tartoznak végül a szellemi élet tényezői: a nyelv és a kultúra.

Egységes területe a nemzetnek rendszerint van, a nemzetiségnek rendszerint nincs.

Az idealista elméletek többnyire figyelmen kívül hagyták a „horizontális dimenzió"-t, a területet, amelyen egy nemzet vagy nemzetiség él. A németek, Hegeltől Othmar Spannig, a néplelket tekintették a nemzet lényegének; a franciák, Renantól Durkheimig, szellemi elvnek tartották a nemzetet, mely a múlt örökségéből és az együttélés akaratából tevődik össze.

A területi elv mégis először a franciáknál merül fel, és végletes formát a németek adtak neki. Már Saint Pierre abbénál és Rousseau-nál olvashatunk a természetes határokról. Danton pedig szintén a természetes határokat hozta fel érvként a felszabadított Belgium bekebelezésére. A franciák azonban mégsem a Rajnára, hanem a lakosság akaratára hivatkozva tartották magukénak Elzász-Lotaringiát. „A népszavazás megtörtént!" — mondta Poincaré köztársasági elnök, amikor 1918 végén virágesőben bevonult Strasbourgba.

A terület nemzetmeghatározó gondolata a nemzetiszocialista ideológiában a népi németség eszméjével kapcsolódott össze. Népi németnek számított minden német származású vagy anyanyelvű egyén, aki a birodalom határain kívül élt. Háza, birtoka, az a terület, ahol állt — e felfogás szerint — Németország. De a birodalomban élő nem-németek telke, birtoka is — a nácik szerint — Németország.

A területi elv azonban nemcsak a terjeszkedés, más államok provokálása értelmében volt használatos. A múlt század derekán az olaszok hivatkoztak legtöbbet félszigetük egységére, amelyen apró államok tagolták szét a nyelvileg homogén olasz népet. Giuseppe Mazzini, a risorgimento egyik vezére éppen úgy, mint Pascal Mancini, a turini egyetem nemzetközi jogi tanára, a földrajzi tényezőnek adta a legnagyobb hangsúlyt a nemzet fogalmának ismérvei között.

A risorgimento eszmevilágával szemben az ausztromarxisták voltak azok, akik leginkább elszakadtak a területi elvtől, s a területi köteléket (Territorialverband) a személyi kötelékkel (Personalverband) helyettesítették. De köztük is különbséget kell tennünk. Karl Renner a többséget is a személyi önkormányzat alapján akarta megszervezni, Otto Bauer viszont csak a kisebbség számára javasolta a személyi kataszter felállítását.

Az egyéni feliratkozásnak ezzel a rendszerével és kettős, közigazgatási és nemzetiségi községek felállításával Morvaföldön kísérleteztek 1905-től kezdődően, de ez sem itt, sem a lengyelországi zsidólakta területeken nem vezetett tartós eredményre. A marxista szerzők a sztálini meghatározás (1912—1913) óta egyre határozottabban tették magukévá a területi elvet mint a nemzetiség létének földrajzi alapját.

7. Ha a területi egység a fejlődés polgári szakaszában kezdett már bevonulni a nemzet fogalmába, a *közös gazdasági élet*ről mint a nemzetté válás követelményéről azóta beszélhetünk, mióta a marxizmus a társadalom gazdasági alépítményének gondolatát bevitte a szociológiába. Renan annak idején méltatlankodva mondta, hogy a *Zollverein* még nem haza. Pedig a német vámszövetség kimondása a Smith-féle szabadkereskedelem tanával szemben — éppen úgy, mint Kossuth Lajos Védegyletének iparpolitikája — már a tőkés fejlődés felfelé ívelő szakaszában bebizonyította, hogy a nemzeteknek gazdasági egységgé kell formálódniuk, s „ipar nélkül félkarú óriás a nemzet".

Maga a nemzetgazdaság fogalma, amelyet a szocializmusra való áttérés szakaszában a „népgazdaság" váltott fel magyar nyelven, arra vall, hogy a gazdasági élet a nemzetivé alakuló állam érdekeinek megfelelően szerveződött. A tudatformák azonban itt is csak a lét átalakulása után kezdenek hozzá igazodni, s így a gazdasági tényező még sokat váratott magára, amíg bevonult a nemzet fogalmába.

A nemzeti államok függetlenségük biztosításáért igyekeznek saját létfontosságú iparukat kifejleszteni. A nemzetiségek gazdasági életéről, szerényebb keretek között, csak a múltban beszélhetünk. A céhrendszer, a háziipar, a szövetkezeti hálózat, a nemzetiségi alapon létesített bank a szászság és a románság, a két háború között még a magyarság számára is biztosított némi belterjes gazdasági életet. A szocializmusban viszont, így hazánkban is, az iparosítás, a termelőerők arányos területi elosztása, egyenlő feltételeket biztosít az egyes tájegységek lakossága számára, nemzetiségre való tekintet nélkül.

Ha a nemzet és a nemzetiség fogalmát következetesen alkalmazzuk, akkor az is kiderül, hogy a „közös gazdasági élet" a szocializmusban nem a nemzetet, hanem az *államot* jellemzi, amelyben a nemzetiségek is, mint államalkotó tényezők, benne foglaltatnak. A tervgazdálkodás törvényerejű állami tervek szerint, állami szervek irányításával folyik, s az együttélő nemzetiségek szolidaritása éppen a közös gazdasági építésben nyilvánul meg a legteljesebben.

A Marian-féle meghatározás a nemzet ismérvei között a *politikai élet*et is felsorolja. A történelem folyamán ugyanis a népek valóban politikai harcot folytattak azért, ami a nemzetek számára az önrendelkezés, a nemzetiségek számára az önigazgatás. A szocializmus szakaszában viszont a nemzetek és nemzetiségek külön politikai életéről csak a föderatív felépítésű államokban beszélhetünk, amilyen a Szovjetunió és Jugoszlávia.

A Szovjetunió alkotmánya szerint a nemzetiségeknek négy szinten van önkormányzatuk és politikai képviseletük. Ezek a szövetségi, az autonóm köztársaságok, az autonóm területek és a nemzeti körzetek. Valamennyi bizonyos fokú közigazgatási autonómiával rendelkezik és szám-

arányának mértékében van képviselve a kétkamarás Legfelső Szovjet Nemzetiségi Tanácsában. Hasonló felépítésű, bár nem nemzetiségi, hanem történelmi egységek szerint tagolt, a szocialista köztársaságok szövetségén alapuló Jugoszlávia, amelynek keretében a Vajdaság Autonóm Tartományban és a Koszovo-Metohija Autonóm Területen széles körben érvényesülnek a nemzetiségek anyanyelvi jogai.

Hazánkban a nemzetiségi lakosság az államhatalom központi és helyi szerveiben képviselve van, s a Nemzetiségi Dolgozók Tanácsai a Szocialista Egységfront keretében tanácsadó szervként működnek. Maga a politikai hatalom az egész népé, a társadalom politikai vezető ereje pedig a Román Kommunista Párt.

A közös politikai élet tehát, miként a gazdasági élet is, a szocialista rendszerben nem külön-külön a nemzet és a nemzetiségek attribútuma, hanem *az államé* (s ez lényegében, némi árnyalással, a föderatív köztársaságok szövetségében is így van). Ennek a tartalomnak felel meg a hazai terminológia is: az állam legfelsőbb hatalmi szerve a Nagy Nemzetgyűlésnek alárendelt Államtanács, legfőbb közigazgatási szerve a Minisztertanács.

8. A nemzet ismérvei között a nyelv, a kultúra és a nemzeti sajátosságok kapcsolódnak az ember szellemiségéhez.

A nemzet „rendszerint ugyanazon *nyelvet* beszélő közösség" — olvassuk Mariannál. A „rendszerint" szó, amint a szerző további fejtegetéseiből kiderül, azért került a meghatározásba, mert — amint mondja — „többnyelvű *országok*" is vannak, mint Svájc és Amerika. Hogy azonban ezeknek a többnyelvű országoknak a lakossága egy *nemzetnek* tekinti-e magát, az nem ennyire bizonyos.

A magas fokon iparosított Amerikai Egyesült Államokban, ahol félszáz állam határait az etnikumra való tekintet nélkül, mintegy vonalzóval húzták meg, ahol a bevándorlók érvényesülésük értelmében igyekeznek mielőbb amerikaivá válni, és a második nemzedék már csak töri anyanyelvét — itt még érthető, hogy a kétszázmilliós többnyelvű, angolszász fölényű közösség egy nemzetnek érzi magát. A nyelvek szerint szervezett huszonkét svájci kanton lakossága azonban (bár vannak vegyes kantonok is), amely nagyobb százalékban őstermelő, és megőrizte helyi hagyományait, színesebb annál, semhogy egységes nemzetet alkothatna, bár az összetartozás tudata magas fokon van meg bennük.

De maradjunk csak Közép- és Kelet-Európában. Itt kétségtelenül a nyelv a nemzeti és nemzetiségi lét legbiztosabb ismertető jele. Az a nyelv tudniillik, amely a dialektusok fölé emelkedett, s amelynek segítségével ki tudott alakulni a gazdasági hálózat s a szellemi élet.

Gheorghe Barit százharminc évvel ezelőtt, történelmi távlatban vizsgálva a román fejedelemségeket, mondotta, hogy a nemzetiség a nyelven alapul, s a nyelv „egy nemzet szent tulajdona". Hetven évvel ezelőtt Jászi Oszkár a vegyes nemzetiségű társadalmak vizsgálatából vonta le az általános érvényű következtetést, hogy a nyelv a nemzetiség reagense. Mások a nemzetiség szimbólumának is nevezték. Arról pedig már szó esett, hogy mivel a nemzetiség nélkülözi a nemzet néhány lényeges ismérvét, az anyanyelv kérdése itt még nagyobb súllyal esik latba.

Amikor Széchenyit idézve azt mondjuk, hogy „nyelvében él a nemzet", nemcsak az anyanyelvre mint az egynemzetiségűek közti érintkezés eszközére gondolunk, hanem a *kultúrára* is, amely ezen a nyelven alakul. Ezt a gondolatot Simion Bărnuţ költői szavakkal fejezte ki az 1842. február 15-i memorandumban Balázsfalván: „A román nép, amíg csak él, beszélni és szeretni fogja nyelvét, mert Traján gyarmatosai nem alusznak, hanem tudatában vannak annak, hogy magasabb, emberibb kultúrára hivatottak, s azt csak anyanyelvük segítségével érhetik el."

A nemzet és nemzetiség szellemi javainak állaga évszázadokon át halmozódott fel, s az egyetemes emberi értékek is a nyelven át megszűrve váltak egy nemzet köztulajdonává. A tartalmában szocialista, formájában nemzeti kultúra elvont fogalmával szemben A. Gavrilă állítja, hogy a kultúra tartalmában és formájában is nemzeti. A különbség csak az, hogy a nemzeti kultúra a kapitalizmusban osztályjellegű volt, s csak a szocializmusban vált az egész nép tulajdonává.

De az érett szocialista társadalom mind nemzeti, mind nemzetiségi vonatkozásban átveszi a múlt haladó értékeit. Napjainkban kortársunkká válik „az iskolák felette szükséges voltáról" értekező Apáczai Csere János és tanítványa, az államférfi, gazda, építész és emlékiratíró Bethlen Miklós; az őshazát kutató Kőrösi Csoma Sándor és a demokráciát nyugatról hozó Bölöni Farkas Sándor; a semmiből új világot teremtő Bolyai János és a hazai tájvilágot feltáró Orbán Balázs. A befelé fordulás és a kitekintés, az anyanyelv művelése és a szellem sokirányú rugalmassága — mind sajátosságává válik nemzetiségi művelődésünknek és műveltségünknek.

9. *Nemzeti sajátosság,* nemzeti öntudat — ez az, amit az egy nyelven beszélő nép azonos területen, adott gazdasági és kulturális viszonyok között kialakít. A nyelv, a terület, a közösségi élet — adottság, a sajátosság és az öntudat — eredmény. Itt válnak el egymástól a nemzet objektív és szubjektív ismérvei.

Ha nemzeti sajátosságokról beszélünk, kettős veszélyt kell elkerülnünk. A nacionalisták szeretik ragyogó színekben feltüntetni nemzetüket, s a legnemesebb jellembeli és szellemi ékességekkel ruházzák fel annak tagjait. Ebből következik a többi nép lebecsülése. Eötvös József írta: talán nem is létezik nyelv, melyben valamely példabeszéd ki ne fejezné, hogy a nép nagy tiszteletben tartja önmagát és megvetéssel viseltetik szomszédai iránt... Leninnek közismert a nagyoroszok nemzeti büszkeségéről írott cikke. Benne felsorolja, hogy mire lehetnek büszkék és mit kell szégyelniük az orosz hazafiaknak. Nos, ha minden nemzet történetében két kultúra volt jelen, akkor a nemzet jellemvonásait is ebből a kettős szempontból kell megítélnünk.

A másik veszély az, hogy a nemzetek jellemvonásai a történelmi helyzettől függően változnak. Voltaire a XVIII. században az angol nemzetről szóló leveleiben még megrótta a franciákat konzervativizmusuk miatt, és az angolokat állította a forradalmiság példaképeinek, hogy aztán 1789-től kezdve a szerepek felcserélődjenek. Herder még azt írta 1774-ben, hogy „mi, németek, emberbarátok, világpolgárok vagyunk", s mi lett az emberbarátságból, a világpolgárságból II. Vilmos és Hitler alatt? Nincs tehát időtlen nemzeti jellem, mint ahogy felsőbb- és alsóbbrendű népek sincsenek, legfeljebb fejlettségi fokuk különböző.

A nemzeti jelleg tehát a nemzet objektív adottságaiból következik, s a nyelv színeiben, az ország viszonyaiban, a nemzettársadalom gazdasági, politikai és kulturális összetételében éppen úgy megnyilvánulhat, mint a jellemközösségben, amelyet szocialisták („Charaktergemeinschaft") és kommunisták („pszihicseszkij szklad") egyaránt elismernek. Így aztán a nemzeti sajátosság átmenet a nemzet tárgyi és alanyi ismérvei között. Objektív benne mindaz, ami a nyelv, terület, társadalom jellegzetességeit tükrözi. Szubjektív a jellem közössége, a nemzet tagjait jellemző, más nemzet tagjaitól megkülönböztető lelki alkat.

Az pedig természetes, hogy nemcsak a nemzeteknek, hanem a nemzetiségeknek is megvan a maguk sajátossága, ami nemcsak az elmosódó testi jegyekben (hiszen a közös származás csak kis és zárt területen élő népeknél szembeötlő), nemcsak a néprajz tárgyaiban (építkezés, munkaeszközök, viselet), hanem a vérmérsékletben, hajlamokban, életfelfogásban, magatartásban is kifejezésre jut. Természetesen ez is csak az általános emberi tulajdonságoknak valami, az illető nemzetiségre jellemző ötvözete, és a történelmi helyzettől függően változik.

Ha a nemzeti sajátosság még szorosan kapcsolódik a nemzet tárgyi ismérveihez, a *nemzeti öntudat* a nemzet igazi szubjektív tényezője. A nemzeti öntudatban a nemzeti sajátosság tükröződik, a kettő egymást kölcsönösen feltételezi.

Az idealista elméletek az öntudatot tették meg a nemzet legfőbb ismérvének, és az objektív adottságokról lemondva, társadalomlélektani okokkal magyarázták a nemzet keletkezését. Eötvös József az „összetartozandóság tudatá"-nak, Hauser „kollektív öntudat"-nak, Redslob „a közös géniusz tudatá"-nak mondja a nemzetet, Aurel Popovici szerint pedig a nemzeti öntudat a nemzet „cogito ergo sum"-ja. René Johannet a „lélektani erők"-et tartja döntőnek, Ramsay Muir az öntudatból az együttérzés elemeit, E. Boutroux az együttélés akaratát vezeti le, Bertrand Auerbach szerint pedig a nemzet anyagtalan, mint a villamosság.

Messze vezetne, ha a nemzet szubjektív elméletét részeire bontanók, s mivel a történelmi materialista felfogás ellenérvei e tekintetben közismertek, inkább a nemzet fogalmának kettős értelmét válasszuk szét, amelyet az idézett elméletek többé-kevésbé elködösítenek.

A nemzeti öntudat a nemzet és az egyén oldaláról közelíthető meg. Minden nemzetnek és nemzetiségnek van egy kollektív öntudata; ez magatartásában jut kifejezésre. De nemzeti öntudatról beszélhetünk az egyén vonatkozásában is, akinek a tudatát a környezet és a nevelés formálja. Az egyén többnyire elfogadja azt, amibe beleszületik, vagy amire tanítják, de úgy is van, hogy ez a tudatosodás alacsony fokon következik be, vagy be sem következik, hanem az egyén más családi, társadalmi környezetbe kerül, és elhagyja nemzetiségét. Ez az áramlás mindig inkább a nemzetiségtől a nemzet felé halad, mint fordítva.

Ha azonban a nemzetté formálódott közösségben megvan az összetartozás tudata, amelyet érzelmi és akarati tényezők is színeznek, akkor ettől az öntudattól a nemzetiségi közület sem lehet mentes. Ennek tagjai is rokonnak érzik egymást, és közös célokra törekednek. Lenini gondolat az, hogy a munkásosztály csak úgy tud megerősödni, ha a nemzet határai között szervezkedik, s a nemzetek a társadalmi fejlődés magas fokán is sokáig fenn fognak maradni. Ugyanez mondható a nemzet kicsinyített má-

sáról, a nemzetiségről, melynek útja szintén nem az asszimilálódás, a beolvadás, hanem az integrálódás, a beilleszkedés felé vezet. S ha ez a nézet nemcsak az elméleti vizsgálódás eredménye, hanem a legilletékesebb helyről is elhangzott, akkor ez azt jelenti, hogy szocialista államunk a román nemzet és az együttélő nemzetiségek létét, fejlődését egyaránt biztosítja.

10 Mi hát a nemzetiség, nem elvontan, hanem itt és most?
A történelem folyamán összeforrt tartós etnikai közösség.

A nemzetiség saját országában nemzeti kisebbség és más nemzettel, nemzetiségekkel alkot államot.

A nemzetiség tömegben vagy szétszórtan, szervezetten vagy szervezetlenül élhet egy állam területén, de tagjait egybekapcsolja a közös nyelv és a közös hagyományokban gyökerező kultúra.

A nemzetiség sajátos minőséget jelent. Ez az összetartozás tudatában, tagjainak együttérzésében és nemzetiségük megtartására, fejlesztésére irányuló akaratában nyilvánul meg. Az együttélés tudata pedig sajátos meghatározó jegyei közé tartozik.

A nemzetiség a vele állami közösségben élő többségi nemzet és az együttélő többi nemzetiség oldalán, a közös haza építésében biztosítja jövőjét.

Hincz Gyula: Női figura (1964)

ILIE RĂDULESCU

EGYÜTTÉLÉS – KÖLCSÖNHATÁS

Társadalmunk szüntelen fejlődése, gazdasági alapjának, anyagi léte és szellemi élete együttes egészének erősbödése megszilárdítja és kiszélesíti az egész nép, nemzetiségi különbség nélkül az összes dolgozók szabadságjogait, lehetővé teszi sokoldalú megnyilvánulását. Éppen ezért *magától értetődő, hogy a szocialista nemzet fejlődésének kérdéseit szerves egységben kell tárgyalni az együttélő nemzetiségek kérdéseivel.* Természetesen nem párhuzamos, egymástól elszigetelt, hanem a román népet és az együttélő nemzetiségeket egyaránt érintő közös folyamat ez — azonos objektív és szubjektív tényezőkkel —, s nemzetiségi különbség nélkül az ország egész népének életét meghatározza. A román nép és az együttélő nemzetiségek fejlődésének egységes elemzése jogos követelmény, amely éppúgy alapszik hazánk történelmi múltján, a szocialista építés éveinek megvalósításain, miként a társadalom jövő fejlődésében, a sokoldalúan fejlett szocialista közösség feltételeiben valóságosan, objektív szükségszerűséggel adódó tendenciák figyelembevételén.

A román nép és az együttélő nemzetiségek közös cselekvésének és harcának hagyományai mélyen gyökereznek hazánk múltjában. A hazánk területén évszázadok során létrehozott anyagi és szellemi kultúrában nemzetiségi különbség nélkül az összes lakosok alkotó géniusza megtestesül, benne rejlik munkájuk és fáradozásuk, szellemi életük minden sajátossága. Erdély helységei közül sok őrzi ma is, például, azt a számos, értékes ereklyét, amelyek románok, magyarok, szászok ügyességére, jártasságára, a mezőgazdaság, a mesterségek, a népi építkezések fejlődéséhez való hozzájárulására emlékeztetnek. Ebben az építő munkában s a kizsákmányolás és elnyomás ellen vívott közös harcban fejlődött ki a közeledés, a kölcsönhatás természetes folyamata. A román nép és az együttélő nemzetiségek barátságának eszméje, a proletár ideológia a Román Kommunista Párt politikájának elválaszthatatlan, szerves részévé vált, ama tény kifejezőjévé, hogy a dolgozók érdekei nemzetiségi különbség nélkül megkövetelik a harci egységet, a kizsákmányoló osztályok szította viszályok, a nacionalizmus leküzdését.

A szocializmus győzelme felszámolta azokat a gazdasági-társadalmi okokat, amelyek a múltban az ellenséges érzületeket, a nacionalista széthúzást előidézték. A kommunista párt komplex, egységes és következetes politikája a szocialista építés éveiben biztosította a nemzeti kérdés marxi—lenini szellemű megoldását, a *reális* jogegyenlőség megvalósítását a haza minden polgára számára, politikai, gazdasági és kulturális szempontból egyaránt. A társadalom cselekvési területein mindenütt, az állami tevékenységben, az ország politikai, gazdasági, kulturális és közügyi életében nemzetiségi különbség nélkül minden dolgozó egyaránt részesül a szocialista rendszer megteremtette szabadságjogokból. A vezető párt- és állami szer-

vekben, a közügyi szervezetek és alkotói szövetségek, vállalatok és intézmények, szocialista mezőgazdasági egységek és iskolák vezetésében mindenütt egyaránt cselekvően részt vesznek román, magyar, német és más nemzetiségű dolgozók. Az együttélő nemzetiségeknek biztosították az anyanyelv szabad használatát, valamint az illető nyelv művelésének eszközeit — közoktatást, napilapokat, folyóiratokat, könyvkiadást, színházakat —, azokban a megyékben pedig, amelyekben a románon kívül más nemzetiségű lakosság is él, az állami szervek és intézmények szóban és írásban használják az illető nemzetiségek nyelvét, tisztviselőket neveznek ki soraikból.

A jogegyenlőség és a haza polgárai szabadságának sokoldalú megnyilvánulása, nemzetiségi különbség nélkül, az összes megyék gazdasági és társadalmi-kulturális fejlődésén alapszik, az egész nemzeti terület termelőerőinek harmonikus fejlődésén, az egész ország gazdasági és társadalmi tevékenységének magas szintű intenzitásán.

Nicolae Ceauşescu elvtárs a Hargita megye lakosságával történt találkozásakor hangsúlyozta, hogy az igazi jogegyenlőséget, a nemzeti kérdés megoldását csakis az anyagi feltételek biztosítása jelentheti — az iparosítás, a mezőgazdaság fejlődése, a tudomány és a kultúra felvirágzása. Csak egy erős ipar megteremtésével, a mezőgazdaságnak országunk összes tájain történő korszerűsítésével érhetjük el azt, hogy Románia polgárai, románok, magyarok, németek vagy más nemzetiségűek valóban igazán örvendhessenek mindannak, amit a szocialista civilizáció adhat. Mindenekelőtt ebben rejlik az emberek nemzeti különbség nélküli, teljes egyenlőségének megvalósítása, ezt váltja valóra a mi kommunista pártunk, ebben testesül meg pártunk nemzeti politikája.

Az említett problémák vizsgálatakor pártunk mindig abból az alapelvből indul ki, hogy *az együttélő nemzetiségek szocialista társadalmunk szerves alkotórészei, s azok a gazdasági-társadalmi tényezők, amelyek a haladás és a civilizáció tekintetében a román nép fejlődését meghatározzák, egyenlő módon hatnak az együttélő nemzetiségek sorsára is,* amely elválaszthatatlanul fűződik a román nép sorsához, minthogy az ország polgárai — románok, magyarok, szászok és más nemzetiségűek — a szocialista Románia nagy családját alkotják. Ebben az összefüggésben a román nép és az együttélő nemzetiségek távlati fejlődése nemcsak hogy nem kerülhet ellentmondásba, hanem az egységes egész részét alkotva, társadalmunk előrehaladását jelzi a szocializmus és a kommunizmus útján. A közös munka, a közös nevelés, a gazdasági és társadalmi feltételek közössége, a célok és érdekek azonossága szüntelenül növeli a román nép és az együttélő nemzetiségek barátságát, mind erőteljesebb közeledésre és egységre vezet az új társadalom emberi közösségében. Pártunk ösztönzően segíti azt a folyamatot, amely — az anyagi, szellemi és társadalmi élet tervezésében — a román nép és az együttélő nemzetiségek barátságának állandó fejlődése felé mutatva elmélyíti, megszilárdítja a szocialista Románia nagy családjának kohézióját, együvé tartozását.

A nemzetiségi dolgozók tanácsaik megalakulásával megfelelő szervezeti keretet kaptak ahhoz, hogy a román néppel együtt részt vegyenek a társadalmi-politikai tevékenységben, az államügyek vezetésében. E képviseleti jellegű szervek megalkotását a párt létszükségletnek tekintette, mely megköveteli, nemzetiségi különbség nélkül, társadalmunk összes tag-

jainak cselekvő részvételét a Románia fejlődésére, egész népünk sorsára vonatkozó bel- és külpolitikai tennivalók kidolgozásában és valóra váltásában. Maga a társadalmi fejlődés igényli, hogy ezek a tanácsok fejlesszék tevékenységüket, növeljék szerepüket az együttélő nemzetiségek sajátos problémáinak elemzésében és megoldásában s a társadalmi életben, az ország vezetésében való részvételre késztessék e nemzetiségeket, hogy ezek cselekvően hozzájáruljanak a párt marxi—lenini politikájának támogatásához, az egész nép egységének megszilárdításához.

Sokoldalúan fejlett szocialista társadalmunk megteremtésének feltételei között mindinkább növekszik a közös gazdasági és társadalmi-kulturális tevékenység, erősbödik egységük a szocialista Románia nagy családjában. A szocialista építés fejlődésének arányában sokasodó társadalmi jelenségek, amelyek a kommunizmus felé történő előrehaladás feltételeinek létrejöttét jelzik — az ország minden megyéje gazdasági erejének növekedése, a művelődési tevékenység erősödése, a szellemi és a fizikai munka fokozatos közelítése, a szocialista civilizáció színvonalának emelkedése s a város és a falu közötti különbség magasabb szintű kiegyenlítődése, a társadalmi struktúra állandó módosulása a lakosság foglalkozási ágaiban is —, mindez megkülönböztetés nélkül mélyen befolyásolja a nép életét.

A nép szabadságának, hazánk gazdasági és kulturális felvirágoztatásának, a román nép és az együttélő nemzetiségek sokoldalú megnyilvánulásainak biztosítéka *a Román Kommunista Párt, szocialista társadalmunk vezetője,* az egész nép létérdekeinek, tapasztalatainak és kollektív bölcsességének megtestesítője. Pártunk az élenjáró emberekkel, munkásokkal, parasztokkal, értelmiségiekkel — románokkal, magyarokkal, németekkel és más nemzetiségűekkel egyaránt — tömörítve sorait, kidolgozza hazánk sokoldalú fejlődésének programját, megszervezi és vezeti a tömegeket annak megvalósításáért, mint vezető politikai erő cselekszik a népi egység, a szocialista nemzet megszilárdításáért. A párt vezető erejének növekedése társadalmunkban: ez a biztosítéka eltéríthetetlen előrehaladásunknak a szocializmus útján, a kommunizmus felé.

Részlet a Naţiunea şi contemporaneitatea (Editura ştiinţifică, 1971) című kötetből

GÁLL ERNŐ

ETNOSZ ÉS ETHOSZ

A romániai magyarság jövőjét az új társadalom mélyülő demokratizmusa s az a pártpolitika szavatolja, amely a szocialista nemzetben és nemzetiségben az egyén s a közösség alkotó képességei szabad kibontakozásának hosszas távlatú keretét látja. A nemzetiség — akárcsak a nemzet — történelmi kategória. Múltja, jelene és jövője van. Holnapi sorsa viszont kiváltképpen a *tudatos történelemalakítás* erővonalait követi. E perspektívában az ösztönösség fajsúlya állandóan csökken, s mind jelentősebbé válik a kollektív önfenntartás és önalakítás célirányos törekvése. A nemzetiségi-erkölcsi tudat pedig — a maga egységében és kölcsönhatásában — szolgálja e törekvést, és hatékonyan ösztönzi a szocialista nemzetiség fejlődését.

Etnosz és ethosz viszonyának megvilágítása egyike a számunkra legidőszerűbb feladatoknak: az erkölcsi tudat különösen fontos funkciót tölt be egy nemzetiség életében. Ezért is kell kifejlesztenünk a romániai magyarság *önismeretének etikai dimenzióját*, a szocialista építés számára *oly nélkülözhetetlen korszerű marxista erkölcstan összefüggéseiben.*

A történészek, szociológusok, irodalom-, nyelv- és folklórkutatók mellé sorakozzanak fel azok, akik tudatában az erkölcsi tényező növekvő szerepének a modern világban, tudatosítani kívánják azt a körülményt, hogy noha a nemzetiség létét elsődlegesen demográfiai folytonossága és gyarapodása biztosítja a forradalmi átalakulás kedvező feltételei között, az egyén választása, felelőssége és elkötelezettsége az anyanyelv, a nemzetiségi művelődés kérdéseiben éppúgy nem lehet közömbös a jövő szempontjából, mint hűsége a nemzetiségi létforma egyéb értékei iránt. E viszonylatok, magatartások és kategóriák azonban az erkölcs, illetve az etika köréhez tartoznak.

Nem térhetünk most ki az erkölcs, erkölcsösség, erkölcsiség és etika fogalmainak részletes elemzésére. Vizsgálódásunk igényei csak annak leszögezését kívánják, hogy — az újabb magyar etikai szakirodalomnak megfelelően — az erkölcsi jelenségek bonyolult képletében különbséget teszünk *gyakorolt* erkölcs (társadalmi erkölcsösség) és *hirdetett* erkölcs (morális tanok) között. Nem tévesztjük szem elől, hogy minden egyén a maga szubjektivitásával viszonyul a fennálló erkölcsi rendhez, a gyakorolt szabályokhoz és normákhoz, valamint a különböző meghirdetett elvekhez és tanokhoz. Ez a viszonyulás az erkölcs szubjektív oldala, az úgynevezett *erkölcsiség.*

Az etika mint tudományos-bölcseleti diszciplína közvetlenül a hirdetett erkölcshöz kapcsolódik. Feladatának tartja, hogy megfogalmazza, rendszerezze, indokolja, bizonyítsa és magyarázza az erkölcsi szabályokat, normákat, elveket és eszményeket. És teszi ezt mindig valamilyen világnézeti-bölcseleti alapvetésből kiindulva. Erkölcs és etika tehát nem azonos, de nyilván nem is választható el egymástól. Az utóbbi tárgyának

tekinti az előbbit, amely viszont — a történelem tanúsága szerint — igen gyakran valamilyen morális tan, valamilyen etikai felfogás hatása alatt alakul.

Önismeretünk etikai oldala — ezek szerint — azoknak az erkölcsi jelentésű viszonylatoknak a tudatosítását segíti elő, amelyek a nemzetiség tagjait kapcsolják össze, illetve az egyén és a nemzetiségi közösség, valamint a román nemzet és a többi nemzetiség között jönnek létre. Ám a nemzetiségi népcsoport szükségletei is nemcsak annak a megismerését igénylik, hogy mi *volt* és mi *van* az erkölcs területén, hanem társadalmi rendelésként sürgetik azoknak a szabályoknak, elveknek és eszményeknek a megfogalmazását, amelyek már a *legyen* síkján érvényesülnek. A „kellés" jegyében meghirdetett tanokat ne azonosítsuk viszont a klaszszikusainktól következetesen bírált moralizálással, ama felfogással, illetve hiedelemmel, hogy bizonyos erkölcsi nézetek puszta hirdetése megoldja az erkölcsi, társadalmi haladás ügyét. A marxista etika — mint ismeretes — nem mond le szabályok, elvek és eszmények kidolgozásáról, s ennek megfelelően a szocialista nemzetiség erkölcsi tudatának kimunkálásában mi sem mondhatunk le róluk. A megfogalmazandó erkölcstan normatív jellege és funkciója nem szakadhat el természetesen a társadalmi valóság és fejlődés követelményeitől. Ezek a reális szükségletek serkentik egyébként — a társadalmi csoportok és mozgalmak történelmének különböző szakaszaiban — az etikai gondolkodás iránt mutatkozó hol erősebb, hol kevésbé sürgető igényeket.

A közösségi élet — bármilyen szinten és bármilyen formában öltsön alakot — nem maradhat fenn erkölcs nélkül. A morál közvetíti ugyanis a csoport és tagjai között a kölcsönös elvárásokat, melyek teljesítése nélkül felbomlanának az adott struktúrák. Ezek az elvárások persze differenciáltan érvényesülnek aszerint, hogy valamely osztály vagy réteg, egy bizonyos társadalom vagy az általános emberi fejlődés érdekeit fejezik ki. Erkölcs tehát mindig van, jelenléte azonban nem feltétlenül az etikai gondolkodás elveiben és eszményeiben nyilvánul meg. Ha azonban az illető társadalmi csoport, osztály, réteg, etnikai közösség vagy mozgalom meghaladja az ösztönösség szintjét, hogy az „önmagában való" lét szakaszából átlendüljön az „önmagáért való" lét szakaszába, szellemi képviselői nem kerülhetik el az etikai szembesítést.

A munkásmozgalom és az etika viszonyát elemezve, Heller Ágnes több tényezőt sorol fel, s ezek előfordulásuk esetén arra késztetik — szerinte — a társadalmi mozgalmakat (közösségeket), hogy az etikai gondolkodásban szembesítsék magukat létük és fejlődésük erkölcsi problematikájával. Etika csak olyan mozgalomban jöhet létre, amely nem abszolutizálja magát; amely — pozitív vagy negatív válságkorszakaiban — túllép az ösztönösség határain; és teret biztosít az egyéni praxisnak, az egyéni döntésnek. Etika csak ott és akkor születik, ahol és amikor elodázhatatlanná válik a mozgalom (közösség) számára, hogy önkritikailag viszonyuljon múltjához, ellentmondásaihoz és hibáihoz (*Az etika helye a marxizmusban*; az *Érték és történelem* című kötetből, Budapest, 1969. 107—108).

E szempontok eligazítóak a romániai magyar értelmiség etikai törekvéseinek viszonylatában is. Ilyen törekvések már a két világháború között megnyilvánultak; kritikai számbavételük elodázhatatlan tennivaló

mai vállalkozásunkban. E kísérlet sem nélkülözheti a hagyományok újraértékelését. Sikere attól is függ, milyen termékenynek bizonyul e visszaható párbeszéd az elődökkel, noha *gyökeresen más helyzetben* és más (gyakran ellentétes) eszmei alapokon dolgozták ki nézeteiket; szűkkeblű, sommás elutasításuk csak káros lehetne.

Az utóbbi évek megpezsdült szellemi légkörében felmutattuk már e kor maradandó irodalmi értékeit. A startoló nemzetiségi szociológia haszonnal alkalmazhatja a felszabadulás előtt tevékenykedő haladó társadalomkutatók érvényes tapasztalatait. Most eljött az ideje, hogy újraolvassuk azokat a gondolkodókat és publicistákat, akik hangot adtak egy kisebbségi sorba jutott népcsoport írástudóit őrlő válságnak, döntést kívánó dilemmáinak s ama szándéknak, hogy önkritikailag leszámoljanak a múlt hibáival. Az egykori kisebbségi létben — mutatis mutandis — fellelhetők tehát az említett serkentő tényezők, s így nincs mit csodálkoznunk azon, hogy a szorosan vett filozófiai hagyományokban szegény Erdély figyelemre méltó etikai írások megjelenését stimulálta. *A „kisebbségi humánum"-ot kifejező irodalommal szerves összefüggésben megszületett az ugyanehhez az emberséghez kapcsolódó etika is.*

*

Irodalom és etika sajátos érintkezésével és kölcsönhatásával találkozunk a „kisebbségi erkölcs" genezisében. Az irodalomnak a magyar szellemi életben betöltött ismert ideológiai és politikai szerepe különös nyomatékkal érvényesült azokban az években, amikor a hagyományos politika csődjének, a tétlenség, a csodavárás meddőségének felismerése elkerülhetetlenné tette a realista tájékozódást, a kisebbségi magyarság önöszszeszedését és aktivizálását az új körülmények között.

Az ittmaradás, a helytállás, a cselekvés, a népi élni akarás követelményét elsőkként írók és publicisták mondották ki. Ők voltak azok, akik abbeli törekvésükben, hogy a romániai magyarságban a kisebbségi helyzetet mint közösségi-intézményes létformát tudatosítsák, megkeresték e lét vállalásához nélkülözhetetlen eszményeket. Vallották, hogy a romániai magyarságnak önfenntartásához a szellemi, lelki és erkölcsi értékek birodalmában kell fogódzókat találnia. Hivatástudatra van szüksége.

E korszak irodalmának és publicisztikájának érdeme, hogy ezeket az eszményeket a demokráciában, a humánumban, a népek közötti testvériségben jelölte meg. Tudjuk, ama bizonyos „erdélyi gondolat", amely foglalata volt ezeknek az eszményeknek és értékeknek, a maga elvontságában, a táj és a történelmi múlt gyakran mitikus értelmezésével nem pótolhatta a néptömegek tényleges érdekvédelmét. Nem helyettesíthette a gazdasági, politikai és kulturális elnyomással szembeforduló hatékony harcot, az egész ország haladó erőit egységes arcvonalba tömörítő politikai cselekvést. E fogyatékosságok azonban nem árnyékolhatják be Kuncz Aladár, Kós Károly, Berde Mária, Áprily Lajos, Szentimrei Jenő, Ligeti Ernő, Dsida Jenő, Bartalis János, Molter Károly, Balázs Ferenc, Kacsó Sándor, Tamási Áron, Krenner Miklós (Spectator), Paál Árpád, Tompa László, Benedek Elek, Sipos Domokos, Karácsony Benő, Markovits Rodion írásainak *erkölcsi jelentését*. Ne feledkezzünk meg a kollektív egymásra utaltságot sugalló „kaláka-gondolat", a „vallani és vállalni" vita népi elkö-

telezettséget és az „itt és most" jegyében fogant felelősséget sürgető szerepéről. Az „erdélyi gondolat" irodalmi-közírói termésének erkölcsi értékelésében is emeljük ki képviselőinek a román művelődés megismerésére, a híd-szerep jegyében koncipiált, a kölcsönös fordításokra irányuló munkásságát.

Irodalmunk és publicisztikánk hozzájárulását a „kisebbségi etika" kidolgozásához Kacsó Sándor fejezte ki hitelesen, aki az erdélyi szellem magjának a humánumot megjelölő Kuncz Aladárra hivatkozva, megállapítja: „A humánum gondolata kavarog itt mindig, mert a humánumra Erdélynek olyan nagy szüksége van, mint a falat kenyérre."

Ha Kuncznál ez a humánum az örök, egyetemes emberséget idézi „a nemzetek, világszemléletek, népi szokások, társadalmi osztályok és külső hatalmi érdekek bölcs és eszes kiegyensúlyozásá"-nak útján (*Erdélyi Szépmíves Céh kalendáriuma,* 1929), Kacsó Sándor felfogásában már militáns nemzetiségi-társadalmi tartalommal telítődik. Számára a humanizmus a *haladás* vágyát és ígéretét társítja. Erdély pedig, hagyományos toleranciájával és az együttélés példájával „az emberiség jövendő békéjének egyik nagy és szép kísérletét" kínálja (*Az igazi erdélyi szellemiség. Erdélyi Helikon,* 1938. 1). A „kisebbségi humánum"-nak elkötelezett íróknál és publicistáknál erőteljesen jelentkezik az a gondolat, hogy a kisebbségi lét megpróbáltatása, a politikai hatalomból való kirekesztettség új, nagy értékek forrásává válhat, tudatos ápolásukban pedig az itteni magyarság a maga hivatását lelheti meg. Az erdélyi hivatástudat képviselői „a lelki és szellemi impérium" biztosította erényekben, a demokráciában, a néphűségben jelölték meg ezeket az értékeket, amelyeknek rendje — szerintük — bőven kárpótol az elvesztettekért.

Nyilvánvaló e nézetek kompenzációs jellege. Nem kétséges, hogy sok ábránd és illúzió keveredik bennük azzal a nemes törekvéssel, hogy a beszűkült, kedvezőtlen keretekből az európai, az általános haladás irányában keressenek kiutat. Politikai krédóvá avatva ezt a szemléletet, Kacsó Sándor leszögezte: „Kisebbségi nép csak humanista politikát vallhat magáénak, vagyis olyan világszemléletű politikai irányzatot, amelyben a humánum elvei leginkább érvényesülhetnek. Ezen a síkon találkozhatik a világ legnagyobb szellemiségeivel s oldala mellett érezheti a haladást parancsoló történelmi erőket" (*Kisebbségi jövőnk útja. Erdélyi Magyar Évkönyv.* Brassó, 1937).

Az egyrészt idillikusan értelmezett történelmi múltból és idealista társadalombölcseletből merítő, másrészt pedig a reális lét igényeit is megszólaltató írók, publicisták Adyban fedezték fel közvetlen szellemi elődjüket. Ady emberségére hivatkozva hirdették a román—magyar barátságot, az ő nevét írták zászlójukra a nacionalizmus és a társadalmi-művészi maradiság elleni kiállásukban.

*

Talán nem véletlen, hogy a „kisebbségi etika" egyik első (nem szaktudományos igényű) kísérlete éppen Makkai Sándor nevéhez fűződik, aki *Magyar fa sorsa* című könyvével (Kolozsvár, 1928) — vallásos koncepciója ellenére — kétségtelen érdemeket szerzett az „ember az embertelenségben" humánumának erdélyi térhódításában. *Magunk revíziója* című esszéje

(Kolozsvár, 1931) — sok vonatkozásban — máig időszerű erkölcsi üzenetének lényegét mindenekelőtt az előítéletek, a nacionalista elfogultságok, az életellenes és csökönyösen lezárt fogalmak felszámolásának követelésében jelölhetjük meg. Makkai ebben az értelemben hirdeti a hagyományos magyarság-szemlélet felülvizsgálásának szükségességét. Az elavult értékek válságának tudatosításával pedig a tények tudomásul vételére szólít fel. Kritikai történelem-értelmezése *erkölcsi felelősséget* sugall a múlt bűneiért, önbírálata mégsem torzul meddő önostorozásba. A bűnbánat és vezeklés biblikus hangvételét az új életparancs kifejezése váltja fel: „új magyar öntudat kialakításának pozitív munkájá"-t szorgalmazza. A kisebbségi sors követelte önrevízió — Makkai felfogásában — a kívánatos katarzist ösztönzi az egyetemes humánum felé betájolt, önálló szellemi és erkölcsi élet szolgálatában.

A „lélek, a jellem imperiumának" követelményét hangsúlyozva, Makkai Bethlen Gábor örökségére hivatkozik, amely — szerinte — arra int, hogy az itteni magyarság számára „az egyetlen életlehetőség, igazi jövőjének és belső nagyságának kulcsa és biztosítéka: egy lelki megújulás és jellembeli megnemesedés, amely komoly és nemes kultúrában realizálhatja magát" (*Bethlen Gábor öröksége;* az *Erdélyi szemmel* című kötetből, Kolozsvár, 1932).

Méltányolnunk kell a *Magunk revíziója* szerzőjének a nacionalista előítéletek eloszlatására, ténytiszteletre, erkölcsi felelősségvállalásra és jellembeli tökéletesedésre buzdító szándékát. Nem hallgathatjuk el viszont, hogy a „lelki magyarság" éteri képlete vajmi kevés védelmet ígért a gazdasági válság szorításába fogott, munkanélküliséggel, nyelvvizsgákkal és más diszkriminációs intézkedésekkel zaklatott dolgozóknak, kisembereknek, értelmiségieknek. Persze, Makkai is tisztában volt azzal, hogy a revideált nemzetiségi öntudat egymagában nem oldhatja meg a kisebbségi magyarság létproblémáit. Ebből az öntudatból — nézete szerint — következnie kell annak az „önfenntartás"-nak és „önállítás"-nak, amely a szervezés és nevelés útján biztosítja a közösséghez tartozó egyén anyagi és szellemi egzisztenciáját. Leszögezi, hogy az „erdélyi magyar kisebbség élete a társadalmi megszervezkedésén fordul életre vagy halálra" (*Magunk revíziója,* 51). E szervezkedés célja egységes, élő orgánummá alakítani a még csak tömegként létező magyarságot. A kívánt egységet azonban (amelynek kialakításában az értelmiség a népet szolgálja) az osztályellentétek feloldásával, a munkásságnak a kisebbségi életközösségbe való „visszatérítésével" szándékszik elérni (i.m. 72—75). E hivatásrendi ihletésű kisebbségi egységnek pedig anyagi és szellemi önellátásra kell berendezkednie.

A Makkai-féle lelki impérium így alakul át gyakorlati következtetéseiben elszigetelődéssé, mindannak ellentétévé, ami az egyetemes humánum nevében hivatása lenne. A kisebbségi autarkia mint megoldás a tőkésföldesúri Romániában is csak zsákutcába vezethetett. A magyarság elszigetelése a román demokrácia erőitől, a forradalmi munkásosztálytól biztos romlással fenyegetett és valóban bebizonyította volna, hogy a „kisebbségi kérdés megoldhatatlan", a kisebbségi kategória pedig „emberhez méltatlan és lelkileg lehetetlen". E csüggeteg megállapításokat találjuk ugyanis Makkai Sándornak *Nem lehet* című, nagy vihart felkavaró cikkében, amelyet a *Láthatár*ban (1937. 2.) közölt meglepetésszerű repatriálásának

igazolásául. Makkainak talán igaza lett volna, ha csak az adott társadalom feltételei, a mind erősbödő nacionalista-fasiszta veszély távlatában ítéli meg borúlátón a kisebbségek helyzetét és jövőjét. Nem vitás, hogy diagnózisa a romániai magyarság akkori helyzetéről sok valós elemet tartalmazott. Téves prognózisa viszont szükségszerűen következett szemléletéből, abból, hogy nem tudta elméletileg meghaladni a tőkés-földesúri rendszert. Az elvont humánum nála — a kisebbségi etika viszonylatában is — erőtlennek bizonyult, a megváltozhatatlan sorsként, valamilyen örök kategóriaként felfogott kisebbségi elnyomottság pedig defetizmust szült.

Makkai távozása a kishitű *non possumus* utólagos mentségével kiváltotta az „ahogy lehet" helytállást parancsoló (kissé sztoikus) választ. Szemlér Ferenc a szabadelvűség, a humanizmus nevében utasította vissza Makkai helyzetelemzésének nemzetiség-halált jövendölő kasszandrai következtetéseit (*Elvek és törvények. Hitel,* 1937, 1).

A *Magunk revíziója* — az irodalmi s az erkölcstani esszé sajátos ötvözete — nem fogalmazta meg *tételesen* a kisebbségi etika követelményét. A kezdeményezés érdeme ebben a vonatkozásban Tavaszy Sándoré, aki *Erdélyi szellemi életünk két döntő kérdése* (Kolozsvár, 1928) című tanulmányában hiányolja, hogy a kisebbségi közéletben elhanyagolják az etikai szempontokat. Nem törődtek azzal — állapítja meg —, hogy a közösségi életet „parancsolólag szabályozó etikai eszményeinket nemzeti öntudatunk sajátjaivá tegyük". Innen annak a szükségessége, hogy a kisebbségi jövőt megfelelő etikával biztosítsák, amelynek kisugárzása lehetővé tenné, hogy „egy közös nemzeti ethosz hasson át a nemzeti kisebbségi organizmushoz tartozó minden egyes tagot".

Tavaszy tanulmánya jelzi, hogy az irodalom kezdetben szinte kizárólagos funkcióját a romániai magyarság önismeretének és hivatástudatának kifejezésében most már a jelentkező etikai gondolkodás is vállalja. Ha periodizálni próbálnók ennek az önismeretnek a történetét, megállapíthatjuk, hogy egymást követő szakaszokban hol az irodalom, hol az etika, hol pedig a társadalomkutatás játssza benne a főszerepet, anélkül azonban, hogy képviselőik monopolizálnák feladatukat.

Ami az etikát illeti, kidolgozói — a már említett ösztönző tényezők hatására — arra összpontosították erőfeszítéseiket, hogy tudatosítsák a kisebbségi lét öntörvényszerűségét, a kisebbségi emberre jellemző lelkületet s a belőlük fakadó ethoszt, *különös tekintettel a román néphez fűződő kapcsolatokra.*

Tavaszy például a kisebbségi ethosz szerepét abból a létmeghatározottságból vezeti le, hogy „a kisebbségi nemzettesthez tartozók életét úgy egyéni, mint közösségi vonatkozásban annyiféle veszedelem és kísértés fenyegeti, rettenti, hogy az egyenesen kiszámíthatatlan". A kisebbségi ember egy „démonikus világban" él, amelynek minden ösvénye és zuga csapdákkal, őt üldöző és szaggató rossz szellemekkel van tele.

Láthatjuk, ebben az írásában Tavaszy is hajlik arra, hogy önmagában, az ország haladó erőitől elvonatkoztatva vizsgálja a magyarság helyzetét, mintegy abszolutizálva egy tőkés-földesúri rendszer nacionalista elnyomása alatt lévő kisebbség életérzését. Ez az életérzés — Unamuno szavaival — tragikus és Don Quijote-i lenne. (E sorok írója főként e szemléletbeli fogyatékosságát bírálta egyoldalúan egy régebbi tanulmányában.) A szűk keresztmetszetű diagnózisból (amely némely vonatkozásban érint-

FÜLÖP ANTAL ANDOR

1. Kompozíció Mátyás király szülőházával (1965)

FÜLÖP ANTAL ANDOR

2. Virágos csendélet (1961)
3. Kolozsvári műemlékek (1966)

kezik Makkai borulátó megállapításaival) származó következtetései azonban meröben ellentétesek a *Magunk reviziója* szerzőjének konklúzióival. Éppen az észlelt, és tegyük hozzá, az akkori helyzettől nem idegen negatívumok káros következményeinek (széthúzás, erkölcsi válságot előidéző önösség) ellensúlyozására tartja szükségesnek az etikai nevelést, az egyetemes erkölcsi normáknak a kisebbségi életre való alkalmazásával.

Tavaszy kisebbség-pedagógiai törekvéseit ugyanis az a remény fűti, hogy az adott kedvezőtlen helyzet „a legmagasabb rendű etikai élet" lehetőségeit is magában rejti. E bizakodó, építő szándékú megállapításában viszont találkozik azokkal, akik a kisebbségi helyzet derülátóbb megítéléséből indulnak ki. László Dezső például „a kisebbségi élet ajándékai"-ról értekezik, és szembeállítja ezt az életigenlő, szintén a szellemi értékek felé orientálódó felfogást a kisebbségi létben csak pusztulást érzékelő víziókkal (*A kisebbségi élet ajándékai;* az *Új arcvonal* című antológiából, Kolozsvár, 1931).

A kisebbségi életnek mint sajátos, egészen új életformának a megfogalmazásában László Dezső rokon nézeteket vall azokkal az etikai érdeklődésű politikusokkal, jogászokkal és pedagógusokkal, akik a kisebbségnek mint a nemzettől eltérő, külön egyéniséggel rendelkező etnikai csoportnak a meghatározását próbálják körvonalazni. (Kísérleteikben mai nemzetiség-szociológiánk hasonló törekvéseinek előzményeit kell látnunk.) *E meghatározások fő érdeme, hogy a honi magyarság státusát a román néphez való kapcsolatban ragadják meg, e viszonyulásban jelölve meg a nemzetiségi lét döntő ismérvét.* Idézett tanulmányában László Dezső a következőket szögezi le: „A kisebbségi élet igaz szemléletéhez mindenekelőtt úgy juthatunk, ha kisebbségi voltunkat nem a többségi magyarsághoz, hanem a körülöttünk élő *többségi románsághoz* való viszonyunkból állapítjuk meg." Majd: „Kisebbségi életünk alapkérdései tehát a románsághoz való viszonyunkon dőlnek el."

E szemléletből származó erkölcsi következtetéseket Paál Árpádnál találjuk, aki a „népkisebbség" általa kidolgozott kategóriájának elemzésében hangsúlyozza, hogy e különneművé alakuló népcsoport *mássá* lett, mint a nemzet. Paál Árpád etikai nézeteire Kant erkölcstana hatott. A „feltétlen jó" kanti fogalmára utalva, Paál az erkölcsöt a jóra való törekvéssel azonosítja. Ennek az erkölcsi felfogásnak a nevében igényli, hogy ismerjék el a népkisebbség *kisebb népként* kialakult életközösségének jogait. A népcsoport erkölcsi fejlettsége, amely az egymás iránti jóság, az önzetlenség és emberszeretet erényeiben nyilvánul meg, nélkülözhetetlen tényező fennmaradásában és hivatása teljesítésében. *(Erkölcsi szempontok a népkisebbségi jogban. Magyar Kisebbség,* 1935).

A hivatástudatban látja Imre Lajos a kisebbségi életsors meghatározó mozzanatát. A kisebbség sorsát — szerinte — nem lélekszáma vagy gazdasági helyzete dönti el, hanem rendeltetésének világos tudata és vállalása. Ebben az optikában kisebbség és többség kölcsönösen kiegészítheti egymást és együttműködhet, mindegyik a maga hivatásának megfelelően. Az így értelmezett kisebbségi sorsból pedig erkölcsi kötelességek származnak, amelyeknek tiszteletben tartása ama bizonyos létparancs követelménye. A hármas kötelezettség: tudatára ébredni és tudatosítani a kül-

detést; kifejleszteni a sajátos vonásokat; együttműködni a többségi nemzettel (*A kisebbségi élet erkölcstana. Erdélyi Helikon*, 1938. 1—3).

Míg Imre Lajos — a keresztyén etikából ihletődő — missziós tudat parancsát követve szorgalmazza a román nép és az itteni magyarság óhajtott jó viszonyát, Tavaszy Sándor, aki egyébként szintén ennek az erkölcstannak a képviselője, a kulturális közeledés, a kölcsönös megismerés etikumára alapozná az ország többségi nemzetének és együttélő nemzetiségeinek kapcsolatát.

Tavaszy számára erkölcsi követelmény a román művelődés értékeinek alapos megismerése és terjesztése. Ebből a szemszögből *morális tett*nek minősíti a Pen Club és az *Erdélyi Helikon* kezdeményezte műfordításokat. Nézete szerint a románság és hazai magyarság viszonyának rendezése akkor lesz kielégítő, ha művelődéseik nem a nemzeti gőg fűtésére szolgálnak, hanem mindkét irodalom alkotói kölcsönösen meghajlanak az általuk felfedezett humánum előtt. „A román nyelv és kultúra nem kierőszakolt nyelvvizsgákat, hanem megértő szeretetet és megbecsülő tiszteletet érdemel — írja. — Aki ezt nem tudja, vagy nem akarja belátni, az nem ismeri a szellemi-kulturális értékek és javak nemes természetét" (*Etikai szempontok a románság és magyarság viszonyának megítéléséhez. Erdélyi Helikon*, 1934. 9).

A román nép és a honi magyarság barátságának, együttműködésének követelménye — függetlenül a valláserkölcsi vagy kantiánus alapvetés érvényétől — nem csupán morális, hanem jelentős társadalompolitikai tett volt megfogalmazói részéről. Ennek leszögezése nem menti fel a mai értelmezőt annak megállapításától, hogy sem a kulturális közeledés igénye önmagában, még kevésbé a gondviselésből eredeztetett hivatás jellegű komplementaritás elve nem helyettesíthette e barátság és testvériség reális meghatározóit. Nem pótolhatta tényleges hajtóerőit.

Ami viszont azt az elképzelést illeti, hogy az így felfogott kisebbségi erkölcs az általános emberi morál műhelyeként példát nyújtson, a második világháború s a megelőző korszak eseményei megmutatták, hogy e jószándékú törekvés — sajnos — illúziónak bizonyult.

Az eszmei tévedések, csalóka ábrándok és gyakorlati következetlenségek ellenére elfogadhatónak tűnik Ligeti Ernő nézete, amely szerint a „kisebbségi élet oxidálási folyamatának" egyik legértékesebb termékét a *közösségi etikum*ban kell felfedeznünk és — tegyük hozzá — „megszüntetve megőriznünk". Ez az értékelés pedig nem csupán s talán nem elsősorban a — sok tekintetben erősen vitatható — elméleti tételekre, hanem arra a személyiség- és jellemmodellre vonatkozik, amelyet ez az etika sugall. Meggyőződésünk, hogy a *népi humánum* eszménye felé mutató etika erényeinek: a helytállásnak, a felelősségnek, az áldozatvállalásnak, a makro- és mikrovilág értékei iránt elkötelezett szolgálatnak a megtestesítőjét Balázs Ferencben köszönthetjük. Hadd idézzük példája méltatására annak a Jancsó Bélának a szavait, aki ezeknek az eszményeknek és erényeknek hű képviselője volt, s aki a következőkben mutatta fel a *Rög alatt* és szerzője életének erkölcsi jelentését: „A népért való jóakarat és tudás küzdelme a néppel: a jóakarat és önfeláldozás küzdelme az előítéletek, önzések és közöny irtózatos tehetetlenségi nyomatékával" (*Ahogy lehet. Erdélyi Fiatalok*, 1935. 4).

*

Hogyan viszonyul a szocialista humanizmus a kisebbségi humánumhoz és etikához?

Dialektikusan. A kapcsolódás és a bírálat síkján. Viszonyukat történetileg kell értelmeznünk: annak a folyamatnak az összefüggéseiben, amelyben egyrészt feloldódnak a hagyományos humanizmussal szemben táplált szektariánus-elutasító fenntartások, másrészt pedig mind erőteljesebbé válik a kisebbségi humánumon belül a népi demokratikus irányzat. A népfronti szakaszra kell e vonatkozásban is figyelmünket összpontosítanunk, hiszen az antifasiszta harc feltételei alakították ki az e viszonyból származó kölcsönhatás konkludens mozzanatait.

A korabeli hazai magyar marxista irodalomban nem találunk számottevő etikai írásokat. A kor marxista gondolkodásában Európa-szerte sem érvényesültek még az etikának kedvező tényezők, azok az értelmiségiek pedig, akik itthon — igen mostoha körülmények között — bizonyos elméleti munkásságot fejtettek ki, energiáikat az akkor sürgősebbnek ítélt feladatok megoldására fordították. A hiány természetesen — e magyarázat ellenére is — hiány marad, amit csak részben kompenzál az etikával határos bölcselet, társadalomtudomány, irodalombírálat művelése vagy a „tiszta osztályvonal" irodalma.

A tételesen megfogalmazott etika hiánya nálunk sem jelentett etikátlan szemléletet vagy az erkölcs iránt közömbös magatartást. A haladás híveit, a forradalmárokat mély erkölcsi motiváció is ösztönözte. A proletariátus s általában a dolgozó tömegek gyakorlati erkölcse a szolidaritás, az igazságszeretet, a kitartás, az áldozatkészség erényeiben — a vértanúk mártíriumában nyilvánult meg. A két világháború közötti korszak Romániájának dolgozóira is érvényes volt Marx egykori megállapítása: „Ismernünk kell a francia és angol munkások tanulását, tudásszomját, erkölcsi energiáját, szüntelen törekvését a fejlődésre, hogy elképzelésünk lehessen e mozgalom *emberi* nemességéről" (*Marx—Engels Művei*. Budapest, 1958. 2.; 83).

Ami a hirdetett erkölcsöt illeti, a szocializmus eszményének elkötelezett magyar írástudók törekvéseit a marxizmus szerves részét alkotó reális humanizmus, a tudományos szocializmus klasszikusainak műveiben foglalt etikai tételek világították be. Erkölcsi tudatuk ugyanakkor irodalmi hagyatékunk maradandó értékeiből is merített, mindenekelőtt a román—magyar—szláv testvériséget hirdető Ady emberségéből. Az „ember az embertelenségben" krédóját közvetítő humanizmus összekötő kapocs is volt egyben a népi humánum baloldali képviselőivel, a kisebbségi etika népszolgálatot és kultúrközeledést szorgalmazó posztulátumai pedig a társadalmi és nemzeti elnyomás rendszere ellen folytatott — kommunisták vezette — harcban, a román és magyar dolgozók szövetségében nyertek konkrét alkalmazást.

Gaál Gábor születésének 80. évfordulója alkalmat szolgáltatott arra, hogy tudatosítsuk a „romániaiság" ethoszát, azt a társadalmi, kulturális és — tegyük hozzá — erkölcsi magatartást, amelyet a honi magyarság öntörvényűségének felismerésében és a belőle fakadó következtetések levonásában sugallt. Ez az ethosz az összromániai valóság kategóriájában igényelt tudományos szintű önismeretet, világtájékozódást és főként hatékony cselekvést, bensőséges szövetségben a román demokrácia erőivel.

Ha a szocialista humanizmus alapvonásai között különös hangsúllyal szoktunk valósághű és militáns mivoltára hivatkozni, akkor most leszögezhetjük, hogy a „romániaiság" ethoszát éppen ezek a tulajdonságok jellemzik. A Gaál Gábor-i modell fokozott felelősséget, igényességet és valóban felemelő hivatástudatot kifejező példája egy kiváló gondolkodó, szerkesztő és közéleti harcos személyiségében testesítette meg mindezeket az erényeket, a Németh László diagnosztizálta „morbus minoritatis" tüneteinek ellentéteit.

A népfronti korszak *Korunk*jának szerkesztésében érvényesülő humánum a maga következetes antifasizmusával gazdagította a romániai magyarság erkölcsi tudatát. Oldalairól erőteljesen áradt a *vox humana*, amelyet a *humanizmust az antifasizmussal azonosító* Fábry Zoltán szólaltatott meg. A stószi remete korparancsként megfogalmazott humanizmusa megalkuvást nem ismerő elkötelezettségből táplálkozott, és minden vonatkozásában erkölcsi funkciót teljesített. „Az antifasizmus leglényegét tekintve: az emberség erkölcstudata, és ezért mindenekelőtt morális aktivizmus" (*A vádlott megszólal. Irodalmi Szemle*, 1968. 8).

Láthattuk, a kisebbségi etika kidolgozóinak ama vágya, hogy a kisebbség — a maga egészében — világérvényű értékek forrásává váljék, illúziónak bizonyult. Fábry Zoltán életében és művében azonban maradéktalanul megvalósult az az önmaga támasztotta követelmény, hogy a világháborúk korszakában a humánumnak mintegy rezervációt biztosító kis csoportok és egyének maximummá fokozzák a kedvezőtlen helyzetükben lehetséges minimumot. Ennek az igénynek a hatása jelentkezik egyébként a régi *Korunk* köteteiben is, ebben az egész művelődésünk szempontjából páratlan teljesítményben, amely felejthetetlen szerkesztőjének nevéhez fűződik.

A *Korunk* gárdájának harcos antifasizmusa, a „ranggá és hűséggé" avatott „szellemerkölcs" valóban a Romain Rolland és Heinrich Mann fémjelezte európai demokrácia magaslatára emelte a haladó romániai magyarság etikumát, amely egyébként elválaszthatatlan volt a román progresszió szellemiségétől, Sadoveanu, Arghezi, Sahia, Eftimiu, Ralea, Roşca, Vianu humánumától.

A transzilvanizmus korabeli marxista bírálatában benne foglaltatott a kisebbségi etika illúzióinak és következetlenségeinek kritikája is. A szocialista humanizmus és kisebbségi humánum ellentmondásos viszonya sajátos, termékeny formát öltött a Vásárhelyi Találkozót előkészítő vitában és magán az értekezleten, amelynek összehívásában kezdeményező szerepet játszottak a *Korunk* és a MADOSZ fiatal értelmiségijei. A Vásárhelyi Találkozóban *mai dialógusaink előzményét*, a záróhatározatként elfogadott *Hitvallás*ban pedig e párbeszéd korszakos jelentőségű dokumentumát kell látnunk. A Hitvallás aláírói tevőleges szolgálatot hirdettek az erdélyi magyarság sorskérdéseinek megoldásában, közösséget vállaltak a munkássággal a kizsákmányoló tőke elleni küzdelemben, és kifejezték annak a szükségességét, hogy megtalálják a román nép és az együttélő magyarság együttműködésének útját. A záróhatározat emelkedett szellemű szövege a fiatal magyar értelmiség néphűségét és fejlett erkölcsi felelősségtudatát fejezte ki.

A szocialista munkásság álláspontjának hangot adó Józsa Béla később leszögezte, hogy részvételük a Találkozón nem jelentett elvfeladást.

nem jelentette azt, hogy lemondtak volna világfelfogásukról, az osztályharcról. Viszont: „Ha akarjuk, ha nem, a magyarság egy részét képezzük, s így nem lehet közömbös előttünk, hogy milyen irányt tart be Erdély magyarságának kisebbségpolitikája . . .“ (*Miért mentek a munkások a Vásárhelyi Találkozóra? Brassói Lapok*, 1937. október 29).

Józsa Béla nyilatkozatában az a marxi humanizmus munkál, amely „az ember teljes visszanyeréséért“ (Marx) küzdő proletariátus nemzeti-nemzetiségi felelősségét exponálja.

*

A szocialista építés jelenlegi szakaszában kialakultak mind a korszerű marxista etika, mind a nemzeti-nemzetiségi kérdés komplex tanulmányozásának kedvező feltételei. Vizsgálódásaink ezekben az összefüggésekben helyezkednek el, *az ország egész népét egybefűző szocialista erkölcsi tudat fejlesztésének jegyében.*

Fülöp Antal Andor: Újhelyi Gábor ötvösmester háza Kolozsvárt (1963)

CONSTANTIN LĂZĂRESCU

NEMZETI SZUVERENITÁS, SZOCIALISTA NEMZETKÖZISÉG

Jogilag a nemzeti szuverenitás szerzett jogot jelent, amelyből — mint közjóból — minden népnek egyaránt részesednie kell. Magának a nemzetközi jognak létalapja is benne rejlik e döntő jelentőségű felfogás statuálásában és előmozdításában a követendő cél eléréséért: ez a független állami entitások közötti kapcsolatok hatékony normákra és alapelvekre építő szabályozása. A szuverenitás a nemzetközi jog alanyaiként tekintett államok meghatározó vonása.

A nemzeti szuverenitás alapelvének *de jure* általánosítását meghatározzák a világban végbement nagy átalakulások, a félreismerhetetlen valóság: a népek előrehaladása az igazságosabb szocialista rendszer felé — amely máig 14 államban kelt életre és szilárdult meg —, a társadalmi és nemzeti felszabadító mozgalmak minden eddigit fölülmúló lendülete, egy viszonylag rövid történelmi szakaszban jelentős számú új állam megjelenése és cselekvő belépése a nemzetközi közösségbe, a néptömegek, a közvélemény mindenütt megnyilvánuló és mind határozottabb tiltakozása az uralom és a diktátum politikájának bármely formájával szemben.

Mégis, mindezek ellenére a nemzeti szuverenitás továbbra is az ideológiai véleménycserék egyik legvitatottabb témája marad. A felfogások és vélemények széles skálája nemcsak a különböző kutatókat ösztönző indítékok változatosságát tanúsítja, hanem annak is bizonysága, hogy milyen rendkívül bonyolult a társadalmi fejlődés jelenségeivel mind határozottabb összefüggésben kutatott téma. Az a tény, hogy a nézetek mai áramkörében szinte nincs is olyan tézis, amely ne származtatná magát bizonyos történelmi tapasztalatból, a társadalmi valóságból, kétségkívül az idők jele, hiszen a szociológia, napjaink leginkább igénybe vett tudományága sok területre behatolt már, a nemzetközi kapcsolatokét is beleértve.

A valóság tartalmában mindig sokkal gazdagabb, sokkal bonyolultabb, mint „legtökéletesebb" ábrázolása. Az államok szuverenitása például *de jure* alapelv jelentésűvé vált; másrészt azonban — a mai nemzetközi konjunktúrában — túlzás volna mindenütt és minden körülmények között tiszteletben tartott *de facto* alapelvnek tekinteni. Az imperialista körök politikája és akciói felhívják a figyelmet a más országok belügyeibe történő durva beavatkozás gyakorlatára, a gyarmati és neokolonialista politika fenntartására, az indokínai népek elleni háború kiterjesztésére, a közvetett és közvetlen egyenlőtlenségnek és függőségnek az államközi kapcsolatokban még mindig észlelhető jelenségeire.

Amikor a valóságot csak erről az oldaláról kiindulva közelítik meg, előtérbe kerülnek tézisek, amelyek kétségbe vonják a nem erőszakkal, hanem a szuverén és független államok beleegyezésével megalapozott nem-

zetközi jog hatékonyságát; ilyen esetekben eltorzul a nemzetközi élet egészének áttekintése (elhanyagolódnak azok a tényezők és tendenciák, amelyek a jogi alapelveket és normákat kialakították), és ami még fontosabb, magának a szuverenitásnak a *fogalma* is olyan értelmezést kap, amely kiegészítő tisztázást igényel. Sajnos, egyes elméletek nem tudják elkerülni a kétértelműséget, a szociologizáló leegyszerűsítéseket, a nemzetközi társadalom struktúráját gépiesen azzá hasonítják, ami a nemzeti-állami társadalmak sajátja, s ily módon a szuverenitást nem a nemzetközi társadalmat összetartó és megszilárdító tényezőnek tekintik, hanem éppenséggel ezzel ellenkező megvilágításba helyezik.

Filozófiai szempontból a kérdés a rész és az egész, az általános és a sajátos viszonyára vezethető vissza, vagy — hogy tárgyunk specifikumához igazodjunk —: a nemzeti és a nemzetközi relációjára. Természetesen e viszonyok megfelelő tárgyalása jóval túlhaladja a spekuláció kereteit, minthogy már maga a kérdés tárgyalása is erős társadalmi visszhangú, döntően politikai jellegű bonyodalmakkal jár. A viták és véleménycserék kétségkívül hasznosak, megfelelnek égetően időszerű szükségleteknek, ami általában magas fokú felelősséget ró az elméleti tevékenységre, melynek mindenekelőtt elmélyültséggel és az érvelés meggyőző erejével kell kivívnia az illő tiszteletet. Nem kevés tézis és eszme bizonyul azonban csupán bizarr gondolat-építménynek, a sugallt megoldások pedig hazárdnak és ártalmasnak, éppen a jelenség-összefüggések következetlen észlelése miatt.

A nemzetközi kapcsolatok kutatásának rendkívül időszerű alapvető témaköre — társadalom, állam, nemzet és ezek viszonyának a dialektikája — általában, valamint e viszonyoknak a társadalmi-történelmi fejlődés objektív törvényszerűségei fényében történő vizsgálata, sajátosan pedig az osztályharcnak és az osztály-kritériumoknak a szocialista társadalom feltételei és elvárásai alapján történő elemzése a tudományos szocializmus elmélete számára kedvező talajt, alkotó lendületet biztosít, lehetőséget a vitákban való hatékony közbelépésre, a dolgok tisztázására, a valóságnak megfelelő alternatívák és életképes gyakorlati megoldások kidolgozására.

A marxi—lenini elmélet lényeges jellegzetessége, amely vonzó- és hatóerejének növelésére hivatott, mindig eleven, újító szellemében rejlik, abban, hogy gondolkodásban és cselekvésben magas fokon ötvöződik a rugalmasság a megingathatatlan elvszerűséggel, a tételek és a következtetések állandó egybevetésében a valósággal, a társadalmi gyakorlattal. Mindez teljességgel érvényes a nemzeti szuverenitás és szocialista nemzetköziség döntő jelentőségű viszonyának a tárgyalásában is.

•

A szuverenitás mindenekelőtt az államhatalom bensőséges tulajdonsága, s mint ilyen, társadalmi és történelmi fogalom; tartalma és megnyilvánulásának konkrét módozata az osztályokra alapozott emberi társadalom fejlődés-függvényében alakul, szoros kapcsolatban az államszervezési formák fejlődésével. Egy régebbi jelenséget jelölve, a szuverenitás fogalma ténylegesen a feudalizmus korszakából ered, amikor is az állam azonos volt a monarchia intézményével. Az európai uralkodók például egy-

részt arra törekedtek, hogy teljesen függetlenítsék magukat az egyetemes becsvágyú világi és egyházi hatalomtól (Római Szent Birodalom és Pápaság), másrészt viszont kiterebélyesítsék a szuverenitást a vazallus politikai alakulatok fölött, elindítva ezzel az államközpontosítás pozitív folyamatát.

A tőkés termelési viszonyok fejlődésével és a nemzetek kialakulásával, a polgári forradalmak győzelmével és a nemzeti államok létrejöttével egyidejűleg a nemzetek önrendelkezési jogának, valamint azon jogának elismerése nyomán, hogy független államot alapítsanak, a szuverenitás tartalma jelentősen gazdagodott. A nemzetközi jog alapjává tették a *nemzeti* szuverenitás és a *nép* szuverenitásának forradalmi alapelveit, s mindezt a burzsoázia támogatta gazdasági és politikai fölfejlődésének fázisában, abban a szakaszban, amikor haladó történelmi szerepet töltött be. A tőkés rendszer megszilárdulása után — különösen annak monopolista szakaszában, amikor az imperialista nagyhatalmak hozzálátnak a világ érdekszférákra való felosztásához, más népek leigázásához és a gyarmati rendszer kialakításához — a nemzetközi élet ezen alapelveinek semmibe vevése és durva megszegése terheli a kapitalista rendszert, de azért maguknak a nemzeti függetlenségre és szuverenitásra vonatkozó alapelveknek a tartosságát és érvényességét semmi esetre sem kérdőjelezhetik meg. Elméleti és gyakorlati szempontból egyaránt nem létezhet a nemzetközi kapcsolatok szabályozására megfelelőbb alternatíva, mint az államok létjogosultságának, szuverenitásának és függetlenségének elismerése, tekintet nélkül nagyságrendjükre vagy anyagi erejükre. A jelenkori nemzetközi jog középpontjában áll az *államok* (nemzeti, soknemzetiségű, különböző társadalmi és politikai berendezkedésű államok) realitása, melyekre egyaránt alkalmazzák a szuverén egyenlőségnek az ENSZ Chartájában megfogalmazott alapelvét.

A szuverenitásra vonatkozó valamennyi meghatározásnak közös vonása az államhatalom önálló fennhatósága, szabadsága ahhoz, hogy minden külső ellenőrzéstől mentesen, függetlenül cselekedjék gazdaságában, kultúrájában, a társadalmi élet minden területén (belpolitika) és más államokkal való kapcsolataiban (külpolitika). Az állami szuverenitás *elidegeníthetetlen* és *megoszthatatlan,* nem érintheti, nem csonkíthatja meg, nem sajátíthatja ki és nem osztozhat rajta semmi más belső vagy külső hatalom. Ha az államok szuverén hatalmú jellegüket mint tulajdonságukat elveszítenék, akkor megszűnnének a szó igazi értelmében vett államoknak lenni, egyszerűen más szuverén hatalom adminisztratív egységeivé alakulnának át. Georg Schwartzenberger angol jogász és szociológus jogosan jegyezte meg, hogy a szuverenitás bármilyen korlátozása nem vezethet másra, mint „szuverenitás-átruházásra", ami „magyarázatul szolgál arra is, hogy a szuverén államok miért haboznak olyannyira igen fontos funkciókkal felruházni a nemzetközi intézményeket, különösen létjelentőségű kérdésekben".[1]

A nemzeti szuverenitás kivétel nélkül *valamennyi* állam sajátos joga, minden állam kizárólag a saját területén gyakorolja, azzal a kifejezett feltétellel, hogy más államok szuverenitását tiszteletben tartja. Az abszolút módon értelmezett szuverenitás — abban a fölfogásban, hogy az államok saját érdekeik előmozdításáért szabadon folyamodhatnak bármilyen esz-

[1] Power Politics. London, 1964. 95.

közhöz, beleértve más államok szuverenitásának megsértését vagy megsemmisítését — kívülesik minden nemzetközi erkölcsön és törvényességen.

Egyes nyugati ideológusok sokat szellőztetett elmélete az ún. „abszolút" szuverenitásról valójában nem más, mint az erőszak-politika tipikus kifejezője; e teóriák szószólói szerint a nemzetközi béke és biztonság egyetlen „realista" alternatívája a régi erőegyensúly-politika egy „új" változata lehetne, a világ felosztásának állandósítása hatalmi és befolyási övezetekre, ily módon fékezve a nemzeti emancipáció hatalmas folyamatát, amely — úgymond — a fölfordulások és konfliktusok fő vonása. A dolgokat fonákul bemutatva, a nemzetközi életben a közvélemény növekvő szerepét lekicsinyelve, sőt a nemzetközi küzdőtéren a legutóbbi negyed század alatt végbement erőviszony-eltolódások történelmi jelentőségét és pozitív kihatásait is bagatellizálva[2], ez a puszta elméleti spekuláció igazolni igyekszik az imperialista körök világhatalmi törekvéseit és tagadni azt, hogy a nemzetközi feszültségek és konfliktusok valódi okai az imperializmus támadó természetében rejlenek, ádáz ellenállásában a történelem természetes menetével szemben, a népek ama jogával szemben, hogy saját sorsuk meghatározói legyenek.

Nyilvánvaló, hogy sem az erőszak-politika elméleteit, sem az imperialista kihívásokat nem győzhették le eleddig — bármennyire helyesek voltak az érvelések — sem teóriákkal, sem erkölcsi parancsolatokkal vagy jogi alapelvekkel. A múlttól eltérően azonban a nemzetközi helyzet alakulása egész sor olyan tényezőt és meggondolást hoz felszínre, mely az államokat fogékonyabbá teszi nemzeti függetlenségük és szuverenitásuk tiszteletben tartásának a követelménye iránt.

Az államközi kapcsolatok ilyen alapokon történő szabályozását önműködően aligha lehet megvalósítani, ez csakis harc árán lehetséges; ebben a harcban a döntő fegyver a türelmes és állhatatos, szóban és tettben egyaránt megingathatatlan alapelvű *politikai* cselekvés; e téren a szocialista államokra hárul az az internacionalista feladat, hogy a legmeggyőzőbb példát mutassák.

•

A polgári és marxi—lenini társadalmi-politikai gondolkodás alapvető különbözősége a történelmi fejlődés jelenségeinek a társadalom osztálystruktúrái szerinti megítélésében s az antagonista osztályok közötti harccal összefüggésben történő magyarázatában rejlik. A nemzetek és az államok mint társadalmi-történelmi jellegű alakzatok kifejezői a társadalmi fejlődés objektív követelményeinek — megvalósításukban valamilyen módon a társadalom összes tagjai érdekeltek —, miként kifejezői a megkülönböztető nemzeti és társadalmi tudatnak is. A fejlődés követelményei iránti magatartás, a nemzeti tudat megnyilvánulási módja és a nemzeti érdekek tükrözése osztályok szerint változik, a társadalmi életben betöltött helyzetüknek és szerepüknek megfelelően. Az állam az uralkodó

[2] International Structure, National Force and the Balance of World Power című tanulmányában Kenneth N. Waltz, a brandeisi egyetem (USA) tanára például úgy véli, hogy a világ legnépesebb országának, Kínának a forradalmi győzelme sem érintette komolyan a „világegyensúlyt". *Theory and Reality in International Relations.* New York—London, 1968. 42.

osztályok végrehajtó eszköze, ami a tőkés társadalom feltételei között odavezet, hogy az osztályérdekek állandóan differenciálódnak, a burzsoázia a gazdasági-társadalmi fejlődés követelményeivel ellentmondásba keveredik, beleértve az alapvető nemzeti érdekeket is. Azzal a fenyegetéssel szemben, amelyet a munkásosztály, más osztályok és társadalmi rétegek forradalmi tevékenysége képvisel, a burzsoáziát osztályérdekei nemzetközi síkon a más országok burzsoáziájával kialakítandó együttműködés és egyesülés felé taszítja; ily módon ellentmondásosan viselkedik: egyfelől kész elárulni a nemzet igazi érdekeit akkor, amikor megszorul, másfelől saját érdekeit nemzetiként tünteti fel; ebben az értelemben kultiválja és tartja fenn a nacionalizmust és a sovinizmust.

Szem előtt tartva a különböző nemzetek proletariátusának cél- és érdekazonosságát, Marx és Engels a nemzetközi méretű szolidaritás és harci egység szükségességét hangsúlyozta. A „Világ proletárjai, egyesüljetek!" jelszóval a proletárokat arra ösztönözték, hogy „az összes népek burzsoáinak testvériesülésével az összes népek munkásainak testvériesülését kell szembeállítaniok"[3].

A marxizmus—leninizmus azonban az internacionalizmust nem helyezi szembe a hazával és a nemzettel. A munkásosztály nemzeti szempontból nem lehet „semleges", hiszen konkrét, sajátos vonású és egyediségű nemzetben születik, éli életét, fejlődik és harcol. Lenin rámutat: „A haza, vagyis az adott politikai, kulturális és társadalmi környezet, a proletariátus osztályharcának legfontosabb tényezője... A proletariátus számára nem lehetnek közömbösek és érdektelenek harcának politikai, társadalmi és kulturális feltételei, következésképpen nem lehet számára közömbös országának sorsa sem."[4] A társadalomban elfoglalt helyzete és ama történelmi küldetése folytán, hogy az embernek ember által történő kizsákmányolását felszámolja, a munkásosztály nemzeti funkciója és érdeke megfelel a nemzet túlnyomó többsége alapvető érdekeinek, célja pedig abban állandósul, hogy következetesen támogassa ezeket az érdekeket, teljes kielégítésükig, a szocializmus és a kommunizmus eszméinek megvalósulásáig.

A munkásosztály pártjának — akár hatalmon van, akár nem — nemzeti politikai erőként kell cselekednie, abban az értelemben, hogy politikájával és tevékenységével kifejezze a társadalom fejlődésigényeit, a dolgozó tömegek és népe mélyen nemzeti és egyszersmind nemzetközi érdekeit és törekvéseit. A pártnak a nép élére kell állnia az alapvető nemzeti érdekek támogatásában, mert tudvalevő, hogy egyetlen párt sem számíthat a tömegek csatlakozására, ha késznek mutatkozik az állami szuverenitás és függetlenség feláldozására. A munkásosztály, a marxi—lenini pártok kötelessége, hogy következetesen hazafias magatartást tanúsítsanak, erőfeszítéseket tegyenek országukban a forradalom győzelméért és az új társadalmi rendszer felépítéséért, megvédjék saját népük, nemzetük érdekeit, a nemzeti szuverenitást. A nemzeti szerep, a haza, a szuverenitás elhanyagolása vagy szem elől tévesztése megteremthetné a reakciós erők és osztályok számára a lehetőséget, hogy saját érdekükben használják ki a néptömegek haladó — nemzeti és hazafias — törekvéseit.

---

[3] Marx—Engels Művei 4. Budapest, 1959. 397.
[4] Lenin Művei 15. Budapest, 1955. 193.

A szocializmus feltételei között minden nép, minden egyes kommunista párt — széles körű tevékenységet fejtve ki az új rendszer felépítéséért, a gazdaság, a tudomány és a kultúra fejlesztéséért, a szocialista demokrácia kiterjesztéséért és elmélyítéséért, a társadalmi méltányosság és igazság alapelveinek következetes érvényesítéséért — egyaránt teljesít nemzeti feladatot és magasztos internacionalista kötelezettséget. A valóság azt mutatja, hogy minden egyes szocialista nemzet önálló fejlődése teljesen megfelel az internacionalizmus érdekeinek és követelményeinek, elsőrendű feltételt teremtve a szocialista államok összessége számára potenciáljuk növeléséhez és egységük megerősítéséhez, mert amilyen mértékben erősödik minden egyes szocialista ország, úgy növekszik hozzájárulása is a szocializmus erőinek, a békének és a haladásnak megszilárdításához. Ugyanakkor a szocialista nemzetköziség kizárja az egyik vagy másik állammal vagy egy szocialista államcsoporttal szembeni kedvezményezést; az internacionalizmus az *összes* szocialista államok közötti együttműködés, egység és kölcsönös elvtársi segítség megerősítését jelenti, az *összes* kommunista és munkáspártok szolidaritását és egységét, valamint mindezeknek a pártoknak a szolidaritását az összes szocialista országokkal, minden egyes ország munkásosztályával és különböző társadalmi kategóriái demokratikus, haladó mozgalmaival, az összes népekkel, amelyek nemzeti létüket védelmezik, a jogot ahhoz, hogy maguk döntsenek sorsuk, függetlenségük és nemzeti szuverenitásuk felett. Beszédes kifejezője az ilyenszerű magatartásnak az az erkölcsi és anyagi segítség, amelylyel a szocialista országok, a világ kommunista és munkásmozgalma, a demokratikus és haladó erők segítik a vietnami nép, Indokína harcát az Egyesült Államok imperialista körei szította agresszióval szemben, s támogatják a világtérképen itt-ott még jelzett gyarmatok népeinek hősi küzdelmét.

A következetes marxizmus—leninizmus egyik vonása a teljes csatlakozás ahhoz az eszméhez, amely szerint a szocializmus és demokrácia egymástól elválaszthatatlan. A nacionalizmus és a sovinizmus az egyenlőtlenség, az uralom és az elnyomás előfeltétele és eredménye; a szocialista internacionalizmus viszont előfeltétele és eredménye az államok belső és nemzetközi életében egyaránt megnyilvánuló demokratizmusnak. A munkásosztály érdekeinek szempontjából a szuverenitás, a nemzeti függetlenség nem akadályt, hanem alapot jelent a nemzetközi együttműködés útján. Engels leszögezi, hogy a proletariátus nemzetközi mozgalma általában csakis független nemzetek között lehetséges. Az internacionalizmus megköveteli a teljes és visszavonhatatlan szakítást minden erőszakra alapozott kapcsolattal és ennek helyettesítését kizárólag a szabad elhatározás demokratikus alapelvét kifejező kapcsolatokkal. Lenin emlékeztet arra, hogy Marx mindenekelőtt a proletariátus osztályharcának érdekeit tekintve helyezte előtérbe az internacionalizmus alapeszméjét: „Nem lehet szabad az a nép, amely más népeket elnyom." Állhatatosan ajánlja a rendkívül elővigyázatos magatartást a nemzeti érzés iránt, s emlékeztet Engels hivatkozására mint egyetlen kétségbevonhatatlan, *vitathatatlanul internacionalista* [a szerző kiemelése] módon alkalmazható alapelvre „*minden* idegen néppel"[5], vagyis nemcsak a gyarmatiakkal kapcsolatban, mivel

[1] Lenin Művei 22. Budapest, 1951. 369.

„a győzelmes proletariátus egyetlen népet sem boldogíthat kényszer útján anélkül, hogy ezzel alá ne ásná saját győzelmét."

Napjainkban a szuverenitás és a nemzetköziség összefüggésének marxista—leninista szellemű tárgyalása rendkívüli jelentőségű; ma a szocialista államok között az új típusú kapcsolatok kikristályosodásának folyamata olyan kérdéseket vet fel, amelyek eleddig a nemzetközi életben nem jelentkeztek, éppen ezért elméleti és konkrét politikai tevékenységgel mindent meg kell tenni megoldásukért.

Mint fogalom, történelmi kategória a szocialista nemzetköziség a fejlődés törvényeinek van alávetve; megőrizve lényegét, állandóan szélesíti és gazdagítja tartalmát, változatosabbá teszi megnyilvánulási formáit, *új minőségi tényezővé* alakul, nagyobb hatékonysággal, mint bármikor a múltban. Fontos azonban megállapítani, *miben* rejlenek valójában az új minőség elemei.

Különösen az utóbbi években egyes külföldi sajtótermékek megkísérelték elfogadhatóvá tenni azt az eszmét, amely szerint a munkásosztály és a szocializmus látószögéből tekintve a szocialista állam szuverenitása és a proletár nemzetköziség egymást feltételező kölcsönössége összeegyeztethetetlen a nemzeti függetlenség és szuverenitás minden esetben való védelmezésével. Ilyenszerű szempontok fenntartása során azt hangoztatják, hogy a szocialista fejlődés gazdasági és politikai feltételeinek a szuverenitás kérdésében elfoglalt álláspontjuk újraértékelésére kellene késztetniük a kommunistákat, arra, hogy elutasítsák „a szocialista állam szuverenitása elvont koncepcióját", amely — úgymond — nem szolgálhat mást, mint a tömegek félrevezetésére irányuló burzsoá propaganda szolgálatát. Kijelentik, hogy a kommunisták — úgymond — eleddig azért helyezték szembe a nemzeti szuverenitást az integrálódással, mert áldozatául estek az imperializmus ellen folyó harc átmeneti szükségleteinek, s teljes meg nem értést tanúsítottak a szocializmus nemzetközi lényegét illetően, amelyre állítólag éppen a gazdasági és politikai integrálódás volna jellemző. Fő érvként jelentik ki, hogy a szocializmusban a nemzeti keret túlságosan szűk, akadály az államok és nemzetek fejlődésének útján. Innen pedig arra a véleményre jutnak, hogy korunk és az internacionalizmus tartalmának meghatározásában változtatásokat kellene végrehajtani: a kor — úgymond — az átmenetet képviselné a nemzeti fejlődés alapelveitől az internacionalista alapelvekig, a szocialista nemzetköziségnek pedig magában kellene foglalnia a szocialista államok „szükséges és objektív integrálódását", szuverenitásuk és függetlenségük elhanyagolását. Továbbá — hogy a „szükséges és objektív integrálódás" értelmezése körül semmilyen kétség ne maradjon — megállapítják olykor, hogy a marxi—lenini elmélet eddig hibát követett el, tagadva a polgári teoretikusoknak „a nemzeti és állami szuverenitás szükséges korlátozására", nemzetek feletti szervezetek létrehozására, a függetlenség elvének „a kölcsönös egymástól függés" elvével való helyettesítésére vonatkozó elmélkedései „racionális" tartalmát.

Egészen természetes, hogy az ilyen tézisek egész gondolati módszere nagyon komoly bíráló észrevételeket keltsen, s elméleti szempontból elfogadhatatlannak, politikai szempontból pedig károsnak minősüljön. Véleményünk szerint a marxi—lenini elméletnek az a feladata, hogy tisztázza a dolgokat, a lehető legnagyobb szabatossággal kezelje a nemzeti szuve-

renitás és a nemzetköziség dialektikus viszonyát a szocializmus feltételei között, határozottan visszautasítson olyan magyarázatokat, amelyek szerint a munkásosztály, a szocializmus internacionalista érdekei megkövetelnék kétféle mértékegység érvényesítését a szuverenitás kérdésében: jelentősége *tagadását* a szocialista országok nemzetközi kapcsolatában s ugyanakkor érvényessége *kinyilvánítását* csupán a jelenkori általános nemzetközi jogban, amely társadalmi berendezkedésükre való tekintet nélkül az összes államokra vonatkozik. Az effajta eszmék „bejárattatására" hivatkozva írja az *Unità*, az Olasz Kommunista Párt lapja 1971. január 17-i számában: „Egyesek szerint vissza kellene utasítani valamely ország szuverenitásának absztrakt értelmezését, amelyet állítólag a burzsoá sajtó terjeszt. Sokkal jelentősebb dolgokról van szó, mintsem megengedhető volna, hogy az olasz kommunisták álláspontjában e kérdést illetően kétértelműségek alakuljanak ki. Mi nem engedhetjük meg, hogy valamely szocialista ország szuverenitását szembehelyezzék osztály- és internacionalista jellegével. A szuverenitás elidegeníthetetlen jog. Számunkra ez nem absztrakt értelmezés, hanem érték, amelyről nem lehet lemondani." A *L'Humanité*, a Francia Kommunista Párt lapja 1971. január 18-i számában megjegyzi: „A szocialista államok szuverenitása fogalmába olyan elemeket iktatnak be, melyek nem egyeztethetők össze a nemzetközi kommunista mozgalomnak a kommunista és munkáspártok 1969. júniusi nemzetközi tanácskozásán megfogalmazott alapelveivel. A tanácskozáson elfogadott Nyilatkozat a szocialista országok közötti kapcsolatokról szólva a következőket jelzi: »Szükséges, hogy szigorúan tiszteletben tartsák a proletár internacionalizmust, a kölcsönös segítség és támogatás, a jogegyenlőség, a szuverenitás és a belügyekbe való be nem avatkozás elveit«. Ezek az alapelvek a kommunista pártok közötti kapcsolatokra is érvényesek. A mi pártunk [a Francia Kommunista Párt. — *A szerző megjegyzése*] ezen elvek betűjét és szellemét szigorúan tiszteletben tartja."

Az új típusú kapcsolatokat, amelyeknek uralkodniuk kell a szocialista országok között, az a tény jellemzi, hogy az államközi relációk egyetemesen érvényes alapelveit — a nemzeti függetlenség és szuverenitás tiszteletben tartása, be nem avatkozás egyik vagy másik állam belügyeibe, jogegyenlőség, kölcsönösen előnyös együttműködés — új, szocialista típusú alapelvek egészítik ki: a proletár internacionalizmus, elvtársi kölcsönös támogatás és segélynyújtás. Ezen alapelvek és a szocialista államok között teljes az összhang, mert mindegyik szocialista állam szuverenitásának a fenntartása és megszilárdítása új típusú kapcsolatokat helyez a szabad önkéntesség tartós és megingathatatlan alapjaira. Ezeknek az elveknek gyakorlati tiszteletben tartása teszi lehetővé a szocialista államok között az elvtársi együttműködés teljes kiszélesítését, elmélyítését, internacionalista barátságuk, egységük és szolidaritásuk megerősítését. Nicolae Ceauşescu elvtárs rámutatott: az internacionalizmust úgy fogjuk fel, mint a testvéri, szabad, egyenlő és független szocialista nemzetek együttműködését. Csakis független nemzetek között lehet szó egyenlő jogú együttműködésről, igazi szocialista nemzetköziségről. A különböző társadalmi-politikai berendezkedésű államok közötti normális kapcsolatok alapelvei — nemzeti szuverenitás és függetlenség, teljes jogegyenlőség, a belügyekbe való be nem avatkozás, kölcsönösen előnyös együttműködés — a szocialista nemzetköziségből eredő alapelvekkel együtt egységes egészet al-

kotnak, amelyből, gyakorlatilag, egyetlen összetevő sem hiányozhat a szocialista államok kapcsolatainak károsodása nélkül.

Mint ismeretes, a burzsoá elmélet régóta próbálja demonstrálni, hogy a szuverén államok léte és óhajuk e szuverenitás fenntartására ellentmondásba kerül a nemzetközi együttműködés mind hangsúlyozottabb tendenciájával, amelyet gazdasági (nemzetközi munkamegosztás), valamint politikai (a béke megőrzése és megszilárdítása, a világ biztonságának megteremtése) követelmények hoznak létre. A gazdasági és politikai élet egyes tüneteiből kiindulva, melyeket az integráció nyilvánvaló tényezőjének vélt, E. H. Carr amerikai szociológus közvetlenül a második világháború után azt jósolta, hogy a „túlhaladott", „elavult" nemzeti államiságot nagyrészt nemsokára sutba dobják, s Európában és az egész világon nem több, mint 60 szuverén állam fog fennmaradni. Nos, azóta 26 év telt el anélkül, hogy az integrálódás következményeként egyetlen állam is eltűnt volna a világ térképéről, sőt, a jelzett időszak alatt 70-nel nőtt az államok száma, és a folyamat még nem zárult le, a még gyarmati iga alatt levő 45 területen népek egész sora küzd a nemzeti függetlenségért és szuverenitásért.

Gyakorlatilag beigazolódott, hogy a népeknek nincs okuk feladni nemzeti létüket, független és szuverén államiságukat, mégis egyes teoretikusok még mindig fenntartják elméletüket, amely szerint csakis az államok feletti gazdasági és politikai integrálás jelenthetné a túlélés, a jövő, a haladás egyetlen esélyét, és ha az integrálódás még nem következett be, a hiba a népek nemzeti tudatában, szuverenitásra való törekvésében rejlik. A történelmi tapasztalat azonban nem mutathat fel olyan esetet, hogy a szuverenitás teljes gyakorlása kárt okozott volna a gazdasági és társadalmi fejlődésben. Ellenkezőleg, a legmagasabb szintű fejlődést rendszerint ott érték el, ahol mindenekelőtt a nemzeti és népi szuverenitást megvalósították (még a megcsonkított polgári demokrácia keretei közt is), mialatt a visszamaradottság ma is az idegen uralom alatt tartott népekre nehezedik nyomasztólag, azokra is, amelyek csak nemrég szabadultak tőle. Mint ismeretes, Lenin felkarolta Hilferding eszméjét, amely szerint a „»történelem nélküli«" elnyomott népek valójában „kitűzik maguk elé azt a célt, amely egykor a legfőbb cél volt az európai nemzetek szemében: az egységes nemzeti államnak mint a gazdasági és kulturális szabadság eszközének megteremtését."[6] De ezt még a fontosabb európai nemzetek, amelyek közel két évszázaddal ezelőtt érték el e célt, sem vélik túlhaladottnak. Franciaország állásfoglalása a Közös Piacban, a NATO-ban csak egyik bizonyítéka annak, hogy a fejlett államok tudják: csakis gazdasági, politikai és kulturális szabadság biztosíthat számukra optimális feltételeket az előrehaladásban. *A nemzet, a független és szuverén állam fontos szerepet játszik és még sokáig fontos szerepre hivatott az emberiség társadalmi fejlődésében.* A nemzetközi életnek ezt a pregnáns valóságát vette figyelembe Nicolae Ceauşescu elvtárs, amikor hangsúlyozta, hogy „egy nép nemzeti függetlenségének bármilyen megsértése nemcsak e nép létérdekeit, haladását és fejlődését érinti súlyosan, hanem magát a békének és civilizációnak az általános ügyét is."[7]

[6] Lenin Művei 22. Budapest, 1951. 309.

[7] Nicolae Ceauşescu beszéde az ENSZ Közgyűlésének jubileumi ülésszakán 1970. október 20-án.

Természetes, hogy a termelőerők rohamos fejlődése, a jelenkori tudományos-műszaki forradalom mint ösztönző erő mindinkább növeli az államok közötti gazdasági, kulturális és műszaki-tudományos együttműködés szükségességét. Sokoldalú kölcsönhatás folyamata zajlik a népek között világszerte, az anyagi és szellemi értékek széleskörű cseréje; mindez a civilizáció benső sajátossága, minden ország fejlődésének fő követelménye. Gyakorlatilag egyetlen ország sem biztosíthatja önmagában kielégítő fejlődését, alapvető érdekeit, béketörekvését és haladását, ha nem kapcsolódik be az anyagi és szellemi értékek világot átfogó körforgásába, az együttműködésbe a világ más országaival. Éppen ezt tekintve lehet beszélni bizonyos kölcsönös függőségről, mert valójában az államok sok tekintetben függnek egymástól; még a legegyszerűbb nemzetközi megegyezés is kölcsönös függésbe hozza egymással a szerződő feleket abban az értelemben, hogy az alapvető, konvergens (közös) érdekek kielégítése mindegyik fél részéről az előírások szigorú betartásától függ. Hangsúlyozzuk: a közeledés és kooperáció ilyenszerű objektív folyamata nem teszi kérdésessé az államok szuverén és független fejlődésének követelményét, ellenkezőleg, csakis valamennyiük sokoldalú fejlődésének alapján jöhetnek létre új, kedvezőbb feltételek a nemzetközi munkamegosztás elmélyítésére, a nemzetközi gazdasági, műszaki, tudományos kooperációban, csereforgalomban való cselekvő részvételre.

A kölcsönösség alapján megállapított kétoldalú és sokoldalú kapcsolatokban vállalt kötelezettségek lényeges jegye, hogy kifejezik az összes szerződő felek szuverén állami akaratát. Másképp alakulnak azonban a dolgok, amikor úgy vélik, hogy a függetlenség és a „kölcsönös függőség" egymással összeférhetetlenek, hogy a „kölcsönös függőség" *sine qua non*-feltétele a függetlenség mértékének csökkentése vagy teljes felszámolása volna. Ez esetben a bíráló észrevételek rendkívül komolyak, minthogy az említett felfogás eltorzítja a nemzeti és nemzetközi összefüggését, gyakorlatilag pedig szembetűnő ellentmondásba kerül a társadalmi fejlődés követelményeivel, maga után vonva a nemzetközi kapcsolatokat érintő legáldatlanabb következményeket.

A kapcsolatok elmélyült vizsgálata arra a következtetésre vezet, hogy — a politikai, gazdasági, társadalmi, kulturális életben — a nemzeti és a nemzetközi nem zárja ki, hanem kölcsönösen feltételezi egymást. Az internacionalizmus nem lehet a nemzetitől teljesen elkülönített, nemzeten kívüli, vagy a nemzet feletti magában levő dolog; csakis a nemzeti révén létezhet, de a nemzeti entitások vagy sajátos elemek sokaságának egyike sem szolgálhat a nemzetköziség mércéjéül.

Társadalmi-gazdasági síkon a nemzeti megtestesítője maga a nemzet, politikai síkon pedig a nemzeti állam, belső minőségével, s ez — a szuverenitás. A nemzetközi a nemzetek és államok kapcsolat-összességéből ered, ez határozza meg szintézisbe foglalva azokat a legkülönbözőbb megnyilvánulásokat, amelyek a független társadalmi-gazdasági fejlődést és a politikai cselekvést jellemzik.

Az államközi kapcsolatok megfelelő rendezésének egyik fő kérdése, beleértve a szocialista államokéit is, a nemzeti érdekek összehangolása a nemzeti érdekeknek a nemzetköziekkel való összefüggése vagy még pontosabban: a nemzetközi érdekek kialakulási folyamatának megértése alapján. E folyamat lényegét arra a formulára korlátozni, mely szerint az

államok nemzeti érdekeinek meg kell hajolniuk a nemzetközi érdekek előtt, egyszerűen a nemzeti és a nemzetközi dialektikus viszonyának megbontását jelenti s azt, hogy a kölcsönösséget, az érdekek összehangolását nem két irányú, kölcsönös és egymást feltételező cselekvésnek tekintenők, hanem egyirányú, alárendelési viszonynak. A nemzetközi érdekek a különböző népek, nemzetek és államok érdekei konvergenciájának, hasonlóságának, egymást átfedésének, egymásba hatolásának alapján kristályosodnak ki. Az alapvetően reális nemzeti és nemzetközi érdekek között, lényegileg, nincs ellentmondás. Az érdekek nemzetköziségét az általánosan elismert és életképes nemzeti érdekek egyezése határozza meg, önkéntes koordinálásuk abban a folyamatban, amelyben a nemzeti, állami entitások érintetlenül megőrzik a szabad döntés jogát az elfogadható és az elfogadhatatlan feltételeket illetően, annak jogát, hogy nemzetközi kapcsolataikban az előnyösség elvén őrködhessenek.

A konkrét politikai tevékenység alapjaként e világos és félreérthetetlen koncepció arra hivatott, hogy megkönnyítse az érdekek összehangolását, hogy mind a nemzeti érdekek, mind a nemzetköziek érvényesüljenek, s a „kölcsönös függés" az igazi megvilágításba helyeződjék — az egyenlő jogú, független és szuverén államok kooperációjának fényében. A néptömegek csakis így érthetik meg, hogy a „kölcsönös függőség" viszonylatai merőben mások, mint a régi, a kapitalista rendszert jellemző, alárendeltségre és függésre alapozott kapcsolatok.

Tagadni a nemzeti szuverenitás érvényességét és hatékonyságát éppen ott, ahol — a termelőeszközök államosítása és az összes emberi és anyagi erőforrásoknak a gazdasági és társadalmi haladás szolgálatába helyezése nyomán — a népek először a történelemben valóságosan szuverénné, saját sorsuk, jövőjük gazdáivá váltak, ténylegesen akaratuknak, érdekeiknek és törekvéseiknek a semmibevételét, e népek és maga a szocialista rendszer érvényesülésének és teljes fejlődésének az egyik legfőbb eszköztől való megfosztását jelentené.

A feltételek rendkívüli különbözősége, melyek között ma a kommunista pártok tevékenykednek, igen sok bonyolult kérdést vetnek fel, s ezek megoldásában kétségkívül a szolidaritásra és az internacionalista támogatásra kivételesen fontos szerep hárul. E támogatásban mindig szem előtt kell tartani minden egyes kommunista párt elidegeníthetetlen jogát ahhoz, hogy önállóan dolgozza ki forradalmi taktikáját és stratégiáját, politikai programját és vonalát, maga válassza meg a harc módozatait és formáját, a marxizmus—leninizmus alapelveinek megfelelően országa sajátos helyzete és sajátosságai szerint az új szocialista rendszer felépítésének módszerét, bízva a maga és más országok kommunista mozgalmainak tapasztalataiban. Ugyanakkor szükséges, hogy a segítségnyújtás kölcsönös megértés és akarat eredménye legyen, a kommunista pártok, a munkásosztály, a szocialista államok népeinek érettségébe vetett bizalomra építsen, arra a meggyőződésre, hogy képesek megoldani az élet felvetette problémákat, leküzdeni a szocialista építés egyik vagy másik szakaszában jelentkezhető nehézségeket s megfelelően védelmezni forradalmi vívmányaikat.

A gazdag nemzetközi gyakorlat igazolta marxi—lenini elméletnek megfelelően a szocialista forradalom és építés döntő ereje minden országban a munkásosztály és élcsapat-pártja, szoros szövetségben az összes többi osztállyal s a haladó társadalmi és politikai mozgalmakkal, amelyek

céljaik eléréséért a lehető legjobban hasznosítják a kedvező belső és nemzetközi feltételeket. Ugyanakkor a nemzetközi tényezők nagymértékben befolyásolják egyik vagy másik ország szocialista forradalmának és építésének kibontakozását. A szocialista rendszer fennmaradása, megszilárdítása és fejlődése minden országban elsősorban az illető ország munkásosztálya és népe saját erején, minden egyes hatalmon levő kommunista párt bel- és külpolitikáján múlik. Mindezeknek a realitásoknak a lebecsülése bizalmatlanságot jelent a munkásosztállyal és ennek ama képességével szemben, hogy a politikai hatalom kivívása után az új rendszert képes megszilárdítani és történelmi küldetését véghezvinni. Egyszerűen képtelenség támogatni azt a nézetet, miszerint a szocialista országok népei, melyek a burzsoázia hatalmát megdöntötték, és sikeresen szálltak szembe az imperialista nyomással abban az időben, amikor a szocializmus még a kezdeteknél tartott, ma hajlandók lennének lemondani a védekezésről ilyenszerű beavatkozás ellen, engedni a burzsoá propagandának, az ideológiai felforgatásnak, mely — úgymond — a szocializmus megdöntéséhez vezethetne.

A szocialista államközi kapcsolatok hivatottak arra, hogy a múltbeliekkel szemben gyökeresen megváltozott, a kölcsönös tiszteletre és megértésre, az önállóságra, a testvéri szolidaritásra s a nemzeti szuverenitás és az internacionalizmus szoros egybekapcsolására alapozott viszonyok valóságos mintái, prototípusai legyenek.

A Román Kommunista Párt ma is — mint mindig az alapításától eltelt 50 év alatt — kapcsolataiban, amelyeket világszerte fenntart és kiszélesít, tántoríthatatlanul a nemzetköziség követelményeihez igazodik. Pártunk internacionalista hagyományai folyamatosan és állandóan gazdagodva, az egész nép egységes támogatásától kísérve teljes kifejezésre jutnak a párt és a kormány megvalósította bel- és külpolitikában. Ez tükröződik mindenekelőtt Románia felemelkedésében az elmaradott helyzetből, amelyben hosszú időn át a burzsoá-földesúri rendszer tartotta, mai eltéríthetetlen előrehaladásában a jólét útján, a sokoldalúan fejlett szocialista társadalom építése során ráháruló nagy jelentőségű feladatok teljesítésében. Az állhatatosság és szívósság, amelyet a román és más nemzetiségű dolgozók tanúsítanak a termelőerők feltartóztathatatlan lendületének biztosításában, a szocialista iparosítás kiterjedt folyamatában, a gazdasági és társadalmi élet vezetésének állandó tökéletesítésében, a szocialista demokrácia fejlesztésében — bizonyítják a szocialista haza és a szocializmus világügye iránti kötelezettségeik maradéktalan vállalását. Erőfeszítéseinek köszönhetően Románia népe évről évre lényegesen növeli a lehetőséget, hogy mind tevékenyebben és hatékonyabban vegyen részt — egyre szélesedő területeken — a nemzetközi munkamegosztásban, az anyagi és szellemi értékek világot átfogó körforgásában. Románia potenciáljának növekedése hozzáadódik a többi szocialista ország potenciáljához, előmozdítva a szocializmus kiszélesítését, a dolgozó emberek értelmére és lelkületére gyakorolt hatását, befolyási területének növekedését szerte a világon.

Országunk a legkülönbözőbb területeken szüntelenül bővíti baráti, szövetséges, testvéri és együttműködési kapcsolatait az összes szocialista államokkal. Különleges figyelmet fordít a KGST tagállamaihoz fűződő gazdasági, tudományos és műszaki együttműködésre, a termelés különböző

kooperációs formáira, valamint a Varsói Szerződés keretében folyó katonai együttműködésre, e szervezetek szerződésben foglalt alapvető előirányzatainak szellemében. A Román Kommunista Párt egyik jelentős szerepe, hogy tevékenykedjék a szocialista államok, a nemzetközi kómmunista és munkásmozgalom, az imperialista-ellenes arcvonal egységének fenntartásáért és megszilárdításáért. Pártunk szorgalmazza, hogy a marxi—lenini elmélet vagy társadalmi gyakorlat egyik vagy másik kérdésében megnyilvánuló véleménykülönbségek semmiképp se érintsék a szocialista országok kapcsolatait párt- és állami vonalon, e kapcsolatok állandó erősítésének és sokoldalúvá fejlesztésének politikáját szorgalmazza, annak alapján, ami egyesítő, közös sajátosság.

A szocialista Románia ugyanakkor fejleszti együttműködési és kooperációs kapcsolatait az összes országokkal, tekintet nélkül azok társadalmi berendezkedésére, szüntelenül építő, kezdeményező szellemben nyilatkozik meg a nemzetközi élet problémáinak megtárgyalásában, hogy a jogi alapelveknek és normáknak, Európa és a világ békéje parancsának megfelelően oldódjanak meg e kérdések. Mindebben világszerte egyre erőteljesebben domborodik ki Románia szocialista azonossága, határozott hűsége az emberiség törekvéséhez a békéért, jólétért és haladásért.

Megjelent a *Lupta de clasă* 1971. 3. számában.

Csíki pávás (Kabay Béla felvétele)

BALOGH EDGÁR

LEVÉL A FIATALOKHOZ

Fiatalságunk már úgy nőtt fel, hogy megtalálta az összefüggést szocializmus és nemzetiség, román állam és magyarság között, érdekei szerint illeszkedik be az ország egészébe, s megtartja mindazt, ami sajátosan a mienk. Anyanyelvűsége mellé egyre tökéletesebb román nyelvtudást szerezve s román vagy más nemzetiségű kortársaival egy életre megbarátkozva rendületlen a maga nemzetiségi öntudatában, és csak a megfelelő művelődési eszközökön múlik, hogy ezt mennyire támasztja alá kellő nemzetiségi önismerettel akár hagyományaink ápolása, akár kulturális haladásunk gyakorlata keretében.

Már a hatalom helyes felmérése és igénylése tekintetében aggályosabb vagyok. Komolyabb bajról szó sincs, de talán eléggé fel nem tárt hajlamról igen. Egy nemzetiségi — a többséghez viszonyítva „kisebbségi" — embert könnyen megkísért a szeparatizmus: a többséggel való együttélés helyett egy különvalós elszigetelődés szimpla lehetősége, s mert nemegyszer ez a könnyebb ellenállás vonala, egyszeribe kisikkad a közösből, amit csak elősegítenek a „többség" oldalán megnyilvánuló kizárólagossági tendenciák. A szocialista fejlődésben, ahol a szerkezetalakulás kristályosodási törvényei határozottabbak, mint más rendszerekben, az együtthaladás nagyobb előnyeivel a lemaradás komolyabb hátrányai járnak együtt, s aki nem érti meg, hogy nálunk teljes nemzetiségével kapcsolódhat be a hatalomba, s ez mind az állam, mind a nemzetiség természetes és közös érdeke, aki félrevonul az államiság kötelezettségei és előnyei elől, s külön kisvilágot kanyarít maga köré, könnyen és hamar elvidékiesedik. Csakis a szocialista állam kibontakozásának ritmusába fogódzva részesülhetünk az egész emberiséget átfogó tudományos-műszaki forradalom eredményeiben, míg elszigetelődve a kulturális kikapcsolódásnak, a régi zsidó gettókat vagy az indián rezervátumokat jellemző beltenyészetnek — satnyulásnak és sorvadásnak — tesszük ki magunkat. Ilyenkor valójában jogunkról mondunk le: arról a részről, mely nekünk az államhatalomból számunk, munkánk, szerzett jogaink szerint kijár.

És óvom fiataljainkat a Nyugatról jött anarchikus divatok hatásától is: hol nyíltan, hol allegorikusan a „hatalom" ellen irányul minden ilyen hullám, s olykor nem is olyan ártatlanul, mert mögöttük nemegyszer a lélektani hadviselés idegen törekvései rejtőzhetnek. A tudományos fejlődés tervszerűséget és irányítást igényel, s a szocialista állam funkciói között első helyen éppen a programozás és ennek megfelelően a vezetéstudomány gyakorlása áll. Fennáll-e a bürokratizálódás és ezzel a hatalmi visszaélés veszélye? A szocialista mozgalmak történetében ilyen veszély megmutatkozott, ennek volt kísérő jelensége a személyi kultusz és dogmatizmus. De mindezek ellenszere nem a hatalomellenesség, az államtagadás — nyersebben szólva: az ellenforradalom —, hanem csakis a hibák éber javítása, a

szocialista hatalom demokratizálása az állam összes funkcióinak megtartásával, a párt mint irányító agy- és ideghálózat egységének és fegyelmének fokozásával, mindennemű anarchikus „lazítás" helyett. Az amerikánus hippi-divat „hatalomellenessége" szülőhelyén objektíve lehet hasznos az imperialista szélsőségekkel szemben, de a háborús agresszorok, a faji diszkriminátorok, a monopolista kizsákmányolók ellen ott is csak a tömegekkel együtt, a munkásmozgalom hatalomratörő erőivel szövetkezve lehet eredményes akciókat lebonyolítani. Nálunk a „hatalom" elvont értelmezése és visszautasítása misztifikáció volna, mely tulajdonképpen a tömegek társadalmi uralma ellen irányulna. A nép ügye a hatalom erősítését és kiszélesítését, nem pedig gyengítését és kétségbevonását javallja. Mi, romániai magyarok részesei vagyunk államunk szocialista hatalmának, s e hatalmunkkal élni akarunk, mint ahogyan alá is támasztjuk, erősítjük és védelmezzük is a román néppel együtt, mint legfőbb történelmi vívmányunkat, nemzetiségünk egyenlőségének és szabad fejlődésének legerősebb zálogát.

Az én nemzedékem forradalmisága valóban egy hatalom — a kizsákmányoló osztályok uralma — ellen irányult. A mai fiatalok forradalmisága szocialista viszonyaink között a kivívott hatalom megőrzése, fejlesztése és mind társadalmi, mind nemzeti és nemzetiségi szempontból való tökéletesítése. A kivíváshoz hősiesség kellett, s hősiesség kell a megtartáshoz is. Elsősorban a tudományos helytállás és a termelőmunka egybekapcsolásának hősi erőfeszítése a román nép és a nemzetiségek alkotó együttélése és szocializmusunk élő nemzetközisége alapján.

Ahol két struktúra — államiság és népiség — súrlódik vagy kapcsolódik a fennálló társadalmi rendszer törvényszerűségei szerint, ott minden esetben felfokozódik mindkét fél benső potenciálja és külső hatásköre, megsokszorozódik minden emberi tartalom és viszonyulás. Olyasféle többlet ez, mint munkaigényes termeléskor a dolgozók műveltségi fokának emelkedése. Az együttélés egy sajátos előnye rejlik itt, melynek napvilágra hozatalával emelhetjük önérzetünket, s valóban meg is születik missziós tudatunk. Egyvonalúsággal szemben árnyalt rajz, egysíkúsággal szemben többdimenziós testszerűség adódik a számításokból, s nem is én vagyok az első, aki elhivatást, plusz-emberséget eredeztet egy különlegesen kettős történelmi helyzetből. Nemzetiséget megvallani és államiságot alkotó azonosodással vállalni olyan gerjesztés, mellyel önmagát is felemelheti, az államgépezetet is tökéletesítheti, s ráadásul általánosabb szomszédsági, európai és világméretű kölcsönösségeket is kedvezően táplálhat a közügyi magatartás.

És mondanom sem kell, hogy a kettős-egység erkölcsi próbája nemcsak az együttélő nemzetiség, hanem a többséget alkotó nemzet fiai számára is előbbre lendítő erő, hiszen a nemzeti kérdés megoldásához való belső viszonyulás, az egyenlőség elismerése és vállalása, felerősíti a szocialista humánumot egyetemes értelemben is.

Ezeket a szárnyakat szeretném a fiatalok képzeletében kibontani.

Legjobbjaink már a védekező nemzetiségpolitika korában eljutottak egy antinacionalista humánumig, s a munkásosztály pártvezette mozgásában ez antifasiszta magatartássá konkretizálódott a kelet-európai térségre nehezedő hitleri hódítással szemben. Mégsem ez az egyedüli hagyomány, melyre építhetünk. A Berde Máriák és Kós Károlyok „transzilvanizmusa" annak idején Erdély sokszázados külön-múltjában kereste a népi együtt-

élés, egy román—magyar—szász szimbiózis éltető eszmei humuszát, s amikor ma újra súlyt adunk a helytörténeti kutatásnak, s honi magyarságunk történetét ajánljuk feltárandó feladatnak a romániai magyar történészek számára (amint ezt Jakó Zsigmond meghirdette), megint csak jó helyen tapogatózunk: de most már a transzilván mítoszon túl a valóság szürke bazaltjából bontjuk ki nemzetiségünk és romániaiságunk építőköveit.

A múlt ismerete, hagyományaink felfedése, kritikai átvétele és folytatása nélkül el sem tudom gondolni fennmaradásunkat, de csak a múltból legfeljebb szépen halni lehet. Múlt-idézésünknek, elődeink feltámasztásának is csak az ad értelmet, ha a jövő logikai továbbmenetét következtetjük ki és nyitogatjuk vele. Ezért kell létformálódásunkat úgy szolgálnunk, hogy a volt és a lesz váltókapcsolásába szövegezzük bele az „itt és most"-jelent. Sokunknak jólesett a Magyar Nemzetiségű Dolgozók Tanácsának márciusi országos plenáris ülésén Nicolae Ceauşescu elvtárs hivatkozása múltra és jövőre a jelen állásáról, amikor kijelentette, hogy románok és magyarok „ugyanazokban a városokban, ugyanazokban a községekben, ahol évszázadok óta együtt élnek, évezredeken át fognak együtt élni!" Valóban, amikor a múltbeli együttélés ezeréves tapasztalatait tesszük közkinccsé, ennek a családi összefogásnak újabb ezerévnyi — zavartalanabb és boldogabb — jövőjére is kitekintést kell nyitnunk. Nagy múlt és nagy jövő koordináta-rendszerében kapja meg igazi arányait akár a román szocialista állam szuverenitása, akár az itt élő magyarság nemzetiségi struktúrája.

Mert felborítanánk minden marxi—lenini felismerést és megállapítást, ha a nemzetiséget csupán egyéni tulajdonságnak, személyi jogosultságnak, perszonális vallomásnak és viszonyulásnak tartanók, s nem vennők tudomásul, hogy konkrét társadalmi formációról van szó, melynek összetettségéből ered a megvallás, tulajdonság, jog és interperszonális hálózat. A liberális Deák—Eötvös-féle 1868-as magyar nemzetiségi törvény még „politikai nemzet"-ben fogalmazhatott, de sem a szlovák, sem a szerb, sem a román nem fogadta el a fogalmi beolvasztást ebbe a keretbe. S fenntartásuk igazolódott, amikor a Tiszák, Trefortok és Apponyiak erőszakos asszimilációra fordították az egységes magyar „politikai nemzet" értelmét. Egy nemzetiség ténylegesen csak közületként fogható fel, s benső összefüggésrendszerének tiszteletben tartásával valósul meg az egyenjogúság egyedi feltétele. A szocialista román állam így is értelmezi a nemzetiséget, amikor a fejlődés követelményeinek megfelelően legfőbb országos irányító szervünk, a Román Kommunista Párt mellett felállította a magyar nemzetiségű dolgozók tanácsait. A honi magyarság kategóriaszerű elismerése ez az élő marxi—lenini szellemben. A nemzetiségi közület az, melyen át az egyes ember nemzetiségi ügyei pontosabban elemezhetők s az országos egészbe szervesebben beilleszthetők, ez az entitás az, melynek mozgása-fejlődése tudományosan nemzetiségismeretet, erkölcsileg nemzetiségi tudatot, közügyileg nemzetiségpolitikát feltételez, összegezésben pedig a teljes állami integrációt mozdítja elő és biztosítja. Ebben a „kisebb" közösségben élünk, vagyunk, alkalmazkodunk környezetünkhöz és kapcsolódunk be egyidejűleg ezer szállal a „nagyobb" közösségbe: az államiságba. Az egyidejűség itt lényeges. Ahogyan ugyanis a szívet és vesét csak munkahipotézis emelheti ki a test funkcionális egészéből, éppen úgy a nemzetiségi közösség sem választható el az állami élet közösségétől, melynek

elválaszthatatlan része. Szűklátókörű skatulyázás, lelki torzulás veheti csak önmagában azt, ami lényegénél fogva azonos-egy a kettősségben: nemzetiségi közületet mondunk, mely beletartozik a közös haza szerkezetiségébe, államot mondunk, mely magában foglalja a román nemzettel együttélő magyar (vagy más) nemzetiséget. Sokrétű kapcsolás ez, éppen ebben van a nagysága és szépsége.

Az atomkorszak atomelemző agyat követel meg, a nemzetiségi lét helyes felfogásához kettős kapcsolástani elmélet szükséges. A romániai magyar azonos időben és térben fogalmazza meg magyarságát és romániaiságát, s ez a többszörösség kifejthető láncolatban sokszorozza meg értékeit is. Anyanyelvének teljes kibontása éppen olyan szükségesség a maga korszerű emberségének kiváltásához, mint amilyen természetes követelmény mind magával, mind vele szemben a román ikernyelv teljes megszerzése. Mindebből a nemzetiségi fiatalság nevelésének sajátos feladatai adódnak, de az a lendület, mellyel egy már a kettős viszonyainkhoz edződött új nemzedék az életre rajtol, eleve bizalmat kelt iránta. A dolgok logikája nemcsak intelmekben, hanem a mindennapos életben is érvényesül.

Ahol a nemzetiség és államiság szembekerül, nem egy kapitalista országban visszájával jelentkezik az együttélés. A katalánok és baszkok Spanyolországban, a bretonok Franciaországban, az írek az Angliával egyesült Észak-Írországban, a flamandok Belgiumban, a dél-tiroli németek Olaszországban, a törökök Ciprusban, az arabok Izraelben, a franciák Kanadában helyzetük megoldatlansága miatt újra meg újra fellángoló elégedetlenség forrásai, s kivétel Svájc vagy Finnország, ahol a különféle népelemek kohéziója a béke és közös munka tanulságait láttatja. Szocialista körülményeinknél fogva igazán mintaadókká e téren a mi megvalósításaink válnak, s minél tökéletesebbé tesszük együttműködésünket, annál inkább. Ha Lenin joggal beszélt nagyorosz nemzeti büszkeségről vagy szégyenről aszerint, hogy szabadságharcosokra vagy elnyomókra, a haladás eszmei bajnokaira vagy elakasztóira hivatkozott, úgy mi is — szívből kívánom — tudatosítsuk végre magunkban azt a nemzetiségi büszkeséget, melyet a román néppel való eredményes együttműködésünk alapján érezhetünk, szemben olyan szégyenkezéssel, mely múltbeli balsikereinkkel s azok máig ható maradványaival jár. S nemcsak a múltat és a mát kell így mérlegre tennünk lelkiismeretünkben, hanem azt a tervszerű előrelátást is, mellyel újabb lehetőségeinket pásztázzuk végig. Amikor a székely népiséget Tamási Áron módjára korszerű humánum jelképrendszereként kifejező Kányádi Sándor 1967-ben a Pen Club meghívására Bécsben a romániai magyar költészetről adott elő, törvényként vallotta: líránk „már az anyatejjel magába szívhatta azt, amit ma divatos politikai szóval békés egymás mellett élésnek neveznek".

Sajtójával, rádiójával és televíziójával, színházaival és iskoláival, tanácsaival s népképviseletével a romániai magyarság növekvő, gazdagodó szerkezetiség, mely szervesen, bensőségesen kapcsolódik az ország-egészbe. A fiatalságtól e szerkezetiség — a szellemi anyagcsere, a mindennapos közéleti körforgás, a funkcionális teljesedés — történelmi bekötését várom múltból hozott hagyományaink és a jövőbe sugározható terveink közé. Történelmi szenvedélyt a nemzetiségi lét és tudat kiformálásához s a szocialista államiságba való integrálásához együttélésben és nemzetköziségben, szabad kilátással a szocialista közösség s azon túl a nagyvilág min-

den haladó törekvése, mozgalma, megvalósítása felé. Az elszigetelődés vagy az anarchikus elidegenedés mindenkori ellensúlyozását cselekvő nemzetiséggel és hazafiasággal. Minden álmuk realizálását a lehetőségek tudományos számbavétele és következetes felhasználása alapján. Bárminő múltba felejtkező nosztalgia vagy jövő-utópizmus helyett az adottságokban rejlő törvényszerűségek bátor kibontását, a reális nemzetiségi és államéletet. A nemzetiségi sors erkölcsi kimerítését, a mindenkori eredetiséget, a magunkból való kiindulást mindenhez, ami közös és emberséges.

Imádságként hangzik ez? Akkor tegyem még hozzá: ámen!

Részlet az Intelmek *című, a Kriterion gondozásában megjelenő kötetből*

ZIRKULI PÉTER

Tamási Áron emlékére

Életünkből Dévavára,
Dévavára leomlása,
Omlásának furulyája,
Szólásából sikoltása,
Földből égig fölrívása —

Te gyilkosod — én gyilkosom.
Bélepte már számat a gyom.

Anikuca, Kelemenné,
Jajdulásuk nagypénteké:

Életünkből Dévavára,
S monoştor ott az Árgyesen.

Sebét vájja szép Kelemen,
S Manole szomorú mester.

Volt egyetlen nyelv: furulya.
Már a szél, a szél se fujja.

ESZMÉNYKERESŐ FIATALOK

Mi az eszményképed?
Mit vállalsz jövődnek?

A SZERKESZTŐSÉG KÉRDÉSEI

Hogy az érkező meghonosodjék...

Mi, az '50 körül születettek, már sem a háborút, sem a közvetlenül utána következő korszakot nem ismerjük közelebbről... Mi már sokkal differenciáltabb korban élünk, mint apáink, akik sokszor inkább a „mennyiségi kiteljesedés" útját mutatták; a bennünk jelentkező minőségigény (még ha a formák letisztulása nélkül is) számukra csak lehetőség, nem egyértelműen megfogalmazott szükségszerű lényege életformájuknak.

Az objektív feltételekből adottan ezen a ponton érzek egy abszolút természetes különbséget, de távolról sem áthidalhatatlan szakadékot a két nemzedék között. Persze, az igényeket nem egyeztetni (ez „művi" beavatkozás, tehát eredménytelen!), hanem közelíteni kell egymáshoz — a vélemények különbözőségének tiszteletben tartása alapján... Mert mindmáig ez a tényleges közeledés hiányzik, bár a jóhiszemű szándék, úgy vélem, mindkét oldalról adott. A kölcsönös közeledés módjának kidolgozása „a közvetlen" cél; a módnak, mely a legutóbbi KISZ-konferencia határozataiban tételesen már elfogadtatott, a módnak, mely az előttünk járó generáció kapuit számunkra jobban megnyitná; egyáltalán nem megvetendő értékkel bíró tevékenységünket jobban bekapcsolná a társadalom vérkeringésébe.

Magyarán: nagyobb teret, az eddigieknél hatékonyabb aktivitási területet biztosítani az ifjúság többnyire nonkonformista, de mindig jószándékú alkotó fantáziájának — hiszen saját világunkat építjük!...

Ez a feltétele annak, hogy a közvetlen elődei által kialakított korba most beérkező generáció valóban beilleszkedjék a számára adott struktúrába, hogy ott meghonosodjék, *....hogy saját formái is letisztuljanak.*

Németi Rudolf

Alkotórészei legyünk

Minden mélyreható társadalmi változás után szükségszerűen jelentkezik egy olyan réteg, amely sok tekintetben nem tud beilleszkedni az új keretbe. Ilyen a XIX. század irodalmának „fölösleges" embere. Napjainkban — elsősorban az imperialista államokban — legproblematikusabb jelenség az *elide-*

genedés. Ne tagadjuk, nálunk is él, vegetál az elidegenedett embertípus. De távolról sem általános, hanem inkább átmeneti jelenség. A mi korosztályunkon múlik, hogy mindenki megtalálja a képességeit felfogó és viszonzó helyét a társadalomban.

Önmagamat vizsgálom, hogy megismerhessem a nemzedékemet. Messziről indulok.

Itt vagyok én, itt vagyunk mi, a harmadik nemzedék. Már nekünk is van múltunk, amely bizonyos fokig születésünk előtt kezdődött. Íme, hogyan tanultam én, hogyan tanultunk mi — látni.

Nyolc-kilenc éves korunkig hittanórákon bibliai példákkal óvták az eltévelyedéstől alázatos lelkünket. Akkor az iskolában pionírrá avattak, egyik napról a másikra ateistákká lettünk. Rajongtunk az újfajta embert ábrázoló könyvekért, — amíg líceumba nem kerültünk. Itt naponta kaptunk ugyan nevelést szocialista magatartásból, elvtársiasságból, szocialista hazafiságból, de a jelszavak szüntelen ismétlése, a szabvány, a valódi élmények hiánya sokunkat közömbössé tett; így könnyen válhattunk fiatalos hevességgel a demagógia hosszúhajú és beat-rajongó bírálóivá. Kamaszos nekirugaszkodás és világmegváltó forradalmi erő: szükséges, de hiányos felszerelés. A cél hiányzott...

És most — az egyetem, a felnőtté válás küszöbe: tisztul a zavaros, felnagyított világkép, tudatközpontú mederbe terelődnek az energiák, tágul a horizont, kilép a pillanatból, apák és nagyapák feledéstől megmentett élményei dialektikusan ráépülnek a gyorsuló jövőre.

A társadalommal nőttünk fel és a társadalom velünk nő tovább. Egyetlen — és adott — lehetőség, hogy szerves alkotórészei legyünk az egésznek.

Szász László

Bepillantani a műhelytitkokba

Életem legnagyobb élménye mindig az volt, amikor sikerült bepillantanom a természet és a társadalom műhelytitkaiba, és megérteni valamit a világból (legalábbis azt, hogy miként létezik, működik). Szeretnék minél többet megérteni a múltból, jelenből és bepillantani a jövőbe. Úgy gondolom, amilyen mértékben ezt sikerül megvalósítani valakinek, olyan mértékben nyeri el az „örök életet" (ha „átélte" és megértette azt, ami lényegében történt, s esetleg történni fog).

Az egyszerűbb, könnyebben hozzáférhető műhelytitkok közé tartozik az ún. generációs probléma. S mivel a fejlődés mechanizmusa világosnak tűnik számomra (változékonyság és kiválasztódás), sohasem értettem, miért kell a fiatalság társadalmi beilleszkedéséről mint problémáról beszélni. A fiatalok — véleményem szerint — elsősorban úgy tesznek eleget kötelességüknek a társadalom és emberiség iránt, és csakis akkor illeszkednek be igazán, ha új célokat tűznek ki, vagyis ha „nem" illeszkednek be a régibe. A fiatalságnak ez a legfontosabb társadalmi funkciója, hogy ne szabványosan illeszkedjék be (természetesen egészséges nyugtalanságról, „új"-keresésről van szó), mert ha nem így cselekszik (esetleg nem teheti), azaz minden további nélkül beilleszkedik, akkor csak a társadalom jövőbeni egészséges fejlődését veszélyezteti. Végül is a nagy kérdés ez: „igényeljük-e" a fejlődést vagy nem? S ha igen, akkor ez csak a különböző lehetséges variánsok „kidolgozása" és kiválasztódása árán valósul meg. Az új variáns-csírák létrehozása a fiatalság feladata.

A nemzedéki problémát mindkét részről bizonyos fajta türelmetlenség okozza, az, hogy a másik nemzedékben nem a magunk kiegészítését látjuk, hanem valami idegent. Az emberiség történelmének és jövőjének megértése előtt (talán inkább mellett) minden embernek a saját múltját, illetve jövőjét kellene megértenie, s akkor talán több türelemmel viseltetnénk egymás iránt, és nem próbálnók átvenni egymás szerepét is.

Valahogy az elmondottakkal összhangban szeretném az életemet kialakítani. Míg fiatal vagyok, kötelességem keresni az újat, s megpróbálom meg-

találni a hangot az idősebbekhez, tapasztaltabbakhoz, hogy mindabból, amit elképzeltem, szedjék ki és alkalmazzák azt, ami értékes és hasznos lehet. S ha majd megöregszem, keresni fogom az utat a fiatalokhoz, hogy körükből új — főleg a megváltozott körülményekkel összhangban lévő — gondolatokat meríthessek.

Török László

Valódi életeszményt

Általános megállapítás, hogy az ifjúságnak van eszményképe. Tény azonban, hogy sokan fantáziájukban keresik, tehát társítják egy bizonyos élettől elszakadt, nem a társadalmi valósághoz kötött ideállal, ami könnyen tévútra vezet. A kérdés áttételes formában érinti magát a társadalmi beilleszkedést is. Ne feledjük el, hogy életeszményünk realitása szorosan kötődik a társadalomhoz, közvetlen környezetünk lehetőségeihez. A valódi életeszmény az, amelyért elsősorban tehetünk is valamit, és főképpen megvalósíthatjuk egy emberöltő alatt.

Számolnunk kell azzal is, hogy a társadalmi beilleszkedés nagyon sok esetben gépies. Az ifjúság nem mindig kapja meg a kellő társadalmi irányítást, nem elég szoros a kapcsolat irányítók és irányítottak között. Ez szociális jelenség, és feltétlenül megoldásra vár. Ugyanitt említeném meg a bizalom kérdését, amely nagyban befolyásolja az ifjú alakulását. Elképzelhetetlen egy haladó szellemű, józan életeszményű, a társadalomba cselekvően beilleszkedő ifjú kialakítása a társadalom iránt érzett bizalom nélkül. A bizalom hidalja át és hangolja egybe az egyéni és társadalmi érdeket: az ifjúságban bizalmat kell ébreszteni, s ennek feltétele éppen a bizalom az ifjúság iránt.

Az irányítás ne is legyen „mindenható", mert az ifjú igényt tart életkorának szabadságára. Ez általános érvényű, és a vezető fórumok, belátva ezt, biztosíthatják a szabad folyást, sőt biztosítaniuk is kell, nem mellőzve a kellő irányítást. A megoldás itt keresendő: szabad ifjúság, önbizalom, igényes ifjúság, s több megértő figyelem a felelős fórumok részéről.

Sipos Attila

Vallani és vállalni a népet

Korosztályomat sok vád érte az előttünk járó nemzedék részéről. (Melyik kor fiatalságát nem érte szemrehányás?) A vádak közül a legsúlyosabbak: a munkaszeretet és az egyéni kezdeményezés hiánya. Azokról az ifjúsági összejövetelekről, melyeken részt vettem, valóban bántóan hiányoztak a tennivágyó véleménynyilvánítások. Ez a jelenség, véleményem szerint, nagyon meggondolkoztató, hiszen államunknak és nemzetiségünknek cselekvő, önálló gondolkodású, nyílt eszmecseréktől, sőt ha kell, szópárbajoktól sem visszariadó állampolgárokra van szüksége.

Előttünk, romániai magyar ifjak előtt rengeteg fontos, megoldásra váró feladat áll. Ezek közül szakmámnak, tájékozódásomnak megfelelően kiemelném a népművészettel való kapcsolat szorosabbá és termékenyebbé tételét.

Sok még az ismeretlen néprajzi érték, melynek összegyűjtésében fontos szerepet játszhat a diákság. Ami még ennél is fontosabb volna: ne hagyjuk a már összegyűjtött anyagot sem könyvtárakban porosodni. Vissza kell adni őket azoknak, akik még vagy már nem ismerik, akiknek ez nem lesz csupán néprajzi érdekesség, hanem valóság, vagy legalábbis múltjuk fontos tartozéka. Népdalainkat, melyek alapjai és ihletői voltak Bartók és Kodály zenéjének, ne csak a rádióban vagy a televízióban halljuk, de a fiatalok (mind-

egy, hogy falusi vagy városi) összejövetelein is. Falusi műkedvelőink ne játsszanak gyönge, divatjamúlt darabokat, hanem „színpadszerű" népszokásokból összeállított, tánccal, énekkel fűszerezett népi játékok színrevitelére használják fel a falusi fiatalok friss, alkotó energiáját. Szép példák erre a zetelaki *Énekes madár* és a bánffyhunyadi *Csáki bíró lánya* előadások. A lakberendezés terén már megindult törekvést — a népi díszítőelemek modern lakásban való felhasználását — ki kell terjeszteni. Azt hiszem, folytatni lehetne az építészmérnök Kós Károly megkezdte utat, mely népi építkezési elemek felhasználásával oly sok szépet alkotott.

Népi múltunkat, népünk szellemi és tárgyi alkotásait „vallani és vállalni" kell, frisseségét, eredetiségét megőrizni. Ne csak bámulni ezt a gazdag örökséget, de okosan is sáfárkodni vele. Sokan járjuk a nyári szünidőben az országot, megcsodáljuk a gyönyörű építményeket, ámulunk a szép szőttesek, varrottasok láttán. Nos, ezt az ámulást kéne tettekbe ültetni. Nem mint szép múltat, hanem mint a jelent még szebbé tehető lehetőséget fogjuk fel a népművészetet. Szinte közhelyszerűen hangzik, de igaz, hogy minél mélyebbre ásunk, a gyökerekig, annál magasabbra emelkedhetünk.

Másrészt, fiatal szakembereink megszerzett ismereteiket igyekezzenek minél szélesebb körben elterjeszteni. Nemzetiségi felemelkedésünk egyik fontos feltétele volna az ismeretek minél szélesebb terjesztése. Gondolok itt például a fiatalok fokozottabb részvételére a népi egyetem magyar nyelvű részlegén akár az előadók, akár a hallgatók sorában.

Ez természetesen csak egy része mindazoknak a feladatoknak, amelyek mind fontos tartozékai szocialista kultúránk fejlesztésének. Feladataink tehát vannak bőven, marad, hogy tettvággyal, hivatástudattal felnőjünk hozzájuk.

H. Szabó Gyula

Nem lekötelezettség, hanem elkötelezettség

Úgy érzem, nem lenne helyénvaló a mi nemzedékünkről mint passzív, a társadalomba be nem illeszkedő vagy beilleszkedni nem akaró ifjúságról beszélni.

Én, furcsamód, éppen azt a szellemi nonkonformizmust emelném ki, amelyet olyan sokan kárhoztatnak bennünk. Hogy ez csupán az értelmiségi fiatalok előjoga lenne? Nem hiszem. Mint ahogy nem hiszem azt sem, hogy a leszámolás csinált eszményképekkel veszélyt jelentene. Indokolatlan a félelem, hogy a hamis dolgok mellett kihull a rostából a jó is.

Szinte hallom az ellenkezést: mégis vannak, akik értetlenkedően állnak a forradalmiság olyan szóbeli megnyilatkozása előtt, amelyekért még a tizenöthúsz évvel ezelőtti ifjúság őszintén lelkesedett. Talán a túladagolás ennek az oka. És az, hogy ma már — éppen a régi álmok megvalósulása folytán — új, más eszményképek alakulnak ki.

Valahogy úgy, ahogy azt egyszer egy vita során a Forrás-nemzedék képviselői meghatározták: nem lekötelezettnek, hanem elkötelezettnek lenni!

Ha ez így van, akkor hogyan is állunk azzal a bizonyos nonkonformizmussal? Elfogadni a dolgokat úgy, ahogy vannak, szellemi tunyaságot jelent. Nem hiszem, hogy a társadalom ellenére cselekedne az, aki kijelenti, hogy van valami, amit nem így, hanem úgy kellene csinálni.

Igaz, hogy a nagy korlát-döntögetésben nem ritka a fölösleges mozdulat, de önző az, aki erejét méricskéli. Legfontosabb feladat az új ember kialakítása. Tévedés lenne azt gondolni, hogy problémátlanul formálódik az ember. Hiányérzetük főleg azoknak lehet, akik a gondnélküliséget elengedhetetlen kísérő jelenségnek, sőt a tartalom megszemélyesítőjének tartják.

Létezik mégis egyfajta szorongás: hogy esetleg nem mi formáljuk magunk képére a világot, hanem az elgépiesedett világ igazítja magához a lépéseinket. Pedig vannak szebb vezényszavak is annál, hogy: „Bal, jobb, bal, jobb..." Csak meg kellene keresni. Nem vagyunk nyugodtak, nem vagyunk elégedettek. Nem is szeretnénk azok lenni.

Markó Béla

Részesei legyünk az alkotásnak

Nemzedékünk, ahogy mondani szokták, egyidős a köztársasággal.

A véletlen egybeesés számunkra: elkötelezettség. Az előbbi meggondolásból neveztek már minket „gondtalan ifjúságnak", hiszen a háború után, békében születtünk. Ugyanakkor egy régi szellemi világ helyén és maradványai között ténferegtünk még, és szüleink kétkedése az „újjal" szemben nem volt mindig válasz számunkra. Majd tagjai lettünk ifjúsági szervezeteknek, amelyek ideológiai fejlődésünk garantálójaként számunkra majdnem csak kötelező szabvány-gyűlések és kioktatások formájában léteztek, s amelyek keretében szemünkre vetették, ha „elégedetlenek" voltunk.

Nem akarunk „mindent készen kaptatok"-nemzedékké válni. Gondjainkat nem kell negatívumként tekinteni; nemcsak jelenünket viszonyítjuk a múlthoz, hanem a meglevőt is tökéletesebbé akarjuk tenni. Szellemi örökségünk, tenniakarásunk előlegezi, hogy részesei legyünk az *alkotásnak* s nemcsak passzív szemlélői. Így kerülhetjük el, hogy elidegenedett vagy fölösleges emberekké váljunk.

Nagy Gyula

Döntő szerep hárul ránk

Nemzedékünk tanúja, s egyre inkább eszköze a század legnagyobb kísérletének: a jobb, emberibb, szabadabb élethez vezető szocializmusnak. E hivatást, a jobb emberi élet eszközének szerepét csak úgy tölthetjük be, ha elhivatottságunk, hitünk van. Ezt jelszó-pufogtatások nélkül értem. Azzal kell az életbe lépnünk, hogy a szocializmus építésében, a jobb élet megteremtésében döntő szerep hárul ránk: a jövőt mi hordozzuk.

Erre a hitre rátalálni, ezt megőrizni — ez a feladatunk. Hitre, mely helyünket a hazai rögben, igen, — Balázs Ferenc képével élve — magként, „a rög alatt" jelöli ki. S munkánkból, a rög alól új hitek támadjanak.

Csortán Ferenc

Itt élni és dolgozni

Még mindig akadnak fiatalok, közöttünk is, akik elvágyódnak. A nagyvilágban, a távoli Nyugaton képzelnek el rózsás „karriert" jelentő jövőt. Sohasem tudtam megérteni őket. Vitatkozom velük. Számomra az egyetlen lehetséges út: itt élni és itt dolgozni!

Azt a „másik" világot nem ismerem. Ezen a tájon születésem előtt eltakarították, én pedig még nem jutottam el „oda". Ott csak turistaként vagy tanulmányúton tudom magam elképzelni. De nem alkotó munkásként.

Ötödéves angol—magyar szakos egyetemi hallgató vagyok, az utolsó vizsgákon túl, az államvizsgadolgozaton innen. Mit tanultam az egyetemen? Egy világnyelvet, amellyel bárhol érvényesülni lehet! — volna a legegyszerűbb válasz. Én azt hangsúlyoznám: hazám szellemi múltját, benne anyanyelvem történetét, irodalmát ismertem meg. És felfedeztem valami újat, egy olyan érzést, amely III. éves korom előtt soha nem fogott el, s minden további munkámnak, tanulmányomnak új színt, új értelmet adott: *szükség van rám!* Itt és most. Szüksége van rám társaimnak, a velem egykorú fiataloknak, akik ugyan-

ebben a világban élnek, talán ugyanúgy gondolkoznak, mint én, de tudok nekik valami olyant adni, amit mástól nem kapnának meg. És feladatot bíznak rám és számon kérik az eredményeket.

Lapot szerkesztek, a kolozsvári egyetemi hallgatók lapját, az *Echinoxot*. Minden oldalának külön története van, de ha olvasói csak a kész, kinyomtatott oldalak után ítélnek is, s néha-néha elismerően szólnak, ez is elég: dolgoztam. Eredménye van munkámnak. S ha tekintélyes folyóiratok kérik cikkeimet — már azt is tudom: számon tartanak, számítanak rám és várnak; hogy diplomámmal kezemben nemcsak osztályzatok és tanári jellemzések fogják utamat egyengetni.

IV. éves voltam, mikor újra megerősödött bennem ez az érzés. Addig mind csak padban ültem, s hallgattam a tanárt — míg eljött az a márciusi délelőtt, amikor felléptem a tanári dobogóra, s az első óra kezdő bizonytalanságával, de magamon éreztem negyven diák szemét. És irodalmunkról beszéltem, élményeimből is meséltem, s pár percig az izgalmat, bizonytalanságot felváltotta a figyelő szemek belső melege, talán csak pár perc volt abból, mikor mind rám figyeltek, de ez megint ráébresztett: hasznukra vagyok! Ezt a verselemzést más talán nem tehette volna ennyire maradandóvá emlékezetükben...

Két út áll előttem, melyiket válasszam? — még nem tudom, hol van nagyobb szükség rám, hol tudok többet adni, a tanári katedrán-e vagy más területen. Azt viszont már világosan érzem: csak úgy lesz boldog és kiegyensúlyozott az életem, ha kérnek tőlem, kollégák, idősebbek vagy fiatalok — a társadalom; s én adni tudok nekik, magamból a legjobbat. És csak itt — országunkban, szocialista társadalmunkban — tudnak igazán igényeket támasztani irántam, mert ez a környezet és ez a társadalom formált, és én is csak itt tudok őszintén hinni, tenni, adni — ahol bíznak bennem és számítanak rám.

Gaal György

KOLOZSVÁRI PAPP LÁSZLÓ

A Jancsó-film világa

Jancsó Miklós 1921-ben született Vácott. Jogot végzett Kolozsvárt, jogi tanulmányaival párhuzamosan művészettörténeti és etnográfiai stúdiumokat folytatott. 1950-ben szerzett diplomát a budapesti Színművészeti Főiskolán. Éveken át híradókat és kisfilmeket készített. Egész estét betöltő filmjeinek sora 1958-ban A harangok Rómába mentek *cíművel kezdődik. Az út az 1965-ben elkészült* Szegénylegényekig *az* Oldás és kötés *(1963) és az* Így jöttem *(1964) című alkotásokon át vezet.*

„A kritika létföltétele a vita, a vitáé pedig — a megértés. Azé a nyelvé, jelzésrendé, amin a művész szól hozzánk. Ha ezt nem értem, a mondanivalójához sem tudok közelférni. Ha tetszik, ha nem, köteles vagyok e nyelvet megtanulni." B. Nagy László e szavait Jancsó *Sirokkó*járól írt bírálatából emeltük ide. Úgy tűnik, közhely, s hogy mégsem az, azt épp a Jancsó-film (tehát nem Jancsó egyik vagy másik filmjének) „nyelve", „jelzésrendje" körüli értetlenségek, a fel-fellángoló viták példázzák.

A *Szegénylegények* hűvös fogadtatására a cannes-i filmfesztiválon csattanós válaszként érkezett az angol kritikusok díja, mely a filmet az 1966-os év legjobb külföldi filmjének nyilvánította. Mintegy jeladásra indul meg az európai sajtóban a szuperlatívuszok zápora — s ebben a román filmirodalom jelentős részt vállal —, melyből csak mutatóba idézzük a *L'Humanité* kritikusának, Samuel Lachize-nak a szavait: „Fedezzük fel a modern magyar filmgyártást ezen a filmen keresztül, és kívánjunk magunknak a párizsi mozikba sok hasonló filmet." Az áttörés pillanatát kívántuk tetten érni. A művész áttörését az egy népet, nemzetet akár sorskérdésként foglalkoztató problematikából az emberiséget sorskérdésként foglalkoztató problematikák szférájába. Kijelentésünk semmit sem bizonyít. A bizonyítás a műveken keresztül vezet. Mi tehát a *Szegénylegények*, mely Jancsót egy csapásra emeli a világ filmművészetének élvonalába? Mi a műben rejlő aranyfedezete akár Louis Marcorelles értékelésének a *Gazette de Lausanne*-ban, már a *Csillagosok, katonák* kapcsán: „Ha a szavaknak van értelmük, akkor Jancsó Miklós a világ filmművészetének Bergmannal és Antonionival egyenrangú alakja."

Az ég és a puszta kettős síkjában, lovasok karéjában amorf embercsoport közeledik. Beterelésük a „sánc"-ba természettudományi kisfilmek „akol-jelenetére" emlékeztet. Eszköz és cél viszonya itt még a legelemibb. Átminősülésére nem kell sokáig várnunk. Kifordított subák, lehajtott karimájú kalapok, kucsmák alól pillantanak ki az emberek. Zuhog az eső. *Valaki*, fekete-köpenyes férfi sétál át az egybetereltek kusza tömegén. Szólít *valakit*. A szólított tétova bolyongása következik a „sánc" labirintusában (amit a későbbiek során sincs alkalmunk teljes bonyolultságában áttekinteni, ahogyan a fekete-köpenyesek arctalan szervezetét sem). Aztán felbukkanását látjuk a vakító napfényben, a különálló paraszthász hófehér fala mellett felvillanó gyanakvó-figyelő parasztasszony-arcot. (A szürke zápor—szembántó napsütés gyorsváltása fura időtlenség-élményt kelt.) A felsorolt elemeknek egy különös rendbe való szervezettsége folytán a jelenet már feszültséggel terhes. Rendkívüli sejtet, és a szükségesnél egy pillanatig sem késlelteti tovább a kifejletet.

Szűkszavú párbeszéd következik egy fekete-köpenyessel, ami többet hagy homályban viszonyuk lényege felől, mint amennyit megvilágít. A szólított rövid utasításra nekivág a pusztának. Lövés dörren, a férfi összeesik.

Úgy érezzük, nem túlozunk, amikor Jancsónak a filmművészet élvonalába emelkedését ettől a puskalövéstől számítjuk. A leírt jelenetben, mely hangulati előkészítése a *Szegénylegények* tulajdonképpeni történésének, már megtalálhatjuk mindazt, ami döntő módon közelíthet bennünket a Jancsó-film megértéséhez, mindazt, ami jelen esetben egy szokványos vagy kevésbé szokványos, romantikus betyár-történetet hatalom és kiszolgáltatottság viszonyának művészi eszközökkel történő elemzésévé emel.

A kritika e képsort többnyire értetlenséggel fogadta, vagy nem tulajdonított neki különösebb jelentőséget. Még a *Csillagosok, katonák* bemutatása után sem, pedig itt is visszatér, ha nem is olyan nyilvánvalóan, a kezdeti képsor és a tulajdonképpeni film közötti összefüggés látszólagos hiánya.

Jancsó Miklós, forgatás közben

Mit ér el Jancsó e jelenetek segítségével? Elsősorban elvonatkoztat. Irányított [illegible]bbantással mozdítja ki nézőit a megszok[illegible]ok, beid[illegible]zések kellemes pozíciójából, [illegible]ely tudja, [illegible] a film első képeiben bukkannak fel a főhősök, polarizálódnak azok az erők, melyek a történések során összecsapnak, halmozódnak azok a pozitív, [illegible]letve ne[illegible]tív előjelű információk, melyek a [illegible]konszenvet, illetve ellenszenvet e[illegible] vagy másik oldalra csoportosítják. Jancsó elide[illegible] [illegible]lmjé[illegible]. A néző [illegible] alig csírázó érzelmeivel a hős iránt, aki — mielőtt megismerhettük volna, mielőtt teljes lélekkel azonosulni tudtunk volna harcával, mielőtt megrendültünk volna [illegible]ukása láttán, mielőtt megtisztultunk volna a képvi[illegible]lt ügy nag[illegible] — minden különösebb magyarázat nélkül meghal. A lezárt tér helyett új teret nyit Jancsó a néző számára: az aktivitás terét. A következő képsorokat már gyanak[illegible]sal, [illegible]rtelm[illegible]ükre készen várja a passzív szórakozásigényében megzavart [illegible]lélő. Értelme nyitott, keresi a látottak jelentését.

A *Szegénylegények*re koncentrálva figyelmünket, más is felsejlik a szokatlan nyitó képsor mögött. Az aretalan hatalom, mely e percek alatt lepergő jelenetben is két fekete-köpenyesben testesül meg — nem válogat eszközeiben. Nem válogat [illegible] nagyon is válogat. Az egyszerű végrehajtás, a pu[illegible]lövés bonyolult [illegible]lőkés[illegible] apparátust sejtet. Ezt sugallja az egyszerűs[illegible]ben rafinált mód, a teatralitás nél[illegible]liségében teatrális, ahogyan az „ít[illegible]let"-et végrehajtják. A *pusztának* [illegible] férfi egyre kisebbedő alakja (az ajtókeretből fényképezve!) más[illegible]percek [illegible]t is hi[illegible]tetlen feszültség-töltetet halmoz fel. E feszültség abból a le nem forgatott film-

ből származik, melynek hőse a *Szegénylegények* első képeiben teszi meg utolsó lépéseit. Az egyszerű-rafinált kivégzési mód a film hatalmi erőinek monstruózus apparátusát vibráltatja az idegekben, azt az apparátust, mely nem cáfolva rá a kezdet sejtetésére, teljes tragikus „pompájában" bontakozik ki a későbbiekben. És még valamit: a harc nem most kezdődött, a harc folyamatos, most épp ebbe a fejlődési stádiumába lépett.

Nem kívánjuk a *Szegénylegények* történelmi hitelességének annyit vitatott kérdését fölmelegíteni. Utalásképpen: a Ráday Gedeon-féle akció apparátusa által alkalmazott módszer valóban nem fedi néhol a film egyes epizódjait. Azonban a történelmet részleteiben nem ismerőknek is, kiknek száma becslésem szerint nem csekély, remekmű a *Szegénylegények*. A történelmet „nagyon tudók" persze képesek vonatkoztatni, képesek az eseményeket nem ismereteik, hanem a film összefüggésrendjében látni. Marad egy nagyon kis réteg... Egy nagyon kis réteg mindig marad, talán még Shakespeare esetében is... Az önkizáró rétegével szemben a művészet mindig tehetetlen maradt. De nem is nekik szól. „Egy film nem történelemkönyv és nem esszé" — idéznetjük magát Jancsót is.

És ugyancsak Jancsót idézve folytatjuk elemzésünket: „Mi alapjában véve Hemingway technikáját használtuk: a hidegen ábrázolt jelenetek mögé látni és láttatni. A dolgokat kevés beszéddel, inkább szituációkban ábrázolni úgy, hogy azok túlmutassanak önmagukon." Mert hogyan válik a „sánc"-ba terelt [illegible]-nyaj sajátos módon, helyzetük meghatározta eszközökkel élő ellenállók, a [illegible] csak sejtető emberi csoportja, már-már közössége. A „nehézéletűek" nem ideális hősök. Rémtetteikről értesülünk, „objektív" feltűnésük és eltűnésük [illegible] kétlenül ejti foglyul együttérzésünket, népies engedelmességük bármilyen [illegible] utasítás iránt nem kelti a szembenállás keménységének az ügyüket tudó em[illegible]ságának érzetét. Mélyebbre kell szállnunk megértésük során, még [illegible] fogódzónkat is, azt, hogy a 48-as szabadcsapat tagjainak kiválogatás[illegible] engednünk, hogy átlássuk a filmbéli ellenállás természetét.

A Csend és kiáltás című filmből (Latinovits Zoltán és Törőcsik Mari)

Jelenet a Csillagosok, katonák című filmből

Az ellenállás [illegible]általánosabb síkján [illegible]gyunk, mely csak el[illegible]ésképpen [illegible]redzik a filmtörtén[illegible] konkrét[illegible]ban. [illegible] a síkon, ahol ember—[illegible]-ember [illegible]határán [illegible] a mutató, [illegible]lytelen és szükségtelen minden [illegible] [illegible]ányos ellenálló mozzanat. A „nehézf[illegible]" azzal [illegible] meg önmagukat és egye[illegible] között a Sándor vezette szabadcsapat tagjainak kilétét, hogy épp olyanok, ami[illegible]nek. Engedelmeskedők, hallgatagok, érzelmektől mentes arcúak, magatartásuk[illegible] a minimálisra a[illegible]ják szűkíteni a támadhatós[illegible], beléjük-hatolási felületet. [illegible] [illegible] képe[illegible] — sikerrel. [illegible] a film, színházi terminológiá[illegible] élve krízisé[illegible] [illegible]natában, a [illegible]futás jelene[illegible]ben is csak feler[illegible]ő emberi [illegible]orajt [illegible], hullámzó, de [illegible] ékké nem rendeződő sorokat látunk. A [illegible] nagyobb [illegible] film történ[illegible]: titkuk megőrzése; a film jelentéssíkján: önmaguk megőrzése. [illegible]n, [illegible] fel, [illegible] lányok me[illegible]mentésé[illegible] [illegible] spontán akció a [illegible] [illegible]inak, [illegible]szerű különválas[illegible]hoz [illegible]. A „nehézé[illegible]" p[illegible] [illegible], az [illegible] [illegible]ok, melyek itt [illegible]yancsak passzív ellenállás [illegible]talmúak, [illegible] hit[illegible] m[illegible]. A mindent elt[illegible] [illegible]ott [illegible] további ellenállás [illegible]tlen módj[illegible] [illegible] nem látható, de a [illegible] [illegible] a ve[illegible] [illegible], belső kü[illegible] tétel[illegible]lez fel.

A [illegible] végső diadalának oka is [illegible] állapítható [illegible] ho[illegible] [illegible] [illegible]mterek, melyekben [illegible] a „nehéz[illegible]" passzív ellenálles[illegible] [illegible] találnak, s azzal, mivel a [illegible] megr[illegible]ett, önm[illegible]ukat [illegible] [illegible]alom [illegible]-köpenyek[illegible]ben me[illegible]ülő [illegible]verését [illegible] [illegible]ják. [illegible]ülünk [illegible] [illegible] [illegible], a [illegible] [illegible] [illegible]ít[illegible], ha [illegible], történelmi [illegible]. De [illegible] [illegible] nyomára. Ezt, mint a film[illegible]et is, [illegible] [illegible] mű[illegible] [illegible] történelmi (de nem egyetlen történelmi [illegible], [illegible]orlátozott) [illegible]rozottság [illegible], mint céljanak, mód[illegible] milye[illegible] [illegible] [illegible]kiszolgálta[illegible] [illegible]nszű[illegible] [illegible]. A [illegible] [illegible] a [illegible] nincs jell[illegible] [illegible]csenek [illegible] [illegible], jo[illegible] [illegible]. A [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]ött. Me[illegible]ételfíthetetlen, [illegible] [illegible], [illegible]érteni, hadmozdulatait kikövetkeztetni nem. Éppolyan [illegible] [illegible] jel[illegible] [illegible] láttató k[illegible]

[illegible] funkci ju[illegible] [illegible] Jancsó állásfogl[illegible] [illegible] [illegible]len. Legfeljebb [illegible] [illegible]ják szók, [illegible] elidegenítő ábrázolásmód követelte „házifeladatot" nem végzik el.

Talán még kiélezettebb [illegible] Jancsónak [illegible]tkező filmje, a *Csillagosok, katonák* esetében. A történelmi [illegible] itt világtörténelmivé tágul. A [illegible] nem valaminek a megóvása, hanem valaminek a kicsikarása. A vörösek és fehérek szembenálló erői világtörténelmi fordulat [illegible]ozgatói. A szocialista forradalom g[illegible] [illegible] p[illegible], nem elsősorban mély lelki életet élő komisszároknak, balalajkázó, tréfás kis[illegible] [illegible] még átmeneti sikertelenséget sem ismerő díszfelvonulása [illegible] vívják ki, [illegible] a szó legszorosabb értelmében — vérben és vasban menetelve. A [illegible], a [illegible] egyforma, bármilyen [illegible] osztja is. Különbséget csak a cél [illegible] mely a [illegible] választó [illegible] szemszögéből nézve vill[illegible]násszerűen [illegible] monotonná váló gyilkosságok [illegible] katonái [illegible] nem valamely önmagát túlélt [illegible] játékra? [illegible] már [illegible]. [illegible] csupán mintegy az önmaga szórakoztatására gyakorolja [illegible]. Nem véletlen [illegible] azt [illegible]. A filmnek [illegible] a [illegible] a fehérek [illegible] is [illegible]. Éppúgy, mint a film [illegible] legszebb jelenetében, a nyír[illegible]rdőben [illegible] bálon is. E képsorból szinte süt a magát [illegible] dekadens [illegible]pelgő-anakronizmus, mely méltán érett meg a tűzzel-vassal [illegible]ló elpusztításra. Tűzzel-vassal, mert ez a forradalom törvénye. A jelenet borzon[illegible] [illegible] a harc hullámai között: a megerőszakolt [illegible] karókra [illegible] felhúzózkodó félmeztelenek, a [illegible] képsoraira másolódik a szemlélő tudatában. Mint[illegible] [illegible] az erőnek, mellyel szemben indokolt az elpusztítására kibontakozó minden erőszak.

Fényes szelek. Drahota Andrea a fehéringesek körében

[illegible] égi bárány című filmből (Kozák András, [illegible] Anna, Madaras [illegible])

[illegible] film [illegible] szalonforradalmárok. Céljukat látó, [illegible] [illegible] változó [illegible], [illegible] egyik percről a másikra változó helyzeteknek [illegible]. [illegible] idején [illegible] mmel [illegible]kozni, a győzelem conditio sine qua non-ja [illegible]arcuknak. Jancsó nem [illegible] utókor győzelem-tudatával ábrázolja őket, nem azzal [illegible]együtt, amit ő is, mindenki jól tud — hogy mi lett a következménye az Októberi [illegible]forradalom[illegible]. A *Csillagosok, katonák* [illegible] harcukkal, bármely pillanatban bekövetkező halálukkal [illegible]ődnek. Mindhogy nem is törődhetnek (rossz könyveket és [illegible] filmeket leszámítva) [illegible] Harcuk [illegible]essége, cselekedeteik mély[illegible] indokoltsága [illegible] abból [illegible], hogy nem pillogatnak ki a történetből, de a világtörténelemből sem. [illegible] [illegible]colnak. A küzdelem forgatagában pillanatnyi [illegible]hez [illegible]tásukkor nem harcukat „ideologizálják", hanem magukhoz rántják az első, útjukba [illegible]rülő nőnemű lényt, [illegible] több mint száz méternyi filmnyersanyagon át csókolják. A [illegible]bbi [illegible] tépnek [illegible]guknak erőt, s talán a tudatosan vállalt halálhoz [illegible].

Jancsó a *Csillagosok, katonák*ban tovább folytatja a szituációba helyezett [illegible]jektív [illegible]. [illegible] bontakozik rendezése, egyebek mellett, a meztelenségnek [illegible] kiszolgáltatottságnak képi megfogalmazása. Szuggesztív erejű a [illegible], [illegible] [illegible] környezetben vibráló, vergődő, lemeztelenített emberi test. A fehér-megtorlás [illegible] [illegible]m a részletek naturalisztikus ábrázolásával érzékelteti Jancsó, hanem [illegible] [illegible]telen kiszolgáltatottságnak és az „állig fegyveres" erőinek egy kockára [illegible]vel. A dárdával víz alatt ledöfött vörösök halálának rettenetét az [illegible] [illegible] álló meztelen — és sértetlen — alakjának látványán keresztül [illegible]. Az emberi test szépségének, mely mögött humanista [illegible] [illegible]ődnek, és az azt szétroncsoló erőnek a végletekig feszített ellentmondása az idézett képsor.

Jancsó időben következő filmje a *Csend és kiáltás*. A film ellentmondó [illegible]ényeket váltott ki, ami — az elmarasztaló véleményeket illetően — a Jancsó-[illegible] [illegible] már kibontakozó előítélettel, de előre-elvárással is magyarázható. Ettől [illegible] már kirajzolódik az a nehézkes szemlélet, mely Jancsó ujabb filmjének [illegible] gyanját a többé-kevésbé már „átélt" és „feldolgozott" előző filmjeiből [illegible] levezetni. Csak, sajnos, mű mögött kullogó ítészi logikája és nem a logikának fittyet hányó alkotóművész törvényei szerint.

A téma ismét történelmi, de itt már minden kétséget kizáróan [illegible] tekinthetjük Jancsónak a történelemhez való viszonyát. Egyik kritikusa, [illegible] Ferenc szavaival: „...aki hisz az ember — ezerszer [illegible], de [illegible] megújuló — szabadságtörekvéseinek realitásában (és Jancsó szenvedélyesen hisz), annak a valóságos létben kell keresni a szabadság lehetőségeinek forrásait, és a valóságos lét mindig történelmi.“

A Tanácsköztársaság leverése utáni csend-világa Magyarország képei, amelyek merülnek fel a filmből. A harcok [illegible] s határok széttöredeztek, elmosódtak. [illegible], a *Csillagosok katonák* robbanó-mozgalmas, [illegible] szférájából a [illegible] költözött. A film alakjai nem „[illegible]“ [illegible] a terror bénító, dermesztő légkörében vegetáló „túlélők“ széles táborából kerülnek ki. A film egyetlen, [illegible] Istvánnal később foglalkozunk. Mi [illegible] hogy [illegible] reménytelen [illegible] helyzetben [illegible], az ellenállásban való személyes [illegible] az egyetlen [illegible] embernek, hogy önmagát megőrizze? A hősök legtöbbje már nem „ember“. A [illegible] maradás, [illegible] akármilyen módon életben maradás torzókká csonkította [illegible]. A gyermekét, ezért [illegible] lassan [illegible] méreggel, hátborzongató szakértelemmel pusztító [illegible], a lányát valamilyen-akármilyen előnyért áruló szomszéd, a [illegible], [illegible] már-már valószínűtlen [illegible] engedelmesség mind döbbenetes erejű megfogalmazása annak, hogy mivé [illegible] az ember, ha nem a történelemben él, [illegible] a történelem [illegible] „átvészelni“ tulajdon életét.

A [illegible] forrása Istvánt táplálja, ő az egyetlen élőlény a film [illegible] világában. Az ő [illegible] kiáltása [illegible] szét a csend világában. A film [illegible] szerint nem hal meg, de ő az egyetlen, aki meg tudja [illegible] a halálát. [illegible] ismeri fel, ezt testesíti meg magatartásában. [illegible] tud alkudni, [illegible], bomló [illegible] között. [illegible] az utolsó [illegible] enunciáló képet idézzük a filmből, hanem a két asszony szerelmi [illegible] jelenetét. Mint [illegible] szilárdan, [illegible] az [illegible] kihívó [illegible] Istvánt [illegible]. [illegible] tartalom [illegible], de [illegible] repesztő [illegible] az ön felmentésé, mely [illegible] átruházni az önma[illegible], a világért [illegible] nem

[illegible] (Daniel Olbrychsky, Madaras József, [illegible] András, [illegible] Jaroslava Schallerová)

tudott kötelező felelősséget másra, az erősebbre, *aki tudja*... Mindegy, hogy mit tud, de — talán — kiszabadít a csend, az egyre szűkebbre szorított lét, az oxigéntelen világ fojtogatásából. A menekülés vágya irreális — állítja István magatartása. Az emberség megőrzésének, az emberré való visszaváltozásnak a lehetősége bennünk van, csak magunk helyett gyakorolhatjuk. István e hitét a film végén elcsattanó pisztolylövés változtatja, nem alapfokon, tett-értékűvé.

A jelentés-sor tisztaságának megóvása is oka annak, amit nem kevesen vetettek Jancsó szemére, hogy filmjében szinte teljesen elapad a „story". A kérdést magunk részéről azzal a csábító hasonlattal intézhetnők el, hogy Jancsó felnőtteknek készítette filmjét, és csupán megbecsülése tükröződik abban, hogy kiüti nézői hóna alól a „story" mankóját, mintegy arra késztetve őket, hogy saját lábukon járják be a film gondolati tájait. De a tulajdonképpeni mese szinte teljes hiánya, a film hősei közötti családi és egyéb kapcsolatok „elnagyolása", véleményünk szerint más, mélyebben fekvő okokra vezethető vissza. A csend világának — nevezzük nevén: a fehérterror világának — körülményei között a hagyományos kapcsolatok, rokonság, akár vérségi, akár lazább fokon, a barátság, a rokonszenv kötötte egyéb viszonylehetőségek elsatnyulnak, szétzilálódnak. Ebben a világban, ahol a szerelem dürrögéssé satnyul, ahol a lefojtottság beteges kapcsolatokba láncolja a sorsokat, ahol a hatalom engedelmes, szótlan eszközökké kívánja alacsonyítani az embert, valóban jelentőségét veszti minden rokoni, baráti viszony. Nem is jelentőségét veszti, egyszerűen megszűnik. Ilyen értelmű, végeredményben a néző eligazítását szolgáló viszonyrendszer *hangsúlyozott* kimunkálása a filmben — annak a lényegről való elsiklását eredményezné. Hogy ez nehézségeket gördít a film megértése elébe? A remekmű nem kész törvények szerint készül, hanem maga teremti a törvényt.

A *Fényes szelek* bemutatása országos vihart kavart. Nem kívánunk a legkülönbözőbb vélemények rendezésének eleve sikertelenségre ítélt munkájába fogni. Néhány megállapításra szorítkozunk csupán. Hatalmas mennyiségű szellemi lőszer pufogtatódott el arra a filmre, amit nem is csinált meg Jancsó, egy képzelt „Fényes szelek"-re. A korszaknak, melyről a film szól, rengeteg élő tanúja, aktív alakítója nem találta meg a filmben önmagát, tulajdon, jórészt megszépült ifjúkori emlékét. Nem is találhatta meg, mert a *Fényes szelek* (nemcsak a mi megállapításunk) nem a felszabadulás utáni népi kollégiumok életéről, funkciójáról, jellege lassú átminősüléséről, feloszlásáról szól, hanem egészen másról. Azt a veszélyt tárja fel, mely a győztes forradalom eredményeit fenyegeti, s ez az elidegenedés, manipuláció szinte már közhelyszámba menő fogalmaival fejezhető ki, úgyahogy. Úgyahogy, írjuk, hisz a végtelen számú jelentéssel terhes mű fogalmi leképezése a jelen tanulmány keretében eleve sikertelenségre kárhoztatott próbálkozás.

A *Sirokkó*, ez a 12 jelenetből megkomponált alkotás, mely már e formai sajátsága folytán is szinte egyedülálló a filmművészet történetében, újabb továbblépés a Jancsó-film útján. A mondatban a „továbblépés" kap hangsúlyt, hisz épp a *Sirokkó* kapcsán hangzott el legtöbbször a „zsákutca" megállapítás és szinonimái. Elemzésünk során igyekszünk megválaszolni a „továbblépés" vagy „megtorpanás" kérdését is.

A *Sirokkó* nem Jancsó forgatókönyv-írója, Hernádi Gyula hasonló című regényének filmváltozata. A regényben, illetve filmben felhasznált elemek, motívumok, alakok, azok neve, a művek történelmi hátterét alkotó esemény, a Barthou francia külügyminiszter és Sándor jugoszláv király ellen elkövetett sikeres merénylet azonos, de más és más struktúrába illeszkedve, határozottan különböző gondolati tartalmak közvetítője. A *Sirokkó*ban Jancsó az embert-porlasztó terror természetrajzát vizsgálja, a napjainkban is szervezkedő fehérterrort. Leleplezését, mint arról a film

expressis verbis tanúskodik, az ellene folytatandó sikeres küzdelem elengedhetetlen feltételének tartja. A 12 jelenetben helyzetről helyzetre kúszó kamera hideg élességgel fényképezi le az utat, amelyet egy magát „szabad"-nak deklaráló anarchista „szabadságtörekvései" során a lealázó kivégzésig megtesz. A film tétje — nyilván szándékoltan — rendkívül „csekély". Arról van szó csupán, hogy Lázár Markó, az „ügy" boldogítását egyéni akciókban kereső anarchista felesküszik-e vagy sem a Szervezetre, Antéra. De ez a csekély tét iszonyú jelentés-sor hordozója. A terrorszervezetnek feltétlen hűségű, minden sajátságostól megfosztott eszköz-egyedekre van szüksége. A saját-gondolat, saját-érzelem, saját-szándék alkalmatlanná teszi az egyedet a Szervezet céljainak a megvalósítására. Még akkor is, ha Lázár Markó saját-harca eszközeit, célját tekintve nem sokban különbözne a Szervezet harcától. Sötét árnyalat a feketében? Elidegenedett elidegenedés? Igen, ez a *Sirokkó* végsőkig élezett, feszített döbbenetes jelentése. A film zárójelenete, melyben az ifjú anarchisták különítménye felesküszik a Szervezet által likvidált „hős Lázár Markóra", mintegy toldaléka a filmnek. Szükségesnek érezzük mégis, mert a negatív végtelenbe futó út jelzőtáblája. Mementó is.

Érdemes a *Szegénylegények* és a *Sirokkó* összevetése alapján figyelmet szentelni annak, hogy a terrorszervezet módszereinek ábrázolása miként alakul át a Jancsó-filmben. Míg a *Szegénylegények*ben lánccal a nyakukban sínylődnek a „nehézéletűek", ólszerű zárkákban kuporognak, a pszichikai kényszer olyan kézzelfogható jelenben ölt testet, mint a halálra vesszőzött lányé, a *Sirokkó*ban a terror e látványos módszerei, egész kelléktára eltűnik. Valójában nem tűnik el. csak nem látjuk, figyelmünket nem vonja el a tisztán gondolati természetű alkotói üzenetről. A film némán és vakon, egy-egy szűkszavú parancsnak engedelmeskedő hőseinek magatartása feltételezi a terror teljes rekvizítumát, láncot, zárkát, kínzóeszközöket, de feltételezi a pszichikai kényszer kellékeit is, a kiszolgáltatottak egymás elleni kijátszását, a társak váratlan eltűnését, illetve eltüntetését, ezernyi láthatatlan forrást, mely Lázár Markó egyre szélesebben hömpölygő szorongását, rettegését, gyanakvását, üldözött vaddá válását táplálja. Ebből csak a főszerep alakítójának, Jacques Charrier-nek megbocsáthatatlanul egysíkú játéka von le valamit. Sok egyéb mellett ezért is kell remekműnek tekintenünk a *Sirokkót*, melyben nem önismétlést, kép- és helyzetalkotói fantázia beszáradását érhetjük tetten, hanem az alkotói módszer kiteljesedésének, nyilván előző művekre épülő — másként nem is lehetséges — tényét.

Jancsó harcának következetességét a fenyegetett világ oldalán legújabb filmje, az *Égi bárány*, eddigi filmjeihez hasonló teljességgel példázza. 1919. Ez az évszám villan fel a főcím helyett (mely nem véletlenül kerül minden Jancsó-film végére), s ez bőséges eligazítás akár a legminimálisabb Jancsó-film kultúrával rendelkező számára is, hogy megfelelő figyelő állást foglaljon el az újabb film-absztrakció befogadására. A Tanácsköztársaságot leverték, szétszórt vörös egységek harcolnak még elszigetelten az ország területén. Egy lány halkan énekel: „A harcunk most az egyszer elbukott, / sej, haj, hahó! / De az unokám majd győzni fog, / sej, haj, hahó." Vöröskatona lép hozzá: „Ezt a versszakot többé nem énekeled! Megértetted?" Ennyi történelmi eligazítást kap a szemlélő a film első képeiből. Páter Varga úgy jelenik meg a filmben, mint rövidéletű áldozat. Groteszk képtelenségig fokozott fanatizmusa az alacsonyabb rendű lényekkel szemben érzett iszonyodó-megbocsátást, *lekicsinylést* váltja ki a szemlélőből. Adott pillanatban ő a szánalmas kiszolgáltatott, aki épp *nyilvánvaló veszélytelensége* folytán marad életben a változó harci helyzetek során. *Őt nem kell komolyan venni.* A „karrier", amit befut, lélegzetelállító. Szent kívülállóságában fokozatosan válik minden megtorló akció, büntetőhadjárat, vér-

szagú győzelmi ünnep védnökévé. Az ő égre tárt karjai alatt, szent igéi útmutatása nyomán bontakozik ki a már senki által nem ellenőrzött, fékezett ölés-ünnep-sor. Nem nehéz a Horthy-korszak felcicomázott, ősi jelvényekkel, rítusokkal teleaggatott külszíne alatt végbemenő vérengzéseket belelátnunk a filmbe. De allegóriává törpítve — Jancsó valódi üzenetét hamisítanók meg.

Jancsó a veszélytelennek látszó „törpék" föld alatti munkájának veszélyére figyelmeztet, mely észrevétlenül von fekete, tüzes égboltot az emberiség feje fölé. A hamis tanítással elkábítottak, a mosolygó gyanútlanok rettentő vonulása az árokba, melybe immár hatalmasnak látszó alakok lapátolják be az izzó parazsat, kétségtelenné teszi a végcélt. Ismét leszűkítve a jancsói jelentést: ez a képsor a világháború tüzes árkába terelt, jóhiszemű gyanútlanságában bűnös emberiség tragédiáját is példázza. Az egyetlen helyes és lehetséges magatartást a kereszteket a földből kiszaggató, ledöntő, az ellenállásban magukat halálukig elkötelező vörösek magatartása fogalmazza meg képi erővel. Mintegy pozitív ellenpontjaként az érett búzamezőn hentergő, rémtetteinek mosolyogva búcsút intő és *büntetlenül távozó* kadétnak, aki Páter Varga bibliai idézeteinek útmutatásai alapján „hegedült, álmodozott és gyilkolt". (A kadétot Daniel Olbrichsky játssza elementáris színészi erővel, az ő nyilatkozatából idéztük a jellemző szavakat is.)

A film még egy hőse érdemel megkülönböztetett figyelmet, többek között Kozák András kitűnő alakítása révén is, akire Jancsó filmjeinek kulcs-figuráit bízza. A Kozák alakította hős amolyan szürke eminenciása az *Égi bárány*nak. Pusztán az ő akcióit, mozgását — nem véletlenül írtuk le ezt a szót, hiszen nem szólal meg a filmben, de a mozgás különben is sokkal inkább „nyelve" a Jancsó-filmnek, mint a szó maga — figyelve megérthetjük a film mélyebb jelentését. Amint az első nagy örömünnep képsorának végén szájához emeli a boroskancsót (a premier plan kétségtelenné teszi a pillanat jelentőségét), ahogyan felemeli a *Csillagosok, katonák*ból ismert, felpántlikázott, tehát nemes funkciójában meggyalázott kardot, ahogyan a kézigránát-füstölőt forgatja, ahogyan — mint egyetlen, aki mindent ért, de semmit sem tesz — némán háttérben marad — azt sugallja, hogy bonyolult áttételeken át a film minden történését ő irányítja, és mint a „dolgok tudóját", a film minden történése őt szolgálja. Paradox módon, a láthatatlan képi láttatása, a megszemélyesíthetetlen inkarnációja ez az alak a jancsói rendszerben.

Amikor hat Jancsó-film elemző ismertetésére vállalkoztunk, tudtuk, hogy csonkításra vállalkozunk. Még akkor is, ha leglényegesebbnek tartott jelentés-vonulatait jelöljük meg a „térképen". Arról nem is szólva, hogy a remekműveknek nincs egyetlen és végleges jelentése, élnek, a szó legszorosabb értelmében, és mindig képesek önmagukat, bonyolult és *zárt* összefüggésrendszerükben, *nyitva tartani*. Más szóval, időben, a változó idővel való kölcsönhatásukban megújulni.

Még kevesebb babérral kecsegtet valamilyen összefoglalás, a Jancsó-film leglényegesebb jegyeinek rendszerbe gyűjtése. Ehelyett beérjük néhány általános megállapítással.

Jancsó mindig történelmi eseményhez, fordulóponthoz köti filmjeit (az itt nem tárgyalt *Oldás és kötés* leszámításával). A történelmi esemény azonban csak anyag gondolatai megformálásához. A történelmet, Fehér Ferenc szavaival élve, felhasználja „mint olyan »mesét«, amelyet mindenki ismer, és amely ismertsége révén megtakarítja az alkotónak a szószaporítást és magyarázkodást". De ezen az úton is, a tárgyalt filmeket véve szemügyre, előrelép Jancsó. Míg a *Szegénylegények* történelmi alapja a film atmoszférája mellett a film eseménytárát is szolgálja, a későbbiekben, különösen a *Sirokkó* és az *Égi bárány* esetében, a történelmi háttér szinte kizárólagos módon atmoszferikus szerephez jut. Leegyszerűsítve, a mérleg a gondolati, han-

gulati egység irányába billen el, szemben a hagyományos értelemben vett cselekménnyel.

Jancsó „ismétel". Filmjeiben ugyanazok a kellékek, kardok, pisztolyok, szuronyos puskák kerülnek elő, hősein felfedezhetjük az előző filmekben más hősök viselte ruhát, a hősök változatlanul szűkszavú utasításnak vetik alá magukat, és mások változatlanul osztják rövid parancsaikat. A Jancsó-filmben a kiszolgáltatottak meztelenek, pontosabban, egyik kritikusa megjelölésével élve: *lemeztelenítettek.* A kamera pihenés nélkül jár be hosszú utakat minden Jancsó-filmben, és a szereplők a leglényegesebbet sohasem szavaikban, hanem mozgásukkal, a képen elfoglalt változó helyükkel árulják el. A Jancsó-képsorok különös feszültségét, egyebek mellett, de minden eddigi filmjében változatlanul a képek művészi szépségének és rettentő valóságtartalmának szikrázó összecsapása szolgáltatja. Miért nem ismétel Jancsó mégsem? Legáltalánosabban (hisz többre nincs terünk): mert teremtett egy művészi „nyelvet", és azon mindig mást, lényegeset közvetít. Nem ismétel — önmagát teljesíti ki, magát a „nyelvet" is fejlesztve újabb és döbbenetes képi „neologizmusokkal".

Jancsó filmjei a hatalom és terror természetét kutatják, miután történelmi utalásaival világosan meghatározza, milyenfajta és milyen törekvésű hatalom és terror e vizsgálat tárgya. A Jancsó-film úgynevezett kegyetlensége nem más, mint a Ráday Gedeon-féle intézkedések, a Horthy-rendszer, az Októberi Forradalom vérbefojtásán munkálkodó fehérterror, a fasiszta usztasa szervezet alkalmazta módszerek kegyetlensége. A halált nem szenteltvízzel kell lebírni, mert nem szenteltvízzel támad ellenünk, hanem sokszor fájdalmas gyógymódokkal, tudományosan, leszokva és leszoktatva az álszemérem gyáva szemethunyásáról.

Jancsó Miklós a felnőtt európaiságnak készít filmet. Művészete leleplező művészet, könyörtelenül végigvitt gondolatmenetei, végletekig feszített helyzetei — tragikus kifejletük ellenére, vagy épp azért — megtisztítanak. A helyét nem esetlegesen kereső, hanem tudatosan meglelő és úgy elfoglaló embert nevelik.

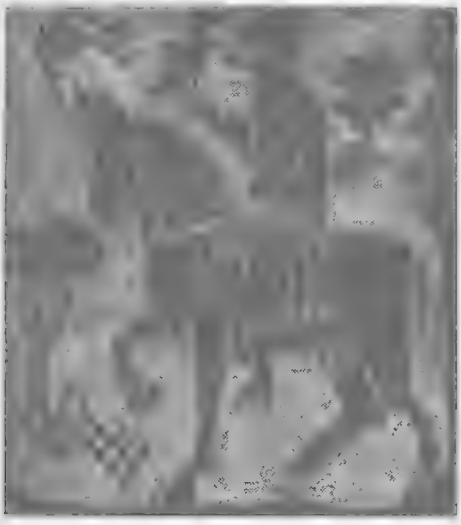

Keresztszemes „Solymász"-minta
Körösfőről (Kabay Béla felvétele)

SALAMON LÁSZLÓ
VÁRADI ESZMÉLKEDÉS

Nyolcvanadik évem küszöbén nehéz, szinte abszurd feladat volna úgy felidézni kisdiákkori emlékeimet, hogy a közvetlen élmények frisseségével hassanak, és ne színezzék, illetőleg ne színtelenítsék el azokat a letűnt évtizedek formálta, a változás és tapasztalat törvényeinek alávetett érzelmek; a boldogító, s olykor boldogtalanító forrongások múltán megállapodottá vált világnézetem aspektusai.

Mégis, úgy vélem, hogy visszaemlékezéseim — melyek immár hét évtized az-

óta történelemmé vált eseményeinek szubjektív, egyéni sorsomat és pályámat is részben meghatározó élményeit idézik fel — hiányosak volnának, ha a premontrei kanonokrend váradi gimnáziumáról, amelynek növendéke voltam, s mely Nagyvárad, szülővárosom kulturális és társadalmi életében jelentős szerepet játszott, hallgatnék.

Gondolom, az ismétlés vétkét sem követem el, ha Dutka Ákos (lásd *A Holnap városa* című kötetét) és Tabéry Géza, egykori iskolatársam és barátom emlékiratai után is felidézem e kiváló tanintézet egyes emelkedetten eredeti szellemű tanáraival és tanítványaival kapcsolatos emlékeimet, melyek immár mentesek az egykori kis- és kamasszá nőtt diák szorongásaitól, s éppen ezért a „megszépítő messzeség" elfogultságaival is megtűzdeltek.

A premontrei kanonokok (eredetileg Franciaországból áttelepült tanítórendjének) váradi főgimnáziuma, a mellé épült jogakadémiával együtt, a város egyik legimpozánsabb épületében működött, s tantermei, folyosói, szertárai, ha nem is éppen a ridegség, de a szigorú pedantéria benyomását keltették bennem, a riadt nebulóban, akit azóta mártírhalált halt, ez alkalommal ünneplőbe öltözött édesanyám beiratkozásra vitt a fehér-csuhas, derekán azúrkék cingulussal övezett Beke B. Boldizsár, az I. b. osztályfőnöke elé.

Apám, a szigorú, egykori hivatásos katona, aki ekkor már a nagyváradi postaigazgatóság tisztviselője volt, dörgedelmes szavakkal figyelmeztetett, hogy vele és egész családommal szembeni legfőbb kötelességem: eminensként elvégezni a gimnáziumnak mind a nyolc osztályát, mert csak ilyenként valósíthatom meg az ő álmát, hogy m. kir. postamérnök

legyen belőlem. Mint volt katona, nyilván úgy vélte, hogy nebuló-fia vak engedelmességgel fogja teljesíteni akaratát, hiszen a parancs — az parancs, amit nem-teljesíteni egyike a főbenjáró vétkeknek. Mindaddig, míg el nem hagytam a szülői házat, a parancsolás volt apám nevelői metódusának legfőbb eszköze, annak ellenére, hogy olykor könyörtelen szigorúságát irántam való szeretete inspirálta, s talán az a hiedelme, hogy fiúgyermekből csak akkor lehet derék embert nevelni, ha apja kényen kordában tartja.

S ez nemcsak az én apámnak, hanem számos osztálytársam apjának, sőt az előkelő megjelenésű, többnyire vonzó külsejű premontrei pap-tanároknak is nevelői elve volt. Bennem és osztályom hozzám közelebb álló nebulóiban apáink és tanáraink szigorúsága félsszel elegyült respektust alakított ki irántuk, de egyben szinte mágikus vonzású tiszteletet is. Tiszteletemet tanáraink iránt valószínűleg az is fokozta, hogy a családi körünkben megforduló idegenektől nemegyszer hallottam: a premontreiek gimnáziuma az ország egyik legkiválóbb, legelőkelőbb középiskolája; tanárai nem szerzetesek, hanem kanonokok, legtöbbjük Rómában végezte teológiai tanulmányait, s számosan közülük úgynevezett előkelő családok gyermekei.

A társadalmi előkelőség kritériumával kisdiák-koromban természetesen nem voltam tisztában. Akkor eszembe se jutott megfigyelni, hogy osztálytársaim s általában az iskola többi, alsóbb és felsőbb osztályaiba járó növendékek szülei milyen társadalmi osztályhoz vagy réteghez tartoztak. Ennek felismerésére nem adott alkalmat sem osztály- és iskolatársaim egymástól feltűnően eltérő ruházata (akkoriban még nem dívott az iskolai egyenruha), sem a pap-tanárok megkülönböztető bánásmódja azokkal a növendékekkel szemben, akiknek szülei magas, magasabb vagy viszonylag alacsonyabb társadalmi osztályhoz, illetőleg réteghez tartoztak. Azt sem tapasztaltam, hogy vallási vagy nemzetiségi szempontból megalázó vagy bántó megkülönböztetések érvényesültek volna a tanárok vagy diákok részéről, hiszen a premontreiek gimnáziumának nagyszámú izraelita vallású, illetőleg görög katolikus, román nemzetiségű növendéke közül sokan eminens tanulók voltak. Ha olykor mégis felütötték fejüket antiszemita vagy a román nemzetiségű diákokkal szembeni gyalázkodó, hecckáplánok stílusára emlékeztető megnyilvánulások, ezeket, ha tanáraink vagy a nagyműveltségű igazgató, Novotny S. Alfonz tudomására jutott, tekintet nélkül a gyalázkodók apjának társadalmi rangjára, szigorúan megbüntették, súlyosabb esetekben el is tanácsolták (consilium abeundi) tanintézetünkből.

De ez csak az érem egyik, tisztább arcélű oldala volt. Akkor még nagyon is fejletlen megfigyelőképességemmel és valóságérzékemmel nem vettem, nem vehettem észre, hogy az elemi iskolák negyedik osztályának elvégzése után milyen elenyésző számban kerültek a főgimnáziumba (vagy a város másik középiskolájába: a főreáliskolába) a szegény, rangtalan fizikai vagy kézművesdolgozók fiai. A félfeudális-polgári liberalizmus nem hozott ugyan a jóval későbbi „numerus clausus"-t tartalmazó, faji alapon álló törvényt, de a magas tandíjakkal, az uralkodó osztályokhoz képest mind vagyoni, mind erkölcsi vonatkozásban kedvezőtlen körülmények között élő honpolgárok fiai számára tényleges numerus clausust jelentett apáiknak az „alkotmány sáncain" kívül álló helyzete, pontosabb meghatározással: tudatosan kitervelt számkivetettsége.

Ebből nebuló-eszemmel akkor csupán annyit vettem észre, hogy az izr. elemi iskola négy osztályában egyik legjobb barátom, „legbizalmasabb" osztálytársam, Schön Pál, aki pedig nagyon jó tanuló és egy szegény szabómester fia volt, a premontreiek gimnáziumában már nem volt osztálytársam; saját apja műhelyében lett tanonc, s mint később megtudtam: az első világháborúban közkatonaként esett el.

A premontrei kanonokrend gimnáziumának tanárait, akik kivételes műveltségük, szakmai felkészültségük és világiasan kulturált jómodoruk ellenére is a magasabb rangú papok osztály-szellemében nevelkedtek, a már említett társadalmi-kulturális viszonyok igaztalansága egyáltalán nem érdekelte. S bár túlnyomó többségének viszonylagos liberalizmusa nem tűrte tanintézetünk falain belül a faji-nemzetiségi megkülönböztetéseket, mégis *úriemberek* voltak, mégpedig bizonyos értelemben független, előkelő úriemberek, akik mind egyházi, mind pedagógusi viszonylatban csak rendjük főnökének, a jászóvári prépostnak tartoztak felelősséggel.

Ki is hívták maguk ellen egyes papi rendek, mint a kapucinus szerzetesek, a klerikális hecckáplánok és más papi személyek irigységét, s az irigységgel mindig szimbiózisban élő kisebb-nagyobb gyűlölet ártó szándékát.

Ennek bizonyságaként — közbevetőleg — meg kell említenem, hogy a húszas években, amikor a horthysta ellenforradalom börtönéből szabadulva, budapesti illetőségemet feladva, ismét Váradra kerültem, az akkori polgári román tanügyi hatóságok által megszüntetett premontrei gimnázium egyik volt tanára mondotta el nekem, hogy hány feljelentést küldött több premontrei tanár „magánéletéről" Bangha páter, ez a minden haladó és liberális eszmét halálosan gyűlölő jezsuita Jászóvárra, azzal vádolva az illetőket, hogy a premontrei rendet örömtanyává züllesztették le, ahol nőlátogatókat fogadnak; hogy a katolikus anyaszentegyház vagyonát és tekintélyét veszélyeztető olyan „hazátlan bitangokkal" fraternizálnak, mint dr. Ágoston Péter jogakadémiai tanár, az 1919. évi magyarországi proletárforradalom későbbi népbiztosa; hogy liberális helyi és budapesti lapok előfizetői, s a választásokon (amelyek akkor még nyíltak voltak) voksaikat a szerintük destruktív Justh-féle 48-as pártra adják le.

Mint említettem, kisdiák koromban tanáraim és általában a felnőttek világának intrikáiból, kenyér- és presztízsharcából semmit vagy alig valamit vettem észre; figyelmemet s kisdiák-társaim figyelmét a latin grammatika, a földrajz, a számtan, a rajzoló-geometria „rejtelmei" kötötték le, a szekundáktól és a büntetésektől való félelem sokszor torkot szorító órái. És még valami: a „Veni sancte"-k és „Te deum"-ok tömjénfüstös miséi, az orgona polifonikus telítettséggel felhangzó fúgái, a katolikus istentisztelet latin nyelvű szólamai, melyek bennem, a nebulóban először váltották ki az áhítat érzését, szemben az izraelita vallásfelekezet viszonylagos puritánságával, melynek héber nyelvű liturgiáját nem értettem és megkötöttségeit, szabályait már akkor tehernek éreztem. Pedig apám nem volt vallásos kedélyű ember (különösen ami az étkezési szabályokat illette), édesanyám sem volt bigottan az, s házunkban a vallásosság követelményeinek csak velünk együttlakó anyai nagyanyám, a bölcs, öreg korában is sokat olvasó, minden iránt érdeklődő Eszter néni tett eleget. Apám, anyám és nagyanyám imakönyvei a héber szövegek mellett azok magyar nyelvű fordítását is tartalmazták. Apám mint állami tisztviselő szombaton is éppúgy dolgozott, mint hétköznapon, s csak „hosszú napon" és a zsidó újév két napján járt templomba. A váradi zsidóság bigottan ortodox rétegének sok tekintetben még zárt és zárkózott életével szemben apámnak, anyámnak, nagyanyámnak meghitt keresztény barátai, illetőleg barátnői voltak.

Salamon László a 30-as években

Az izraelita elemi iskolában tanítóim és tanulótársaim mintegy bűvös kört vontak körém, amelyen túl szülővárosom világa és társadalma szinte „terra incognitá"-nak tűnt.

A méltóságteljes magatartású premontrei kanonokok gimnáziumában, a katolikus és protestáns keresztény diákok között eleinte zavartnak éreztem magamat, társtalannak, s csak akkor kezdtem visszanyerni lelki egyensúlyomat, amikor jobb- és baloldali padtársaimmal: Petrovay Sándorral, a később világhírűvé vált matematikussal és Nadányi Zoltánnal, a néhány évvel ezelőtt elhunyt jeles költővel baráti viszonyba kerültem.

Paptanáraim iránti félszem lassan mély respektussá változott. Bármelyik tanárom lépte át óránként osztályunk küszöbét: fehér, elegáns reverendájukban, frissen borotvált arcukkal, tekintetük nem zord, de határozott komolyságával olyan légkört teremtett köröttünk, hogy pisszenni sem volt merszünk, s ha magyarázatukat nem is mindig kísértem kellő figyelemmel, legalább —

kisdiákos képmutatással — úgy tettem, mintha fölöttébb érdekelnének szavaik.

A későbbi években, amikor nagyenyedi és végül budapesti diákként civil tanárok keze alá kerültem, egyesek pedagógiai nyersesége következtében sokszor nosztalgikusan gondoltam vissza a premontreiek gimnáziumának légkörére, annak ellenére, hogy jórendű tanulóból a harmadik osztályban rossz tanulóvá csúsztam le, s apám, éppen premontrei tanáraim javaslatára hallgatva, távoli gimnáziumokba íratott be, annak reményében, hogy azokban majd újra jórendű diákká válok.

*

Nagyhírű felekezeti középiskolákkal más városok is dicsekedhettek. A katolikus, pontosabban: szerzetes-rendi gimnáziumok közül a piaristákéi, a cisztercitákéi is országos hírűek voltak. A premontrei kanonokrend Kassán és Keszthelyen is jónevű tanintézetet tartott fenn. De hogy váradi főgimnáziumunk mégis — országos viszonylatban — kimagasló hírnevet szerzett, az nemcsak azzal magyarázható, hogy egyes kiváló professzorai a tudományos kutatás területén jelentős eredményeket értek el, hanem azzal a társadalmi szerepükkel is, melyet Várad forrongó, mozgalmas közéletében betöltöttek. Kisdiák koromban persze erről nem volt, nem is lehetett tudomásom. De később, társadalmi és politikai eszmélésem korában annál többet tudtam meg erről. Sőt már harmadik-negyedik gimnazista koromban, amikor rendszeres újságolvasóvá váltam, a *Nagyváradi Napló* egyik polémikus cikkéből arról is tudomást szereztem, hogy a *Tiszántúl* című klerikális-jobboldali helyi lapban antiszemita uszító cikkek jelentek meg, s a *Nagyváradi Napló* éppen ezekre a cikkekre válaszolt szenvedélyesen visszautasító hangon. (Azt hiszem, Ady Endre ebben az időben került a laphoz.)

Éppen e cikkek olvasása idején ágyban fekvő beteg lettem, s szüleim dr. Edelmann Menyhértet, háziorvosunkat hívták el hozzám, aki valaha a premontrei gimnázium növendéke, abban az időben a váradi szabadkőműves páholy tagja s egyben dr. Károly Irén, a később hírnevessé vált premontrei fizikatanárunk jóbarátja volt. Még ma is pontosan emlékszem a betegágyamnál apámmal folytatott beszélgetésére, amelynek kapcsán elmondotta, hogy Károly Irén dr. milyen megvetéssel szólt neki a *Tiszántúl* klerikális-antiszemita cikkeiről, s arról is, hogy a premontrei kanonokok jó része nemcsak hogy klerikális nem volt soha, hanem politikailag is a függetlenségi párttal szimpatizált, amely abban az időben, polgári viszonylatban, a legbaloldalibb pártnak számított.

Dr. Károly Irén a fizika tudományának szinte megszállott rajongója volt, s tanítványai közül is csak azokkal szemben engedett fel olykor ridegségig fokozódó szigorúsága, akik komoly érdeklődést mutattak a fizikai problémák iránt. Sokan, jómagam is, többször írtak már arról, hogy ez a kiváló tudós-professzor Marconit megelőzően kikísérletezte a drótnélküli távírót, s egy alkalommal a premontrei gimnázium fizikai laboratóriumából tíz perces beszélgetést folytatott a püspöki palotával.

Lehet, hogy ha megfelelő anyagi alapok állottak volna rendelkezésére, fizikai felfedezései révén (mert állítólag nemcsak a drótnélküli távíró kikísérletezésén dolgozott sikerrel), méltó társa lehetett volna Eötvös Lorándnak, s a fizikai felfedezések történelmében neve az élenjáróké között szerepelne. De míg az irodalom, a történelemírás és az újságírás terén Várad a vidéki városok között jeles egyéniségekkel dicsekedhetett, a természettudományos kutatás területén lemaradt. Kolozsvárhoz viszonyítva, amelynek egyetemén egy Apáthy István s a nagy orvosprofesszorok egész sora működött abban az időben, Várad csak néhány középiskolai, hiányosan felszerelt fizikai és kémiai laboratóriummal rendelkezett.

Ennek tulajdonítható, hogy dr. Károly Irént (a női névként ismeretes Irén keresztnév a görög Iréneusz rövidítése s fülünk számára kissé komikusan hangzott), ezt a magába zárkózott, még sétáit is magányosan végző paptanárt sokáig csak helyi nagyságként tisztelték, annak ellenére, hogy — mint arról számos budapesti lapban és a váradi sajtóban hosszabb cikkekben számoltak be —, Marconi, akit ő Olaszországban felkeresett, nyilvánosan elismerte fizikai kísérleteinek tudományos jelentőségét.

Az, hogy dr. Károly Irén tehetsége, buzgalma, szorgalma, felkészültsége ellenére, a fizika tudományának firmamentumán — mind országos, mind európai viszonylatban — majdnem névtelen csillag maradt, lehangoló, de egyben figyelmeztető bizonysága annak, hogy a tehetség, a rátermettség egymagában még nem feltétlen garanciája a sikernek és az érvényesülésnek. Olykor személyi tulajdonságok is akadályai lehetnek annak, hogy a tehetség kibontakozhassék. Károly Irén esetében már említett zárkó-

zottsága, érzékenységgel párosult szerénysége, melybe tudósi büszkeségét és keserűségét páratlan önfegyelemmel rejtette; a számára kedvezőtlen véletlenek s olykor az egyéni sorsot is meghatározó imponderabiliák voltak azok a tényezők, melyek kétségtelen tudósi-kutatói érdemeit megkérdőjelezték. De talán az a század eleji társadalmi-politikai légkör is hozzájárult ehhez, mely az akkori Váradot minden más vidéki várostól megkülönböztette. Fejlődő nagyipara, fejlett (talán túlfejlett) kereskedelme, ugyanakkor a Tisza Kálmánok és Tisza Pisták soviniszta, félfeudális, a zsidó vezetésű bankokkal és bankárokkal szövetkezett reakcionárizmusa; másfelől a mind erőteljesebbé váló munkásmozgalom, a radikalizálódó kispolgárság egyre élesebb hangú, színvonalas sajtója olyan érzelmi és gondolkodásbeli feszültségekkel telítette e város közéleti légkörét, mely kiváltságosainak és gyökeres változásokat követelő közép- és kispolgárainak, a nemzeti létükért harcoló román értelmiségieknek és a kizsákmányolt, ebek harmincadjára dobott munkásoknak érdeklődését, minden más érdeklődési hajlamot — többek között az új természettudományos eredmények iránti érdeklődést is — elhalványítva, a nagy politikai-társadalmi reformok, elsősorban az általános választójog kiharcolása vagy annak megakadályozása felé fordult.

Mi, gimnazista kisdiákok természetesen e küzdelmekről semmit vagy alig tudtunk valamit; legfeljebb annyit, ami mint kezdő újságolvasóknak vagy szüleink otthoni beszélgetéseit kihallgatva, tudomásunkra jutott. S ha mégis kommentárt fűzök a kisgimnazista koromban szülővárosomban végbement társadalmi-közéleti állapotokhoz, ezt nem a személyes élményeimre való visszaemlékezés alapján teszem, hanem a későbbi, fejlettebb tudatvilágomban kialakult reminiszcenciák kényszerítő hatása alatt; abban a meggyőződésben, hogy (akarva, nem akarva) a vázolt váradi viszonyok akkor is hozzájárultak gyermekkori lelkületem értelmi-érzelmi alakulásához, ha azokat nem a közvetlen tapasztalat, nem a személyes részvétel segítette elő.

Egy apám egzisztenciális helyzetét is közelről érintő, családi nyugalmunkat hetekig feldúló esemény mégis ízelítőt adott nekem, a kisdiáknak annak észrevételezésére, hogy iskolám és otthonom falain kívül olyan erők és hatalmak „játéka" folyik, melyet ésszel felérni nem tudtam még, csak apám és anyám számtalan izgatott beszélgetése, gondterhelt járásuk-kelésük, apámnak nálam három évvel fiatalabb Szidónia húgommal szembeni szokatlanul türelmetlen hanghordozása, permanenssé vált idegessége ébresztett arra, hogy valami kívülről fenyegető veszély-zónába sodródott kispolgári életünk. Végül is nagyanyámtól tudtam meg, hogy mi az oka apám és anyám gondterheltségének. Elmondotta, hogy apámat miniszteri végzéssel a váradi postaigazgatóságtól a zilahi postahivatalhoz helyezték át, nyilván azért, mert a legutóbbi képviselőválasztáson Barabás Bélára, a függetlenségi párt jelöltjére szavazott, s ezzel (számos más állami tisztviselővel együtt) elősegítette Tisza István gróf megfosztását váradi mandátumától, melyet ez ideig mintegy politikai hitbizományának tartott. Abban az időben az állami tisztviselők, éppúgy, mint a kormány kegyeit élvező jómódú társadalmi rétegek választópolgárai rendszerint a kormánypárti jelöltre adták le nyíltszavazásos voksaikat. Valóságos kormányellenes lázadásnak minősült tehát, hogy az állami tisztviselők jó része, köztük apám is, Barabás Bélára, a függetlenségi párt markáns egyéniségű jelöltjére adta szavazatát, aminek döntő szerepe volt megválasztásában, illetőleg gróf Tisza váradi képviselőségének megszűnésében. Tisza Kálmán „liberális" pártja azonban a Tiszák e nagy tekintélyvesztesége ellenére is kormányon maradt, s pár hónappal a választások után áthelyezésekkel, számos állami tisztviselő esedékes előléptetésének felfüggesztésével igyekezett megtorolni azok főbenjáró bűnnek minősített „hűtlenségét", holott ennek a „hűtlenségnek" kiváltó oka maga Tisza István gróf miniszterelnök volt, aki az állami tisztviselők fizetésemelést, illetőleg fizetésrendezést sürgető követeléseire, egyik parlamenti beszédében — a Tisza grófok megszokott gőgjével és fennhéjázásával — azt a kijelentést tette, hogy „az állami tisztviselők egyenek krumplit, ha nem telik másra a fizetésükből".

Apám, bár a Kolozs megyei Kalotaszentkirályon elszegényedett földbérlő fiaként született, majd a főreáliskola diákjaként Váradhoz kötődött, itt katonáskodott, itt nősült, itt születtek gyermekei (mint azóta elveszett családi albumunkban feljegyezte, László nevemet is annak „köszönhetem", hogy a városban eltemetett Szent László királynak nevével akart emlékeztetni szülővárosom kimagasló történelmi múltjára). Elszakadni e várostól nemcsak számára, de anyám, nagyanyám számára is valóságos tragédiát jelentett volna, mind anyagi, mind erkölcsi szempontból.

Apám mindig szigorú tekintete ezekben a hetekben még komorabban villant felém, anyám máskor mosolygós ajkán is tömondatokban fogalmazódott meg mondanivalója; csak nagyanyám simogatott meg olykor, akinek hosszú élete végéig kedvenc unokája és védence voltam. Egy délben azután, amikor az iskolából hazatértem, apám és anyám szokatlan jókedvvel és derűvel fogadott. Ez a családi hangulati szivárvány, mely hetekig tartó érzelmi borulat után jelent meg sorsunk egén, engemet is felvidított, s a szokottnál nagyobb kedvvel fogtam hozzá leckéim megtanulásához. Apám és anyám hangulati feloldódásának oka pedig az volt, hogy apám (és több tisztviselőtársa) áthelyezését visszavonták. Mint később megtudtam: a kormány retorziói a váradi „lázadó" tisztviselők ellen — Barabás Béla és több más függetlenségi képviselő interpellációjára — hangos parlamenti vihart kavartak fel; s az ellenzéki lapokban, mind a fővárosiakban, mind a váradiakban, heves támadó cikkek jelentek meg, melyek Tisza gróf és kormánya önkényét pellengérezték ki. A kormány retirált, mentegetőzött, „tévedésnek", tudta nélkül hozott intézkedéseknek igyekezett feltüntetni a retorziókat, mert az egyre inkább kiélező politikai harcok légkörében nem akarta az állami tisztviselők egy részének elkeseredését fokozni.

Apám derűs hangulata nem sokáig tartott. Alapjában jólelkű ember volt, rajongott családjáért, de sok megpróbáltatáson átment gyermekkorából olyan, szinte a mániákusságig fokozódó kötelességtudatot, erkölcsi fegyelmet, humortalan, egyhúrú kedélyvilágot hozott magával, mely teljesen érzéketlen volt gyermeki, kisdiákkori érzelmi életem igényeivel szemben. Ambícióktól, a felemelkedés vágyától fűtött, ellentmondásokkal teli, a bonyolult, a magasabb szellemi élet kulturális szomjától azonban távoleső életét azokba az értelmi és érzelmi sablonokba kényszerítette, melyek a Ferenc József-i kor kis- és középrangú hivatalnokainak csaknem általános magatartásbeli ismertetőjele volt. Mint zsidó származású (s akkor még kisszámú izraelita) állami tisztviselő, nemcsak őszinte hazafiságával, hanem életformában és külső magatartásban is hasonlóvá igyekezett válni a túlnyomó többségében kisnemesi származású tisztviselő-társaihoz. Túlhajtva e társadalmi réteg anakronisztikus erényeit és hibáit, fiát, engemet is az apai erőszak eszközeivel próbált a saját képére formálni, hogy — ambícióinak megfelelően — majdan nálánál különb „úr", magasabb társadalmi rangra emelkedő ember váljék belőlem. Eredendő hajlamaim, mint például korán kiütköző irodalmi érdeklődésem, nemcsak hogy nem tetszettek neki, de fokozott szigorral elnyomni igyekezett őket. Az író, újságíró, színész, s minden rendű és rangú művész — az általános kispolgári mentalitásnak megfelelően — az ő felfogása szerint is, amolyan haszontalan, éhenkórász, bizonytalan egzisztenciájú figura volt, annak ellenére, hogy Jókai és Mikszáth regényeit szívesen olvasta, s szobáink falán néhány jónevű festőművész képe függött. Szelídlelkű, jóságos anyám, mint annak a „liberális" (pontosabban: ál-liberális) korszaknak hivatalnok-feleségei, ha igyekezett is enyhíteni apám velem szembeni kíméletlen szigorát, közbenjárásai nem sok eredménnyel jártak, hiszen a „pater familias" tekintélye és akarata a feleséget is engedelmességre vagy legalábbis a családfenntartó férj akaratával, céljaival teljes azonosulásra szoktatta. Anyámnak ez talán nem is esett nehezére, mert apám a szó kispolgári értelmében mintaférj volt: nem ivott, nem kártyázott, fizetését utolsó fillérig hazaadta, korán elözvegyült anyai nagyanyámat megkülönböztetett tisztelettel vette körül, és saját rokonságát elhanyagolva, anyám rokonságához húzott.

Az említett válságos hetek után apám újra minden délután kikérdezett feladott leckéimből, még latinból is, holott sohasem tanult latinul, mert az állami reáliskola növendéke volt, amelynek abban az időben, amikor kisdiákként beiratkozott ide, Endrődi Sándor, a neves költő volt az igazgatója. Apám nem volt szentimentális lelkületű ember, és mégis, amikor Endrődi Sándorról beszélt, szinte elérzékenyült. Mint nagyon szegény fiúnak, szülői támogatás hiányában, a költő-tanár személyes anyagi és erkölcsi segítsége tette lehetővé, hogy tovább tanulhasson. Hálaérzése sohasem halványult el benne Endrődi mély humanizmusa iránt, s bár, mint említettem, alig volt érzéke a költészet iránt, Endrődi Sándor verseskönyvei és Heine-fordításai díszkötésben állottak szerény méretű könyvespolcán.

•

A premontrei gimnázium első osztályát jeles-jórendű tanulóként végeztem. Apám ugyan azt szerette volna, ha tiszta-jeles eminensként büszkélkedhetik velem rokonságom és kollégái előtt, mégsem láttam őt csalódottnak, talán azért, mert Petrovay Sándornak, a vá-

radvelencei vasúti állomás főnökének, apám jó ismerősének fia sem szárnyalt túl kalkulusaival engemet, jóllehet már első gimnazista korában kivételes számtan-tudásával keltett feltűnést.

Apám, ha nem is volt maradéktalanul elégedett bizonyítványommal, mégis úgy érezte, hogy meg kell jutalmaznia szorgalmamért. Kivette szabadságát, s felvitt Budapestre, Albert, anyai nagybátyám és családja vendégeként. Egész további életemre kiható, feledhetetlen élmény volt számomra az akkori székesfőváros látványa, mozgalmas, forgalmas élete, a barnára és sárgára festett villamosok kerekeinek robaja, csengőinek érces hangja, a magas épületekkel szegélyezett körutak nyári napsütésben kavargó emberáradata, a Duna magas partfalak közé szorított, méltóságosan hömpölygő víztömege, a Lánchíd, a Ferenc József-híd szemgyönyörködtető íveinek harmóniája, a parlament palotájának lenyűgöző monumentalitása, a budai királyi várpalota szélességben és magasságban egyaránt kiemelkedő grandiozitása. Tekintetem éhsége ekkor még csak a külszín látnivalóinak sokaságával igyekezett jóllakni, telhetetlenül és kielégítetlenül; az elbűvöltség szédületével ültem a földalatti villamoson, a Dunát keresztben átszelő propelleren, jártam a gellérthegyi citadellán, a budai hegyekben és a Krisztina-körútra lenéző Bástya-sétányon. Budapest látványai, az embersokaság tömegvonzása, az arányok — Váradhoz viszonyított — méretbeli szokatlansága, a monumentalitás jegyében épült középületek szépsége úgy hatott rám, mint ahogyan egy velem egyidős síkvidéki gyermekre a Mont Blanc legmagasabb csúcsának vagy az Atlanti-óceán mérhetetlen víztömegének megpillantása hathatott. Urbánus kötöttségem kialakulása — ha öntudatlanul is még — alighanem ekkor vette kezdetét, de e kötöttségnek évtizedeken át Budapest volt a tárgya, még akkor is, mikor megjártam Bécset, Prágát, Párizst, Milánót, Firenzét.

*

Apám szigorúsága további kisdiákkori pályafutásom idején nemhogy enyhült volna, hanem még fokozódott. De a pofonaitól, fenyegetéseitől, dorgálásaitól való félelem lassan-lassan az ellenállás negatív előjelű erkölcsi magatartásra kényszerített: hazudozni kezdtem ahelyett, hogy szorgalmasabb lettem volna. Ha valamelyik tantárgyból beszekundáztam, otthon nem vallottam be, s amikor apám tanáraimtól megtudta a „tragikus" valóságot, szigorúsága terrorisztikussá vált velem szemben.

Mind otthon, mind a gimnáziumban égett lábam alatt a talaj. Szorongások, a saját magammal és a felettem uralkodó felnőtthatalmakkal szembeni tehetetlenség, a bűntudat és a kiúttalanság érzései gyötörtek anélkül, hogy a szorgalom erőfeszítéseire késztettek volna; anélkül, hogy megrettentem volna a „lecsúszás" következményeitől.

Ételben, ruhában, kényelemben mindent megkaptam, amit egy szerényfizetésű állami tisztviselő fia megkaphatott, de amire a legjobban vágytam: a jó szó, a biztatás, a segítőkészség, a dorgatóriumok hangjában is ott lappangó melegség hiánya érzéketlenné tett ama földi javak iránt, melyek sok szegény, nélkülöző gyermeket boldoggá tettek volna. Melegséget csak anyám és nagyanyám tekintete sugárzott felém, de ők sem tudták véka alá rejteni aggodalmukat jövő sorsomat illetően. Lassan valóságos iszony fogott el a tankönyvek láttán, kivéve a földrajzot, a történelmet és a magyar irodalmi olvasókönyvet. A latin talán kedvenc tantárgyammá válik, ha a latin szövegek szószedetének elkészítésével nem kényszerültem volna órákat eltölteni. A leggyötrelmesebb feladatot a számtan-leckék elkészítése jelentette számomra, annak ellenére, hogy Szmetka Ödön számtantanárunk egyik legmegértőbb, legjóságosabb tanárunk volt. Ha a táblánál valamelyik feladatot nem tudtam megoldani, inkább szomorúan, mint szidalmazva küldött helyemre.

Így állhatott elő, így alakulhatott ki bennem — mai szemmel nézvést — az a paradoxális, netán abszurdnak tűnő lelkiállapot, hogy tulajdonképpen minden gyermeki bajomnak, keserűségemnek okát és egyben gyötrelmes okozatokat szülő színhelyét: a gimnáziumot valósággal menedékhelynek éreztem, különösen azokon a napokon, amikor nem hívtak ki felelni egyetlen tantárgyból sem, vagy nem szekundáztam be. Az osztályban még azok a tanárok sem vetettek rám fürkésző-fenyegető tekintetet, akiknél rosszul állott a szénám, s mert az órák alatt nem csintalankodtam, nem mordultak reám mérgesen.

Ezeken kívül azonban a legfőbb vonzóerőt azért gyakorolta reám — egyre sikertelenebb kisdiákpályám ellenére — a gimnázium, mert itt találkoztam naponta Petrovay Sándorral, padtársammal, aki régen barátságába fogadott, s aki iránt jómagam is először éreztem a barátság bonyolult érzését, amelynek alján talán a hála érzése volt a döntő fak-

tor ama osztálytárs iránt, akit, bár nem volt eminens tanuló, mégis kivételes tisztelet vett körül immár többször bebizonyított, s később csodálatra késztető matematikai tehetségéért, s aki engemet, a kalkulusok ranglistáján mind lejjebbcsúszót bizalmasává tett, s ahol szükség volt rá, védelmezett.

Ez a spekulatív elméjű és már kisdiák korában meglepő kombináló képességeket elárulló barátom a legderűsebb, páratlan humorérzékkel megáldott tanulója volt osztályunknak; temperamentumos, pergő nyelvű és bár a számok bűvöletében élt, érzéseiben, vonzalmaiban sohasem vezette számító érdek.

Öntudatos volt — és nemcsak a matematika területén —, koraérett szellemiséggel megáldott csodagyermeket láttak benne számtan- és matematika-tanáraink, sőt azok a tanárok is, akik, mert tantárgyaikkal nem sokat törődött, éppen hogy csak „átmenő" kalkulusokat adtak neki. Sikerei ellenére szerény maradt, s kivéve egy-egy „előkelő" család pökhendi gyermekét, mindenkihez barátságosan szólt, ha megszólították.

Egy reggel, amikor kipirult arccal, még kabátját és sapkáját sem véve le, beállított az osztályba, felugrott az egyik pad tetejére és karjait széttárva, mutáló és mégis harsány hangján kiáltotta a meglepődött fiúk felé:

— Háromszoros banzáj (éljen!) a nagy japán győzelemre! Port-Artur elesett, halál a zsarnok orosz cárra!

Legtöbbünk újságolvasó volt már az orosz—japán háború idején, olvastuk a róla szóló híreket, de a japánok győzelmének jelentőségéről a cári orosz hadsereg felett fogalmunk se lehetett. Petrovay édesapja sokat olvasó ember volt, gyűlölte a Habsburg-dinasztiát, mely a cári seregek segítségével tiporta el a 48-as szabadságharcot. Valószínű tehát, hogy a cári seregek felett aratott japán győzelem feletti lelkesedést ő oltotta bele fiába.

Amikor osztályunk tanulói Petrovay „szónoklata" után kórusban ismételték a „banzáj" szót, nyílt az ajtó és Beke B. Boldizsár osztályfőnökünk, latintanárunk lépett be rajta. Tekintete inkább meglepődést, mint felháborodást villantott felénk, hangja ércesen, felemelten csengett:

— Mit ordítoztok?!

S mikor tekintete Petrovayra esett, aki még kabátban, sapkában ott állott az egyik pad tetején, ajkán alig leplezett mosollyal, de azért tekintélytartó szigorúsággal kiáltott rá:

— Te kezdted?

Petrovay lekapta fejéről sapkáját, lelépett a pad tetejéről, és emelt hangon válaszolta:

— Igen, tanár úr kérem. És csak engem tessék megbüntetni, az osztály nem hibás. Én kiáltottam el a japánok győzelmi jelszavát, a „banzáj"-t, mert legyőzték az orosz zsarnokot.

Beke Boldizsár hangjának keménysége mintha megenyhült volna, csak ennyit mondott:

— Menj a helyedre, Petrovay. De vedd tudomásul, hogy ha még egyszer hordószónokká csapsz fel itt, az osztályban, az igazgató úr elé kerülsz. Jobb lenne, ha kijavítanád a latinból kapott szekundádat.

Az egész osztály vagy legalábbis a diákok többsége örült, hogy Petrovay megúszta lelkesedésének következményeit, amiben nyilván része volt osztályfőnökünk emberségének, s talán-talán még együttérzésének is.

*

Harmadik osztályos koromban „nagy" esemény történt családunkban: apám házhelyet vett, és házat építtetett a Szaniszló utcában, a város akkoriban „előkelőnek" tartott negyedében. Ügyvédek, orvosok, bírák, rangosabb tisztviselők utcája volt ez, mely Várad főútvonalába, a Rákóczi útba torkollott. A Sztaroveczky utcai bérházból, ahol gondtalan gyermekkoromat töltöttem, rövidesen ide költöztünk. A felemelkedés vágya, az az óhaja, hogy ne csak a hivatali ranglétrán jusson magasabb fokra, hanem a magántulajdon bűvöletében élő akkori társadalomban is „valakinek" számítson, s főleg — mint azt jóval később megtudtam — húgomnak illő hozományt biztosítson, arra késztette apámat, hogy súlyos anyagi kötelezettségeket vállaljon magára: elegendő készpénz hiányában bankkölcsönt kellett felvennie háza felépítéséhez. Minderről csak szüleim egy-egy elejtett szavából értesültem anélkül, hogy megilletődtem volna, anélkül, hogy „megembereltem" volna magamat, és nekifeküdtem volna a tanulásnak. A testi és lelki fenyítések keserű, félig-meddig öntudatlan dacot váltottak ki belőlem, a félsz és a szembenállás egymásba átmenő érzéseit, amelyeknek nyomása alól csak akkor szabadultam, ha apám távollétében Petőfi költeményeinek vagy Jókai egy-egy regényének olvasásába merülhettem el. A gimnáziumban csak a magyarórákon, később Tóth-Szabó Pál történelemtanárom óráin éreztem felszabadultnak magamat. Arany János *Toldi*-ja mélységes hatással volt rám; a magyar nyelv szépségét ennek olvasása köz-

ben érzékeltem először, de nem kisebb gyönyörűséggel olvastam Vörösmarty Mihály *Szép Ilonkáját*, a *Zalán futásának* egy-egy részletét. Tóth-Szabó Pálnak, ennek a kiváló történésznek (akit később a budapesti tudományegyetem történelmi tanszéke professzorának hívtak meg) főleg II. Rákóczi Ferencről és a kuruc szabadságharcról tartott előadásai ragadtak meg és keltették fel hosszú életem folyamán sohasem lankadó érdeklődésemet a magyar és a világtörténelem nagy eseményeit és fordulatait tárgyaló kiváló művek iránt, szellemi nagykorúsodásommal egyidejűleg mind kritikusabb hozzáállással.

*

Szorongásaim, félelmeim, a szülői ház légkörének számomra kedvezőtlen hangulata ellenére sem éreztem magamat szerencsétlennek, illetőleg boldogtalannak. Ma, hét évtized távlatából pillantva vissza kisdiák-koromra, úgy tűnik nekem, hogy ezek az évek számomra az alávetettség, a keserű és olykor eladdig ismeretlen érzelmi töltésű megindultságok évei, döntően hatottak későbbi belső világom, szellemi alkatom alakulására. Az a szűk kis világ, mely alig terjedt túl otthonom és az iskola keretein, egyhangúságában is állandóan testi és lelki épségem veszélyeztetettségének érzését keltette bennem. Ha ennek ellenére kedélyem mégsem borult el, annak köszönhetem, hogy nyilván szelídlelkű és jóságos anyámtól örökölt élet- és emberszeretetem a bizakodás, reménytelennek tűnő helyzetemben is a reménykedés — életem folyamán gyakorta törékenynek bizonyult — mankójára támaszkodtam. S bár iskolai kudarcaim önbizalmam kialakulását a legkevésbé segítették elő, éppen ezekben az években — talán sikertelenségeim kompenzációjaként — alakult ki az a fellegekben járó hitem, hogy egyes tantárgyakból kapott gyenge kalkulusaim ellenére mégiscsak lesz belőlem valaki.

Ezt a fellengzős önbizalmamat, mely nem párosult a kamaszkort jellemző önhittséggel, egy-egy „sikerem" is alátámasztotta. Ernyi Gilbert, fiatal, lelkes irodalomtanárom Arany *Toldi*járól írott iskolai dolgozatomra jelest adott, és Nadányi Zoltán szintén jeles dolgozatával együtt az osztályban felolvastatta velem.

Már nem emlékszem rá pontosan, de úgy hiszem, a harmadik osztályban történt meg az a „csoda", hogy az eladdig számomra kínos tehertételt jelentő, érdeklődésem köréből kizárt latin nyelv és irodalom váratlanul közönyösségem ellentétébe csapott át: szinte szenvedélyes szorgalommal tanultam meg, fordítottam le és mondtam fel a latin közmondások egész sorozatát. Latintanárom és osztályfőnököm: Beke B. Boldizsár lecke-felmondásom végén gunyorosan szólt rám:

— Úgy látszik, fiam, hogy a szentlélek szállt meg.

És annyi elégséges és elégtelen osztályzatom után jeles osztályzatot írt be nevem után noteszébe.

Sikerem azonban nem sokáig tartott a latin nyelvvel kapcsolatos felbuzdulásom nyomán. Néhány hét múlva Szidi húgom difteritiszben betegedett meg s az orvos rendeletére engemet Regina nénémhez, ehhez a szép és melegszívű asszonyhoz kvártélyoztak be, aki kisgyermek korom óta kényeztetett. Kikerülve apám ellenőrzése, szakadatlan fegyelmezésének lidércnyomása alól, a négy hétig tartó „szabadság" diákpályám további alakulására kedvezőtlenebb hatással volt, mint apám gyakorta elviselhetetlennek érzett szigora. Szellemi színvonalamat meghaladó, a világról való ismereteim és elképzeléseim kezdetlegességét a tudatlanság merészségével figyelemre nem méltató érdeklődéssel vettem rá magamat Regina néni könyvtárában Tolsztoj *Karenina Annájának*, Madách *Az ember tragédiájának*, Graetz a zsidóság ókori történelmét tárgyaló első kötetének, Goethe *Faust*jának olvasására. Leckéimet teljesen elhanyagolva, egyre-másra szekundáztam be több tantárgyból, többek között latin nyelvből is.

Az az ismeretlen világ, mely az említett nagy klasszikusok műveiből elém tárult, nemcsak azért zavart meg, mert olyan érzelmeket, gondolatokat, az emberi vágyak, álmok, törekvések, fájdalmak, szenvedélyek számomra nemcsak egészében, de számos részletében még felfoghatatlan sokaságát tárta elém; s félig vagy alig-megértettségük ellenére is arra döbbentett rá, hogy családom és iskolám szűk körén túl olyan világok is léteznek, melyek számomra elérhetetlenek, megközelíthetetlenek, s éppen ezért csodálatosak, képzeletemet nyugtalanítók. Hatásuk alatt olyan alaktalan vágyakozások, nosztalgiák, képzelgések kavarogtak bennem, melyek maradék kötelességérzetemet is ellankasztották. Gyötrelmes lelkiállapot volt ez egy olyan kisdiák számára, aki rettegett apja türelmetlenségétől, többnyire fia jövőjéért való aggódásából eredő, indulatossággal párosult szigorától, s ugyanakkor halványan érezte, hogy fájdalma és kétségbeesése az ő hanyagsága, nemtörődömsége miatt került forrpontra. Ennek ellenére sem volt

erőm a lejtőn megállni: a harmadik gimnáziumból már csak pótvizsgával léphettem „magasabb osztály"-ba, a negyedikbe.

Közvetlenül a bizonyítványosztást követő napokban történt, hogy Beke Boldizsár osztályfőnököm egy délután ellátogatott szüleim házába. Nem voltam odahaza, anyám nagynénémhez küldött el valami üzenettel, s így most is csak nagyanyámtól, persze apám távollétében, tudtam meg, hogy szüleim minek köszönhették osztályfőnököm megtisztelő látogatását, ami abban az időben valóban kivételes esemény volt egy társadalmilag nem kiemelkedő rangú család számára. Annál is inkább, mert a premontrei tanár-kanonokok, liberalizmusuk és többségükben felvilágosodott gondolkodásuk, valamint annak ellenére, hogy diákjaikkal szemben semmiféle elfogultságnak, megkülönböztető szándéknak nem adták tanújelét, magánemberként szívesebben érintkeztek a származási, vagyoni és értelmiségi előkelőségek köreivel, s azok közül is elsősorban a katolikus egyház világi híveivel.

Mint nagyanyámnak „bizalmas és titokként kezelendő" szavaiból megtudtam, osztályfőnököm látogatásának nálunk nem egy bukott diák szülői házában tett konvencionális vizit-jellege volt, hanem — velem kapcsolatban — olyan professzori tanácsadások céljából történt, melyek szüleimre, illetőleg főleg apámra nézvést, ha nagyjában lesújtóak is voltak, némi reményt kelthettek benne fia jövőjét illetően, s talán apai hiúságát, melyet iskolai kudarcaim nem kényeztettek el, pillanatnyilag az az illúzió is kielégíthette, hogy osztályfőnököm nem látott bennem végleges bukásra és kiselejtezésre ítélt nebulót. Mint mondotta, éppen ezért jött el szüleimhez, hogy megtanácskozza velük: mit lehetne, illetőleg mit kellene tenni „jóeszű, jóviseletű" fiuk érdekében, aki az első és részben a második osztályban is a jelesjórendű tanulók közé tartozott, s a harmadik osztályt, íme, már pótvizsgára utasított diákként végezte. A gyenge, sőt rossz diákok sorába való lecsúszásomnak tehát nem szellemi képességeim hiánya lehet az oka, hanem valami más, aminek nyitjára nem jött rá, de szerinte változtatni ezen a helyzeten csak kétféle módon lehet: vagy vigyen el apám egy másik gimnáziumba, ahol mint internátusi bentlakó állandó felügyelet és ellenőrzés alatt állnék, vagy pedig, ha beleegyeznék ebbe, katolizáljak s a helyi Szent József intézet papnövendékeként folytassam tanulmányaimat a premontrei gimnáziumban. Itt, a Szent József intézetben nem volna alkalmam lelki-szellemi elkalandozásokra, s talán újra jó tanulóvá válhatnék, netán szép karriert futhatnék be majd a papi pályán. Mint később megtudtam, osztályfőnököm még Fraknói Vilmos magasba ívelő papi pályafutására is hivatkozott szüleim előtt, aki egy kis falusi zsidó szatócs gyermekeként katolizálva, teológiai és filozófiai tanulmányainak elvégzése után, elég hamar püspöki rangra emelkedett, majd egyik legkiválóbb magyar történetíróként az Akadémia főtitkárává, később elnökévé választották meg.

▪

Jóval később, szüleim aranylakodalmára való hazatérésem alkalmával idézte fel apám egykori osztályfőnököm látogatásának emlékét, immár nem a szemrehányás, inkább a megbékéltség hangsúlyaival. Bevallotta, hogy ha nagyanyám és részben édesanyám ellenállása nem téríti el szándékától, ő talán elfogadta volna osztályfőnökömnek azt a javaslatát, hogy katolikus papnövendék legyen belőlem, s ezzel a lépésével nyilván a hitehagyottság ódiumát zúdította volna magára hitsorsosai s távolabbi-közelebbi rokonsága részéről, bár abban az időben a zsidóság haladottabb, túlnyomóan az értelmiségi pályákon működők rétegeiben az asszimilálódási folyamat (főleg a fővárosban és a nagyobb vidéki városokban, melyek közül Várad a századelőn élvonalbelinek számított ebben a vonatkozásban) nemcsak a keresztény életformákhoz való hasonulás, az európai s a magyar kultúra és tudományosság elsajátításának vagyával telítődve kapott lendületre, hanem a mind gyakoribbá váló megkeresztelkedésekben is megnyilvánult.

Mélyen megrendített apámnak az a vallomása, hogy ő még az én hitehagyottságom ráeső ódiumát is magára vállalta volna, ha ezzel az én boldogulásomat segíti elő, bár megkereszteltetésem az ő számára is súlyos lelki tehertételt jelentett volna, nem vallási előítélete miatt, hanem csupán azért, mert gyermekkorában még olyan környezetben nevelkedett, mely a kiközösítettség századok óta tartó légkörében kialakult megmerevedett formák béklyójába volt kényszerítve, s olyan félelmekkel, előítéletekkel, hiedelmekkel telítődött, melyeknek átformálódásához, felengedéséhez idő kellett. S bár apám ebben a vonatkozásban nagy utat tett meg, hatásuktól mégsem tudott maradék nélkül megszabadulni.

Miután a katolikus hitre való áttérésem problémája fel sem vetődött többé, jómagam véleményének meghallgatására sem került sor ezzel kapcsolatban szüleim részéről. De bizonyos, ha sor került volna rá, kétségbeesetten ellenéztem volna katolikus kispappá való avatásomat, annak ellenére, hogy — mint már említettem — a misék pompája, a katolikus templomok, mint a váradi püspöki székesegyház művészi freskókkal díszített belseje, a latin nyelvű liturgia méltóságteljes mondatai, a zenés misék fenséges dallamai mélységes áhítatot keltettek, olyan, eladdig ismeretlen érzelmi húrokat pendítettek meg bennem, melyek inkább a hit, a hivés vágyával, a lelki felemelkedés szomjával voltak eljegyzettek, semmint egy láthatatlan istenség imádatára ösztönzötték volna gyermeki lelkületemet. Mint paptanárok gimnáziumába járó kisdiák, jól tudtam, hogy bár a katolikus papok élete anyagi vonatkozásban gondtalan és bőséges, mégis magánosságra, családtalanságra ítélt, a „világi hívságok" iránti megvetésre irányzott élet, s tudományos és irodalmi érdeklődésüket is vallási dogmák korlátozzák. Tudtam, hogy paptanáraim nem járhatnak se kávéházba, se színházba, se nyilvános vígasságokra, legfeljebb civil barátaik ebédre-vacsorára való meghívását fogadhatják el. Jártam néhány tanáromnak a rendházukban lévő cellaszerű szobájában, mely kényelmessége, lakályossága ellenére is ridegnek, kopárnak, naptalannak tűnt.

Ha netán a Szent József intézetben katolizált papnövendékként kellett volna folytatnom diák-pályámat, ez apám szigoránál, keserűségektől nagyon korán megtépázott sorsomnál is vigasztalanabb élet lett volna számomra. Ha iskolai előmenetelemet talán elősegíti is ez a fordulat s a tehetetlenségi erő nyomása alatt magolásom, biflázásom révén azokból a tantárgyakból is jó jegyeket érek el (számtan, geometria), melyekből legtöbbször bukásra álltam: életszomjam, a megismerés éhsége, mely szellemi fejlettségemet meghaladó tartalmú könyvek olvasására ösztönzött, talán olyan meghasonlásokban apadt volna el, szikkadt volna ki, melyek végül is a filiszteri boldogság, azaz eszméktől mentes, öncélú s talán éppen ezért lelketlen sikerek (anyagi sikerek) révébe kalauzolták volna életemet.

*

Apám a vakáció tartamára instruktort fogadott mellém: egyik román kollégájának, Labancz (Lobonţiu) Mihály postaellenőr Illés (Ilie) nevű fiát, aki jelesen érettségizett s szeptemberben a műegyetemre készült beiratkozni. Részemre szomorú vakáció volt ez, amit csak instruktorom szelídsége, türelme, kivételes jósága enyhített. Nem szidott, ha valamelyik számtani feladatot nem értettem, vagy nem tudtam megoldani; addig magyarázott, míg sikerült fejembe verni a számtani-mértani tananyagot annyira, hogy a pótvizsgát végül is sikerrel tettem le. Ez a „siker" azonban nem jelentett javulást, kedvező fordulatot, biztatást diákpályám további alakulásában. Nem voltam tudatában ennek, de a freudi lélektan divatos műszavával élve: „alacsonyabbrendűségi" érzésekkel, szégyenkezve, visszahúzó félszegséggel léptem be a negyedik osztályba, régi tanulótársaim közé. Még Petrovay Sándort, az előbbi években meghitt barátomat is alig mertem azzal a közvetlenséggel megszólítani, mely a barátság, az együttérzés természetes velejárója. Azonban, mint kiderült, Petrovay nemcsak kimagasló matematikai képességekkel megáldott, hanem nemeslelkű emberke is volt: pillanatra sem éreztette velem bukott diák-voltomat; ellenkezőleg: olyan melegséggel fogadott újra barátságába, mint az előző években. Ha van valami igazság abban (szerintem nem sok), hogy az ellentétek vonzzák egymást: ő, a matematikai, fizikai érdeklődésű kisdiák bennem az irodalmi-történelmi érdeklődésű fiút tisztelte, mint ahogyan én benne a számomra megfejthetetlen hieroglifákat jelentő számok és egyenletek világában csodálatos otthonossággal mozgó csodagyermeket láttam és tiszteltem.

Petrovay, aki többször járt nálunk, és jól ismerte apám szigorú tekintetét, velem szemben alkalmazott parancsoló hangját, részvétet érzett irántam, annál is inkább, mert az ő otthoni helyzete kedvezőbb volt az enyémnél: számtantanárai apja előtt nagy jövőt jósoltak neki, s ez jócskán enyhítette az állomásfőnök úr szigorát, jóllehet fia a humaniórákból gyakran szekundázott be. De végül is mindig átmenő jegyet kapott.

A halkszavú, kisdiák korában is választékosan öltöztetett, ébenfekete haját brillantinnal illatosító, eminens tanulóként tündöklő Nadányi Zoltán, az előkelő Bihar megyei dzsentri-család fia, akivel azelőtt, ha nem is meghitten baráti, de szívélyes viszonyban voltam, Petrovayval ellentétben nagyon is éreztette velem bukott, illetőleg csupán javítóvizsgával felsőbb osztályba jutott voltomat. Finom

modora, jólneveltsége, szelíd és álmodozó természete, minden durvaságtól irtózó lelkülete megakadályozta ugyan abban, hogy idegenkedését tőlem nyíltan kifejezésre juttassa, de lehetőleg kerülte a velem való szóbaállást, a tízperces szünetekben éppúgy, mint hazamenetkor a hozzám való csatlakozást, noha a Szaniszló utcával párhuzamosan, pontosabban: egyirányban futó utcában lakott. A kamaszkor fokozott érzékenységével reagáltam Nadányi ama félreérthetetlen magatartására, hogy nem kívánja társaságomat, és ezentúl én kerültem őt, illetőleg a vele való „bizalmas" hangú és hangulatú szóváltást. Később azonban már alakuló megfigyelőképességemmel észrevettem, hogy nemcsak irántam tanúsított hűvös, elkülönülő magatartást. Ha szép szeptembervégi időben apám olykor megengedte, hogy a városba sétára induljak, néha-néha abban a kisparkban, ahol ma az Ady-múzeum és a nagy költő szobra áll, Nadányit rendszerint még fiatalos, elegáns édesanyjával egy padon ülve vagy a mai múzeum helyén lévő, előkelőségek számára fenntartott cukrászda teraszán, haboskávéját kanalazva láttam. Ilyenkor feltűnt nekem, hogy még édesanyjával is alig váltott szót, csak ült elmélázva, a szeptembervégi égbolton már bágyadtan tündöklő fényekre szegezve tekintetét. Magányos lélek volt már kisdiák korában, s úgy tudom, egész életében az maradt, úgy is mint ember, úgy is mint halkszavú, érzései mélységét tükröző költészetének alkotója.

*

Apám reménye, hogy a negyedik osztályban megemberelem magamat és visszaszerzem jótanulói „rangomat", nem teljesült. S ennek talán nem is akaratom és igyekvésem hiánya volt az oka. Apám szigorúsága némileg enyhült ugyan irányomban, mert erőfeszítéseim eredményeképpen még algebrából és geometriából sem szekundáztam be, s latinból is újra sikerült jó kalkulusokat szereznem; magyarból, történelemből, német nyelvből pedig elég jól állottam. De a valahai, majdnem eminensi fokozatot visszaszereznem, mint említettem, mégsem sikerült.

Ha ennek okát csaknem nyolc évtizednyi utólagossággal, s éppen ezért lélektanilag még félig-meddig sem helytálló pontossággal akarom felderíteni, illetőleg megmagyarázni, legfeljebb annak megállapítására szorítkozhatom, hogy az élet, még a kisdiáki élet mélypontjáról is nehezebb, sokkal nehezebb újra a felszínre emelkedni, mint azt — az akarat csodatévő erejének hangsúlyozásával — egyes bölcselők és moralisták a múltban hirdették, illetőleg a jelenben is hirdetik. Ha apám mindinkább borússá, gondterheltté váló arcára pillantottam, a szégyen érzésével vegyült bennem a félelem érzése, de bármennyire erőszakoltam is magamat a nem-kedvelt tantárgyak biflázására, ha Regina néném férjének könyveiből egy-egy „csempészett", kabátom zsebébe rejtett kötetet vittem haza, például Kiss József verseskötetét vagy Dosztojevszkij *Bűn és bűnhődését*, az az elszánásom, hogy az iskolai feladatok elvégzését tartom ezentúl legfőbb kötelességemnek, csődöt mondott. Ha apámat nem éreztem közelemben, a titokban megszerzett olvasmányokat vettem elő (a pamlagomban kialakított rejtekhelyemről), és olyan szenvedéllyel bújtam őket, mely szinte már a megszállottsággal volt határos. Ha anyám olykor benyitott szobámba, és szelíd, fájdalmasan jóságos tekintetét rámszegezve megkérdezte, hogy tanulok-e, tankönyvemet olvasmányom kötetére illesztve, riadtan bár, de igennel válaszoltam... Szellemi érdeklődésemnek e szenvedélye ellen (mely iskolai pályafutásom szempontjából éppolyan kártevő volt, mint a felnőttek alkoholista vagy kártya-szenvedélye) se kisdiákkoromban, se napjainkban nem találták fel az orvosilag ellenőrizhető elvonókúrát.

Kisdiákkori kudarcaim sora így, ha nem is fokozódott, de az első évek jelesjórendűségéhez viszonyítva, nem záródott olyan javuló tendenciával, hogy a premontreiek hírneves és sok tekintetben lelkemhez nőtt gimnáziumában való maradásomat biztosította volna. A fenyegetés, hogy ha nem biztató eredménnyel végzem a negyedik osztályt, apám valamelyik más gimnáziumba fog beiratni a következő évben, végül is számomra és szüleim számára kegyetlen valósággá vált. Nem buktam meg, sőt a magyar nyelvből jeles, latinból és történelemből jó osztályzattal, végeredményben azonban a közepesnél is gyengébb eredménnyel végeztem el a negyedik osztályt.

Milyen a vidéki élet?

A vidéki értelmiségnek több mint fele falusi házban él, távol az urbanizáció kötöttebb életmódjától. A kisváros is csak félig város, egyik fele még mindig a kerekes kút, a veteményeskert természethez közelebb álló valóságával nyugtatja az idegeket. A vidéki élet kiegyensúlyozott, kevés a változatosság, a hagyományok vonzása fogva tartja a szokásokat. Mindenki ismer mindenkit. Nem lehet elrejteni a titkokat. A nagyvároshoz szokott fiatalok közül sokan elvágyódnak, nehezen szokják meg a puritánabb életvitelt. A pletyka gyorsan szárnyra kapja az ártatlant is: elég egy félreérthető mozdulat vagy szó, és máris közszájon forog.

Az átlag nap életritmusának vizsgálatakor száz vidéki értelmiséginél végeztem felmérést. Ilyen az „átlag nap":

ORVOS	TANÁR	AGRÁRMÉRNÖK
8—15: munka	8—14: tanítás (megszakításokkal)	7—10: megbeszélés, munkaellenőrzés
15—17: ebéd, pihenés	14—15: ebéd	10—13: irodai munka, kimutatás, jelentés, megrendelések
17—19: vizit	15—17: pihenés, újságolvasás, házimunka	13—15: ebéd, újságolvasás, házimunka
19—20: vacsora	17—19: órára készülés	15—17: terepjárás, a másnapi munka beállítása
20—23: olvasás, barátok, szórakozás	19—20: vacsora 20—23: tévé, barátok, olvasás	17—19: gyűlés, jelentések összeállítása, megbeszélés

Milyen következtetést vonhatunk le? A munka természete szabja meg az időbeosztást. Ebben nem különbözik a nagyvárostól. Az eltérés abban mutatkozik, hogy a vidéki élet kevesebb kikapcsolódási lehetőséget biztosít. Hiányzik a színház, kávéház, az ember mindig ugyanazokkal találkozik. Úgy mondhatnók, hogy a változatosság hiánya vasmarokkal köti a képernyőhöz, újsághoz, megszokott barátaihoz, vendéglőhöz. Az egyhangú életritmus könnyen megmerevíti a lelket. Lerakja a konformizálódás alapjait. A mindennapi életritmus vegetáló létforma kialakulásához vezethet, nem megy túl az egyéni és társadalmi hasznosság prakticista szintjén. A beidegzett életforma statikus életszemléletet alakít ki: az elme a dolgok mögötti rejtélyekkel nem foglalkozik.

A vidéki értelmiségiekben erős az alkalmazkodási képesség. Ezt elősegíti az is, hogy kisebb a választási lehetőségük a munkahelyet illetően, mert csak egy speciális munkaterületen belül helyezkedhetnek el.

A művelt lelkek azonban vidéken is kiválnak az átlagból: állandó lázban, izgalomban élnek. Belső kényszer ösztönzi őket, hogy megváltoztassák a körülöttük levő világot, emberibbé, elfogadhatóbbá tegyék. Ahol e réteg ötleteit, elképzeléseit felhasználják, szép megvalósításokkal korszerűsíthetik, csiszolhatják a vidéki életet. Ők a mozgatók, akiket nem fegyverez le az egyhangúság. A nép is őket tiszteli. Szavuk közvéleményformáló.

Vidéken erősek az embereket egymáshoz fűző primér kötelékek. Borozó társaság, keresztelésre, névnapra összeverődött barátok, flekkent sütő kirándulók, kávé mellett tereferélő asszonyok, vitatkozó csoportok — a vidék jellegzetes képei. Ritka az odújába visszahúzódó különc. A baráti csoportok érdekes összetételűek. Foglalkozás szerint a következő képet kapjuk:

BARÁTKOZIK

FOGLALKOZÁS	elsősorban	másodsorban	harmadsorban
orvos	orvossal	mérnökkel színésszel újságíróval hivatalnokkal	pedagógussal munkással
pedagógus	pedagógussal	hivatalnokkal agrármérnökkel (falun)	orvossal munkással paraszttal
agrármérnök	pedagógussal hivatalnokkal	paraszttal	orvossal

A legnépesebb rétegek — orvosok, pedagógusok — kapcsolata alkalomszerű, nincs benső közeledés közöttük. A határt csak az intelligencia mossa el. A műveltségben, életszemléletben egymáshoz közel állók a szabad időt szívesen töltik közösen. A pedagógusok előítélete, irigykedése az orvosok nagyobb jövedelmére gyakran választófal a tantestületi tagok és az anyagi helyzetükre érzékeny orvosok között. Az sem tagadható, hogy a tanárok és agrármérnökök között jóval több az önművelésben lemaradt személy, akik szakmájuk ismeretén kívül egyébbel nem büszkélkedhetnek. Ezért nem csodálkozhatunk azon, hogy a műveltebb orvosok tartózkodnak barátságot kötni olyanokkal, akik két lépéssel utánuk kullognak. Az orvosok műveltsége gazdagabb, hajlékonyabb, fogékonyabb az új irodalom és művészet befogadására. Értékítéletükben szigorúbbak és kevésbé konformisták. Ezek a különbségek a legszembetűnőbben falun jelentkeznek. Jellemző, hogy eladásra állatot hizlaló körorvost nem ismerek, de böllérkedő tanítót és mérnököt többet is. Ezért „választja el patak" (egy orvos szavai) nemegyszer a pedagógust és az orvost.

A baráti csoportok a közös időtöltés és véleménycsere végett alakulnak. Hamar kiközösítik azt, aki nem fogadja el a közös értékrendszert. Szerencsére olyan kör is van, ahol a közös művelődés és vita tartja össze a tagokat.

A vidéki élet kevés változékonyságot ígérő, merev életvitele belenyugvást sugall, amit az évek, évtizedek megerősítenek. Az értelmiségiek elvágyódása és elfojtott elégedetlensége a gyermekeik jövőjéről szőtt elképzelésekben mutatkozik meg. Mit akarnak faragni gyermekeikből? Többet, mint maguk. Jól jövedelmező, értelmiségi foglalkozást, valahol városon. A művészi pályától általában idegenkednek. Az orvosok nagy része orvosi vagy műszaki egyetemen taníttatja gyermekeit. A pedagógusoknak mindegy, hogy hol, csak tanuljon. Tömény sznobizmus nyilvánul meg a magánórák, nyelvleckék, zongoraórák nagy számában. Egyesek azt hiszik, hogy ezzel növelik gyermekeik értelmi kapacitását. Így csúszik a tehetség figyelembevétele a

sznob elképzelések mögé, helyet adva olyan vágyálmoknak is, amelyek kínossá teszik a gyermekéveket. E tekintetben azok sem különbek, akiknek nevelés a kenyerük.

A lelki egészség romlása nem gyakori. A Durkheim leírta törvénytelenség a legritkább esetben fordul elő. Mégis vannak furcsa eltérések. Különösen a fiatalok között, akik közül egyesek nem képesek beilleszkedni a vidéki életformába. Ezek az életpályák nem mentesek a kínos feszültségektől. Szomorú példa: egy tanárnő esete. Falura került, a legközelebbi várostól nyolcvan kilométerre, egyszerű, összkomfort nélküli körülmények között élt, kéthavonta egyszer mehetett be a városba. A falun élő egyetlen értelmiségi nőtársával sokat töprengtek életük folyásán. Az évek az idő múlására figyelmeztették. A férjhezmenetel igénye parázsként égette idegeiket. Később a városba jártak — férjre vadászni. A tanárnő kétszeri csalódás után szívesen osztogatta kegyeit, s végül megundorodva könnyű életétől, vallási szektában keresett menedéket...

Státus, karrier, mobilitás, nemzedéki ellentét

A státus a kivívott siker, az egyén elért helye a társadalmi hierarchiában. A vidéki értelmiségieknek helyüket, beosztásukat diplomájuk alapján osztják ki. A felfelé haladást adminisztratív, ellenőrző szervekbe való kinevezéssel érhetik el. Mivel ez anyagilag még nem jelent előrelépést, mi több, a szabad időt is megnyírbálja, ilyesmire csak azok törekednek, akik földrajzi helyváltoztatást akarnak elérni. Nem a státus vonzza őket, hanem a megyeszékhely, a faluról való elkerülés lehetősége. Csábít a kötetlenebb élet is, ahol a felelős munka általánosabb. A tanfelügyelő „tantárgyából" nem vizsgáznak a tanulók, az egészségügyi felügyelő nem kezel cukorbajos betegeket...

A státus-jelképek közül a tartós fogyasztási cikkek a legfontosabbak. Közülük is a lakás és az autó. Kisebb mértékben a ruházat. A siker tulajdonképpen a megszerzett anyagi javakban konkretizálódik, nem is a ranglétrán való emelkedésben. A közvélemény előtt „a siker embere" nagyobb elismerésben részesül, mint a tehetséges vagy a szakmáját kiválóan ismerő. És még egy lényeges vonatkozása a státusnak: nyújtson biztonságos életet. Aki ezt elérte, meggondolja, mit csinál, nem vállalja bármiféle „kiállás" esélyeit.

Ezért a státus-törekvés egyszerű formákban jelentkezik: ki az ügyesebb és takarékosabb. A törtetők feltűnően gyorsan tollasodnak. Néhány év, és máris a nappaliban fogadnak, s gépkocsijukon visznek a barátjukhoz. Ügyesen forgatják szerencséjük kerekét. Mindez nem volna visszataszító, ha véleményük és bátorságuk nem konformizálódna. Kérdezz tőlük valamit, közhellyel válaszolnak; hallgasd meg hozzászólásukat, felfedezed, hogy a gyűlést vezető fejbólintásának ritmusában beszélnek. Ez is egyik útja a feljebbjutásnak. Ezért fordulhat elő, hogy esetleg nem a legképzettebbek végzik az irányítást, hanem azok, akiknek személyi helyzetén javít a felső beosztás elvállalása.

Tudományos karrier tíz évenként egy-két esetben ha előfordul. Faluról aligha hívnak meg valakit tanársegédnek vagy tudományos kutatónak. Nem a képességek hiányáért, hanem azért, mert a távolba szakadtat a véges emlékezet elfelejti, és néhány év múlva már késő, mert a modern tudományos kutatás megköveteli az állandó kapcsolatot az információs forrásokkal és a folyamatos tudományos munkát.

Tanárok, orvosok és mérnökök szívesen választják az ingázást a kisvárosok körül elterülő falvakba. Ez még a mezőgazdasági mérnökök között is népszerű. Kovászna megyében 70 mezőgazdasági mérnök közül 21 ingázó. Jellemző adat az is, hogy a Sepsiszentgyörgytől alig nyolc kilométerre fekvő Illyefalva 12 pedagógusa közül hatnak a falun kívül van állandó lakhelye. A harminc-negyven kilométeres

„kijárás" sem ismeretlen. Nem mindig indokolt a napi utazgatás. A közösség érzi kárát. Az ingázó értékes órákat veszít. Miért ingáznak? Néhány vélemény: „Feleségem a városban dolgozik. Nincs más választásom." Egyesek másképpen gondolkodnak: „Nem szeretem a falut. Ezt az évet még kibírom, ismerőseim megígérték, hogy jövőre helyet csinálnak."

A nemzedéki véleménykülönbségeket a vidéki értelmiség között is megtaláljuk. Jól megkülönböztethető táborra oszthatók a huszonévesek és a harmincon, negyvenen túli derékhad. A fiatalok nem nagyon tisztelik a tapasztalatot. Mi az oka? Az idősebbek „helyezkedő" magatartását, az anyagi jólét megteremtésére törekvő életvitelét, „képmutatását" és „konzervatív ízlését" emlegetik, hibáztatják. A modern kultúra formálta világnézetüket, könyvélmények faragták emberségüket. Bátrabb, dialektikus gondolkodásukkal lázasan keresik a változtatást. De a helyzetképhez az is hozzátartozik, hogy a fiatalok nemegyszer fegyelmezetlenebbek, lazább munkaerkölccsel dolgoznak. A megfontoltan vélekedő derékhad értékeit nem lehet egyszeriben megkérdőjelezni, mert a nagyobb élettapasztalat, a társadalom építésében szerzett érdem olyan kincs, amelyet távlatban kell szemlélni. De a magatartási hibák nyesegetésének ifjú szenvedélyét sem szabad kétkedve vagy elutasítóan fogadni. Jellemző kép: tantestületi gyűlésen. Az igazgató többszörösen alá- és mellérendelt mondatokkal körvonalaz egy kétes kimenetelűnek ígérkező akciót. A negyvenen túli nők és férfiak hosszú felajánlkozó bólintásokkal helyeselnek. A fiatalok cinikus mosollyal hallgatják a nehezen pergő mondatokat, elutasító ajkbiggyesztéssel tekintenek a bólogató jánosokra. Utána a kisvárosi vendéglőben elhangzott minősítéseket nem bírja el a nyomdafesték.

Az ellentétek olykor durva formában is megnyilvánulnak. Az egyik vidéki községben két iskola működik. A sors szeszélye folytán az egyik iskolában fiatalok verődtek össze, akik dolgozni akartak, nem zárkóztak el az idősebbek tapasztalatainak átvétele elől sem. A kapcsolatok nem tudtak normalizálódni. A fiatalok kritikai megjegyzéseikkel feltüzelték a másik iskola pedagógusainak hangját. Könyörtelenül lesújtott a pletyka is: rövid szoknya, divatos öltözködés, cukrászda, beat-zene — az erkölcsi züllés jelképévé sűrűsödtek. Az értékes kezdeményezéseket (közös tapasztalatcsere, iskolai múzeum, kirándulások, fotókör) a torzsalkodások felemésztették.

Közélet

Nem mindenütt konfliktusmentes az értelmiség és egyes hivatalos személyek közötti együttműködés sem. A közös munka elkerülhetetlen. Ellentétek ott adódnak, ahol a bürokratikus szellem vert gyökeret. A bürokratikus gondolkodás számára fenyegető jelenség minden újszerű megoldás, fontosabb a megszokott eljárás alkalmazása, a bevált módszerek megismétlése.

A bürokratáknak élettől idegen elképzelésük van az értelmiségi munkáról. Az egyik ilyen „főnökkel" folytatott beszélgetésem sok mindent elárul.

— Ön szerint ki az igazi értelmiségi?

— Nem értek a filozófiához, egyszerűen szoktam fogalmazni. Az, akinek diplomája van és dolgozik.

— Hogyan kell dolgoznia?

— Ahogy mondják. Nem szeretem azokat, akik javasolgatnak. Csinálják, amit mondunk. Azt okosok gondolták ki.

— Hátha ők is tudnak okosat mondani?

— Okosat? Lehet, de azt nyújtsák be írásban. Előírások, szabályok vannak. Betartásuk kötelező. Én nem választhatom a bizonytalant.

Tovább nem folytattam, mert mit lehet kezdeni olyannal, aki nem lát tovább a szabályoknál?

Azt, hogy egyes bürokraták előre gyártott sablonjai milyen mértékben „segítik" a „fejek kopását", azt hiszem, az elmondottakból nem nehéz kitalálni. A bürokrácia vadhajtásaival való találkozásaimban gyakran jutott eszembe Marx plasztikus megállapítása: „A bürokratikus szellem keresztül-kasul jezsuita teologikus szellem. A bürokraták államjezsuiták és államteológusok."

Az értelmiség elvárásai nem „hatalomellenesek". Tudást, intelligenciát, hozzáértést várnak a vezetőtől. Bizonyításul idézek néhány választ, amelyet Milyen legyen a vezető? **kérdésre adtak.**

Tanárnő: **„A vezető legyen nagyvonalú, széles látókörű, rugalmas ember. A szellemi felkészültséget illetően álljon a többi felett."**

Orvos: **„Korrekt, saját mértékével tudja mérni a másikat."**

Tanár: **„Legértelmesebb ember az intézményben. Eredeti gondolkodású, ötletgazdag. Utálom a bürokratákat."**

Agrármérnök: **„Hagyja dolgozni embereit. A szaktudással elért eredményt becsülje. Ne uralkodjon kollégáin."**

A konfliktusok gyakoribbak az olyan intézményeknél, ahol a vezetők intelligenciában és emberségben elmaradnak az átlagtól. Ilyenkor az agresszivitás mind a két részről növekedik: a vezető erőszakkal akar tekintélyt szerezni, az alárendeltek viszont vonakodnak utasítást elfogadni olyantól, aki tudásban és műveltségben nem éri el színvonalukat. Sajnos, előfordul, hogy felelős beosztású funkcionáriusok kinevezésekor az intellektuális képességeket nem veszik kellőképpen figyelembe.

Az értelmiség alkotóan dolgozni akaró részét nem törik le az itt-ott jelentkező konfliktusok. E jelenségek tehát nem általánosíthatók. Ahol feszültségek keletkeznek, pártszerű elvi állásfoglalással káros hatásai elé gátat lehet emelni.

Vidéki munkahelyből — laboratórium

A vidéki értelmiség nem egységes társadalmi réteg. Műveltsége és munkájának alkotó tartalma szerint több, jól megkülönböztethető csoportra oszthatjuk. Van egy elhivatalnokosodott, hiányos műveltségű elem, amelyet leginkább saját jóléti karrierizmusa jellemez, s ellentéte egy olyan élbeli réteg, mely műhellyé képes varázsolni vidéki életformáját. Szenvedélyével, minőségi munkájával önmagát és környezetét ki tudja rántani a visszahúzó indák közül. Az elgépiesedésből. A nagyvilág hullámhosszait bekapcsolja idegrendszerébe. E két pólus közt helyezkedik el a hivatásának becsületesen élő többség, melynek feltétlenül jó tulajdonsága a helytállás munkahelyén, a nevelői készség, a népszolgálat, gyengéje azonban a saját kezdeményezés másodlagossága vagy hiánya. Szerencsés az összetétel ott, ahol az újért harcoló „elit" (ma többnyire a már szocialista viszonyok közt felnevelkedett fiatalság) ezzel a szorgalmas és hivatását odaadással űző többséggel együttműködik.

A vidékre látogató különböző benyomásokat szerez. Ez attól függ, melyik réteggel kerül közvetlen kapcsolatba. Szűkebb megbeszélések és kávézás közben folytatott viták után azzal a jogos benyomással távozhat, hogy a vidéki értelmiség általában okos és tudása kiváló. Ezt még az is megerősítheti, hogy példamutató megvalósításokkal találkozik, pedig a tettre váltott tudás, ötlet többnyire a kevesektől származik. A többség ereje csak a támogatásra elég.

A minőségi munkával végzett tudatos társadalomépítés szigetei kiemelkedő jelzései annak, hogy az értelmiség bárhol megtalálhatja hivatását, vidéki munkahelyből is laboratóriumot alkothat. Orvos ismerősöm mondotta: „Nem halok meg a nagyvárosért. A vidéki kórház is lehet klinikai színvonalú. Mindent meg lehet

csinálni. Azonos érdeklődésű és munkaerkölcsű emberek találkozására van szükség. Küldetéstudatra." Pontosabban, az értelmiségi hivatás felismerésére és az ebből származó építő feladatok elkötelezett vállalására. Ez a szellemi erő és cselekvő magatartás sarkallta a tisztánlátó orvosokat kórházalapításra, honosított meg klinikai színvonalat félreeső városok szülészetén. A hagyományápolás és népszeretet kutatta fel a Korunk közölte ismeretlen Barabás Miklós-levelet Kovászna megyében. Vidéki orvosok, tanárok szakmaszeretetére, kötelességtudására bizonyítékok azok a művészi alkotások, közírói közbeszólások, tanulmányokban, könyvekben közzétett kutatási eredmények, amelyek értékükben és hatásukban a tájjelleget túlhaladóan szocialista tudományunkat és kultúránkat gazdagítják. A korszerű agrobiológia és állattenyésztés elveit alkotóan alkalmazó mérnöki munka nyomán válnak termelőszövetkezetek országos élgazdasággá.

A haladó hagyományok példamutató felkarolása a gondolkodó, néppel együttérző, politikailag helyesen tájékozódó értelmiségiek kezdeményezése nyomán született. Mikes Kelemen, Barabás Miklós, Kőrösi Csoma Sándor, Gábor Áron újra otthonra lelt a nép tudatában. Az életükből és alkotásaik szelleméből újrafogalmazott tanulságok mindennapjaink éltető eleme.

Ezekben a műhelyekben formálódik az élet. Az alkotástól kap értelmet és célt.

Számtalanszor töprengtem, hogy a megszokott, kevés változatosságot nyújtó életforma „taposómalmában" milyen életfilozófiában találhatjuk meg a megváltást a lélektelen, gépies munkától. Azt tapasztaltam, hogy az elkoptatott vagy divatos eszmék átvétele a gyulladást gennyeszti. A moderneskedés gyökértelen sznobizmusával jobban elidegeníti a lelket. A Németh László-i modell befogadása szervezheti értelmessé létünket és a mindennapok aprónak tűnő cselekedeteit. A kísérletező ember modelljét kell idegeinkbe bevésnünk: „... nincs az az állás, helyzet, csapás, amelyből egy kutatáshoz szokott elme kutatóintézetet ne tudna csinálni."

A kísérletező, önmagára és a világra figyelő értelmiségi egész ember. Szociográfia-vázlatunk valóságot felvillantó tényanyaga azt bizonyítja, hogy a vidéki értelmiség többségénél a megszokás és a sztereotipizálódott életvitel merevítő hatásmechanizmusa kettétöri az életet: munkakötelezettségre és kikapcsolódásra. „Élet és munka nem lehet két különböző dolog; lerobotolom a munkát, aztán megyek élni. A munka az élet, s jaj a társadalomnak, amely az emberek szenvedélyét átengedi a magánéletnek, a kis monomániáknak, unalomnak ahelyett, hogy a minőségi munkán át maga szervezné meg" — írja Németh László. Az értelmi munka szenvedélye kell hogy kicsiholja a minőséget. Az ember szellemi és lelki épségének megőrzésével tudja műhellyé változtatni munkahelyét. A marxista filozófia emberről alkotott képében az ember válaszoló lény. Önmaga és környezete elvárásaira adott válaszaiban valósítja meg önmagát. A társadalmi elvárások igényrendszerének mai rohamos fejlődése az önmegvalósítás kedvezőbb feltételeit teszi lehetővé.

Etikai tökéletesedés, a társadalmi életfeltételek megjavítása és az értelmi munka jobb megbecsülése: mindezek szükségesek ahhoz, hogy az értelmiség betölthesse hivatását a modern társadalomban. Vidéki viszonylatban is.

FÁBIÁN ERNŐ

Monológ egy monodrámáról

Ha a dráma a legnehezebb műfaj, akkor a monodráma a legeslegnehezebb műfaj, mert két olyan elemből tevődik össze, amelyek látszólag kizárják egymást. Színházi neveltetésünk, beidegződéseink, tapasztalataink szerint ugyanis a monológ nem éppen látványos, mozgalmas része a drámának, még ha akkora dilemmát hordoz is, mint — mondjuk — a Hamleté, a dráma pedig, ahogy eddig tudtuk, dialógus és cselekmény nélkül: fából vaskarika.

Nos, Kocsis István műve, a Bolyai János estéje *mégis dráma, dialógus és cselekmény nélkül. Egyetlen hosszú monológ, mégis a legtisztább, legdrámaibb dráma, csakhogy* nem formájában, hanem tartalmában. *Ezért van az, hogy úgy tűnik — sokaknak úgy tűnt legalábbis —, hogy nem lehet eljátszani. Az igazság viszont az, hogy ezt a drámát valóban nem lehet* eljátszani — *ezt meg kell* fejteni. *Hősét, Bolyai Jánost, nem alakítania, megformálnia kell a színésznek, hanem ki kell bontania önmagából, mint egy olyan magatartásformát, amelynek az EMBER lelkében ott kell lennie valahol. S végül, ezt a drámát nem kell megrendezni, hanem segíteni kell a színészt abban, hogy felszínre hozza önmagából azt az egyetlen igazságot, amit ez a magatartásforma hordoz, s amivel minden pillanatában, sajnos, csak színpadi pillanatában hat.*

Mindezt pedig onnan tudom, hogy mi, a szatmári színház Irodalmi Szalonjában *bemutattuk ezt a monodrámát, Zsoldos Árpád feltárta a Bolyai-féle magatartásforma lényegét, én pedig rendezőként segíthettem neki abban, hogy kibonthassa magából Bolyai János igazságát — azt, hogy „az ember akkor ember, ha összes választási lehetőségei közül mindig a legnehezebbet választja". Mert ez a Bolyai-monodráma alapigazsága, az összes többi ezt illusztrálja, magyarázza vagy támasztja alá, a dráma rétegződésének sorrendjében a „valamiért való élet" szükségességének írói konklúziójáig.*

Persze elképzelhető, hogy mások másképpen fogják színpadra vinni ezt a művet. Az is lehet, hogy már a mi előadásunk nézői is többet vagy kevesebbet hámoztak ki maguknak munkánk eredményéből, mint amennyit én itt, nagyon szűkszavúan és nagyon leegyszerűsítve, csupán a további mondandóm érthetősége kedvéért elmondtam, de tény — tény, mert mostmár tapasztalat —, hogy a monodrámában nem az a legnehezebb, hogy egyetlen színész játssza, vagy hogy nincs szokásos cselekménye, hanem az, hogy amit a színpadon csinál a színész, azt mind le kell igazolni, méghozzá sokszor a szövegtől, a gondolati tartalmaktól függetlenül. Mert ha a színész nem tenne mást, mint hogy a szöveget, a kimondott gondolatokat illusztrálná, azaz mozgással, mimikával, gesztusokkal kísérné saját magát, az nemcsak roppant unalmas lenne, de el is sekélyesítené a színpadi megjelenítést mint látványt. A gondolatok ugyanis mindig komplexen, valamilyen összefüggésben jelentkeznek, te-

Zsoldos Árpád a szatmári színház előadásán Kocsis István Bolyai-drámájában

hát többféle gondolat, érzelem, szándék lehet a színész fejében, de mindig csak egy dolgot cselekedhet. Nos, ennek az egyetlen cselekvésnek a monodráma színpadán fel kell érnie egy önálló gondolattal, mert csak úgy kaphat [illegible] és funkciót a kimondott szavak mellett.

Például: drámájának második részében Kocsis a következő szöveget mondatja el hősével: „Negyvenezer emberrel rendelkezett az a haditanács, amely visszautasította az ajánlatomat. Negyvenezer embert nem lett volna szabad várak ellen vinni, tíz város környékét, egy egész országrészt meg lehetett volna velük császári katonától tisztítani... Amikor megértettem a haditervüket, amelyet alig voltam képes megérteni, annyira szerencsétlen haditerv volt... a fejemet falba verni lett volna kedvem..." Ezt a szöveget nyilván nem lehet illusztrálni, mint ahogy értelmezni sem szükséges, annyira világos és egyértelmű. El lehet esetleg mondani dühösen, vádlóan, szemrehányóan, [illegible]san, idegesen vagy nyugodtan, és még ezer más módon, de mindegyik [illegible] lesz ahhoz, hogy ez a szövegrész a monodráma egyik emlékezetes jelenetévé váljon.

Nos, mi minden variációt végigpróbáltunk, de egyik változat sem adott többet, mint még egy példát a Bolyai mellőztetésére. Ekkor jöttünk rá arra, hogy ezt a szöveget olyan játékkal kell kísérni, amely önmagában is egy külön gondolat képi megfogalmazása. Zsoldos Árpád ezután a [illegible], [illegible] esztelen és kilátástalan hősiesség pózában [illegible] szöveget, s a jelenet [illegible] dimenziókat kapott. Zsoldos Árpád [illegible] a szöveg [illegible] mellett [illegible]

tételezhető véleményét kortársainak hadvezéri felelősségéről, sőt a maga mai véleményét is arról, hogy miért járt nemzeti tragédiát eredményező pótolhatatlan emberveszteséggel 1848.

Egész sereg ilyen és ehhez hasonló játékot kellett keresnünk ahhoz, hogy Kocsis monodrámájából, legalábbis hatásában, valóban teljes értékű dráma születsék meg a színpadon. A legnagyobb felfedezésünk talán mégis az volt, hogy rájöttünk: Kocsis monodrámája tulajdonképpen kétszemélyes, csak nem kell félni néha különválasztani benne a hőst és a színészt. Mi eléggé gyakran különválasztottuk, Zsoldos Árpád többször is kilépett, ha csak egy-egy pillanatra is, a színpadi figurából, mintegy érzékeltetve, hogy gondolatai csak a színházi játék konvenciójában kapcsolódnak Bolyai Jánoshoz, különben annyira örök vagy annyira mai, XX. századi gondolatok, hogy a hozzájuk való viszonyulás a játékon, a színházon kívül is eldöntendő kérdés marad minden ember számára.

Gyöngyösi Gábor

Egy szerény filozófus emlékére

Bartók György nyilván nem tartozott a legnagyobb filozófusok közé: a magyar nyelvű (ugyancsak csekély) filozófiai irodalomban is vannak fényesebb nevek az övénél. De nem is nagyságot keresett ő a filozófiában: inkább igazságot keresett, s talán ez sem kevés. Böhm Károly tanítványa volt (s nem epigonja, ahogy egy pár évvel ezelőtti Korunk-*számban olvashattuk), hűséges tanítvány volt,* mindvégig *hű. Mestere és az ő buzgalmából jött létre a kissé talán fellengzően elnevezett „erdélyi iskola" a filozófiában, amely mindig ragaszkodott Kant és Fichte hagyományához, s úgy volt kortársa az ismeretkritikai újkantianizmusnak, hogy a metafizika, az ontológia magasabb kérdései elől sem zárkózott el, és sokban előfutára volt Meinong tárgyelméletének, Husserl fenomenológiájának. Ennek az idealista iskolának utolsó képviselői Bartók György és Kibédi Varga Sándor — Bartók halálával ez a hagyomány is gyengült.*

Az életmű — amely bátran mérhető egy Volkelt, egy Dessoir, egy Eucken, egy Spranger mértékével — ma talán csak eszmetörténeti, filológiai tény. Nem valószínű, hogy egy kantiánus-böhmiánus-életfilozófiai oeuvre bármilyen új filozófiai vívmányt ihlessen, de ez nem indokolja azt, hogy egy művelt, széles látókörű, problémaérzékeny elme teljesen feledésbe merüljön. Korában a legmagasabb színvonalon, a legelsőbbrendű tájékozódással vizsgálta azokat a kérdéseket, amelyeket a bölcselet élete a felszínen tartott, tiszta szemét nem homályosította el az a mitikus ködöt mímelő gőz, amelyet sokan lélegeztek be táguló orrlyukakkal. Ha nem is szolgál Bartók előnyére kissé vaskalapos, professzoros, régimódi irálya, az „írástudók árulásában" nem volt soha cinkos. Filozófiatörténeti, etikai, ismeretelméleti, társadalomfilozófiai munkái elfogulatlan és tárgyilagos szellemét dicsérik.

Tamás Gáspár Miklós

Árnyékunk a falon

„Mindnyájan leláncolva élünk egy barlangban, háttal a fénynek. Távol a magasban, fölöttünk tűz ég. Köztünk és a tűz között fal húzódik, amely elzár minket a világtól. A fal elfedi az embereket, akik a fal mellett elvonulnak, és eközben mindenféle tárgy jelenik meg a fal széle fölött. A tárgyak árnyékot vetnek a barlang hátsó falára; mi ennél a hátsó falnál állunk, és csak ezt látjuk. Látjuk az árnyékokat, és nem látunk semmi egyebet; az árnyékokat úgy tekintjük, mintha maguk a dolgok volnának, pedig a dolgok valahol messze kívül vannak, és mi nem ismerjük őket."

Platón barlang-hasonlatát éljük át, valahányszor a kolozsvári Fülöp Antal Andor képei elé állunk — noha e képek a vetett árnyékot nem ismerik. Persze, ebbe az élménybe belejátszik a barlang földrajzi fekvése is, az, hogy ez a barlang Erdélyben található, s a mozgó élet falra vetülő árnyai vaskosak, színesek, zártak. Egész hegyek, városok, korok és évszakok zsúfolódnak össze e barlangjához láncolt festő látomásaiban, élesen vagy kevésbé élesen metszett színes síkokban dereng fel szemünk előtt egy világ, amelynek részesei vagyunk, alakítói, élvezői és szenvedői, de itt, a festő vásznain csak a tudat emlékezik mozgásra, fényre, tömegre, időre.

A vonzás, ami Itáliába csalta ifjúkorában, ma sem szikkadt ki festészetéből: a trecento és Botticelli aszkétikus átszellemültsége az Irène- és Antónia-képeken át műemlék-montázsai álomvilágbeliségéig elevenen él ecsetjárásában. A reneszánsz-művészetből a magatartásformát merítette; a nagy történelmi korszakok hajnalán mindig újjászülető emberi tisztaság és izzó emberszeretet szenvedélyét szívta magába az Uffiziben és a firenzei kápolnákban. Ilyen hitet és ekkora művészi biztonságérzetet hol is keresett volna máshol a húszas évek Európájában? Mint ahogy az is természetes volt, hogy építeni Cézanne-tól és Gauguintől tanult, a huszadik századi képforma két prófétikus erejű sugalmazójától.

Persze, éppen az a tanulságos Fülöp Antal Andor életművében, ahogyan reneszánsz ihletettség és posztimpresszionista konstruktivitás-igény népi zamatú, közösségi lélegzésű erdélyi képírássá rostosodik benne. Mert nem a tájat festi meg — ha Erdély a XIX. században nem parlag, hanem az európai haladás szerves része lett volna, mind gazdaságilag, mind szellemileg, akkor ez a Svájccal vetekedő táj minden bizonnyal tájképfestői iskolát teremtett volna —, nem, nem a tájat festi s még csak nem is az oly pompás antropológiai érdekességet, választékot kínáló erdélyi embervilágot, amiből Nagy István vagy Nagy Imre fejezetet nyitott művészettörténetünkben. A kolozsvári vízvezeték-szerelő Fülöp András és a zilahi tanító-családból való Molnár Rózsa fia a reneszánsz művészet megjelenítésbeli harmóniájából, tárgyi pompájából és mitológiai emelkedettségéből a tárgyakhoz s a valóság köznapi elemeihez vajmi kevés szállal fűződő belső fény és szublimáltság felszabadításának a kötelességét szűri le a maga számára s egész életére.

Festészete csak elemeiben, csak tárgykörét tekintve éteri és költői természetű (virágok, gyümölcsök, népi szőttesek és kerámiák, női arcok és kezek); szemlélete s a megfestés módja mindig oly tárgyilagos, majdnem oly hűvösen ellenőrző és elvonatkoztató, mint a nem-ábrázoló festészeté.

Fülöp Antal Andor: Szeptember (1961)

Mert nem ábrázol, hanem jelekké mezteleníti a valóság elemeit, s e jelekből szerkeszti össze sűrűszövésű képfelületeit.

Nemegyszer leírták róla, hogy a virágok festője. Ez annyiban igaz, hogy az erdélyi művészettörténet számára ő festette meg a japánbirs, a prúnuszok, a magnóliák, az aranyeső, az őszirózsa, a virágzó szilvaágak s minden gyümölcs: fa-virágok fogalom-értékű őspéldányát — szálanként, csokorban vagy titokzatos, jelképes rend szerinti alakzatok rajzaként.

Csakhogy a virág — akár egy építészeti mű — nem természeti szépségénél vagy hangulati indukciójánál fogva lép be művészetébe, hanem mint a legtökéletesebben megkonstruált formaszerkezet. Ahogy Piet Mondrian vagy Paul Klee térmértani síkokból épített magának hidat a látványvalóság csalóka szakadékai fölé, úgy vonta meg krizantémok és magnóliák ágaiból a saját koordinátáit Fülöp Antal Andor — a két nagy nyugati absztrakt mesterénél semmivel sem tartalmatlanabb vagy kevésbé elvonatkoztató festői univerzumán. Erőterek kapaszkodnak össze nála is, csakhogy nem fekete kontúrok kalodájában, hanem gyöngéd határozottsággal és élesen különváló természeti, illetve természetes formák — bimbók, virágkelyhek, bokálykancsók, ecsetek, könyvek, narancsok, gótikus falak — egymáshoz építettségében.

Színnek és tárgynak külön jelentése van művészetében, olyanszerű ősi, egyezményes jelentése, mint a szemnek, a halnak vagy a báránynak s a kéknek és aranynak a liturgiában. Minden tárgy, részlet, mellékhelyezés és összekapcsolás valami hétköznapin túli etikai vagy fogalmi tökéletességre és teljességre utal.

Innen van határtalan emberi és művészi szerénysége, alázata, ami szinte sugárzik képeiből. Mert hiszen tudja ő is, mint a nagy formabontók, hogy új világot teremt, hogy a megszokottól eltérő, más jellegű tápot kínál szemnek és tudatnak, s hogy ebből a Rendből nem a külvilágra, hanem önmagára kell ráismernie a szemlélőnek. Az ő naiv racionalitása azonban nem a dolgok dialektikus küzdelme s az ellentétek festői megfogalmazása felé mu-

tat, hanem a feloldás (feloldódás), a béke, az azonos értékű részek (emberek), az anyagi súlyuktól megfosztott tárgyak és formák szépsége, dicsérete felé. S ebben a kompozicionális kiegyenlítődésben színei is egyre fakulnak, fehérednek, testetlenednek, szinte felszívódnak a képfelület titokzatos, lebegő sfumatójában. (Nemrégiben hallottam tőle a kifakadást: „... még mindig nem érkeztem el addig, hogy egy izzó fehér képet fessek...")

Mintha az ellen-festészet, egyfajta szín-nélküli absztrakció gondolatával barátkozna legújabb műveiben. Az ő elvonatkoztatása azonban nem a figurativitást és felismerhetőséget feleslegesnek tudó újobjektivitás szellemében történik, ellenkezőleg: az öntudat figyelmeztető fénykörébe vonja azt, ami a legveszendőbb korunk emberében — a gyermeki, szent, mély hitet a kezünk-alkotta világ értelmességében.

Banner Zoltán

Fülöp Antal Andor: Antónia (1967)

A J.-J. S.-S. jelenség

Érdemes-e Jean-Jacques Servan-Schreiber múlt év elején megjelent könyvét* ismertetni? Megéri-e a fáradságot a recenzens részéről, aki 300 — kétségtelenül nem ügyetlenül megírt — lapon és a könyvvel foglalkozó tucatnyi ismertetésen rágta át magát, hogy e néhány „flekket" gépbe írja; a *Korunk* részéről, hogy helyet biztosítson számára; az olvasó részéről, hogy figyelemre méltassa a recenzens véleményét?

Ha a publicitynek, a könyv körüli hírverésnek hinni lehetne, akkor igen. Akkor a *Le défi américain* (Az amerikai kihívás) szerzője, a francia radikális párt vezetője, aki újabb cikkei aláírásakor csak egyetlen címéhez, a „nancy-i képviselő"-höz ragaszkodik, olyan művel ajándékozta meg a világot, amely egész Európa sorsára kihat majd. Ám a publicity értékítéletei rendszerint megbízhatatlanok, J.-J. S.-S. — mert ugyanez a publicity nevét, akár a filmsztárokét, becézőn a kezdőbetűkre rövidítette — szereplései kétségtelenül kissé zajosak tényleges politikai súlyához mérten, és könyve, amelyet ismertetünk — elméleti szintjét, elemzéseinek mélységét tekintve —, jóval a mai tőkés társadalom kérdéseivel foglalkozó polgári irodalom élvonala mögött marad. Másrészt viszont, elsősorban egykori magazinja, a *L'Express* és *Az amerikai kihívás* révén Servan-Schreiber nemzetközi hírnévre tett szert, ismert személyisége a nyugat-európai politikai életnek, szóban forgó könyve pedig, ha nem is tudományos reveláció, de alapvető fogyatékosságaival és részleterényeivel együtt „eset", egy olyan gazdasági, társadalmi, politikai orientáció kifejezője, amely ténylegesen jelen van, hat a nyugat-európai politikában.

Mit nyújt a könyv?

Ahhoz, hogy felelhessünk, mindenekelőtt tisztáznunk kell a játékszabályokat. Ha — részben a könyv alcímétől megtévesztve — abból a feltételezésből indulnánk ki, hogy egy szocialista programmal állunk szemben, egy szót se lenne érdemes fecsérelni az egész könyvre. A könyvnek ugyanis semmi köze a szocializmushoz. Még akkor sem, ha a szerző radikálisnak nevezi magát (arra a marxi szófejtésre is utal, forrásmegjelölés nélkül, persze, hogy radikálisnak lenni annyi, mint a dolgok gyökeréig hatolni), még akkor sem, ha szocialistának. A könyv minden lapjáról nyilvánvaló, hogy a nagytőke egyik politikai képviselője mondja el véleményét, értékelését a mai világról, és csakis ebből a szempontból tarthat számot érdeklődésre. Így viszont egészen más a helyzet. Így megkímélhetjük magunkat és az olvasót is attól, hogy lépten-nyomon felrójuk a szerzőnek azt, hogy nem marxista, hogy nem szocialista, hogy nem a munkásosztály érdekeit képviseli, mint ahogy azt egyes általunk olvasott recenziók teszik. Ha Servan-Schreiber egyáltalán érdekes,

---

* *J.-J. Servan-Schreiber: Ciel et Terre, Manifeste Radical. Éditions Denoël. Paris, 1970.*

akkor mint a nagypolgárság bizonyos rétegének politikai képviselője az, és nem valamilyen más, nemlétező minőségében.

Ebben a megvilágításban természetesen nem kell egyáltalán komolyan venni Servan-Schreibernél az olyan szavakat, mint: *forradalom, antikapitalizmus, szocializmus,* hiszen maga sem veszi komolyan őket. A legjobb, az egyetlen lehetséges forradalom — írja —: a reform, ami pedig e reformokat illeti, egyetlen olyat sem találunk szerzőnknél, amely lényegében érintené a mai tőkés társadalom szerkezetét. Mi nem fogadjuk el a kapitalista modellt, távoli terveinkben annak szétfeszítését irányozzuk elő — írja —, de nem fogadjuk el a szocialista forradalom modelljét sem... A régről ismert harmadik útról legyen itt szó? A „harmadikutasság" a hagyományos értelemben a kispolgárság ideológiájának egyik megnyilvánulása, Servan-Schreiber viszont a nagytőke technokrata felfogásoktól vezérelt képviselője. Éppen ezért hozzáteszi, hogy egyelőre nincs jobb a kapitalizmusnál, és ha azt nem is tekinti célnak, de egyelőre nem lát jobb eszközt ennél a gazdasági növekvés elérésére. Gazdasági fejlődés plusz reform — ez a „forradalom" servan-schreiberi képlete, és a pontosság kedvéért tegyük hozzá, hogy itt a modern kapitalista társadalom gazdasági fejlődéséről és a kapitalizmus alapjait nem érintő reformokról van szó.

És ezzel elérkeztünk a könyv lényegéhez: a szerző bevallott törekvése, szándéka, terve a modern tőkés társadalom jobb, hatékonyabb igazgatása, a még gyorsabb ütemű, még eredményesebb gazdasági fejlődés érdekében. Ebben az értelemben a servan-schreiberi koncepció a menedzserek igazgatta tőkés társadalom eszményének, a burnhami ihletésű technokrata elméleteknek a francia megfelelője.

De nemcsak ennyi. A nagytőkének, mint ismeretes, vannak józanabb és kevésbé józan, realistább és kevésbé realista, mérsékeltebb és agresszívebb, felkészültebb és kevésbé felkészült, kifejezetten antihumánus és a szociális problémák iránt fogékonyabb képviselői. Nos, szerzőnk kétségtelenül a nagypolgárság felkészült, józanabb, realistább, a modern ember problémái iránt fogékonyabb képviselői közé tartozik. Innen, hogy — a kiindulópontnál tisztázott játékszabályaink határain belül — nem egy kérdésben meglátásai figyelemre méltóak, álláspontjai rokonszenvesek.

Mert mi tagadás, van rosszabb, sokkal rosszabb annál, mint aki arra büszke, hogy apai nagyapja, aki Bismarck titkára volt, otthagyta állását, amikor főnökének hatalmi törekvései nyilvánvalóvá váltak; aki úgy véli, hogy amint a nyugat-németországi demokratikus erők szakítottak Bismarck és Hitler útjával, úgy kell Franciaországnak is szakítania a napóleoni tervekkel, koncepciókkal. *Ma* határozott nemet mondani a kard politikájának s az emberi rációra és jóérzésre hivatkozni: nem lebecsülendő politikai magatartás. Itt van azután a dokumentáció kérdése: jóllehet a könyv, amellyel foglalkozunk, politikai és nem szaktudományos értekezés, a gazdasági, szociális és egyéb kérdések elemzésekor szükségképpen forrásmunkákra hivatkozik. A szerző nem tudós, hanem politikus és publicista; ilyen esetben igen sokat árul el az, hogy kihez fordul, kinek az értékeléseit tekinti kiindulópontnak. Egy kis túlzással ezt úgy is megfogalmazhatnók: mondd meg, kiből merítesz, kire hivatkozol, és megmondom, ki vagy. Nos, az, aki gazdasági kérdésekben Jean Fourastiéra, szociális kérdésekben Bertrand de Jouvenelre, közoktatási kérdésekben Grignon és Passeron tanulmányaira, nevelési kérdésekben Piaget munkáira hivatkozik, nem rossz névjegykártyát nyújt felénk. A könyv jó lapjai éppen azok, amelyek e források nyomán elemzik a mai francia társadalom helyzetét.

„A ma dzsungele — a gazdaság" — írja könyve első fejezetének címében J.-J. S.-S. (ha nem is a becézés, de a rövidség kedvéért jelöljük mi is így szer-

zőnket), és körülbelül úgy ábrázolja ezt a gazdaságot, mint polgári kritikusainak nagy része. Amint írja, ha nem történelemfilozófiai, hanem értékszkémában, nem leíró, hanem normatív módon jellemeznők a társadalmi fejlődés útját, azt mondhatnók, hogy három nagy szakaszt fog át: az első, a *természet* uralma — ez a múlt; a második a *gazdaság* uralma — ez a jelen; a harmadik az *ember* uralma — ez a jövő, ezen kell munkálkodni. A mai társadalomban a gazdaság az erőszak modern formája, amely uralma alatt tartja az embert; a mai társadalom legsúlyosabb rákfenéje, hogy az embert csak nyersanyagnak, csak a rentabilitás szempontjából tekintik. Ez minden baj forrása, innen származik mindaz, ami a mai ipari társadalomban a „rossz közérzet" velejárója, ez szül olyan társadalmi viszonyokat, amelyek közepette — Sartre szavaival — „a pokol — a többiek".

Egyszer s mindenkorra véget kell vetni az aranykorról szóló meséknek — véli szerzőnk —, mert egész múltunk borzalmas, az egész történelmen végigvonul az állandó nyomor és a viszonylagos túlnépesedés. Az emberiség kétharmada ma is nyomorban él. A nyomorból következnek a társadalmi egyenlőtlenségek (bár megfogadtuk, hogy nem helyesbítjük a szerzőt, de legalább egy zárójel idekívánkozik: J.-J. S.-S. társadalomfilozófiai eszmefuttatásaiban igen gyakoriak az ilyen, ok-okozati felcserélések, elméleti quid pro quó-k), a társadalmi egyenlőtlenségek vezetnek a háborúkhoz. Mindez ma kiküszöbölhető, ha az ember válik a gazdaság urává, ha okosan használja a rendelkezésére álló eszközöket.

Melyek — szerzőnk szerint — a legszembeötlőbb formái a társadalmi egyenlőtlenségnek?

Az 1966-os adóbevallások alapján az alkalmazottak 71%-ának évi 15 ezer franknál kisebb a fizetése, a franciák 1%-a viszont évi 100 ezer franknál, 0,4%-a évi 300 ezer franknál magasabb jövedelmet mondhat magáénak. Noha Franciaországban az egy főre eső nemzeti jövedelem alig 5%-kal kisebb, mint az NSZK-ban, a francia munkás órabére csupán egyharmada a nyugatnémetének, míg a gazdasági vezetőkáderek az amerikaival vetekedik. Chabanol, Weawer és Jouvenel felmérései bizonyítják, hogy a nemzeti jövedelem újrafelosztása Franciaországban főként horizontálisan, minden rétegen belül megy végbe, és nem vertikálisan, nem a vagyonosoktól a nincstelenek felé.

A társadalmi egyenlőtlenségek Franciaországban a szerző véleménye szerint jórészt az anakronikus oktatási rendszerből erednek. Az általános és ingyenes oktatás bevezetése és általánosítása egyesek várakozásaitól eltérően nem vezetett társadalmi egyenlőséghez. A mai Franciaországban — J.-J. S.-S. kifejezése szerint — barbár megkülönböztetéseket tesznek érettségizettek és nem érettségizettek, technikumok és főiskolák, legfőbbképpen pedig a *Grandes Écoles*-ok és más főiskolák végzettjei között. Grignon és Passeron kutatásaira hivatkozva a szerző kimutatja, hogy egy francia gyermeknek, szülei foglalkozásától függően, ma a következő esélyei vannak a főiskolai végzettség megszerzésére: ha szülei munkások — 4,4%, ha alkalmazottak — 16,2%, ha középfokú vezetőkáderek — 35,4%, ha magasabb vezetőkáderek — 51,8%, ha ipari vállalkozók — 71,5%. Az egyetem demokratizálása lassan megy végbe. 1938-ban az egyetemi hallgatóknak csupán 1,6%-a volt munkás eredetű, 1950-ben 2,3%, 1960-ban 5,3 és 1966-ban — amikor az eredeti terveknek megfelelően az arányszámnak 40%-ra kellett volna emelkednie — 6%. (Sajátos — szociológiailag, filozófiailag és politikailag sokat vitatott és nagyjából tisztázott — korjelenség, hogy az 1968-as tiltakozó diákmozgalmak éppen ilyen társadalmi talajról nőttek ki, mint ahogy egyébként a tőkés világban máshol is a radikális ifjúsági mozgalmakban nagy súllyal vesznek részt a középpolgárság, az értelmiség és gyakran a nagypolgárság gyermekei is.) A társadalmi vezetőrétegekbe szinte

kizárólag versenyeken és a *Grandes Écoles*-okon keresztül lehet bejutni, ezek az intézmények pedig egyre inkább a társadalmi elit stabilizálódásának, örökletessé válásának eszközei.

Már az általános iskola hatodik osztályába jutáskor (a 9—10 éves gyermekeknél) így alakul a helyzet a társadalmi eredet szerint: hatodik osztályba lép a „magasabb körök" gyermekeinek 95%-a, a munkásgyermekek 40%-a, a parasztgyermekek 12%-a. Egyszóval — írja szerzőnk — 10 gyermek közül kilencnek már az elemi iskola befejezésekor eldől további életpályája. A modern lélektan, pedagógia és más diszciplínák eredményeire hivatkozva a szerző arra figyelmeztet, hogy az egyén kedvező szellemi fejlődésének alapjai tulajdonképpen a 7 éves kor előtt alakulnak ki, és különösen fontos a 2 és a 4 éves kor közötti fejlődés. A társadalmi egyenlőtlenség körülményei között már itt, az indulásnál, az első „sansz"-nál, a kiváltságosak örökletessé teszik kiváltságaikat, a kedvezőtlenebb körülmények között élők pedig „handicap"-jüket. És a szerző kimondja végkövetkeztetését: oktatásügyi szempontból hazája gyengén fejlett ország; lehet-e másként nyilatkozni egy olyan helyzetről, amelyben egy manikűrösnő keresete jóval felülmúlja a tanítóét?

A társadalmi bajokról szólva J.-J. S.-S. különösen sötét színekkel ecseteli az öregek sorsát. Ma, amikor az átlagos életkor a század eleji 46 évről 72 évre emelkedett, az ipari társadalom csupán amortizációs szempontból tekinti az embert, és ilyen körülmények között az idősek anyagilag és erkölcsileg is szenvednek. Manapság az öregség büntetés; az öregeket félre kell dobni, meg kell ölni. És hogy szavai ne tűnjenek túlzásnak, a következőkkel bizonyít: kimutatták, hogy az aggmenházba került öregek közül 8% elhalálozik az első 8 nap folyamán, 29% az első hetekben, az első 6 hónapban pedig átlag 46%.

Íme, nagy vonalakban — mert korántsem említhettünk mindent — így látja Servan-Schreiber a mai Franciaországot.

Milyen megoldásokat javasol?

J.-J. S.-S. abból indul ki, hogy erkölcsi meggondolásoktól függetlenül is, a jelenlegi gazdasági viszonyok bizonyítják: nem fejlődhet az az ország, amely modelleket másol, amely nem saját hagyományainak és mentalitásának megfelelő utat választ magának. Tanulni lehet mindenkitől, és van mit tanulni: a szerző felsorolásában a japánoktól a gazdasági hatékonyságot, az angoloktól demokráciát, a szovjetektől a kétkezi munka megbecsülését és a nemek közötti egyenlőséget, nem is beszélve a hollandokról, akik „nagyszerűek", és Svédországról, amelyet fenntartás nélkül lemásolna, de nem lehet. (Pompidou-tól származik egyébként az a „bemondás", hogy a jövő Franciaországát úgy képzeli el, mint Svédországot, csak egy kicsit több napfénnyel.) Ami az Egyesült Államokat illeti, ez szerinte, amint azt már a *Le défi américain*-ben is megírta, sok szempontból a jövő laboratóriuma, de egyáltalán nem utánozható. A sokat emlegetett Európai Egyesült Államokon kívül Franciaország csak karikatúrája lehet az USA-nak, ha pedig létrejönne az Európai Egyesült Államok, másnak kellene lennie, mint az USA-nak. Servan-Schreiber csodálattal szólt az Egyesült Államok rendkívüli teljesítményeiről, de ugyanakkor felháborítónak minősíti a felmérhetetlen gazdagság ellenpólusán fellépő nyomort, valamint a közbiztonság hiányát (még az az elemi közbiztonság is hiányzik, írja, amit Mohamed írt elő a pusztai beduin törzseknek). J.-J. S.-S. tehát azzal az igénnyel lép fel, hogy egy *eredeti*, átfogó — a franciaországi viszonyoknak, sajátosságoknak megfelelő — társadalmi-politikai modellt dolgoz ki, jóllehet elismeri, hogy konkrét reformjavaslatainak nagy részét svéd és nyugatnémet példákból merítette.

A szerző reformtervének alapeszméje fából vaskarika: gazdaság és politika szétválasztása. A francia gazdaság minden baja a szerző szerint elsősorban abból származik, hogy az állam nem rentábilis gazdasági ágakat és vállalatokat támogat. Elsősorban a „nemzetközi presztízst" szolgáló befektetéseket ellenzi (egyik nyilatkozatában a *Concorde*-tervet esztelenségnek nevezi), valamint azt helyteleníti, hogy nem támogatják a mezőgazdaságot és az élelmiszeripart. Ilyenképpen a francia gazdaság aránytalan képződmény, nagy fejjel, nagy farokkal és vézna testtel, amelynek mindkettőt el kell tartani. A szerző szerint a legfontosabb tennivaló: az állam ne támogassa a nem rentábilis gazdasági vállalkozásokat, hanem fejlessze a versenyképes francia iparágakat. Támogatni kell továbbá a kisipart és a közepes nagyságú, de minőségi termelésre átálló vállalatokat, amelyek urbanisztikailag is alakítják majd az ország képét (az urbanisztika egyébként a szerző egyik vesszőparipája), a metropolisok helyett a kis és közepes nagyságú városokat kell kifejleszteni.

A szerzőt nem zavarja az a logikai ellentmondás, hogy egyrészt ki akarja kapcsolni az államot a gazdasági életből, másrészt meghatározott gazdasági fejlesztési tervet ír elő számára. Azzal az alapvetően téves tételével pedig, hogy ne ugyanazok irányítsák a politikai életet, akik a gazdaságit, hogy szétválaszthatónak tartja a gazdasági és a politikai hatalmat, fogadalmunkhoz híven nem kívánunk foglalkozni.

A szerző gazdasági programjának további fontosabb pontjai a következők: a második nemzedékig meg kell szüntetni a nagytőke örökölhetőségének jogát; progresszív adózással és fizetésrendezésekkel felére kell szűkíteni a jövedelemlegyező nyílását; szavatolt minimális jövedelmet kell biztosítani a versenyt nem bíró parasztoknak, kiskereskedőknek, kézműveseknek; munkalehetőséget és jövedelemforrást kell teremteni az öregeknek és a nőknek. Mivel a nagytőke örökölhetőségi jogának megszüntetése tőkekivándorlási folyamatot indíthat meg, ezt a hágai nemzetközi törvényszékhez hasonló nemzetközi antitröszt törvénykezéssel kell ellensúlyozni. Ez, valamint a dollár gazdasági szerepének, az Egyesült Államok nyugat-európai gazdasági befolyásának túlsúlya kellően indokolná az Európai Egyesült Államok megteremtésének szükségességét. A szerző szerint ez az egyetlen lehetséges válasz az amerikai kihívásra.

Ezen a gazdasági alapon látna hozzá a szerző a felsorolt társadalmi bajok orvoslásához. Fel akarja számolni a vidék elmaradottságát, teljes autonómiát követel a helyi hatóságoknak, meg kell szüntetni szerinte a kirívó és kihívó egyenlőtlenségeket a társadalmi élet minden területén. Elkerülhetetlennek tartja az ellentmondások fennmaradását, mert e nélkül — úgymond — nincs fejlődés; az élet — harc. Éppen ezért kivihetetlennek tekinti azokat a gazdasági elképzeléseket, amelyeket a „részvétel", a „társadalmi partnerek együttműködése" apostolai terjesztenek a tőke és a munka érdekeinek közös nevezőre hozása végett. A szerző elismeri, hogy az osztályharcot nem lehet megszüntetni. Tervei arra irányulnak, hogy intézményes keretek közé szorítsa és egy átfogó szociális program alkalmazásával levezesse ezt a harcot.

Szerinte az ipari vállalatokat egy olyan ügyintéző bizottságnak kell vezetnie, amelyben részt vesznek a tőke, a menedzserek és az alkalmazottak képviselői. A döntő szerep a menedzsereké, nekik kell gondoskodniuk a maximális gazdasági hatékonyságról, ezt a réteget kell állandóan a legtehetségesebbekkel felújítani. (A *La Nouvelle Critique*-ban megjelent recenzió találóan állapítja meg, hogy Servan-Schreiber manifesztuma elsősorban az ipari vezető káderekhez szól, ám ahelyett, hogy — amint azt a kommunisták teszik — hangsúlyozná érdekközösségüket és

kapcsolataikat a dolgozókkal a tőkével szemben, külön, a munkások fölött álló rétegeknek tekinti őket.)

J.-J. S.-S. gazdasági-szociális programjának „radikalizmusa" és „szocializmusa" jól lemérhető a tervei számára megállapított terminusokon. Jövedelemrendezés — öt év alatt; lakáskérdés megoldása (à la NSZK) — 15 év; az összes szociális problémák megoldása — egy nemzedék (azaz kb. 30 év) alatt. Mit jelent ez? Ha arra gondolunk, amire a szerző is hivatkozik Fourastié nyomán, miszerint Franciaországban 1880 és 1953 között a termelékenység megkétszereződött, a következő 10 évben ismét megduplázódott, az ezt követő húsz évben megháromszorozódik, és az ütem továbbra is olyan marad, hogy a század végéig csak minden második nap kell majd dolgozni — ha ezt szemmel tartjuk, akkor nyilvánvaló, hogy J.-J. S.-S. minden szociális programja megoldható anélkül, hogy bármit is változtatnánk a jelenlegi gazdasági-társadalmi struktúrán, csupán valamivel hozzáértőbb ügyintézésre van szükség.

És végső fokon ez a servan-schreiberi „radikális" és „szocialista" program lényege. Mintha a szatíraírót hallanók: legyen revízió, de ne módosítsunk semmit. Mert J.-J. S.-S. egész „forradalmi" programjának lényege a vezetőréteg felújítására szorítkozik, megtartja a kapitalizmust, de fel akarja cserélni a kapitalistákat. Szó sincs a magántulajdon megszüntetéséről vagy akár a jelenkori kapitalizmus struktúráinak valamelyes átalakításáról.

Szakértők kimutatták, hogy J.-J. S.-S. gazdasági és szociális elképzelései alig különböznek Pompidou—Chaban-Delmas és agytrösztjük programjától. A *Le Nouvel Observateur* J.-J. S.-S. könyvének recenziója mellett közli a szerző arcképét is, kártyalapszerűen, felül J.-J. S.-S., alul Chaban-Delmas. Az ötlet szellemes: a hasonlóság ellenére két különböző kártyalapról van szó.

Mert a nagytőke mindig több lapot tart kezében. Ha egyik nem üt be, beüthet a másik.

Kallós Miklós

Nemzeti konfliktusok a kapitalista országokban

Ha az utóbbi évek sajtóközleményei alapján ítélkeznénk, az lehetne a benyomásunk, hogy földgömbünkön felcserélődtek az alapvető nemzeti konfliktusok gócai. A nacionalizmus viharos növekedése, a nemzeti érzelmek kirobbanásai, az önálló nemzeti létért való harc — mindez még nemrég a fejlett kapitalista országoktól távol történt. Ázsiában Afrikában. Mindenesetre ez ott volt nyilvánvaló, szemmel látható. De íme, viharos összecsapások helyszínévé váltak — egészen a barikádharcokig — Észak-Írország városai. A francia és angol nyelvű lakosság ellentétei a szó szoros értelmében szétmarcangolják Kanadát. A nemzeti érzelmek kitörése az ősidők óta szorosan egymás mellett élő flamandok és vallonok között Belgium egységét is fenyegeti.

Angliában katasztrofálisan erősödik az ellenséges érzület a színesbőrű bevándorlókkal szemben. A walesi Nacionalista Párt, amely 1931-ben csak ötszáz tagot számlált, 1968-ra már 30 000-re emelte létszámát, és aktívan részt vett a parlamenti

választásokon. A skót nacionalisták, akik szintén jelentős választási győzelmet értek el, nemcsak külön parlamentet követelnek maguknak, hanem Skócia teljes függetlensége érdekében hallatják szavukat. Az Amerikai Egyesült Államok egész belső életében mind hangsúlyozottabban központi helyre kerül a faji kérdés, a fekete amerikaiak harca állampolgári jogaikért.

A fejlett kapitalista országokban a nemzeti érzés ilyen kitöréseit visszaesésnek számíthatjuk-e a haladó múlthoz viszonyítva, vagy a fejlődő országok sokkal hatalmasabb nemzeti-felszabadító mozgalmai visszhangjának tekintsük? Avagy bizonyság ez annak, hogy az ipari fejlődés nem csökkenti — mint sokan gondolták — a nemzeti különbségeket, hanem ellenkezőleg, erősíti a hajlamot a különválásra?

Első pillantásra a nemzeti érzelmek és mozgalmak fellendülése a fejlett kapitalista országokban ellentmond a nemzet lenini elméletének, amennyiben Lenin ezt a tendenciát a kapitalizmus fejlődésének kezdeti szakaszához kapcsolta, míg „... az érett, a szocialista társadalommá való átalakulás felé haladó kapitalizmusra jellemző" szakasz — (Lenin *Összes Művei* 24., 123) ellenkezőleg: erősíti a nemzetek hasonulását egymáshoz. De ez az „ellentmondás" csak akkor keletkezhet, ha a lenini gondolatot kiragadjuk összefüggéseiből, ha azt a kapitalizmus egyenlőtlen fejlődésének elméletétől függetlenül vizsgáljuk. Az egyenlőtlen fejlődés, amely nemcsak a gyarmatokon, hanem a metropolisokban is megfigyelhető, a nemzetek fejlődésének alakulását is befolyásolja. A kapitalizmus körülményei között a nemzetiségi válaszfalak leomlása főként egyes népeknek mások által történő leigázása útján megy végbe, ami az egymáshoz való hasonulás szükséges feltételeinek megteremtése közben éppen az ellentétes irányzat erősödését váltja ki — a nemzeti érzés feléledését.

Nézzük meg mindezt Belgium példáján, ahol két, majdnem egyenlő számú nemzetiség csapott össze — a francia nyelvet beszélő vallonok és a holland nyelvű flamandok. Amikor Belgium 1930-ban független királysággá vált, az új állam dominánó erejét a vallon burzsoázia és földbirtokosság alkotta. Bár Belgiumban a flamandok többségben voltak a vallonokkal szemben, a hivatalos nyelv a francia lett, amelyet az uralkodó osztály beszélt. A Flandria dolgozó rétege használta flamand nyelvet paraszti nyelvnek tartották, és nem jelentkezett a hivatalos okmányokban. 1866-ban két munkást, akik nem tudtak franciául, a francia nyelvű bírák halálra ítéltek, nem is adván lehetőséget a védekezésre, és csak a kivégzés után merültek fel kétségek e munkások bűnösségét illetően. A flamandoknak nem volt kialakult értelmiségük, mivel a régi protestáns elit Hollandiába emigrált, az új értelmiség pedig még nem született meg. De ez az állapot nem tarthatott örökké. Flandria gazdasági-társadalmi fejlődését a flamand nacionalizmus erősödése kísérte. 1898-ban a holland nyelv alapján kialakult flamand nyelv Belgium második hivatalos nyelve lett. 1910-ben a flamandok anyanyelvi középiskolák létrehozására kaptak jogot, de csak 1930-ban „flamandizálták" a genti egyetemet, és Észak-Belgium elemi iskoláiban 1932-től tették kötelezővé a flamand nyelvet. Szükséges-e hozzátenni, hogy az ilyen lassú fejlődés kiváltotta a flamand lakosság növekvő elégedetlenségét? Ehhez járul a gazdasági erők jelentékeny átcsoportosulása az utóbbi évtizedek folyamán. Korábban Vallonia egyike volt Európa leggazdagabb iparvidékeinek, s e szempontból lényegesen megelőzte Flandriát. De a szénipar krízise és néhány más körülmény akadályozta további fejlődését. Napjainkban viszont Flandria iparosodása halad gyorsabb ütemben — ott találjuk meg a korszerű technika bázisait, a bőséges munkaerőt, a tengert hatalmas kikötőivel. Míg 1955-ben Vallonia lakosságának egy főre eső jövedelme magasabb volt, mint Flandriában, ma fordított a helyzet. Állandóan csökken a vallon lakosság szerepének jelentősége. A XIX. században Belgium la-

kosságának 43%-a élt Valloniában, 1961-ben már csak 33%-a (51,2% Flandriára esik, 15,6% Brüsszelre és az azt körülvevő vegyes lakosságú falvakra).

Éppen az erőknek ez a kiegyenlítődése váltja ki az aggodalom fokozódását és a konkurrencia erősödését mindkét részről. A flamandok panaszkodnak, hogy számbeli fölényük még mindig nem talált kellő elismerésre, és továbbra is diszkriminálják őket nyelvük és kultúrájuk tekintetében. A vallonok panaszkodnak a flamandok részéről megnyilvánuló agresszivitásra és üldözésre. Az utcai összecsapásokig menő konfliktusok és viták átfogják az egész ország területét, a társadalmi és magánélet minden szféráját.

Csak egyetlen példa. A kapcsolatok végső kiéleződése következményeként elfogadtak egy határozatot: mindent, ami flamand, Flandria területére kell összpontosítani, mindent, ami vallon — Valloniára. De Flandria területén épült az 1426-ban alapított híres katolikus leuveni egyetem, ahol valamikor Rotterdami Erasmus, az anatómus Vesalius, Cornelius Jansen és mások adtak elő. Ennek az egyetemnek két szaka — a francia és flamand — több diákot számlál, mint a másik három belga egyetem együttvéve. De Leuven (franciául Louvain) flamand, ott tehát nincs helye a francia nyelvű egyetemnek. Néhány éve már, hogy a flamand nacionalisták ilyen jelszavakkal harcoltak: „Leuven flamand!", „Ki a vallonokkal!". 1963 februárjában a feszültség elérte tetőpontját. Mindkét vezető burzsoá párt és Belgium Szocialista Pártja megoszlott nemzeti és nyelvi szempontok alapján, a kormány lemondott, sőt még a katolikus püspökségek sem tudtak megegyezni egymással. Végül is az egyetlen lehetséges megoldásnak az tűnt, hogy vonják ki és telepítsék át Valloniába az egyetem francia nyelvű részlegét. Formálisan az egyetem egységes marad, de gyakorlatilag két részre oszlik: egyik a flamand „katolikus egyetem Leuvenben", másik a francia „Leuveni katolikus egyetem" valahol Valloniában. De hogy lehet megosztani a laboratóriumokat, a felszerelést, a könyvtárat?

A kisebb, vegyes lakosságú faluközösségeket sem lehet egykönnyen nyelvi alapon felosztani. Még nehezebb probléma a főváros, Brüsszel helyzete. Brüsszel formálisan kétnyelvű, s a nyelvi egyenlőség nevetséges eredményekhez vezet: az északi állomáson a rádió először flamand, majd francia nyelven mondja be az információt, a délin viszont — fordítva, először franciául, aztán flamandul. Gyakorlatilag a város francia nyelvű, és a francia nyelv elterjedése fokozódik. 1947-ben a brüsszeliek 75,8%-a volt francia nyelvű, 1968-ban már 82,3% áll szemben a 17,7%-kal (abszolút számokban 886 000 szemben 190 000-rel). Ha ez így megy tovább, akkor 1990-ben a magukat flamand nyelvűeknek valló lakosok nem haladják meg a 13%-ot. Maguknak a brüsszelieknek ez nem okoz különösebb gondot; a megkérdezettek 70%-a személyesen nem érez semmilyen nehézséget nyelvi problémák miatt, 50%-a pedig mesterségesen kiagyaltnak tekinti a kérdést. A flamandok azonban, ha Brüsszelbe utaznak, gyakran idegeneknek érzik ott magukat. Az elégedetlenség és a fővárosban felhalmozott anyagi javak és kulturális értékek látványa féltékenységet vált ki, s ez kap nacionalista színezetet.

Mind a flamandok, mind a vallonok soraiban erősödnek a szélsőséges reakciós szervezetek. Antwerpentől nem messzire egy vendéglő tulajdonosa a falra olyan plakátokat akasztott, amelyeken a flamand oroszlán és a vallon kakas kezet szorít... Ez már elég volt ahhoz, hogy soviniszta csoportok megrohanják a vendéglőt, összetörjék az edényeket, és szétzúzzák a bútorzatot.

Ahány ország — annyi probléma. Belgiumban és Kanadában a nyelv az ideológia szimbóluma, Észak-Írországban — a vallás. De a nyelvi, vallási és kulturális eltérések bármennyire jelentősek is, sohasem váltanak ki tömegméretű nacionalista megmozdulást, ha nem állnak mögöttük a lakosság alapvető érdekeit

érintő, sokkal mélyebb szociális-gazdasági ellentétek. Észak-Írországban, amint erre Lenin már az 1901-es tavaszi események tapasztalata alapján rámutatott, a vallási megoszlás mögött (a katolikus kisebbségben túlsúlyban vannak az írek, a protestáns többséget meg az Angliából származottak képviselik) mély szociális probléma áll: a katolikus kisebbség elnyomása a protestáns burzsoázia és földbirtokosok által. A nyelvi korlát Kanadában a francia nyelvet beszélő Quebec tartomány történelmi visszamaradottságát és a mélyen gyökerező gazdasági-szociális és kulturális egyenlőtlenséget tükrözi az angol és francia kanadaiak között.

Ott, ahol hasonló probléma nincs, még a gyakori kulturális-nyelvi viták sem nőnek komoly konfliktussá. Jellemző példa Svájc, amelyet Lenin is a nemzetiségi kérdés maximálisan demokratikus megoldásának tekintett, már amennyire ez egyáltalán lehetséges a kapitalizmus körülményei között.

Svájc kezdettől többnemzetiségű államként jött létre, és a többnyelvűség jóval azelőtt törvényszerűvé vált, hogy a nyelv a kialakuló nemzet ideológiai szimbólumává lett volna. Már a középkori Svájci Ligában, amelynek hivatalos nyelve ugyan a német volt, szabadon használták mind a francia, mind az olasz nyelvet. Az 1848-as alkotmány a szuverén államok föderációját a mai államszövetséggé alakította át, s formálisan is megállapította a német, francia és olasz nyelv egyenlőségét; később ezekhez még hozzácsatolták a rétoromán nyelvet.

Nem kevésbé fontos, hogy a nyelvi korlátok Svájcban nem esnek egybe a kulturális-vallási és adminisztratív határokkal. A svájci kantonok nagyon változatos feltételek között működnek, és a hovatartozás érzése (a „lokálpatriotizmus") a svájciaknál sokkal nagyobb mértékben fejlett, mint Franciaország vagy Németország lakosainál. Mivel az összes iskolai, vallási és kulturális kérdéseket a kantonális — és nem a szövetségi — törvényhozásnak rendelik alá, csökken a kulturális-nyelvi konfliktusok lehetősége. És ami még fontosabb, a gazdasági különbségek sem esnek egybe a nyelvi határokkal. A több mint százezer lakosú öt legnagyobb svájci város közül kettő (Genf és Lausanne) francia nyelvű, három (Zürich, Basel és Bern) német nyelvű. Az agrár- és iparvidékre való felosztásnak sincs semmi kapcsolata a nyelvi és vallási különbségekkel. Egyetlen nyelvi-etnikai csoport sem élvez privilégiumokat a másik rovására, és ezzel magyarázható Svájc viszonylag „békés" fejlődése.

Ha ezek a feltételek megváltoznának, rögtön más képet kapnánk. Hiszen a „jótékony" Svájc híres az idegen munkások diszkriminálásáról, akiket, bár számuk a svájci munkaerőnek majdnem egyharmada, mégis megfosztanak elemi polgárjogaiktól; az utóbbi években a sovinizmus és ellenségeskedés a külföldi munkásokkal, főleg az olasz származásúakkal szemben érezhetően növekszik a svájciak körében.

Svájc másik problémája a Jura; e hegyvidéki terület francia nyelvű katolikus lakossága, amelyet 1815-ben a német nyelvű protestáns kantonhoz — Bernhez — csatoltak, már hosszú idő óta követelte az autonómiát. De a Jura-hegységben jelentős a német nyelvű lakosság is, a francia nyelvű juraiak egy része pedig már más vidéken él. Ilyen körülmények között nehéz lenne megtartani a népszavazást.

A nemzetiségi viszonyok terén a szociális-gazdasági problémákat mindig pszichológiai kérdések szövik át, és ezeknek nehezen megfogalmazható árnyalatuk van. Az etnikai előítéletek és sztereotípiák azonban nem az egyes emberek személyes tapasztalatának következményei, ez nem individuális pszichológia, hanem társadalmi-történeti tényező. A sovinizmus zavaros társadalmi hangulatként és még inkább kidolgozott ideológiai rendszer formájában nem magától terjed, nem egy-

szerűen a tömegek öntudata fejlettségi fokának a következménye: megfontoltan és szándékosan hintik el a reakciós osztályok, felhasználva a tömeginformáció eszközeinek hatalmas rendszerét.

Lehetetlen kizárólag pszichológiai jelenségként értelmezni a kapitalista államokban létező faji és nemzetiségi diszkriminációt. Az embereket szociális magatartásukban nem annyira saját véleményük vezérli, mint az őket körülvevő követelmények és várakozások. A diszkrimináció, amint tömegméreteket ölt és tartósan fennáll, fokozatosan annyira megszokottá válik, hogy már nem azon csodálkozunk, mondjuk, hogy az USA-ban kevés a magas beosztású puerto-ricói, hanem azon, ha valaki közülük egyáltalán magasabb beosztásba kerülhet.

Az elnyomott kisebbség képtelen lényegesen javítani helyzetén, mivel a diszkrimináció átfogja az élet legkülönbözőbb formáit. A „színesbőrű" lakosság gettóba tömörítése az USA-ban zsúfolt lakásviszonyokat teremt, s ennek következtében a fekete amerikaiak sokkal rosszabb lakásért lényegesen többet fizetnek, mint a fehérbőrűek. Ugyanakkor megfosztják őket attól a lehetőségtől is, hogy gyermekeik jó iskolába járhassanak, ez viszont azt az elterjedt elképzelést rögzíti, miszerint a négerek alkalmatlanok a művelődésre. A fekete amerikaiakat utolsóként alkalmazzák, és elsőként bocsátják el. Egy amerikai szerző kiszámította, hogy a közvetlen károk, amelyek a lakásszegregációval, iskoláztatással és szakmai diszkriminációval kapcsolatosak, évente minden fekete amerikainak legalább ezer dollár veszteséget jelentenek. De kifejezhető-e dollárban az általános szociális veszteség?

Kinek előnyös ez a rendszer?

A néger gettók létezéséből a fehér amerikaiak egy jelentéktelen kisebbsége húz közvetlen hasznot — a háztulajdonosok, azok, akik monopolizálták a gettókkal lebonyolított kereskedelmet, e városrészek telektulajdonosai. A hivatalos bizottság, amely Johnson megbízásából tanulmányozta az amerikai négerek helyzetét, megállapította: ahhoz, hogy a faji egyenlőtlenséget felszámolhassák a foglalkoztatás területén, kb. egymillió-háromszázezer „színesbőrűnek" kellene jobban fizetett „presztízs"-munkát biztosítani. Ennek viszont logikus következménye az lenne, hogy megfelelő létszámú fehér munkást kellene megfosztani jelenlegi privilégiumától, megosztva a „piszkos" munka elvégzését közöttük és a négerek között. Mit csinálnak majd akkor a fehér szakemberek, akik jelenleg gyámolítják és tanulmányozzák a négereket? A konkurrenciára épült társadalomban bármilyen kisebbség diszkriminációja egyeseknek közvetlen, másoknak közvetett hasznot biztosít (a lehetséges konkurrencia félreállítását, bizonyos előjogok élvezését, végül pedig a többiekkel szemben érzett fölény tudatát), s mindez sajátos módon kölcsönös szavatosságot teremt, amely a diszkrimináció közvetlen részeseivé teszi még azokat a társadalmi rétegeket is, amelyeknek, úgy tűnik, semmilyen közvetlen kapcsolatuk nincsen mindezekkel.

Egy nemzeti kisebbség diszkriminálása lényegénél fogva nem helyi, elszigetelt tény. A sovinizmusnak és az ellenségeskedésnek a diszkrimináció révén keletkezett atmoszférája áthúzza az összes alkotmányos „garanciákat". Nemhiába indulnak mindig soviniszta jelszavakkal a fasiszta pártok. Nemcsak arról van szó, hogy a dolgozók tömegének kiábrándulását és dühét a semmiben sem hibás kisebbségre irányítják. Még elrettentőbb a nemzetiségi elnyomással kapcsolatban tanúsított megszokás, közömbösség. Az az ember, aki közömbös egy nemzetiségi kisebbség elnyomása iránt, nem emeli fel tiltakozó szavát a társadalmi igazságtalanság más formájával szemben sem, hacsak azok nem érintik közvetlen érdekeit.

Akkor viszont környezetének ugyanolyan közömbösségével kerül szembe — és ez az elkerülhetetlen fizetség szándékos vagy önkéntelen bűnrészességéért.

A nyugati szociológusok, akik az etnikai előítéletek elterjedésének fokát tanulmányozzák a társadalom különböző rétegeiben, gyakran arra a következtetésre jutnak, hogy az „alsóbb rétegeket" sokkal inkább megfertőzi a sovinizmus, mint a „felsőbbeket", szerintük tehát az műveltségi színvonal kérdése. Nem szabad azonban összetéveszteni két különböző kérdést: hol *számottevőbbek* az ilyen vagy amolyan sztereotípiák, és kik *érdekeltek* az ilyen hangulatkeltésben. Ismert tény, hogy a német fasizmus a kispolgárságra támaszkodva jutott hatalomra, és e fasiszta ideológia éppen ennek az osztálynak a mentalitásához alkalmazkodott. De gyakorlatilag a fasizmus a hatalmas monopolkapitalizmus érdekeit fejezte ki és védte. Ugyanez a helyzet a nemzetiségi kérdésben is. A soviniszta hangulat *hordozói* a konkrét történelmi feltételektől függően lehetnek különböző társadalmi rétegek, de elterjedésüket az uralkodó osztály irányítja, és az is élvezi az előnyeit.

Az utóbbi években mind gyakrabban használják a „belső gyarmatosítás" terminológiáját a fejlett kapitalista országok nemzeti kisebbségeinek elnyomására vonatkoztatva. Ez több, mint egyszerű analógia. Valóban, sok elnyomott kisebbség helyzete alig különbözik a gyarmatosítottak helyzetétől (mit jelent hetven év angol-uralom Kenyában, ha összehasonlítjuk az amerikai négerek kétszázötven éves rabszolgasorsával és az azt követő százéves diszkriminációval?), és tiltakozásuk segíti is az általános antiimperialista harcot. Amíg a kisebbség szociális és gazdasági szempontból gyenge, akarva-akaratlanul el kell tűrnie függő helyzetét, de az utóbbi években több — természetesen nem az összes — bennünket érdeklő vidéken egy viszonylag gyors gazdasági és kulturális fellendülés tanúi lehetünk (Quebec, Skócia, Flandria). Viszont a haladás üteme, bármennyire ámulatba ejti is az uralkodó nemzet képviselőit, teljesen elégtelen a kisebbség törekvése szempontjából. Korábban a kisebbségieknek eszükbe se jutott volna helyzetüket az uralkodó nemzet helyzetével összehasonlítani, megelégedtek a részeredményekkel. Most viszont, a diszkriminációnak az uralkodó nacionalizmus szempontjából akár legjelentéktelenebb megnyilvánulása is elviselhetetlen számukra. Innen ered a polgárjogokért való harc kiéleződése és ennek megfelelően az osztályerők átcsoportosítása a kapitalista országokban. Egyfelől növekszik az alsóbb rétegek nyomása, másrészt az így megijesztett nagyhatalmi sovinizmus is konszolidálódik.

Ilyen körülmények között különös szerep hárul a hatalom képviselőire.

Elengedhetetlen, de egyáltalán nem elégséges feltétele a nemzetiségi elnyomás felszámolásának a demokratikus intézmények létezése. Egyes esetekben a demokratikus létesítmények azonban csak szabad kezet biztosítanak a soviniszta szervezetek számára, lehetővé teszik, hogy spanyolfalként használják fel a már előre kidolgozott „többség" véleménynyilvánítását. Éppen az amerikai déli államok fajgyűlölő fehérbőrű lakossága és a „szabadon választott" helyi hatalom képviselői hosszú évek során szabotálták és folytatólag is szabotálják a törvényhozás érvényesítését az iskolai elkülönítés felszámolásában, végső kétségbeesésbe kergetve a fekete amerikaiakat.

A burzsoá állam, amely az uralkodó osztály *általános* érdekeit fejezi ki, igyekszik lavírozni a létező szélsőségek között és megbékélést elérni a részlegreformok segítségével. Lényegénél fogva a burzsoá állam nagyhatalmi jellegű. A „nacionalista érdek", a „nacionalista politika" a burzsoá államban az uralkodó osztály érdeke, vagyis azonos magának az adminisztrációnak az érdekeivel. A hatalommal való lavírozás csak azt jelenti, hogy bizonyos liberális reformokat is vég-

rehajtanak, és egy kicsit „rendreutasítják" az extremistákat. De ez a politika következetlen és nagymértékben képmutató.

A nacionalizmus bonyolult ideológiai rendszer, rengeteg variánsa és árnyalata van. Az ipari-kereskedő burzsoáziát leginkább a gazdasági privilégiumok megszerzése és megtartása érdekli a konkurrenciával vívott harcában. A parasztság állhatatossága, életszemléletében megnyilvánuló viszonylagos konzervativizmusa következtében a patriarchális szokások és tradíciók legfőbb hordozója. Az értelmiség viszont, főként a művészetek képviselői, ha szabad így kifejezni magunkat, a nemzeti öntudat hordozói. De maga az értelmiség is különböző lehet e szempontból.

Műveltsége és tevékenysége jellegénél fogva az intelligencia a legkevésbé hajlamos a patriarchalizmusra, életformája leginkább internacionalista. Ezenkívül már maga a műveltség is emeli az ember társadalmi presztízsét, felszabadítja — még ha az elnyomott kisebbséghez tartozik is — sok tehertől és nehézségtől, amellyel naponta szembetalálkozik a kevésbé szerencsés, azonos nemzetiségű társa. Mivel szélesebb körben és szabadabban érintkezik más nemzetiségek képviselőivel, sok értelmiségi hajlamos lebecsülni a nemzeti kérdés élességét és felnagyítani a kulturális közeledés ténylegesen elért fokát. A kultúra internacionalizálódása — amely főképp a tudomány szférájában nyilvánul meg — és a társadalom más rétegeinek életétől való elszigeteltség a burzsoá intelligencia bizonyos képviselői részéről dölyfösen lenéző magatartást vált ki a nemzeti hagyományokkal mint a „helyi korlátoltság" bizonyos változatával szemben.

Viszont a műveltség emeli az ember szociális igényének színvonalát, és sokkal érzékenyebbé teszi őt a diszkrimináció minden formája iránt. Éppen a társadalom felsőbb rétegeiben van a legtöbb „zártkörű" klub és társaság, amelybe a bejutást csak a „jó származás" biztosítja. Márpedig ez a felfedezés, hogy sem szakmai érdem, sem dicsőség, sem gazdagság nem veszi le az emberről a „másodrangúság" bélyegét, gyakran szélsőséges nacionalista kirobbanást okoz.

Mindennél fontosabb a mai Nyugat általános szellemi klímája. A kapitalista város lélektelensége, jellegtelensége, a szellemi termékek szabványosodása, a holnap bizonytalansága, az egyén tehetetlensége a hatalmas bürokratikus szervezetekkel szemben — mindez sokak részéről a patriarchális múlt pusztulásán érzett bánatot, nosztalgiát vált ki, és ezt a múltat a legidealizáltabb formában képzelik el. Az ilyen romantika és hagyományokhoz való ragaszkodás különösképpen a humán műveltségű értelmiség körében terjed. Az írók, művészek, filozófusok szakmájához tartozik a jelenkori történelem értékelése, és ha a jelen perspektívátlan — de lelkesíthet-e sokakat a mai kapitalizmus? —, számukra nem marad más hátra, mint a múlthoz fordulni lelkesítő eszmékért.

Nincsen semmi csodálkozni való azon, hogy a nyugati értelmiség számos képviselője körében, főképpen a viszonylag patriarchális rétegek leszármazottjai között (nem feltétlenül a paraszti rétegre gondolunk — hasonló érzés jellemzi a falusi nemesség, papság, kispolgárság ivadékait) mindez fokozott érdeklődést és rokonszenvet ébreszt a múlt iránt.

Ez az irányzat, amely annyira elterjedt a mai nyugati irodalomban, filozófiában és szociológiában számtalan elmélet keletkezett a „tömegtársadalom", a „tömegkultúra", a „globális elidegenedés" jelenségeivel kapcsolatosan), gyakran élesen bírálja a kapitalista társadalmat. De az ilyen jellegű kritika, bármennyire igazságos legyen is részleteiben, valójában jobboldali jellegű kritika marad. Itt a legjobb alkalom arra, hogy felidézzük a narodnyikokról szóló lenini értékelést: „A narodnyik, akit teljesen hatalmába kerít saját vágyálma, és egyre azt hajtogatja,

hogy fel kell tartóztatni, be kell szüntetni az évszázados pilléreknek a kapitalizmus általi lerombolását, a történelmi érzék elképesztő hiányáról tesz tanúságot, megfeledkezik arról, hogy az, amit a kapitalizmus *lerombol*, semmi más, mint ugyancsak kizsákmányolás, párosulva a kiuzsorázás és személyi függés számtalan formájával, amelyek súlyosbítják a dolgozók helyzetét, semmi más, mint maradiság és tespedés a társadalmi termelésben, s ennek következtében a társadalmi élet minden területén. A narodnyik, aki romantikus, kispolgári szempontjából kiindulva hadakozik a kapitalizmus ellen, elvet minden történelmi realizmust, a kapitalizmus *valóságát* mindig egy *kiagyalt* kapitalizmus előtti rend álomképével hasonlítja össze" (Lenin *Művei* 2., 542).

Bármilyen „forrás" gyönyörű, ha legjobb megjelenési formáját tekintjük. De a történelmi múltat nemcsak a Nôtre-Dame maradandó kimérái, a római bazilikák és a Tadzs-Mahal márványa jelenti. A történelmi múlthoz tartoznak a bűzös vityillók, amelyekben e gyönyörű létesítmények építői laktak, a vallásháborúk, amelyek nevében pusztultak az emberek és dőltek össze a műemlékek.

A nemzeti romantika ideológusainak gyakran rendkívül zavaros elképzelései vannak az általuk megénekelt „elpusztult és meggyalázott" értékekről. Ha ezeknek az ideológusoknak lehetőségük volna visszatérni ebbe a „gyönyörű" múltba — borzalommal menekülnének onnan, amint ezt tette *A bűvös sárcipő* című Andersen-mese hőse, aki eljutott a lelkének oly kedves középkorba. Az ilyen hangulat egyik tünete a társadalmi és ideológiai betegségnek.

Ott, ahol az uralkodó nemzet romantikus képviselője látja, amint a falut tökéletesen elnyeli a város, a természet szétrombolását, az emberi kapcsolatok elembertelenedését tapasztalja, ott az elnyomott nép képviselője mindezeken túl még saját nemzeti sajátosságának *elveszítését* is észleli. A városok növekedése, a lakosság migrációja, a patriarchális kapcsolatok felszámolása, a létfeltételek kiegyenlítődése — mindez lényegében objektív és nemzetközi folyamat, de az elnyomott nemzet képviselője számára mindez elsősorban az ő etnikai csoportja ellen irányuló mozgásjelenségnek tűnik. Miért van az, hogy éppen a *mi* nemzeti kultúránk gyengül, hogy a *mi* nyelvünk veszíti el egykori jelentőségét, a *mi* hagyományaink adják át a teret másoknak? — ilyen és hasonló kérdéseket tesznek fel maguknak az asszimilációs folyamat érintette nemzeti kisebbség képviselői. És minél magasabb az uralmi törekvések hulláma, annál erősebb a „helyi" nacionalizmus.

Nem lehet figyelmen kívül hagyni a dal szövegét (egy orosz közmondás — *a fordító megjegyzése):* a nemzeti hagyományokat nem lehet kitépni történelmi összefüggésükből. Bármely nagy burzsoá nemzet múltja magában foglalja — mint tőle elválaszthatatlan részt — a mai nemzeti kisebbségek meghódításának és leigázásának történetét. Csodálkozhatunk-e, hogy ennek a múltnak a tisztázása, bármilyenek lennének is a szándékok, fájdalmasan érinti a kisebbséget, és mint *ellene* irányuló tendenciát fogja fel? Ez az oka annak, hogy a nemzeti kisebbségek részéről megnyilvánuló nacionalizmus szélsőséges jellege erősödik. Amikor a nemzetek között mindennemű közeledés ellen lépnek fel, ezek a szélsőséges elemek az egész világot izolált gettók rendszerévé akarják átváltoztatni, miközben őket nem zavarja a szögesdrót, ha a szögek a másik oldalra meredeznek! Nem meglepő, hogy gyakorlatilag sok tekintetben közel állnak a nagyhatalmi (ultrareakciós) elemekhez, és hogy közöttük fasiszta hangulat terjed.

A nacionalista mozgalom a fejlett kapitalista országokban fókuszként gyűjti egybe a jelenkori világ minden ellentmondását: a belső kolonializmus krízisét, tiltakozást a társadalmi egyenlőtlenséggel szemben, a gazdasági konkurrenciát,

azt a törekvést, hogy valamivel betöltsék az ideológiai űrt, az eszmék vákuumát, amely a burzsoá ideológia válsága következtében keletkezett, és még sok egyebet.

Az eredmények az osztályerők reális viszonyától függenek: attól, hogy végül is melyik osztály válik a nemzeti mozgalom vezető erejévé.

I. Sz. Kon

Részlet a Novij Mir 1970. 3. számában megjelent „A nemzetek fejlődésének dialektikája és a jelenkori kapitalizmus" című tanulmányból. Rövidített szöveg.

Önfeláldozó halál – Amerikáért

Az annami központi fennsík dzsungelje fölött repülnek a harcba: 46 kis dél-vietnami ejtőernyős, akiket azért választottak ki, hogy Laoszban gyilkoljanak, s akiknek maguknak is jó kilátásaik vannak arra, hogy ott megöljék őket. Bátran nézelődnek foltos színű egyenruhájukban, de az óriási C—130 „Hercules" elején fázós házinyulak módjára bújnak egymáshoz. Amire nemsokára szükségük lesz — vagy már nem is lesz szükségük —, azt a gép közepén halmozták fel: ládákat connecticuti lőszerrel, dobozokat floridai rizzsel, kosarakat vietnami gyümölccsel. Egészen hátul — a csomagok választják el őket az ázsiaiaktól — ott gubbasztanak amerikai „tanácsadóik": három hivatásos őrmester, úgynevezett „lifer" — bikanyakkal, rövidre nyírt hajjal, hatalmas üleppel, hatalmas revolverekkel.

A gép közeledik a Dél-Vietnam északnyugati csücskében fekvő Khe Sanh-hoz, ahhoz a helyhez, amely 1968-ban szinte a második Dien Bien Phu lett, s most a dél-vietnamiak laoszi inváziójának kiindulópontjául szolgál. A fedélzeten tartózkodó apró katonákat egy negyedórára éles reflektorfény árasztja el: az amerikai légierő egyik filmezőcsoportja az ócska „Katonák a csata előtt" téma újabb változatát forgatja... Aztán mégsem kell — egyelőre — Khe Sanh-ba menniük. A gép kanyarodik, és Quang Triben száll le, egyikén azoknak a város nagyságú amerikai támaszpontoknak, amelyek barakkokból, kerítésekből, őrtornyokból, raktárakból és repülőterekből álló dzsungeljükkel Dél-Vietnamot szinte nagyobb mértékben ékte-lenítik el, mint a háború sebei.

A helikopterek százai, ezrei nyüzsögnek itt. De csak a földön. Egyeseket, amelyek fel akarnak szállni, lenyom az erős szélvihar. Mert valami előreláthatatlan történt: a laoszi határon húzódó hegyek fölött, Khe Sanh és Quang Tri fölött alacsony esőfelhők lógnak. Saigon fölött is beborult az ég, annak ellenére, hogy a március eddig rendszerint napfényt és szárazságot hozott. A monszunnak tulajdonképpen csak április közepén kellene végigsöpörnie Dél-Vietnam északi részén, a hátsó-indiai hegyláncokon, a déli részen csupán május folyamán. Amerikai hadimeteorológusok állítólag kiokoskodták, hogy az idei száraz és esős évszak Délkelet-Ázsiában szélsőséges módon eltolódhat — persze, csakis akkor beszéltek erről, miután a dél-vietnamiak betörtek Laoszba, s megkezdődött a rossz időjárás. A szokatlan idő látszólag annyira hatott a vietnami tisztekre, hogy mélyebb értelmét kutatták: megfoghatatlan dolgok készülődnek Vietnamban; hogy mi, azt senki sem tudja megmondani.

„Vietnamizálás" — a gyakorlatban

A tényállás ez: Vietnam a háború sokadik évében — hogy a hányadikban, az attól függ, 1940-től, 1946-tól, 1954-től vagy pedig 1961-től kezdjük-e a számítást —, abban az időpontban, amikor a kormány büszke arra, hogy a háborút Kambodzsába és Laoszba exportalta, közvetlenül az amerikaiak kivonulása előtt, akik még a tavasz folyamán véget akarnak vetni harci egységeik itteni tevékenységének, ez a Vietnam ma jobban szenved, s jövője is bizonytalanabb, mint valaha. Igaz, hogy Saigon utcáin nem láthatók éhenpusztuló emberek, az ország földje termékeny, az éghajlat kedvező, a főváros utcáin gépkocsik százezrei száguldanak, de e kép mögött ott van a háborúktól és hódítóktól kilúgozott lakosság, a korrupt állam, a brutális katonák, a tétlen politikusok és tanácstalan szerzetesek.

A vietnami kórság okairól a „betegek" aligha elmélkedhetnek eredményesen, amíg a háború tart. Egyesek szerint tehát csak a háború befejezése hozhatja el a várva várt gyógyulást. Ám a béke már csak azért sem jelentheti a problémák megoldását, mert nincs kilátás rá. A legkedvezőbb esetben is — ha a dél-vietnamiaknak az amerikai hadsereg kivonulása után sikerülne, legalább egy ideig, katonailag helytállniuk — tovább folytatódik a háború. 1,1 millió katona megeszi és elpusztítja az összesen csak 17 millió főnyi dél-vietnami lakosság többi részének a rizstermését. Az idegen uralom és a háború mindenütt érezhető félelmet oltott be a dél-vietnamiakba, ebbe az intelligens, értelmes népbe, arra kényszerítette őket, hogy azonosítsák magukat valamivel. „1960-ban megfutamodni láttuk őket" — örvendezik egy neves kommunistabarát professzor a Can Tho-i egyetemről: „Kiket, a kommunistákat?" — teszik fel a kérdést. „Dehogy, természetesen a kormánycsapatokat"...

Az embereken kívül ezt a helyzetet leginkább a politika sínyli meg. Még Nguyen Van Thieu államelnök sem jelent önálló politikai erőt. Egyelőre vannak hívetői a hivatalnokok és katonák között, de a hadsereg olyan önfejű, hogy más

hadvezért is választana, és olyan tehetetlen, hogy el kell fogadnia azt, akit az amerikai fegyverbarát előír neki. A saigoni amerikai nagykövetség óvó, fenntartó karja nélkül Thieu is megbukott volna már a dél-vietnami csoportok és klikkek dzsungeljében — körülbelül 40 párt és féltucat egyház működik itt. A tömegek körében nem népszerű, politikai felfogása nincs — a háború folytatásán kívül.

Thieu államelnök tavaly tavasszal nagy lépésre készült fel. Március 26-án kihirdette a földreformot, amelytől rendszerének népszerűségét és tartósságát remélte. Ez volt a legerősebb tromfja, mondták egyesek, a legnagyobb propaganda-trükkje, vélekedtek mások.

Az összes rizsföldek 60%-át eddig kis bérlők művelték meg, akiknek a termés 25—35%-át át kellett adniuk a földbirtokosoknak. Most kisajátították a 15 hektárnál nagyobb bérelt földeket. Ez az akció mintegy 200 000 tulajdonost érintett, és 5 millió embernek — 800 000 bérlőcsaládnak — előnyt jelentett. Vagyis nagy társadalmi tett volt — a látszat szerint. Thieu, aki különben sohasem keveredik a nép közé, maga hirdette ki ünnepélyesen a földreformot egy Can Tho-i tömeggyűlésen. Március 26-át hivatalos ünnepnappá nyilvánították.

Közben a gazdag rizsföldek Thieu-féle varázsasztalán újabb ínség terem. Mert a háborúnak és a kommunisták akcióinak köszönhetően a bérlők már évek óta nem utalták át a kamatot a távol lakó birtokosoknak. Számukra az elnök nagy tette törvényben szentesítette azt, ami már amúgy is szokásuk volt. Mások pedig egyszerűen földet foglaltak, sok esetben többet, mint amennyi Thieu reformtörvénye alapján járt volna nekik.

Saigon az 1,3 millió hektár megművelhető területet alaposan felaprózta, hogy mindenkinek juttathasson valamit. Egy-egy család három hektárt kapott a deltában, vagy egy hektárt a deltán kívül, tehát mindegyiknek megvan a maga kis rizskertje, de nincs elég rizse. Egy hattagú családnak 10 hektárra lett volna szüksége, ehhez azonban nem volt elegendő a rendelkezésre álló, művelésre alkalmas földterület. A nagyüzemi gazdálkodással, például földművelő termelőszövetkezetek létesítésével, nem is kísérleteztek.

A hírhedt dél-vietnami bérlőrendszernek, amíg működött, ezenkívül más szerepe is volt. Lehetővé tette a kormánynak, hogy hivatalnokait és tisztjeit csupán jelképes tiszteletdíjjal fizesse ki, megélhetésüket a bérkamatnak kellett biztosítania. Ez a jövedelem azonban immár évek óta a valóságban, most pedig törvényesen is semmivé foszlott, a csekély állami javadalmazás azonban változatlan maradt. Egy dél-vietnami rendőrfelügyelő fizetése ma havonta 5000 piaszter, alig 70 márka, egy tiszt 140 márkát keres, a Van Hanh-i egyetem egyik előadótanára pedig 280 márkát. Hogy öttagú családját fenntarthassa, ennek a tanárnak fizetése háromszorosára lenne szüksége. Ezek szerint jövedelmének kétszeresét kell mellékesen megkeresnie, a katonatiszthez és a rendőrfelügyelőhöz hasonlóan.

Ez a kényszer hozza létre — és igazolja — azt, amit dél-vietnami korrupciónak neveznek. A hivatali vagy üzleti hierarchia minden szintjén megtalálható ez a jelenség. Mert nemcsak a rendőrfőnök vagy a felügyelő találja meg a számítását, hanem az őrmester is. Ő ugyanis a nép körében jut pénzhez. Egy rendőrfelügyelő például nemrég 100 000 márka értékű összeget ajánlott fel feletteséneknek, hogy megtarthassa állását; ennek az összegnek legalább egyharmadát beosztottjaitól „gyűjtötte össze".

Az államapparátus alsóbb szintjein kisebb összegek is elegendők. 5000 piaszter (hivatalos árfolyamon 18 dollár, a feketepiaci ár 12 dollár) kell ahhoz, hogy hónapokig eltűnt okmányok ismét megkerüljenek, 50 000 piaszterrel pedig el lehet érni, hogy a létszámot betöltött líceumban mégis helyet találjanak a gyermek számára.

„Ebben a rendszerben nem a megvesztegethetőség ténye a nyomasztó — panaszkodott Nguyen Van Tuoi ellenzéki politikus, a *Vietnam Guardian* lap kiadója —, hanem az, hogy az országban már csak pénzért lehet energiákat mozgósítani." Kivételek természetesen vannak: egyes olyan rendőrök, akik szolgálati idejük leteltével taxisofőrként egészítik ki jövedelmüket, vagy bizonyos tengerésztisztek, akik halászattal is foglalkoznak. De ez a néhány becsületes ember nem menti meg az országot.

A rendszer lényegéből fakadó korrupciót a holnaptól érzett félelem is táplálja. Mindenki csak a jelenben, a jelenért él, senki nem sző terveket a jövőre, még a kormány sem, pedig évekkel ezelőtt elhatározta, hogy minden tartományi fővárosban kórházat, minden községben körzeti rendelőt építtet. A kórházakat és rendelőket fel is építették, s ma üresen állnak, mert orvosokat és ápolónőket nem képeztek ki.

A nyugati államok segélyakciói sem javíthatnak a helyzeten. „Az amerikaiak — panaszkodott egy dél-vietnami lakos — modern utakat építettek nekünk, de mi nem tudjuk javítani őket. Persze, a modern utakon közlekedő modern autóbuszokat sem tudjuk megjavítani." Azok a milliárdok, amelyeket az Egyesült Államok ázsiai hídfője fenntartására kiad, teherként nehezednek az országra.

A dél-vietnami emberek e kilátástalan helyzet ellenére abban reménykednek, hogy valahogyan túlélik ezeket a nehéz időket. Megváltót keresnek, aki kivezethetné őket a kátyúból. Sokan Duong Van Minh tábornokban látják megváltójukat, abban az emberben, aki 1963-ban Ngo Dinh Diem diktátort megbuktatta, s aztán kilenc hónapra elnökként maga vette át az államügyek irányítását. Ez a „Nagy Minh" — a vietnamiaknál szokatlan 1,80 méteres magassága miatt nevezik így — felébresztheté az országot letargiájából, ha ez a háború nem volna. Hívei azt remélik, hogy másodszor is megmenti hazájukat, ez esetben október 3-án, Thieu ellenjelöltjeként az elnökválasztásokon. Hatalomra jutásához azonban hiányzik valami: az amerikai nagykövetség jóváhagyása. Az 1963-as nemzeti hős Dél-Vietnam jövendő stabilizálódása szempontjából inkább lehetne Washington embere, mint a néptől elidegenedett, erőtlen Thieu. De a háború „vietnamizálásának" nehézségei és saját, 1972-es elnökválasztásaik miatt az amerikaiak nem merik vállalni ezt a cserét. A CIA írásbeli utasítást is adott védencének, hogyan kell az elnökválasztást mindenképpen — Minh jelöltetése esetén is — megnyerni. Befolyásos politikusok ezért nem merészelnek nyíltan kiállni Minh mellett. Azok az újságok, amelyek Minh-orientációjú cikket közölnek, számíthatnak arra, hogy a cenzúra betiltja megjelenésüket. És más, ennél súlyosabb következményekkel is számolni kell, Dél Vietnamban ugyanis jelenleg mintegy 20 000 politikai fogoly sínylődik börtönben.

A „vietnamizálás" sikere kétséges marad, még akkor is, ha sikerülne a dél-vietnami egységek harci morálját és felszerelését jelentős mértékben megjavítani. Egy ilyen nagy, gépesített haderő, mint a jelenlegi dél-vietnami monstre-hadsereg, logisztikája csak korszerű vezetési módszerekkel oldható meg. Amerikai tisztek is úgy vélekednek, hogy a vietnamiak erre hónapok, sőt évek múlva sem lesznek képesek. És nem lesz képes rá az az 50 000 főnyi amerikai állomány sem, amely legújabb washingtoni jelentések szerint még éveken át fog Dél-Vietnamban állomásozni.

A laoszi invázió után északon új Dien Bien Phu-k keletkeztek: önmagukra hagyott, az ellenséges terület kellős közepén fekvő és csak légi úton ellátható dél-vietnami támaszpontok. Az amerikaiak B—52-es stratégiai repülőgépeivel végzett szőnyegbombázások aligha érik el céljukat a dombos dzsungel-vidéken. Egy külföldi katonai diplomata véleménye szerint ez a legértelmetlenebb fegyver, amelyet az

Egyesült Államok Vietnamban bevetett, ugyanis leggyakrabban célt téveszt. A kudarcot az amerikai tisztek is elismerik. Véleményük megerősíti azt a feltevést, hogy Washington a laoszi inváziójával nem annyira stratégiai, mint inkább politikai-pszichológiai célokat követ, vagyis a dél-vietnamiak harci erejének demonstrálását, önbizalmuk növelését, a későbbi összeomlás megszépítését azzal, hogy az apró termetű katonák hadserege 1971 márciusában meg képes volt offenzívát indítani ellenséges földön.

Washingtoni magasrangú tisztviselők ugyanakkor azt is bevallják, hogy voltaképpen nem bíznak a háború „vietnamizálásának" sikerében, hanem csupán arra törekednek, hogy minél nagyobb időbeli távolság legyen az amerikai katonák kivonulása és a Thieu-rendszer máris előfeltételezett katasztrófája között. Ezek szerint a dél-vietnami zászlóaljak laoszi pusztulása értelmet kap — mégpedig cinikus értelmet, amelyet nem lehet sokáig rejtegetni a dél-vietnamiak előtt.

„Miért vívjuk meg mi Amerika harcát a kommunizmus ellen?" — tette fel a kétségbeesett kérdést Ton That Thien saigoni professzor.

A választ erre az Egyesült Államoknak kell megadnia.

Dieter Wild

Részletek a hamburgi Der Spiegel 1971. 13. számában megjelent cikkből

Ácsolt harangláb Magyarsároson
(Kabay Béla felvétele)

Vita a tézisről és az antitézisről

1.

„Az ellentmondás rossz kritérium az igazságra nézve..."

PASCAL

Balázs Sándor antitéziseit olvasom (*Korunk*, 1970. 11.), és csendes nosztalgiával gondolok a hó tapintható tisztaságára és a számok egyértelműségére.

A vita formai oldala

Balázs Sándor válaszában antitézisekről beszél, sőt nem kevés önkritikával ezt is megjegyzi: „Lehetséges, hogy az igazság itt is a tézist és az antitézist követő szintézisben van." Ebből az önkritikából méltóságteljesen árad az antitézisek szerzőjének a „kijelentés szintjén" megrekedt tézisekkel szemben érzett halk, de büszke megvetése.

De mi az, hogy tézis?

Eredeti jelentésében általában cselekvést, valaminek a megragadására irányuló cselekvést fejez ki, szűkebb értelemben pedig egy állításban megfogalmazható megállapítást, vagyis a szóban való megragadást jelenti. Mi huszonegy állításban kívántunk megragadni egy jelenséget (*Korunk*, 1970. 3.), de ez a huszonegy állítás egyetlen tárgyra vonatkozott, és egységes logikai rendben a jelenség hipotetikus modelljét nyújtotta. Balázs Sándor eltekintett ettől a logikai rendtől, és huszonegy tézisünket egyszerűen összefüggéstelen állítások halmazának minősítette. Így járt el a gyakorlatban, amikor antitéziseit összefüggésteleníl helyezi szembe a tézisekkel. (Negatív értelemben erre vonatkozik ez a mondata is: „Ez persze nem jelenti azt, hogy számos tézisével, amelyekre itt nem reflektálok, ne értenék tökéletesen egyet.")

Ebből következik, hogy Balázs tézisen nem azt érti, amit mi értünk. Balázs számára a tézis „hálás műfaj", amely „megmarad a kijelentés szintjén, nem követel bizonyítást". Ebből a felfogásból *számára* az alábbi következtetés adódik: „Ha akarom, elfogadom őket, ha akarom, nem." Balázs nem akarja. De nem is akarhatja, mert akkor a cáfolat logikai rendjét kellene kiépítenie, megtartva kellene tagadnia, ám ez ellentmondana az antitézisről alkotott egészen sajátos elképzelésének.

Mert mi az, hogy antitézis?

Balázs számára az antitézis = szembeállítás. („Engedtessék meg, hogy szembe állítsam velük — a tézisekről van szó — saját antitéziseimet.") Te állsz, én szembeállok! Te hamis vagy (hamiskás?!), Én vagyok az igaz. Én igaz „akarok" lenni, ebből következik a Te hamisságod. Ez Balázs Sándor roppant egyéni elképzelése az antitézisről. Lehetséges egy ilyen felfogás az antitézis szerepéről? Igen: a retorikában. A szónok fogásai közé tartozik az, hogy állításának kidomborítása érdekében megidéz egy ellentétes értelmű állítást, és megvizsgálja a két állítás valószínűségét, majd egyik állítást mint valószínűtlent veti el. Balázs is így jár el: megidéz egy (logikai összefüggéseiből kiragadott) állítást, hozzáteszi a saját „antitéziseit", és valószínűsít. Ám így valószínűsít: a saját állítását ideológiai páncélba öltözteti, hogy egy

esetleges anti-antitézis eleve eretnekségnek tűnjék, vagyis eleve egyfajta „önkontroll" áldozatává legyen.

Balázs ideológiailag hamisít: antitéziseiben olyan dolgokat állít, amelyeknek az ellenkezőjét nem állítottuk („engedtessék meg, hogy szembeállítsam velük saját antitéziseimet"), s így azt a látszatot kelti, mintha az „antitézisek" az ideológiai leleplezés tényével válnának valószínűvé. Ezt az eljárást megbélyegezzük, ez az eljárás az ideológiai „kiiktatás" módszere, s mint ilyen: erkölcstelen. Egyetlen példa. Mi — többek között — a következőt állítottuk: „(Nemzetiségi kultúránk) bölcseleti megalapozottsága a nyelvben meghúzódó népi bölcsességben, nem a filozófiában van." És íme, Balázs antitézise (ne felejtkezzünk el Balázs mondatáról: „Engedtessék meg, hogy szembeállítsam velük saját antitéziseimet"): „Nemzetiségi kultúránk *szocialista* jellegű..." (B. S. aláhúzása). De állítottuk mi az ellenkezőjét? Ám Balázs folytatja: „... *szocialista* jellegű, s az megköveteli a *tudatos* bölcseleti alapvetést" (ismét B. S. kiemelése). Mi egyszerűen fel sem vetettük a *tudatosság* kérdését ebben a tézisben, de Balázsnak szüksége van a „*tudatos* bölcseleti alapvetés"-re, mert másképp nem valószínűsíthetné a szocialista jelleggel" kapcsolatos leleplezéseit. Hogy mennyire nem a tudatosság—spontaneitás problémája a vita valódi magva, azt tanúsítja egy másik tézisünk, amelyet szintén idéz Balázs anélkül, hogy felismerné itt kifejtett véleménye és a néhány sorral arrébb idézett szöveg ellentmondását. („Az irodalom az ideologikus aktivitás-modellt hordozza akkor, ha bölcseleti alapja a nyelvben kifejeződő ösztönös népi elem tudata, illetve ennek megfogalmazott formája" — írtuk arrébb a Balázstól szintén idézett tézisben.)

Miért van szükség erre a hamisításra? Balázs „antitézis"-ének következő megállapítása erre is magyarázatot nyújt: „... kultúránk nem lehetne szocialista, ha megalapozottsága — a népi bölcsességen túl — nem a marxista filozófiában volna" — írja. Vagyis Balázs képlete ez: tudatosság = marxista filozófia = megalapozott kultúra. Nem is volna baj, ha az „antitézis" zárótételeként nem fogalmazna meg egy nagyon furcsa megállapítást; igaz, zárójelben. Ez így hangzik: „Az más kérdés, hogy esetenként ez a filozófiai megalapozottság *milyen fokon* (B. S. aláhúzása) tudatos." Tehát tudatos, mert megalapozottsága a marxista filozófiában van, ám esetenként ez a megalapozottság (tudatosság) nem azonos fokon tudatos. Balázs szerint van tehát egy marxista filozófia, amely különböző fokon tudatos. Vagyis Balázs egész egyszerűen nem tudja, mi az, hogy Filozófia, neki csak a tudatosság ilyen vagy olyan szintjén alkalmazható ideológiai bunkó a filozófia. Mondhatná: ha nem zenged az én dalom, akkor nem vagy pacsirta. Balázs az, aki pacsirtának vagy varjúnak minősít, ő minősít, ő a minősítő-felelős. Ő tudja — figyeljük, kérem —: „kultúránk nem *lehetne* (igen, így, feltételes módban!) szocialista"; ő tudja — figyeljük, kérem —: „A szocializmus melletti kiállás lehetetlen volna (igen, így, feltételes módban!) anélkül, hogy ne épülne tudatos bölcseleti alapokra: a marxi—lenini filozófiára"; ő tudja, hogy neki ellentmondani annyi, mint szembehelyezkedni a marxista filozófiával.

Illúzióit valóságnak tekinti, e „valóság" nevében pedig megsemmisíti a tévelygőket: ez a szervesen dogmatikus elme magatartása. Ebben az eljárásban mindig hamisít, ha eretnekséget szimatol, és mindig eretnekséget szimatol, ha az ő illúzióit valaki nem tekinti valóságnak. A kiátkozásban, a dolgok logikája szerint, a politikai vádaskodásig jut („A szocializmus melletti kiállás lehetetlen volna...") anélkül, hogy figyelembe venné a közismert tényeket, például azt, hogy vallásos világnézetűek, a heroikus idealizmus sok képviselője, radikális kispolgári humanisták is kiálltak és kiállnak a szocializmus mellett.

Nem fogjuk Balázs „antitéziseinek" elképesztő logikai csúsztatásait tárgyalni, mert Balázs, aki tézisről, antitézisről és szintézisről beszél, nem tudja, mi az az antitézis. Marx *A filozófia nyomorúságá*ban „Hegel dialektikáját fejtegetve" így ír: „Mi az absztrakt állapotban lévő mozgás? A mozgás tisztán logikai formulája, vagyis a tiszta ész mozgása. Miben áll a tiszta ész mozgása? Abban, hogy önmagát állítja, önmagát önmagával szembeállítja, és önmagát önmagával összeállítja, hogy önmagát mint tézist, antitézist és szintézist megformulázza... De ha már odáig jutott, hogy önmagát tézisként tételezze, ez a tézis, ez a gondolat, önmagát önmagával szembeállítva, két ellentmondó gondolattá hasad szét — pozitívvá és negatívvá, igenné és nemmé. Ennek a két antagonisztikus, az antitézisben foglalt elemnek a harca alkotja a dialektikus mozgást. Az igen nemmé, a nem igenné válik, az igen egyidejűleg igenné és nemmé, a nem egyidejűleg nemmé és igenné válik, s ily módon az ellentétek egyensúlyozzák egymást, semlegesítik egymást és megszüntetik egy-

mást. E két ellentmondó gondolat összeolvadása új gondolatokat alkot, amely azoknak szintézise" (*Karl Marx és Friedrich Engels Művei* 4. 123. Budapest, 1959).

A Balázs-féle csökönyös „nem" még a premarxista filozófiában sem azonosítható az antitézissel. (Már Kantnál is: *„thesis cum antithesi."* Kant így ír *A tiszta ész kritikájában*: „Ha tetika alatt dogmatikus tanok minden foglalata értetik, antitetika alatt nem értem az ellenkezőnek dogmatikus állítását, hanem a látszatra dogmatikus ismeretek ellentmondását... anélkül, hogy az egyik inkább tarthatna számot a tetszésre, mint a másik. Az antitetika tehát nem is foglalkozik egyoldalú állításokkal, hanem az észbeli általános ismereteket csak az egymás közt való ellentmondásuk s ez ellentmondás okai szerint tekinti.") Ha tehát azt állítjuk, hogy Balázs elvtársnak halvány lila gőze sincs a tézis természetéről, akkor ez is egy tézis, amely ellen Balázs elvtárs joggal tiltakozhat és sajátos teóriájának megfelelően a következő „antitézist" fogalmazhatja meg: Balázs elvtársnak halvány lila gőze van a tézis természetéről. Ez ellen semmi kifogásunk sem lehet.

A „vita" tartalmi oldala

Balázs Sándorral — eddigi „vitáink" tanúsága ez — nem beszélünk egy nyelven. Legalábbis én nem értem azt, amit mond. Tartalmi kérdésekről így nem lehet vitatkozni: nem is vitázom vele. Csak csendes nosztalgiával a hó tapintható tisztaságára és a számok egyértelműségére gondolok.

Bretter György

2.

„A vitában nincs megbélyegzés: csak érvek vannak"

BRETTER GYÖRGY

A tézis—antitézis vitában nekem tulajdonképpen nem lenne szabad szót kérnem, hiszen vitapartnerem — legalábbis tartalmi kérdésekről — nem akar vitatkozni velem, s egyébként is nehéz polemizálni valakivel, aki bevallottan nem érti azt, amit én mondok. S ha mégis hozzászólok, teszem ezt abban a reményben, hogy a Bretter—Balázs csatát talán tágabb összefüggésbe is bele lehetne ágyazni.

De előbb talán mégis a tézis—antitézis mibenlétéről. Bretter meggyőző hévvel bizonygatja, mit kell tézisen és antitézisen érteni. Furcsa, de én, akit egy jól kiválasztott Kant-idézettel több évszázaddal visszavet fejlődésében (a premarxisták elé helyez) — egyetértek vele. Csak azt nem értem, ő miért nem ért egyet önmagával. Bretter azt állítja, hogy az antitézisnek nem szabad „non A" formájában tagadnia az A-t. Nos, én is így értelmezem az antitézisek *szembeállítását* a tézisekkel. A *szembeállítás* az én szótáramban nem jelent merev kizárást, még akkor sem, ha az antitézis megfogalmazás tekintetében a tézis fordítottja, hiszen egyébként lehetetlennek tartottam volna a szintézist. De ha a tézis—antitézis viszonya ilyen, akkor az én antitéziseimnek miért nem szabad ilyennek lenniük? „Balázs antitéziseiben olyan dolgokat állít, amelyeknek az ellenkezőjét nem állítottuk" — így a vád. De ki állította, hogy Bretter a maga téziseiben mindenben az ellenkezőjét mondta volna annak, amit az antitézis megfogalmaz? Konkretizálva: én azt írtam, hogy nemzetiségi kultúránk *szocialista*. „De állítottuk mi az ellenkezőjét?" — horkan fel Bretter. Kérdem én: ki állította, hogy valaki állította az állításommal ellenkező állítást? Az más kérdés, hogy én a többé vagy kevésbé tudatos bölcseleti alapvetés oldaláról közelítem meg nemzetiségi kultúránk szocialista jellegét, amit a tézis egyszerűen elhanyagol. Egyszóval az antitézis megragadhatja egy jelenség olyan oldalát is, amelyet a tézis nem állít ugyan, de nem is tagad. Mélységesen metafizikus az az elképzelés, amely a tézis—antitézis viszonyában minden vonatkozásban a hamisság—igazság (vagy vélt igazság) viszonyát tételezi fel;

ez a viszony miért ne lehetne a féligazság—féligazság viszonya? Áll ez még a visszájára fordított — tehát a formálisan tagadó formában megfogalmazott — antitézisekre is. Ezek mögött is meghúzódhat ilyen morfondírozás: ni csak! mit állít Bretter; lehet, hogy igaz, de ugyanúgy igaz lehet az ellenkezője is.

De ha ez a helyzet, akkor miképpen lehet az antitézis „ideológiai bunkó", miért kell védekezni, és védelmezni még csak nem is a tézist, hanem egyenesen a megfogalmazóját, miért kell ügyészségi feljelentést sejteni az olyan antitézisben, amely a tézissel szemben a jelenség ideológiai vonatkozását is kiemeli? Ha az antitézis nem egyszerűen „non A", akkor *nem minősít*, legfeljebb abban az értelemben, hogy a *teljes* igazság nem fejeződik ki a tézisben, mert a tézis hátlapján is jócskán vannak igazság-részek.

Az én antitéziseimben nem volt egyetlen minősítés sem, annál több van a Bretter-cikkben: „leleplezés", „eretnekség", „kiiktatás", „dogmatikus elme", no meg a „minősítő-felelős"-nek minősítés is minősíti a nem-minősítő partnert, s ráadásul a cikkíró gúnyosan „leelvtársaz".

De talán hagyjuk ezt a fakard-párbajt. Van egy tágabb perspektíva is, amelybe beleépíthetjük a vitatott problémákat: a filozófia — jelen esetben a marxista filozófia — helye nemzetiségi kultúránk egészén belül. Kérdés formájában: lehet-e (és hogyan) Romániában magyar nyelven úgy művelni a filozófiát, hogy ez a bölcselet irodalomcentrikus nemzetiségi kultúránkat sajátos színnel gazdagítsa. S a filozófia művelésén most nemcsak a filozófusok szaktevékenységét értem, hanem a kultúránk minden alapegységében így vagy úgy, ilyen vagy olyan fokon jelentkező bölcseleti mondanivaló kifejezését is. Hogy lehet és kell, azzal — azt hiszem — mindenki egyetért. A *hogyan* kérdésében azonban már eltérő vélemények vannak, s ez elsősorban abból fakad, hogy a filozófia mibenlétére, szerepére vonatkozó elképzeléseink nem egységesek. S talán ez a *hogyan* az a pont, amelyen a tézis írójának (nemcsak a tézisben megfogalmazott) véleményével nem tudok egyetérteni. Az e körüli vitát hasznosnak tartom, éppen ezért ehhez szeretnék néhány gondolatot fűzni.

A legnagyobb erőlködéssel sem tudok elképzelni olyan logikai rendszert, amelyben az a kiragadott Bretter-féle tétel, hogy „az átélt és most-élt élet nem lehet a filozófia kiindulópontja" mint rész-elem érvényes lenne. E tézisben meghúzódó részletigazságot legfeljebb úgy fogadhatom el, hogy *egyes* filozófiai felfogások számára az átélt és most-élt élet valóban nem lehet kiindulópont. Hasonlóképpen nem találok olyan helyesnek mondható logikai struktúrát, amelyben „a filozófia képtelen a jelenvalóságot megérteni" tézis ugyancsak mint az épület téglája kiállná a gyakorlat próbáját. (Az más, hogy vannak filozófiák, amelyek valóban képtelenek megérteni a jelenvalóságot.)

Nézetem szerint nemzetiségi kultúránkban az az icipici minőségi plusz, amelyet a nagyvilághoz mérten filozófiailag adhatunk, éppen a miáltalunk átélt és most-élt életünk filozófiája lehet, amelyet abban a tudatban művelünk, hogy filozófiailag is meg tudjuk érteni ezt az életet, amit csak mi élünk, s amelynek a filozófiai általánosítását sem adhatja senki más a világon, csak mi.

Ez a gondolat nem most fogant meg bennem, nem — Bretter Györgynek a jelenvalóság fölött álló filozófiára vonatkozó tézise váltotta ki antitestként a tudatomban. Évek óta tanulmányozom a két világháború közötti hazai magyar filozófia művelését, s arra a következtetésre jutottam, hogy az „itt és most", az akkori jelenvalóság, a sajátos kisebbségi helyzet bölcseleti ábrázolása nemcsak hogy lehetséges volt, hanem ez volt az egyetlen lehetőség arra, hogy filozófiailag valami újat is mondjanak a világnak. Nyomon követtem a *sors* filozófiai jellemzését e korszak magyar nyelvű hazai filozófiai irodalmában. A „filozófiai irodalom" nyilván nem korlátozódik a hivatásos bölcselők tevékenységére, hiszen sok, filozófiai fakultást nem végzett szépíró, újságíró, tanár „filozófiáját" is megvizsgáltam. *A sors filozófiája* — ezt a címet adtam az elkészült kéziratomnak — talán a Kriterion jóvoltából eljut az olvasóközönséghez —, s a címmel is jelezni kívántam, hogy a Romániában élő magyarság igyekezett saját sorsát filozófiailag is megérteni. Ezekkel a több-kevesebb sikerrel járó törekvésekkel szemben mennyire furcsán hangzik egy mai filozófus szájából az, hogy a filozófia — képtelen megérteni a jelenvalóságot...

A tézis azonban ez alkalommal nem áll meg a megállapítás szintjén. Bretter más írásaiban megtaláljuk a filozófia mibenlétére vonatkozó kifejezett elképzelést. A hazai magyar nemzetiség sajátos helyzetének filozófiai tükrözése szempontjából igen meggondolkoztató Bretternek az a nézete, hogy a legáltalánosabb

filozófiai fogalmakat nem a különösségből lehet levezetni, és fordítva: a filozófia mint a totalitás tana nem engedi magát leméri a különösön (*Levél a Szerkesztőséghez. Igaz Szó*, 1969. 11).

Tekintsünk el attól, hogy ez az általánosítás mivel kapcsolatban született: a humort — mint különöst — egyszerűen kizárta a filozófiai vizsgálódás köréből, s ezzel egyetlen tollvonással „kiiktatta" a filozófiából Arisztotelész, Hobbes vagy Kant humorelméletét, nem beszélve arról, hogy Bergson *A nevetés* című művét is levette arról a könyvespolcról, amelyen a filozófiai művek állnak. Nézzük meg magát az általánosítást most tárgyalt szempontunkból. „A hagymából nem lehet levezetni a politikai gazdaságtant, a politikai gazdaságtan sem magyarázza a hagymát..." — konkretizálta Bretter az általános—különös viszonyára vonatkozó filozófiai tételét. A hagymából egymagából valóban nem, de a hagymából, búzából, fogpiszkálóból, automata gépsorból — és így tovább — a politikai gazdaságtan ki tudja emelni a számára lényegest, mint például azt, hogy az előállításukhoz társadalmilag szükséges munkaidő határozza meg értéküket. Mint ahogy a politikai gazdaságtan igenis magyarázza a hagymát, ha nem is növénytani szempontból, de abból például, hogy használati és csereértéke van.

S most el fogom követni a Bretter szemében legnagyobb bűnt: megállapítom, hogy véleményem szerint a marxista filozófia egyik jellemzője a mához, az ittenhez, a különöshöz való kötöttség. A romániai magyarságnak az itt—most koordináta-rendszerben folyó élete éppen azért lehet ennek a filozófiának a kiindulópontja, mert ez a különösség is az általánoshoz vezet, s az általános — a marxista filozófia — érvénye ezen a különösön is leméretik. Véleményem szerint (újabb bűn), a marxista filozófia nem olyan totalitástan, amely arra ösztönöz, hogy a spekuláció hófödte csúcsain csendes nosztalgiával a hó kitapintható tisztasága fölött elmélkedjünk, hanem arra buzdít, hogy leszálljunk a völgybe, ahol az élet zajlik, s ahol a filozófiai, no meg a politikai gazdaságtani általánosítások érvényét a különösség hagymaágyásaiban kitapinthatjuk.

Nem véletlenül mondtam kétszer is bűnt. Vitatársam ugyanis betegesen retteg attól, hogy valaki a marxizmus nevében beszéljen. Robotos Imre a megmondhatója, mit kap Brettertől a fejére az, aki le meri írni, hogy „a marxista filozófiai gondolkodás szerint..." (*Igaz Szó*, 1969. 11). Nyilván senki sem sajátíthatja ki magának a marxizmust, de azért mégis beszélhet (sőt beszélnie kell!) arról, hogy *véleménye szerint* mi a marxizmus álláspontja az adott kérdésben. A marxista filozófiának rugalmas keretei vannak, de határai azért mégis léteznek. Mégsem lehet marxista, aki — mondjuk — azt állítja, hogy „a világ az én képzetem". Ezért bátorkodom leszögezni minden más vélemény megbélyegzése nélkül azt, hogy meggyőződésem szerint akkor közelítjük meg jelenvalóságunkat marxista szemszögből, ha romániai magyarság-mivoltunkat bölcseletileg megérthető, általánosítható filozófiai különösségnek fogjuk fel.

Végül hadd szóljak én is formai dolgokról. Bretternek joga és lehetősége volt arra, hogy antitéziseimmel együtt ugyanabban a számban közölje a maga véleményét. Nem tette meg, s a *Korunk* le is zárta az egész vitát anélkül, hogy az én írásomra egy szóval is reagált volna. Pedig ha a bretteri fejemreolvasás érvényes, akkor a szerkesztőségnek nem lett volna szabad így eljárnia.

Balázs Sándor

Nevelés, gondolkodás, matematika

Érdeklődéssel olvastam a *Korunk* 1970. novemberi számában Édouard Labin cikkét: *Miért érthetetlen a matematika?* Egyetértek a cikk megállapításaival, a vázolt nehézségek valóban gondot okoznak, de engedtessék megkérdőjeleznem: valóban érthetetlen a matematika? Mint több évtizedes tapasztalattal rendelkező tanár merem állítani, hogy nem érthetetlen. Oktatása terén azonban sok a tisztázatlan kérdés; az eddigi tanítási eljárások a matematika újabb ágainak, felfedezéseinek fényében már nem elég hatékonyak, emiatt sok diák nehézségekkel küzd, némelyeknek pedig a mennyiségtan valóban „érthetetlennek" tűnik. Meggyőződésem azonban, hogy oktatásának javításával ez az „érthetetlenségi" arány jelentősen csökkenthető. Ebben az értelemben fejtenék ki néhány gondolatot.

Sokszor ismételt megállapítás, hogy a tudomány és a technika a jelenlegi gyors fejlődés során olyan eredményeket ér el, amelyek aránylag rövid idő alatt jelentékeny változásokat hoznak létre mind az elmélet, mind a gyakorlat terén. Az oktatás természetesen nem követheti azonnal ezeket a változásokat. Az így kialakult helyzetben mind a középiskolában, mind a felsőfokú oktatásban egyre hangsúlyosabban nyilvánul meg a törekvés olyan képességek kialakítására, amelyek a jövendő szakember számára lehetővé teszik a lépéstartást a fejlődéssel. Az iskola alakító, képességformáló szerepe ilyen helyzetben egyre inkább előtérbe kerül. Ugyanakkor gyakorlati szempontból nem lehet lemondani arról, hogy a középiskolából vagy a főiskolából kikerülő szakember ne legyen birtokában azoknak az ismereteknek és készségeknek, amelyek éppen az adott időszakban szükségesek a soron levő feladatok megoldásához. Tehát nemcsak a jövő perspektívái, hanem a jelen szükségletei is elsőrendű fontosságúak. Az ismeretek mennyisége ezért nem csökkenthető számottevő mértékben. Végső fokon az oktatási folyamat hatékonysága és ezen belül a gondolkodás fejlesztésének gyorsabb üteme, magasabb színvonala központi kérdéssé vált.

A matematikánál a gondolkodás központi szerepe régóta ismeretes. De míg régebben a matematika és a gondolkodás között a viszony körülbelül úgy fogalmazódott meg, hogy a matematika segíti az embert helyesen gondolkodni, ma már inkább arról van szó: ahhoz, hogy a tanuló a kívánt ütemben elsajátíthassa az előírt matematikai anyagot, meg kell tanítani őt gondolkodni. A gondolkodás fejlesztése tehát nem maradhat spontán folyamat, a diáknak tudatosan kell elsajátítania a gondolkodás alapvető törvényeit.

Az 1968-ban Bukarestben megtartott — a matematika tanításával foglalkozó — nemzetközi kollokvium a záró következtetésekben többek között ezeket szögezi le: „A tanuló gondolkodási képességének fejlesztése mindig alapvető célja volt a matematika tanításának. Ma a tananyag logikai struktúrája, amelynek nagyobb jelentőséget tulajdonítanak, világosabb és pontosabb lett." A tanulók matematikai kép-

zettségének jellemzésére olyan tulajdonságokat említ meg a dokumentum, melyek vegső soron a gondolkodás színvonalától függenek: az elvonatkoztató képesség, a matematikai kapcsolatok megkeresése, a matematikai (és logikai) struktúra felépítésének felismerése.

A gondolkodás fejlesztésének kérdésében ugyanúgy, mint minden megoldásra váró kérdésben, a problémát kell körülhatárolni. A matematikai tevékenység, kezdve a fogalmak kialakulásától a feladatok megoldásáig, számos elemi tényezőre bontható. Ezek közül egyesek, mint például a meghatározások, szabályok megtanulása, alkalmazása a könnyebben megoldható feladatok közé tartozik, és ezen a téren minden közepes intelligenciájú, kicsit is szorgalmas tanuló elfogadható eredményt érhet el. A következőkben olyan problémák megfogalmazására teszünk kísérletet, amelyek nem megoldhatatlanok, de amelyeknek megnyugtató megoldása még várat magara.

Ezek a problémák a mennyiségtan elsajátításának három, fokozatosan emelkedő lépcsőfokat alkotják: a matematikai objektumok megfigyelése, a feladatok feltételeinek es követelményeinek értelmezése s az elmélet önálló alkalmazása.

A megfigyelés lényege

A megfigyelést gyakran csupán a meglátásra redukáljuk, és hiányosságait a figyelem meg nem felelő összpontosításával magyarázzuk. A meglátás viszont, amely főképpen az objektum szemléletességén alapszik, csak egyik eleme a megfigyelésnek, amelynek lényeges tulajdonsága az, hogy a gondolkodás irányításával megy végbe. Minthogy a gondolkodás ismeretekkel dolgozik, a megfigyelés sikere nagymértékben függ attól, hogy a megfigyelés tárgyára vonatkozóan milyen ismereteink vannak. Ugyanakkor a megfigyelés eredményessége függ attól is, hogy a meglevő ismereteinket milyen gondolkodási műveletek felhasználásával alkalmazzuk.

A megfigyelés a tanítási folyamatban inkább csak mint a feladatmegoldás részkérdése szerepel, és a vele kapcsolatos készségek kialakítása ritkán válik az oktatás egyik céljává. Egy nemrégiben végzett kísérlet során VI. osztályos tanulókkal íratott nagyszámú dolgozat eredményei azt bizonyították, hogy a spontán megfigyelés hatékonysága igen alacsony. Egy olyan ábrán, amelyen 11 szakasz volt látható, és amelyeknek felismerését kérte a feladat, a legszembetűnőbb szakaszt a tanulók 78%-a ismerte fel, egyes szakaszoknál viszont ez az arány átlagosan 21—24% között mozgott, és a legjobban dolgozó osztálynál sem haladta meg a 43%-ot. A háromszögekre vonatkozó hasonló feladatok esetében nagyobb gyakorisággal azokat a háromszögeket ismerték fel, amelyek belül „üresek" voltak, vagyis ahol belső vonalak nem nehezítették a meglátást.

Az eredmények azt bizonyítják, hogy a felismerésnél a tanulók többsége a fogalom megtanítása során bemutatott modellt veszi alapul és nem az alakzat elvi meghatározását, tehát a képzetnek és nem elvont ismereteknek van uralkodó helyzete. Ha viszont ez utóbbit vizsgáljuk, a gondosabb elemzés csakhamar kimutatja, mennyire vázlatos éppen az alapul szolgáló tanítási anyag. Abból kiindulva, hogy az ide tartozó fogalmak úgyis szemléletesek, megelégszünk rövid magyarazó leírásokkal, amelyek gyakran nem mondanak többet, mint maga a kép, az ábra. Így minden idegen, illetve a tanuló számára idegennek tűnő elem, egy belső pont vagy egyenes, az ábrák különböző kölcsönös helyzete megzavarja a tanulók szemléletét.

Tény, hogy az ilyen természetű hézagok a tanulók tapasztalatai során jelentős mértékben kiegészülnek, de ezek az ismeretbeli hiányosságok és ennek következté-

ben a megfigyelés spontán jellege egyik jelentős tényezője sok tanuló kezdeti lemaradásának. Olyan tanulókról van szó, akik a tantárgyak többségében kielégítő, sőt jó előmenetelt érnek el, de akik „nem értik a matematikát, nem születtek rá". Paradox módon az elmélyítés, a részletes elemzés szükségessége nem a kiváló tanulóknál vetődik fel, akik az ilyen kérdések iránt több érdeklődést tanúsíthatnának, hanem a közepes és gyenge tanulóknál. Ennek a feladatnak a megoldása, azaz az ismeretek megfelelő elmélyítése nem egyszerűen tanítási módszer kérdése, hanem attól függ, hogy a tantárgyat mint a tudomány alapjait magában foglaló ismeretrendszert milyen szemszögből tárgyalják. Ez vonatkozik egyrészt arra, hogy az elméleti kérdésekből mit és mennyit iktatnak be a tananyagba és hogy az elmélethez milyen gyakorlati kérdéseket kapcsolnak, másrészt arra, hogy az elméleti kérdéseket milyen módszerrel tárják á diákok elé. E kérdésekben viszont nagyon eltérőek a nézetek.

Az első kérdés az iskolai tantervekhez kapcsolódik, és ezt bonyolultsága, kifejezetten szakmai jellege miatt nem érintjük. A másik kérdésnek az ad aktualitást, hogy a hagyományosan kialakult, történelmi jellegű módszer mellett egyre nagyobb tért hódít a kifejezetten logikai jellegű *axiomatikus módszer.*

Az axiomatikus módszer

Ez a módszer két körülmény következtében alakult ki. A matematika, mint minden tudomány, a gyakorlati kérdések megoldása során empirikus alapon fejlődött. Az ismeretek így eléggé laza rendszert alkottak, és egyes megállapítások pontatlanok voltak. A másik körülményt a görög filozófia, pontosabban a gondolkodással foglalkozó tudományok fejlődésében kell keresni, és ennek következményeképpen abban a felismerésben, hogy a matematikai kijelentések nem egymástól független tényeket fejeznek ki, hanem ezek közül egyesek levezethetők más állításokból. A matematikai kutatásoknak így már az ókorban két iránya alakult ki. Egyfelől a törekvés arra irányult, hogy a rendelkezésre álló ismeretekből kiindulva, újabb elméleti vagy gyakorlati kérdéseket oldjanak meg, másfelől a kutatások azt akarják tisztázni, hogy logikai szempontból mennyire megalapozottak a már elfogadott ismeretek. Ide tartozik azoknak a kijelentéseknek, az ún. axiómáknak a vizsgálata, amelyekből az illető tudományág más kijelentései, a *tételek* levezethetők.

Az a törekvés, hogy a mértant minél kisebb számú axiómára felépítsék, már az ókorban körvonalazódott. Eukleidész *Elemek* című munkája széles körben ismert példája az ilyen felfogásban megírt műveknek. Hosszú ideig az axiomatikus eljárás a mértan sajátos módszere volt; a többi tudományágban, az aritmetikában, az algebrában és az infinitezimális számításban (a differenciál- és integrálszámításban) a szemléletes tények egyben logikai alapját is alkották az illető elméletnek. A XVII. és XVIII. században, Descartes, Newton, Leibniz, Euler korában azonban ezekben a tudományágakban is óriási anyag gyűlt fel, és így a XIX. században már elkerülhetetlenné vált, hogy a mértan alapjai mellett a többi tudományág alapjait is felülvizsgálják. A XIX. század végén, a XX. század elején valamely elméletnek egy meghatározott axiómarendszerre történő felépítése, tehát az axiomatikus módszer alkalmazása már általános jellegűvé vált, és bizonyos mértékig jellemző lett a matematikára.

Érthető tehát, hogy a tudományban oly nagy jelentőségű módszernek a hatása kiterjedt az iskolai oktatásra is. E módszer helyét és szerepét a középiskolai oktatásban azonban ez ideig nem sikerült elfogadhatóan körvonalazni. Az axiomatikus tárgyalás értékelésekor gyakran csak egy szempontot vesznek figyelembe: a tár-

gyalás logikai szigorúságát. Tudományos szempontból ez természetesen önmagában is nagy eredményt jelenthet, egy-egy tudományág axiomatikus felépítésének jelentősége azonban rendszerint több ennél: biztosítja a fogalmak gazdagabb tartalmát és világosabb hierarchiáját. A didaktikai értékelésnél tehát nem a módszer formális oldala az, ami figyelmet érdemel, hanem az említett előnyök, amelyeket a mainál nagyobb mértékben lehetne kihasználni avégett, hogy az alapot jelentő tanítási anyag szilárdabb, összefüggőbb legyen.

A második tipikus nehézség iskolai nyelven úgy fogalmazódik meg, hogy a feladat elemzése után a tanuló kijelenti: „A feladatot értem, de nem tudok hozzákezdeni." Ezután következik rendszerint a jó matematikus tanuló „ötlete". Ez az ötlet pedig nem más, mint a feltétel és a következmény valamilyen interpretációja.

Mi az interpretáció?

Egyszerűbb esetben a konkrét tény matematikai megfogalmazása, a sajátos esetnek az általánosba való helyezése. Mikor könnyű és mikor nehéz ez a művelet? Ez attól függ, hogy a tudomány mennyit közelíti meg a valóságot jelentő konkrét tényeket.

Az alábbi két feladat a lehető legegyszerűbb, de célunk nem is a feladatok megoldása, hanem arra kívánunk rámutatni, hogy a konkrét tények matematikai megfogalmazása még egyszerű esetekben sem olyan nyilvánvaló, mint amilyennek, rendszerint a tapasztalat alapján, tűnik.

Az első feladat: egy osztályban 30 tanuló van. Ezek közül 16 fiú. Hány lány jár az osztályba? A második feladat: az első osztályban 42 tanuló van, a másodikban 6-tal kevesebb. Hány tanuló van a második osztályban?

Mindkét feladatot kivonással oldjuk meg, mégis a két faladat nemcsak a számértékekben, hanem halmazelméleti tartalmukban is különbözik egymástól. Az első esetben a halmazt két részhalmazra bontottuk: a fiúk sokaságára és a lányok sokaságára. Ismerjük az egész halmaz és az egyik részhalmaz elemeinek a számát, kiszámítandó a másik részhalmaz elemeinek száma. A második feladat nem elemezhető ezzel a gondolatmenettel, mert a második osztályos tanulók nem alkotják az első osztálynak egy részhalmazát. Tehát a második osztályosok halmaza és az első osztályosok halmaza között nem ugyanaz a viszony áll fenn, mint az első osztályos fiúk és az egész első osztály között. A második feladatban ugyanis két halmaz összehasonlításának az eredménye, a különbség van adva, nem pedig egy részhalmaz elemeinek a száma.

Az, hogy különböző halmazelméleti viszonyok esetén ugyanazt az aritmetikai műveletet alkalmazzuk, nem jelent ellentmondást. Az aritmetikai műveletek nemcsak hogy nem azonosíthatók a halmazelméleti műveletekkel, de még csak olyan vonatkozásba sem hozhatók, hogy egymásnak kölcsönösen megfeleljenek. Az aritmetikai műveletek az elvonatkoztatás magasabb fokát jelentik, mint a halmazelméleti műveletek. Ezt a megállapítást úgy is megfogalmazhatjuk, hogy a halmazelmélet közvetlenebbül közelíti meg a valóságot, mint az aritmetika.

Az ilyen feladatokat régen is megoldották, ma is megoldják halmazelméleti ismeretek nélkül is. Didaktikai szempontból nem is a megoldás helyessége kifogásolható, hanem az indokolás. Az olyan indokolások, mint például: „Azért végzünk kivonást, mert a második osztályban hat tanulóval kevesebb van", csak látszólagosak, és nyilván nem világítják meg a dolgok lényegét. Ezért még az V. osztályban sem ritkaság, hogy ha a feladat megszövegezése eltér a megszokott formától, a tanulók még az egyszerű összeadási és kivonási feladatoknál is hibáznak.

A részhalmaz vagy a halmazok egyesítése egyszerű esetekben nagyon szemléletes fogalom, de bizonyos esetekben nincs nyelvi eszköz a gondolatok pontos kifejezésére, ilyen helyzetben pedig a diák nem az elvi, lényegre mutató meghatározást, illetve a teorémát „kapja", hanem csupán néhány változatot ismertetnek előtte, amelyekből azonban nem vonhat le általános, mélyreható következtetést, és a magyarázat az egyedi esetek szövevényében zavaros, áttekinthetetlen marad.

Az interpretáció kérdésének van más, bonyolultabb vonatkozása is. Ez abból, a matematikára eléggé jellemző tényből következik, hogy a fogalmak nemcsak egy tulajdonságrendszerrel határozhatók meg. Így például, az egyenlő közű negyszög a szokásos értelmezés szerint olyan négyszög, amelyben a szemközti oldalak párhuzamosak, de ugyanez az alakzat értelmezhető úgy is, mint olyan négyszög, amelynek szemben fekvő oldalai egyenlők vagy amelyben két szemben fekvő oldal párhuzamos és egyenlő. Egy feladat megoldasa során a gondolatmenetet viszont csak egyetlen értelmezéssel ajánlatos megindítani. Az, hogy melyik legyen ez az értelmezés, a megfelelő informáltság mellett a feladatot megoldó személy szintetizáló képességétől függ, attól, hogy a feladat különböző elemei, a feltételek és a követelmény között milyen kapcsolatokat tud teremteni. A tanár feladata ezzel kapcsolatban tehát egy jól meghatározható képesség fejlesztése. A képességfejlesztésnek mint didaktikai folyamatnak a legfontosabb tényezője természetesen annak ismerete, hogy a képesség maga hogyan aktivizalható, jelen esetben annak ismerete, ahogyan a lehetséges interpretációk közül a megfelelőt vagy megfelelőket kiválasztjuk. A helyes megoldás még nem jelenti azt, hogy a megoldó személy felismerte a kiválasztás kritériumát. Egyszerűen csak „gondolt" erre vagy arra a megoldásra, rendszerint valamilyen analógia alapján, vagy „észrevette" ezt vagy azt az összefüggést.

A konkrét gondolatmenetek elemzése — a tanulók gondolatmenetéről van szó — nem csupán matematikai ismereteket követel, hanem logikai és gondolkodáslélektani ismereteket is. Az ilyen elemzések beiktatása a tanítás gyakorlatába jelenleg még nagyon esetleges, célkitűzése ritkán terjed túl az adott feladat megoldásán.

Sikerélmény és motiváció

Elindulni egy kézenfekvő interpretációtól és eljutni egy megfelelőhöz és ennek revén a megoldáshoz — intellektuális erőfeszítést igényel. Az eredmény csak úgy jön létre, ha ezt a tanuló maga is akarja. A feladatmegoldásról, a matematikatanítás és -tanulás „tüskés" kérdéséről szólva nem lehet megkerülni a motiváció szerepét. A tanuló cselekvésének indítéka lehet az az óhaj, hogy elismerést kapjon, az a felismerés, hogy a továbbhaladáshoz szükség van matematikai ismeretre, de a tanuló belső motivációját a sikerélmény adja, az a tudat, hogy tud eredményt elérni, és ez elégtételt jelent, a szellemi erőkifejtés pedig intellektuális élvezetet okoz.

A feladatmegoldásnál a teljesítmények széles skálája állhat elő a feladat helytelen értelmezésétől kezdve a helyes megoldásig. A középszerű tanulót az jellemzi, hogy amit mond, önmagában véve helyes, de a feladatot részleteiben látja csak, az egészet, legalábbis igényesebb feladatoknál, nem tudja átfogni. Olyan, mint a középszerű sakkozó, aki mindig „elnéz" valamit.

A gondolkodásfejlesztés eredményessége nagyban függ attól, hogy a tanulónak bár részleges eredményeit, meglevő készségeit milyen mértékben tudja a tanár a sikerélmény forrásává tenni és ezáltal a következő fejlődési szakasz támpontjaivá rögzíteni.

A matematikatanításnál az a követelmény, hogy a tanulók tudjanak feladatot megoldani, végső fokon abban szintetizálódik — és ez a harmadik felvetett problémánk —, hogy az elsajátított elméletet a tanulók és még inkább az iskolák végzettjei alkalmazni tudják. Közbevetve jegyezzük meg, hogy az elmélet önálló tanulmányozásában való készség kialakítása a főiskola, tehát a szakemberképzés feladata. Középiskolában az elmélet önálló tanulmányozása csak a részletekre korlátozódik.

Mintapélda és elmélet

Az elmélet önálló alkalmazása a gondolkodási eljárások összefüggő rendszerét, tehát a gondolkodási módszerek ismeretét és a vele kapcsolatos készségek kialakulását feltételezi. Ezen a téren mind a tanítás elméletében, mind a gyakorlatban nagyon ellentmondásos a helyzet. A szokásos eljárás az, hogy az elmélet feldolgozása után az alkalmazásra mintapéldákat adunk. Ezt az eljárást a pszichológia is alátámasztja, és magát az eljárást a pedagógia a kezdeti rögzítés egyik formájának tekinti. Kétségtelen, hogy ez az eljárás a tanulók tájékozódásához nélkülözhetetlen. Azonban, mint ahogy minden eljárásnak vagy módszernek megvannak a maga határai, ez is csak korlátolt érvényű lehet.

A mintafeladatok megoldása, a cselekvésminta megadása a tanulók többségénél azzal a következménnyel jár, hogy önálló cselekvésükben nem az elméletet veszik irányadónak, hanem a minta után igazodnak. Így a tanulókban kialakul az a felfogás, hogy a sikertelenség teljes igazolásának tekinthető az a magyarázat: „Ilyen feladatot még nem oldottunk meg." Bár ezt a magyarázatot, azon az alapon, hogy a tanuló a birtokában van vagy lehet a szükséges ismereteknek, nem szokás elfogadni, a tanulók indokolása sokkal többet mond, mint ahogy első pillantásra tűnik. A cselekvésminta, a fogalom tartalmából következően, sokkal szűkebb körű, mint maga az elmélet. Sok esetben a pedagógiai gyakorlat úgy próbálja megoldani a kérdést, hogy adott fejezetre teljes gyakorlatrendszert állít össze. Ott, ahol az elmélet szabályokra redukálható, ez meg is valósítható. A „tulajdonképpeni" feladatok esetében azonban ez nem lehetséges.

A mintapélda bemutatása csak azt illusztrálja, hogy a kérdéses elmélet hogyan alkalmazható, nem pedig azt, hogy az általános értelemben vett elméletet hogyan lehet és kell alkalmazni. Természetes, hogy az egyedi esetekből spontánul is lehet általánosítani, ahhoz azonban, hogy a tanulók ezen a téren kellő jártasságot szerezzenek, elméleti irányításra és gyakorlásra van szükség, tehát arra, hogy a tanulók mintapéldák nélkül is oldjanak meg feladatokat újonnan tanult elméletek alkalmazására. Ebben a vonatkozásban éppen az elmélet tárgyalásának kellene irányító jellegűnek lennie. A valóságban azonban az alapvető tételek tárgyalása során nem a bizonyítások instruktív jellege domborodik ki, hanem a bizonyítások „eleganciája", „cizelláltsága", ami a tanuló szempontjából nézve gyakran csak látszólagos. Sűrűn előfordulnak az olyan gondolatmenetek, amelyeket úgy vezetünk be, hogy „bizonyítás végett meghúzzuk ezt vagy azt az egyenest". Az ilyen eljárásokra nem mindig lehet megnyugtató magyarázatot adni, gyakran azért sem, mert a tanulónak nincsenek meg hozzá a szükséges előismeretei. Ha arról van szó, hogy könyv nélkül kell megtanulni, az ilyen bizonyítások előnye az, hogy megjegyzésükhöz rendszerint elég észben tartani azt a gondolatot, amit a bizonyítás „kulcsának" szokás nevezni. Az ilyenszerű ismeretszerzésnek azonban nagyon csekély a gondolkodásformáló hatása. A matematikatanítás tradíciói minden bizonnyal felülvizsgálásra szorulnak ebből a szempontból is.

*

A felvetett problémákat mint jelenségeket nemcsak a tanárok és a tanulók ismerik jól, hanem a szülők is — és mindazok, akik valamilyen formában figyelemmel követik a matematikaoktatást. Kevésbé ismertek viszont a jelenségek okai és a megoldásra irányuló kísérletek indítékai. Célunk nem e problémák megoldása vagy az arra irányuló kísérletek ismertetése volt, hanem csak a problémák megfogalmazása és elemzése néhány szempont figyelembevételével. A megoldás kérdése a matematikatanítás módszertanának — vagy ahogyan most pontosabban kifejezik a fogalmat —: *a matematika pedagógiájának* a tárgya.

A matematikatanítás módszertana jelenleg két vonatkozásban tárgyalja az oktatás kérdéseit; egyrészt ismerteti az általános kerdéseket, mint amilyen a tanítás célja, tárgya, a tanulás indítékai, másrészt útmutatásokat ad az anyagrészek tanításához. Ami hiányzik, az a matematikatanulás, pontosabban a matematikával való foglalkozás folyamatának behatóbb elemzése. A matematikával való foglalkozás nemcsak gondolkodás; részt vesz ebben a megismerési folyamat minden összetevője, az érzékelés, a memória, a képzelet is. Ezeket az összetevőket egymás kölcsönhatásában vizsgálni nem mesterséges kísérletekben, hanem a reális tanítási folyamatban nehéz probléma; a kísérleti eredmények objektív értékelésének és interpretálásának mai módszerei is megbízhatóan legfeljebb relatív, összehasonlító jellegű eredményeket adnak.

Az említett bukaresti nemzetközi kollokvium megállapítása szerint a matematika fontos szerepe a mai társadalomban arra indította a matematikusokat, pszichológusokat, pedagógusokat, hogy a matematikatanítás problémáinak vizsgálatával és megoldásával foglalkozzanak. Ugyanakkor ajánlja, hogy a matematika pedagógiájának tulajdonítsanak a tudományos kutatásban megfelelő helyet, és az illetékes hatóságok biztosítsák a kutatáshoz szükséges eszközöket.

Addig is, amíg a tudományos kutatások eredményeként általános érvényű megoldásokat dolgoznak ki, a problémák ismerete is hozzásegítheti a matematika tanításával foglalkozó tanítókat és tanárokat ahhoz, hogy a velük kapcsolatos jelenségekre nagyobb figyelmet fordítsanak, és elfogadható megoldásokat keressenek a nehézségek áthidalására.

Kovács Kálmán

Máramarosi fafaragások
(Kabay Béla felvétele)

Benedek Elek „turnéi"

Kedves humorral „turné"-nak nevezte Benedek Elek apó az irodalmi körutat, melyet székely írók és művészek csoportja rendezett az ő vezetésével Erdély városaiban és falvaiban. Mi, a csoport — az ő szavával: a „trupp" — tagjai, székely „kalákának" tekintettük mozgalmunkat. Kalákába mentünk, hogy segítsünk fiatalon elhalt barátunk, Sipos Domokos kereső nélkül maradt családján.

Az erdélyi írók 34 éves korában elhalt első halottját, Sipos Domokost 1927. december 24-ének karácsony estbe nyúló délutánján temettük el a dicsőszentmártoni tüdőszanatórium külön temetőjében. Míg közöttünk járt, míg lobogó lángjával cselekvésre ösztönzött, prózaírónak ismertük őt. Novelláiban, elbeszéléseiben olyan erővel ömlött a mondanivaló, hogy tőle vártuk az akkor született erdélyi magyar irodalom első regényét. Nem írhatta meg. Elragadta az akkor még fékezhetetlenül dühöngő népbetegség, a tüdővész. Szentimrei Jenő gyászbeszédéből tudtuk meg, hogy veszteségünk a tudottnál is nagyobb: Sipos Domokos személyében nemcsak írót, hanem az íróval egyenrangú költőt is temettünk.

Elek apó,
György Dénes és Bartalis János

Szentimrei Jenő három hét alatt megírta a briliáns életrajzot, és azzal együtt *Vágtat a halál* címmel kiadta Sipos Domokos addig ismeretlen költeményeit. Az életrajz nagy sikoltás volt: ellátatlanul maradt a Sipos Domokos tízéves kisfia! Szentimrei kolozsvári sikoltása Kisbaconban a gyermekek Elek apója fülébe hasított a legélesebben.

És megindult a 63 éves Elek apó! Maga köré gyűjtötte szellemi, lelki fiait. Nagy, két esztendőbe nyúló írói útra indult velük, hogy anyagi alapot gyűjtsön Sipos Domokos árvája számára.

Összeállott a „trupp", székely írók, költők, előadóművészek csoportja. Belső, vagyis állandó tagjai voltak: Elek apó, Szentimrei Jenő, Tamási Áron, Bartalis János írók, költők, Szentimreiné Ferenczy Zsizsi, György Dénes előadóművészek és nem egy esetben az akkor még akadémista zongora-művész, ifj. Delly Szabó Géza. Külső, vagyis nem állandó trupptagok: Tompa László, Nyírő József, Kacsó Sándor, akik a működési helyükhöz közel fekvő területeken kapcsolódtak az együtteshez. A magyarországi látogatásra Elek apó magával vitte őket is, összes „fiait", hogy ottani írótársainak és olvasótáborának is bemutassa valamennyiüket.

Elek apó Székelyudvarhelyre kérte „fiait". A körutat ott akarta megkezdeni. Az ő iskolavárosában, amelyről sokszor és mindig nagy szeretettel írt, ahová az emlékek ezer szála fűzi. Itt népesítették be fantáziáját a környező dombok: Budvár, Csicser, Szarkakő. Udvarhely a meseforrás. De nemcsak az Elek apó iskolavárosa Udvarhely. Nyírő, Tamási és magam is ott végeztük a középiskolát. És ott lakik Tompa László, a székelyek nagy költője. „Nem is tudják az udvarhelyiek — mondotta Elek apó 1928 tavaszán tartott első előadásunk megnyitójában —, hogy milyen nagy költő lakik városunk falai között. Jöttünk, hogy ismerjék meg lakótársukat az udvarhelyiek." Aztán bemutatta együttese tagjait. Csupa „volt" ember, mint: Szentimrei Jenő, volt hivatásos katonatiszt. Most író, hírlapíró. Nyírő József, volt plebános, most író, hírlapíró ő is. Tamási Áron, volt banktisztviselő, most író. Bartalis János, volt klinikai tisztviselő, most költő. Szentimreiné Ferenczy Zsizsi, volt koloratúr-énekesnő, most átképezte magát Bartók és Kodály népdal- és népballada-feldolgozásainak előadására, hogy visszaadja a székelységnek nem becsült, sőt lebecsült ősi dallamait. György Dénes, volt kolozsvári tanár, most irodalmi lap munkatársa és versmondó művész. Van egy nem „volt" ember, Kacsó Sándor, aki kezdettől fogva író és hírlapíró. Az erdélyi városokban mindig találtunk egy-egy kiváló zongoristát Ferenczy Zsizsi kísérésére. Udvarhelyt éppen Tompa Lászlóné Molnár Margit adott művészi kíséretet Zsizsinek.

A „fiain" ejtett seregszemle után Elek apó felvázolta körutunk céljait: anyagi alapot gyűjteni Sipos Domokos árvájának; ismertetni, népszerűsíteni az első világháború után született erdélyi magyar irodalmat; közelebb hozni egymáshoz a városi nadrágosok és falusi harisnyások embereit, akiket — ahogy mondotta — „Isten keze egy sorsúakká rázott össze". A színháztermet zsúfolásig megtöltő közönség a megnyitó befejezésekor ugyanúgy felállással köszöntötte Elek apót, ahogy felállással tisztelgett volt előtte a színpadra lépésekor. Jó kezdet volt.

Udvarhelyi örömünk mindjárt másnap, vasárnap, az arcunkon maradt. Keresztúri előőrsünk, a Kőrösi Csoma Sándorra vagy Apáczai Csere Jánosra emlékeztető Balázs Ferenc érkezésünkkor boldogan jelentette: telt ház lesz, minden jegy elkelt. Este azonban, e jó hírrel ellentétben, üres székek tátongtak felénk, ha a függöny résein a színpadról a nézőtérre kémleltünk. Kiderült, hogy a Kaszinó urai vásárolták fel a jegyeket azzal a céllal, hogy az általuk következő hétre kontra-rendezett Pásztortűz-estre belépődíj nélkül engedjék be a környező falvak székelyeit, akiket elsősorban mi akartunk bevonni az előadásunkba, amire előkészítő levelezésünkben hangsúlyozottan kértük is a hivatalos helyi rendezőséget. Így Elek apónak az udvarhelyihez hasonlónak tervelt nyugodt bevezetőjéből számonkérés lett: hol maradtak a szomszédos falvak székelyei? Itt is bemutatta az együttese tagjait és felvázolta útrakelésünk céljait.

És ha már olyan szerencsés vagyok, hogy 1971-ben én írhatom a több mint 40 évvel ezelőtti turné krónikáját, ne legyen szerénytelenség, ha elmondom, hogy számomra milyen nagy élményt hozott a keresztúri est. Versmondásom után ott találtam a színpadról a kulisszák mögé lépni, ahol egymás mellett állott Elek apó és

Szentimrei. Hallom, ahogy Szentimrei mondja Elek apónak: „Az embernek a hátán fut végig a hideg, ahogy mondja a verseket." A Kuncz Aladár hazajötte előtti legszigorúbb kritikusunk ilyen véleménye sok biztonságot adott számomra a következő pódiumokra.

Keresztúr után Nyárádszeredán létrás szekerekkel „omlottak bé" a falukból az emberek a Nyárádmente szürke zekéiben, amiben Elek apónak különös öröme telt. Itt, majd Baróton és a falvakban tartott előadásaink bevezetőiben rendszeresen méltatta a szokások, hagyományok és viseletek népfenntartó erejét. Bartalisnak és nekem külön közös örömet szerzett, hogy a *Falusi gazdálkodásban, Az erdőről hazatérő favágók, Rétkaszálás, Csilingelő szánok* című Bartalis-verseket tökéletesen megértette és élvezte a falvak népe.

Szólnom kell műsoraink és a hatóságok viszonyáról. Amilyen könnyed gesztussal adta meg előadásainkhoz az egész Erdély területére szóló engedélyt Emil Isac művészeti főfelügyelő, annál nagyobb akadályt gördített utunkba több helyen a rendőrség és a katonai parancsnokság. Tisztán emlékszem a zilahi rendőrség teremtette kínos helyzetünkre. Hogy együtt mehessünk a zilahi estre, Elek apó a megelőző napon Kolozsvárra jött. Már indulóban voltunk az előadás napjának reggelén, amikor távirat érkezett Zilahról: „Rendőrség nem fogadja el a kolozsvári inspektorátus engedélyét. Az ügyet áttette a dési katonai hadosztályparancsnoksághoz." Szentimrei Tamásival rohant Isac Emilhez. Ő sajnálkozik: „A hadsereggel szemben tehetetlen vagyok." Míg tanácstalanul nézünk egymásra, Áron kisirül az ajtón, s rövid idő múlva egy román ügyvéd-barátjával tér vissza. Az megszólal: „Én Benedek Elek meséivel nőttem fel. Boldog vagyok, hogy most megismerhettem. A művészeti inspektorátus engedélyének el nem fogadása tévedés kell hogy legyen. Áron jöjjön velem. Biztosan megszerzem az engedélyt. Tessék nyugodtan elindulni Désre." Meg is érkezett Désre az engedéllyel a zsebében. Közben azonban elszaladt a vonat, amelynek csatlakozása volt Zilah felé. Így körutunk egész ideje alatt ez egy esetben autóval utaztunk, de — ahogy Bartalis megírta — sok esetben „döcögött a sáros utakon a Theszpisz kordéja", hogy a kitűzött időben megtarthassuk előadásunkat kopott kis falusi iskolákban és városi termekben. Nagyon fogunkhoz kellett vernünk a garast, hogy mozgalmunk közvetlen célját, Sipos Domokos árvájának érdemleges megsegítését elérhessük. Ezt ráadásul megnehezítette egy „ellenszél", amivel szembe kellett mennünk. Nehezítették az „úri csoport" kontra-rendezvényei.

Ilyenkor, félház láttán (mint Keresztúron történt) izgalomba jött Elek apó, s megnyitóiban ki-kitört, alaposan megleckéztette a távolmaradókat. Ahogy mondtuk: „Elek apó, a leckét érdemtelenül a barátaink kapták, akik felvették az ünnepi ruhájukat, időt és belépődíjat áldoztak, hogy meghallgathassanak!" De Elek apó javíthatatlan volt: minden hasonló esetben kifakadt a távolmaradók, főként a távolmarasztó „úri csoport" ellen. A mi „népi csoportunk" — ahogy Benedek Elek apó kifejtette —, vállalta e népet, szólt a néphez, együtt ment a néppel, hogy lehetővé tegye a hazai magyar tömegek kulturális felemelkedését és reális beilleszkedését a románsággal való közös harcba, egyenlőség és közös emberség alapján. A mi csoportunk élén vívta a harcot Benedek Elek a humanizmusért minden konzervativizmus és reakció ellen.

Bevezetőiben Benedek Elek rendszerint friss, aktuális témákat bontott ki. Alighogy megjelent Makkai Sándor *Magyar fa sorsa* című könyve, amely eldönteni látszott az Ady-vitát a tömegekben legmaszlagolóbban ható vádak, különösen a magyarellenesség kérdésében, Elek apó a soron levő bevezetőjében mind Makkai, mind saját érveivel védte meg és népszerűsítette Adyt. Ha megírta letaglózó kritikáját Szabó Dezső a *Szűzmáriás királyfi* című regényről, Benedek apó a legközelebbi meg-

nyitójában kiállott egyik legkisebb fia védelmében: „A regényírás szokványos mércéje szerint lehetnek szerkezeti hibák a Tamási Áron első regényében, de abban a mesélőképességnek és a stílusnak olyan oroszlánkörmei villannak fel, hogy azok Tamásit rövidesen a magyar írók első sorába emelik fel." Más alkalommal másik legfiatalabb fiának, Kacsó Sándornak *Vakvágányon* című regényét veszi védelmébe. A regény vádirat volt a politikai passzivizmus ellen, amely „vakvágányra" viszi az állam életében részt nem vevő nemzetiséget. Elek apó megmagyarázta: „Nemzetiségi helyzetünkben annyi a miénk, amennyit aktivitásunkkal, az állam életébe való beilleszkedésünkkel, munkánkkal kiérdemelünk, kivívunk." Az 1928-as irodalmi Nobeldíjat Grazia Deledda tájnyelven írt regényének ítélik oda. Elek apó megragadja az alkalmat, a példát, hogy megvédje a székely tájnyelvet irodalmi nyelvvé emelő fiait a „provincializmus" vádja ellen.

Így viszi Elek apó „fiait", csoportját városról városra, faluról falura.

Több helyen a művészeti inspektorátus engedélye mellett is cenzúrának vetették alá estélyeink anyagát. Legtöbbször az én műsoromba illesztett *Erdélyi költő nemzeti dala 1928-ban* című Szentimrei-verset kifogásolták. Fellebbeztünk a magasabb fórumhoz. Az engedélyezte a ráírt szavakkal: „Nu are nimic." Elek apó a kedvező döntésnek örülve humorizál Szentimreivel: „Olyan verset írsz, amely nem tartalmaz semmit."

Népi csoportunk és az úri arcvonal ellentéte Csíkszeredában ütközött ki legkínosabban. Már az előadást megelőző nap délutánján odaérkeztünk. A vendéglői közös vacsorán a Magyar Párt elnöke ült Elek apó mellett. Sajnálkozását fejezte ki Elek apónak, hogy ő és vadásztársai nem lehetnek ott előadásunkon, mert „most van a fajdkakas-dürgés, oda kell menniük", és az asztal alatt száz lejt nyújtott Elek apó felé mint belépődíj-felülfizetést. Elek apó nem fogadta el: „Felülfizetést azoktól fogadunk el, akik előadásunkon megjelennek. Nem alamizsnát gyűjtünk a kis árva számára! A belépődíjakért adjuk agysejtjeinket, adjuk a szívünket, adjuk idegeinket és adunk szép, új magyar irodalmat és művészetet. Akik ennél többre tartják a fajdkakas-dürgést, azok csak írtsák a fajdkakasokat előadásunk óráiban!"

Amelyik helységben lakott, dolgozott egy-egy íróbarátunk, ott őt kértük fel előadásunk előkészítésére. Így Udvarhelyen Tompa László, Brassóban Kacsó és Farczády Sándor, Vásárhelyen Antalffy Endre, Berde Mária és Molter Károly, Váradon Tabéry Géza, Aradon Szántó György, Lugoson Szombati Szabó István, Szatmáron Markovits Rodion tevékenykedtek előadásaink előkészítésében. Lehetetlen itt nem szólnom arról a tiszteletről, szeretetről, amivel meghajolt Elek apó előtt és arról a barátságról, amivel fogadott és kitartott mellettünk Déván dr. Petru Groza.

Annak szemléltetésére, hogy milyen missziós szerepe volt turnénknak az irodalom terjesztésében és népszerűsítésében, el kell mondanom az én brassói nagy élményemet. Előadásainkat rendszerint társasvacsora követte, amelyen a helyi irodalomtanárok találkoztak velünk. A vacsorákon itt-ott pohárköszöntők hangzottak el. Így Brassóban is. Néhány tószt után felállott id. Szemlér Ferenc főgimnáziumi igazgató, aki tanárom volt Székelyudvarhelyen. Elmondta, hogy neki (ő maga is költő volt!) mind magyarázza a költő fia, hogy a szabad vers teljesen egyenértékű a kötött formájú versekkel. Illusztrálásul szabad verseket olvas fel előttem! „Fiam minden igyekezete mellett sem tudtam — magyarázta — versértékűnek elismerni a szabad verset. De ma György Dénes a majdnem mind szabad versek elmondásával kulcsot adott a kezembe, amelynek segítségével a költészet új tárházának szépsége tárul fel előttem. Elismerem, hogy a szabad vers egyenértékű a kötött verssel" (Mekkora fejlődés negyven év alatt! Ma már a kötöttnél több szabad vers korszakát éljük).

Az Erdély falvaiban, városaiban megtartott mintegy negyvenöt előadás után Elek apó magyarországi turnéra vitte a truppot.

Amikor a Sipos Domokos árvája javára gyűjtött összeg elérte az ötvenezer lejt, Elek apó és Szentimrei Jenő boldogan nyújtották át özvegy Sipos Domokosnénak.

■

Míg Elek apó a közel másfél évet igénylő fáradságos vándorlásával alapot teremtett *egy gyermek* felneveléséhez, az alatt kufár üzletemberek romlásba sodorták a *sok ezer gyermek* szellemi, lelki táplálékát. Elek apó gyönyörű gyermeklapját, a *Cimborát*. Az ezzel járó megrázkódtatás idézte elő a halálos agyvérzést. Bekövetkezett a „magyar író tragédiája 1929-ben".

György Dénes

Tamási Áron levele Amerikából

A Tamási-testvérek Farkaslakáról 1923-ban maguk is fel akartak kerekedni tengerentúlra, de Áron, aki előre ment, lebeszéli őket. Erről szól a levél, mely Nagy V. István kolozsvári lakos gyűjteményéből került elő.

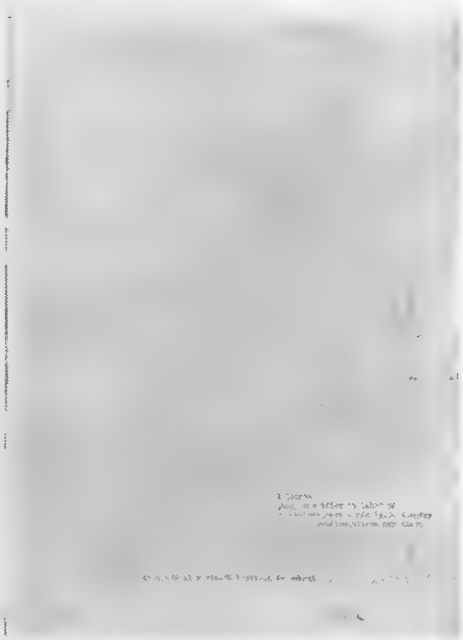

New York, 1923. december 14.

Kedves Ágnes és Sógor,

a tegnap a második leveleteket is megkaptam. Most összefoglalva mindakettőre válaszolok a legjobb tudásom s a legjobb szándékom szerint.

Mindenesetre elég baj, hogy folytonosan csak szolgálni kell, s nem lehetnek a saját uruk. Különösen a falun felnőtt ember nincs szolgasághoz szokva, mert gyermekkorától kezdve csak az apjának vagy az anyjának engedelmeskedik. Aki ellenben kiszakad a faluból, s a nagy világot a nyakába veszi, az ezzel együtt az örökös szolgaságot is. Hiába tanul annyit, mint én, mégis csak engedelmeskedni kell valakinek, s hogy ő is parancsolhat másnak, az gyenge vigasztalás. Ha az ember szegénynek születik, az nagy hiba. S olyan hiba, amin nagyon nehezen lehet csak segíteni. Sőt rendes körülmények között nem is lehet. Munkával sem, s ésszel is nehezen. Tehát nincs más hátra, mint húzni a terhet, akárcsak a jó jármos ökör.

Én merem mondani, hogy régtől fogva több okom volna a panaszra, mint a legtöbb falusi embernek, de sohasem szólok senkinek. Legényke koromtól

kezdve magamra voltam mindig támaszkodva s ha már vagyok valaki, azt csak egyedül magamnak köszönhetem.

Amerikáról nagyon bal véleménye van az otthoni embernek. Mert csak itt kell igazán szolgálni. Mindenkinek egyformán. S vannak olyanok, kiket még szolgának sem fogadnak fel s akkor éhesen s rongyosan elpusztul.

Itt még annyira sem adják ingyen a pénzt, mint otthon. Itt jobban meg kell minden krajcárért dolgozni. És keservesen. Ezt csak az tudja, aki itt van. S jó lesz, ha nagyon megfontolják, amit mondok Amerikáról. Itt minden munkaág zsúfolva tele van. Még olyan sem kap sokszor munkát, aki tud angolul s más nyelveket. S megmondom, hogy ha valaki egyedül csak magyarul tud, az éppen annyi, mintha néma volna. Az égvilágon senki meg sem akarja őt érteni. Még egyetemet végzett, sokat tanult ember sem jut jó ismeret nélkül munkához, s ha jut, akkor testi munkával kell kezdenie. Mert itt új életet kezd mindenki. Aki nem kezd újat, az bele is pusztul Amerikába. Még most is több ember van itt, aki nyomorúságban hal meg, mint otthon. Ha valakinek családja van, s csak egyedül a férfiú dolgozik, nem marad egy krajcár sem. A nő jobban keres sokszor, mint a férfi, de csak az olyan nő, aki úri szép ruhákat tud varrni, vagy irodában tud dolgozni. Más asszonyember nézheti az eget.

A sok mende-mondának nem jó felülni, mert csalódás a vége. Az ügynököktől pedig, akik csábítják az embereket Amerikába, óvakodjék mindenki, mert nem tudja, miféle embertelen sors vár rája. Rosszabb, mint a rabszolgára. Azt csinálnak vele, amit éppen akarnak.

A kijövés belekerülne kettőjüknek legalább 300.— dollárba s majd a hazamenés is annyiba. A 600.— dollárt nem tudnák még jó munka mellett sem négy erős esztendőn belül megtakarítani. Talán sohasem. Mert most itt is rosszabb világ van. Egyébként is a bevándorlást most úgy megszorítják, hogy csak szorosan a családba tartozókat fogják kiengedni.

Aki innen pénzt küld haza, azért tudja megtenni, mert megvonja magától, de két hétig is dolgoznia kell érte. Az én kijövésemet s azt, hogy én már tudok meglehetősen keresni, ne számítsák, mert én már tudok angolul is és németül is. S azonkívül tájékozódni is tudok már, ami itt a legnehezebb. De vajon mikor fogom megtakarítani azt a pénzt, amivel kijöttem? Mert istenfizessiben senkitől sem várhatunk olyan segítséget, ami egy vagyon.

Erzsike írta, hogy Ágnes küldött neki levelet. Az efféle kiadások igazán fölöslegesek, s ha valaki mégis kiadja, akkor pénzének kell lennie.

Szegény fejemet úgy felvitte az Isten, hogy már tőlem is lehet pénzt kérni. Mindenesetre én volnék a legboldogabb, ha annyi volna, hogy adhatnék, mert adnék is. De szegény magamnak sem igen van még egyebem, csak a nyomorúságom. Lenni lesz, remélem, hiszen nem azért gyötörtem magamat már tizenöt éve. S akkor kérés nélkül is adok minden érdemesnek.

Gáspár bácsi már félesztendeje nem dolgozik, mert nem kapott a szakmájába vágó munkát. Ilyenformán most neki sincs pénze. De ha majd csűrépítéshez fognak, ő is fog adni, azt üzeni, s én magam is adok majd valamennyit.

Egyébként a legjobb egészséget kívánjuk az új esztendőre.

Szeretettel üdvözlök minden testvért és rokont.

Áron

Tudatformáló színház

Az utóbbi hetek-hónapok új szakasz kezdetét sejtetik a romániai magyar színház történetében. Felgyorsultak az események. Az események, nem pedig a szimpla statisztikai tények, hogy például hat színházunk a bérlettulajdonosok elemi igényeit kielégítendő ennyi és ennyi számú bemutatót tartott ebben az időszakban. Örvendetes (részben bosszantó, elszomorító) események sorjáztak Szatmáron, Marosvásárhelyen, Kolozsvárt, Sepsiszentgyörgyön, Temesváron és Nagyváradon — az egyes előadások külön-külön bírálata után szükséges, nagyon fontos az együttes számbavétel.

A teljesség igénye nélkül nem árt egy kis történelmi visszapillantás, mondjuk, az utóbbi húsz esztendőre. Ebből a hovatovább régmúltból (mert hol van a tavalyi hó? — különösen a színházi világban, ahol minden este újra meg kell vívni a csatát a közönségért, a sikerért...) a legszívesebben és leggyakrabban a marosvásárhelyi Székely Színház hőskorára emlékezünk, azokra a sikerekre, amelyeket nemcsak a romániai magyar színibírálat, hanem a bukaresti román s a budapesti magyar is változatlanul számon tart. Föltámasztani a múltat nem lehet, de nem is érdemes; húsz év alatt óriásit változott az esztétikai ízlés, látókörünk összehasonlíthatatlanul tágabb az ötvenes évekénél, ami tehát akkor korszerűnek tűnt, ma semmiképpen sem váltaná ki ugyanazt a hatást. A román színjátszás, elsősorban kiváló rendezői révén, azóta nagyot lépett előre, avantgarde lett a szó eredeti, elsődleges értelmében is — a romániai magyar színházak pedig szép lassan belesüppedtek a szürkeségbe. De miközben, szinte észrevétlenül (hiszen eközben is akadt egy-egy sikeres bemutató), a folyamat végbement, majdhogy a semmiből lenni kezdett romániai magyar drámairodalom — már nem statisztikai, hanem esztétikai-etikai értelemben. De ez már a közelmúlt, mondhatnám a jelen: mai vitáink, kerekasztal-beszélgetéseink témája. S hogy a megsűrűsödött folyóirat-kezdeményezéseknek, a felpezsdült vitakedvnek, irodalmárok, kritikusok és színháziak heves összecsapásainak eredménye-e az a nem kevés esemény, amelyre elöljáróban utaltam, vagy a tavasz e néhány fecske nélkül is eljött volna, a rügyeket úgy is kipattintotta volna a nap melege — erről fölösleges vitatkozni. A lényeg az, hogy van már miről érdemben vitáznunk, drámairodalom és színház ismét kezd összetartozó fogalommá válni nálunk is, s ebben a (ha még nem is mindenütt) normalizálódni látszó helyzetben újra megfogalmazható a tudatformáló színház igénye.

Persze, húsz év alatt nemcsak az esztétikai, hanem a szociológiai nézeteink is nagyot fejlődtek, tudatformálásos ma már sokkal bonyolul-

Lohinszky Loránd az Özönvíz előtt marosvásárhelyi előadásán

tabb folyamatot értünk, sokkal több összetevőt veszünk számba, mint az ötvenes évek elején. Amikor az 1971-es romániai magyar színház tudatformáló szerepet kérjük számon, a szocialista nemzetiségi tudat alakítására gondolunk, vagyis kérdésünk egyaránt érinti a mérő társadalmi eszményeinek [illegible] befolyásolását, beilleszkedését a való világba, természetes környezetébe s etnikumának méltó őrzését. Ez nem a hat romániai magyar színtársulat egyikének vagy másikának, hanem a romániai magyar színháznak a létkérdése. Ahhoz, hogy a válaszok meggyőzőbbek legyenek, a hat színház jobb együttműködése, egy-egy nagyobb horderejű produkció időtartamára az erők összehangolása s a féltékenységek háttérbe szorítása volna kívánatos. De az talán a következő lépés, maradjunk egyelőre a jelenben.

Mindenekelőtt: elegáns-tetlen szembenéznünk bizonyos ál-tudattal, amely a közönség jelentős részében igen-igen hat, de amely szép számú hívekre talál színházaink házatájan és irodalmáraink között is. Kialakult egy olyan nézet, mely szerint a nemzetiségi tudatformálást a hősi múlt ébresztése s esetleg még egy-egy jellegzetesebb etnikai csoport életének a bemutatása képviseli. Nem is volna semmi baj, ha e felfogás nem törekedne kizárólagosságra, s képviselői nem élnének olykor vissza a jogos közönségigénnyel. Senki sem vonhatja ugyanis kétségbe, hogy Mikes legendás alakjának vagy Báthory Zsigmond korának színpadi megidézése hasznos, nemes vállalkozás, de túlzás volna azt állítani, hogy amiért

például Gábor Áron székelyei fellépnek a színpadra, attól már egészséges, korszerű nemzetiségi tudat alakul ki a nézőben.

Nemrég, tanúi lehettünk a Mihai Viteazul című, szuperprodukciónak készült film tömegsikerének. Tényként könyvelhetjük el Delavrancea színműveinek, de általában is, a történelmi drámának a reneszánszát — és azoknak a műveknek vitathatatlanul nagy szerepük van a román néptömegek hazafias nevelésében. Kétségtelen azonban — s ez a hazai drámaésztétikai kolozsvári szakaszán, a szakemberek egyöntetű véleménye szerint, be is bizonyosodott —, hogy a korszerű román nemzeti tudat alakításában legalább olyan fontos szerepet játszhat egy-egy olyan társadalmi dráma, mint D. R. Popescu egyszerre négy színházban műsorra tűzött, őszintén pártos, nem Baranga-módon taktikázó darabja, Az újévi maszka, amely példamutató realizmussal s ugyanakkor modern művészi eszközökkel nevel önismeretre, a pillanatnyi személyes érdekeknél messzebbtávú emberségre, valós és ál-értékek megkülönböztetésére. Ha nemzeti tudatformálásról beszélünk, nem szembeállítanunk kell például a magyar irodalomban Illyés Gyula Fáklyalángját és Örkény István Tótékját, vagy Németh László Görgey-darabját, Az árulót és, mondjuk, az Utazást, hanem egymás mellé — csakis így épülhet egészséges arány büszkeség és önkritikai érzék, hagyománytisztelet és mai realitás-érzék között.

Alapvető színházi feladat tehát legértékesebb dráma-örökségünk műsoron tartása, az ember tragédiája, a Bánk bán s még néhány társuk fel-felújítása — nem muzeális tárgyként, de kortársi tudatunk történelmi megalapozása végett. Persze, a korszerűsítő szándékú rendezői újrateremtés nem azonos azzal, hogy a színészi játékot teljességgel a szöveg ellen fordítsa, például Bánkból épp az indulatot lúgozza ki — mint ahogy ezt a félre- (ugyanakkor halványra) sikerült kolozsvári bemutatón lát-

Varga Vilmos és Balla Miklós Páskándi Géza A bosszúálló kapus című darabjában

Petúr: Tóth Tamás a Bánk bán előadásán Kolozsvárt

tuk. Mennyivel alkotóbb — egyben az író számára is újra sikert hozó — volt Harag György hozzájárulása Nagy István 1936-ban írt, Özönvíz előtt című drámájának marosvásárhelyi színpadra állításakor e darab mai értelmezéséhez. Noha Harag sem ragaszkodott szolgaian Nagy István naturalista-realista szövegéhez (amit a szerző nyilvánosan nehezményezett), meglátta az alaphelyzetben s főképpen a tönkrement hitelező Darkó és a széki cselédlány, valamint a Havadi-házaspár figurájában az abszurd módra felnagyíthatót — és olyan izgalmas, kortársinak ható, művészileg tökéletesen kidolgozott előadást produkált, amely egyszerre fölkeltette laikus és hivatásos kritikusok reményét, hogy a romániai magyar színjátszás, legalábbis csúcsaiban, utolérheti a mai román színház élvonalát. Ami külön öröm, s épp a nemzetiségi tudatformálás szempontjából elsőrendű, hogy Harag György és színészei, Lohinszky Loránd, Illyés Kinga, Tanai Bella, Bács Ferenc, nem lemásoltak egy bukaresti (vagy budapesti) bemutatót, hanem eredetit, sajátosan romániai magyar művészetet adtak a nézőnek, amelyben a helyi színek az egyetemes emberit erősítették.

Ugyanezért kell az elismerés hangján szólnunk Zsoldos Árpád szatmári vállalkozásáról; Zsoldos, Gyöngyösi Gábor rendezői segédletével, elsőként vállalta, hogy Kocsis István súlyosan szép, nagyon mai és nagyon miénk monodrámáját, a Bolyai János estéjét színre vigye — s tette ezt színészi képességeinek teljes latbavetésével, megérdemelt nagy sikerrel. Talán a Martinovics-dráma, A nagy játékos volt az első meggyőző jele annak, hogy az új, a megújult romániai magyar dráma színpadon is megállja a helyét, versenyképes lehet klasszikusokkal és kortársakkal, eredeti magyar és fordított színművekkel, s most megint egy Kocsis-darab, ismét a szatmáriak és ismét Zsoldos Árpád révén, igazolta feltételezésünket.

És mindössze néhány hetet kellett várnunk, hogy Kocsis után Páskándi Géza, Marosvásárhely és Szatmár után Nagyvárad hallasson ma-

gáról. A lelkes és egyes színháziaknál sokkal öntudatosabb, több felelősséget érző diákszínjátszók, egyetemisták, sőt a kolozsvári 3. számú Líceum középiskolásai után, láthattunk végre hivatásos színészeket is egy igazi Páskándi-darabban (A király követ csak részleteiben tekinthetjük annak). A nagyváradi stúdió-előadás, A bosszúálló kapus, Szabó József lelkiismeretes és ugyanakkor ötletgazdag rendezésében, elsősorban Vándor András, Varga Vilmos és Balla Miklós színészi alakításával már-már megközelítette a maiságnak azt a művészi hatását, amelyet Páskándi legjobb drámái „abszurdoid" felfokozásukkal az olvasóban keltettek. A maiság hangsúlyozása érdekében, külsőségek beiktatásával talán több naturalista elemet is hozzáadtak a Páskándi-szöveghez, mint amennyi indokoltnak tűnt, s így némiképpen csökkentették filozofikus-költői mélységeit. Mindenesetre, ebben a nem teljesen kiérlelt formájában is újabb érvet hozott a nagyváradi bemutató abban a vitában, melyről elöljáróban szó esett: Kocsis István történelmi parabolái után a Páskándi-féle abszurdról is bebizonyosodott színpadon és nézőtéren, hogy nem öncélú, a „kiválasztottakhoz" szóló költői játék, hanem eleven tudatformáló tényező, teljesebb valóság- és önismeretre sarkall — akárcsak D. R. Popescu vagy Marin Sorescu parabolái, illetve realista színjátékai. Vagy Kányádi Sándor szintén Szatmáron bemutatott társadalmi drámája, az Ünnepek háza, amely egyike az első újabb, számbavehető írói kísérleteknek arra, hogy közvetlen ábrázolásban állítson elénk jelenkori közéleti problémákat.

Bármiféle műfaji alapon történő merev szembeállítás e művek között — eleve félrevezető volna; tudatformáló hatékonyságuk is végső soron attól a művészi színvonaltól függ, amely magában az írott műben, illetve a színpadi megformálásban érvényesül — bár nem akarom kétségbe vonni, hogy például az Ünnepek háza, eszközeinek jellegéből következően, szélesebb körhöz juttathat el időszerű gondolatokat, mint a Bolyai János estéje vagy A bosszúálló kapus, ha művészi eredetiségben és gondolati elmélyültségben nem is ér fel ez utóbbiakhoz. Egy egészséges színházi (és irodalmi) légkörben e szembesítések nem haragot, ellenségeskedést szülnek, hanem a feladatok tudatosítását és természetes elosztását eredményezik, amelyen belül minden értékes drámaíró és mű megtalálhatja a maga színházát és rendezőjét, színészeit.

De szocialista nemzetiségi tudatunk azt is jelenti, hogy hazai problémáink felmérésével egyidejűleg lássuk helyünket a nagyvilágban. A tudatformáló romániai magyar színház 1971-ben nemcsak Páskándi Géza, Kocsis István, Kányádi Sándor, D. R. Popescu, Marin Sorescu — és Madách, Katona, Illyés, Németh László — nélkül elképzelhetetlen, hanem Shakespeare, Csehov és Albee nélkül is. Mert nem egy poeni-i színjátszócsoport szintjén kell tudnunk egyenrangúaknak lenni, hanem Ciulei, Penciulescu, George Constantin és Radu Beligan szintjén. Szocialista romániai magyar felelősségünk ilyenfajta igényességre kötelez. Ez az 1971-es tudatformáló színház elkötelezettsége.

téka

A népdalkultúra tudatosságáról

Antal László — Csongor Barnabás — Fodor István

A világ nyelvei

Genetikai osztályozásban — nyelvcsaládok szerint csoportosítva — a szerzők a világ mintegy három-négyezer nyelvét tekintik át, nem tagadva, hogy számos esetben a politikai formációk választnak el valójában nyelvjárásoknak is tekinthető (kölcsönösen érthető) nyelveket, máskor pedig a még be nem végzett összehasonlító vizsgálatok bizonytalansága támaszt kételyt a beoszthatóság szempontjából. A kötet így is — nyelvrokonság szerint taglalt vagy csak területileg körülhatárolt fejezeteivel — űrt tölt be a magyar könyvészetben, s végre képet ad a „harmadik világ" mélyén zajló nemzetalakulások nyelvi vonatkozásairól, így Afrika és Amerika néger és indián lakóinak új irodalmi nyelvlehetőségeiről is. A mi nyelvünkkel az indogermán és sémi-hámi után következő urali nyelvcsalád-fejezetben találkozunk, azzal az okfejtéssel kísérve, mely szerint e nyelvek őshazája (beleértve a szamojéd ágat is) „minden bizonnyal Európában terült el, s nem Ázsiában". Az élő és kihalt irodalmi, közvetítő, törzsi és egészen különleges titkos nyelvek ismertetése az emberiség rendkívül gazdag sokszerűségére figyelmeztetnek. (Gondolat, 1970.)

Linguistics and Literary Style

A D. C. Freeman szerkesztette kötet 23 tanulmánya korábban másutt is megjelent. A válogatás szempontja az volt, hogy tájékoztassa az olvasót az irodalomtudománynak azokról a hasznosnak bizonyult módszereiről, amelyek eredetük szerint nyelvtudományiak.

Mint ellenállhatatlan tavaszi zsendülés — úgy éled az újabb honi magyar népdalkultúránk. Beszélnünk kellene a népdal és a műzene, a korszerű zeneszerző és a zenei anyanyelv mai viszonyáról (erre keresett választ körkérdéseivel az *Igaz Szó*), végső soron a népdalkultúra és az egyetemes zenekultúra összefüggéseiről, de a fogalom önmagában és önmagáért is helytáll, a népdal önmagában is teljes értékű művészet. Máskülönben sem kötődik csak a zenekultúrához. Átszövi — ha ma már olykor igen rejtett szálakkal — egy nép egész szellemi és érzelmi életét, tárgyi világát.

Művelődéspolitikai érdekünk és kötelességünk nemcsak egyszerűen megérezni, hanem jobban meg is érteni, milyen gyökerekből és nedvekből táplálkozik ez az újabb sarjadás.

Hosszasan kellene elidőznünk a „fényes szelek", a munkás-paraszt-értelmiségi összefogás, a népi demokrácia győzelme és szocialista kibontakozása hősi korszakának közösségi szellemet tápláló, mélyen népi gyökerű népdalkultuszánál — de nem célom. Legfeljebb annyit, hogy mindez együtt járt a népdal kutatásának példátlan fellendülésével, így — az egyenlőségi törekvések és testvériesülés jegyében — a hazai magyar folklór intézményesen támogatott gyűjtésének és tudományos kutatásának szélesebb körű megindulásával s az intézményes keretek biztosításával. E sokrétű, lázas tevékenységből és gazdag termésből olyan kötetek születtek, mint a *Moldvai csángó népdalok és népballadák.*

El lehetne időznünk annak vizsgálatánál, mi történt azután. Hogy a szektás gyakorlat miként akadályozta e kiterebélyesedő népdalkultuszt is. Fokozatosan hogyan szűkítette rövidebb lejáratú, prakticista célokat szolgáló pótlékká, egyfajta „csasztuskákká", lemondván a népdal esztétikai értékéről és hatásáról. A népdal egysíkú szemlélete, az eloperettesítő, felszínes és mind olcsóbb eszközökhöz nyúló, a hamisításoktól sem visszariadó módszerek eltakarták és kompromittálták páratlan értékeket rejtő folklórunkat és népművészetünket. Arról is kellene szólnunk, hogy egy időben a vulgáris szemlélet a népdal szeretetét miként minősítette a narodnyicizmus egyik elijesztő „ismertető jegyének", vagy arról, hogy a művelődési élet gyakorlatában sok helyütt a nemzeti „elszigetelődés" egyik „tanújelének". De most ez sem lehet célom. Legfeljebb csak annyit, hogy így s ezért maradhatott torzóban az intézet s az egész hazai magyar folklórtudomány eddigi legnagyobb vállalkozása: Inaktelke népzenei-népdal monográfiája, és kéziratban egy olyan nagy jelentőségű összefoglaló, rendszerező válogatás, mint a *350 romániai magyar népdal.* Mindez így természetesen egyszerűsítés — a valóság sokkal összetettebb volt. Mert például a többi között ebben az időszakban is élt és tevékenykedett a marosvásárhelyi népi együttes, működött tovább a Folklór Intézet — ha nem is érintetlenül e korszaktól.

Hasonlóan nem könnyű feladat megtalálni és meghatározni az újabb sarjadás indítékait, motívumait. Az új előretörés okai — sajátosan művészek társadalmiakkal összefonódva. E jelenség azonban közel sem csak romániai magyar. Már-már korunk tünete. Ennek egyik legszembeszökőbb bizonysága épp a páratlanul széles körű bukaresti nemzetközi folklórfesztivál volt. De ennek bizonysága Nyugaton — a szorosabb értelemben vett folklór népszerűségének növekedésén túlmenően — a népdal ihletésű beat is. Magyarországon revelációként hatott a *Röpülj páva* felszabadulási népdalverseny páratlan sikere. Hazánk-

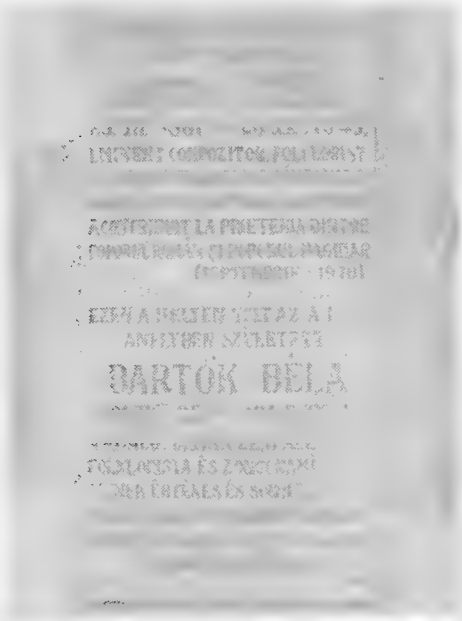

A nagyszentmiklósi Bartók-emléktábla

ban a román népdal és népzene töretlenül jelen van a román tömegek szellemi-művészi életében (a miénkéhez hasonló mélypontra a népdal ügye a román szellemi életben sose jutott), s töretlen a román műzene folklór-ihletése — a legfajsúlyosabbé is.

De vajon nincs valami kibékíthetetlen ellentmondás mindebben? Abban, hogy ma, a tudományos-műszaki forradalom társadalmában egy olyan művészet éledjen, melyet más termelőerők társadalma szült, egy olyan paraszti társadalom, mely már csak nyomokban van meg — hogy olyan népdalok kelljenek szárnyra, melyeket egy keserves paraszti élet teremtett „a munka örökös jármában, sárban, porban, piszokban, védtelenül...“ Vajon mai nyugtalanabb, idegesebb életünk nem hajlik-e inkább a „rikító, kábító, veszejtő feloldások“, a beat felé — a „fegyelmezett formába zárt szépségek“, a népdal helyett? A népdal mai értelméről és jövőjéről Erdei Ferencnek a *Röpülj páva* döntőjén elhangzott beszé-

téka

így az impresszionistának számító Leo Spitzertől a generatív elméletig a kötetben sokféle módszer és szemlélet került egymás mellé. A tárgykörök is sokfélék: a nyelvtudományi érdekű stilisztika elmélete és módszerei, a próza stílusa, a verstan. És változatos az a szépirodalmi anyag is, amire mindezt alkalmazták (Kalevala, Shakespeare, Hemingway). A kötet értéke és haszna épp ebben a tarkaságba van: kitűnő összefoglaló és tájékoztató. (Holt, Rinehart and Winston, Inc. New York, 1970.)

Achim Mihu

Sociologia americană a grupului mic

„Ha a már unalomig emlegetett képzeletbeli marslakó egy pillantást vethetne a Föld lakóira, valószínűleg mély benyomást tenne rá, hogy idejük milyen nagy részét töltik csoportos tevékenységgel. Észrevenné, hogy a legtöbb ember aránylag kicsiny csoportokban van együtt...“ (Cartwright és Zander: A csoportdinamika keletkezése). *És mégis viszonylag későn — a századfordulón — vetődött fel a csoportkutatás gondolata. Eredetileg határjelenséget kutató diszciplina volt, de a társadalmi rendelés, valamint saját belső fejlődése következtében szakszociológiává vált. Achim Mihu, a fiatal kolozsvári szociológus — a kiscsoport-kutatás elismert szakértője — Moreno szociometriai elméletének kritikai elemzése után most újabb munkával jelentkezik. Szerzőnk Amerikában tanulmányozta a kiscsoportok szociológiájának elméletét és gyakorlatát. Tömör bevezetője után a kiscsoportok elméletének legmarkánsabb kortárs képviselőivel (Lewin, Homans, Ba-*

téka

les, Festinger, Merton) vitatkozik, majd elemzi a kiscsoport bonyolult szerkezetének időszerű („egyén vagy csoport", a „leader" szerepe) problémáit. A kötet utolsó fejezetét a csoportkutatás sokat vitatott módszertanának szenteli. A könyv elősegíti az egyelőre még csak tapogatózó hazai kiscsoport-kutatást. (Editura politică, 1970.)

Derviš Sušić

Én, Danilo

„A szocializmusnak a falun sokkal többet kell beszántania a mezsgyéknél meg a kerítéseknél" — mondatja könyve hősével, Danilóval, az író. S mintegy ötszáz lapon erre a „többre" keresi a feleletet. A könnyed, ironikus hang nem gátolja meg abban, hogy az átalakulóban lévő világ nagyon is komoly problémáit, ellentmondásait, botlásait — Danilo kalandjaiban — alaposan körül ne tapogassa. Danilo majd minden gondolatában ott kísértett a háború. A nehezen megszerzett szabadság tiszta örömébe örökké beleszálkáz a harc emléke: minden talpalatnyi helyért — amelyen most élni kell — bajtársak vére folyt. Érthető, ha a hajdani partizánparancsnok a békés élet „harcait" is partizán-módra akarja megvívni. Ezért is kerül mindegyre konfliktusba környezetével. Csalafintaságait azonban mégsem érezzük szélhámosságnak; önzetlensége, partizános-bajtársiassága, emberi tisztasága, egyszerűsége felejthetetlenül rokonszenves. A Csuka Zoltán fordításában megjelent regény élvezetes olvasmány. (Európa, 1971.)

Fodor Sándor

Nehézvíz

Fantasztikus felfedezést tesz Korobal úr, egy kisvárosi lap főszerkesztője. Távoli rokonádéból kell idéznem. Hogy mi is kelti életre népdalainkat? „Először is az, hogy remekművek. Úgy kristályosodott ki bennük az emberi sors átélése, ahogyan a szénből roppant nyomás alatt gyémánt lesz. Úgy is ragyognak a népdalok... Másodszor éppen az élteti ma is, modern korunkban a népdalt, hogy a történelem és a hagyomány legtömörebb megtestesítője. Az emberi kultúra nemcsak annyi, amennyit egy-egy nemzedék alkot és átél, hanem az is a lényegéhez tartozik, hogy előző nemzedékek értékeit is összesíti és fölhalmozza. S éppen a technika eluralkodásának korszakában, mint a levegőre, szüksége van az embernek a természethez kötött és egymás közt nyíltabb emberi sors felidézésére..."

Így talán az is érthetőbbé válik, hogy a demokratikus érzelmek erjedése, nemzetiségi és országos kiteljesedése miért jár együtt és miért jelent egyet a népdal iránti érdeklődés, vonzódás erősödésével is. Konkrét emberi mivoltunk ismerete sose lehetne teljes és harmonikus — sem értelmi, sem érzelmi vonatkozásaiban — a népdal, a folklór mellőzésével. A művészi gondolkodásformában — az eljellegtelenedés vagy millióra töredezés alternatívája rémének visszahatásaként — akár központi helyet is ráérezhetünk.

A népdalt úgy kell ismernünk, szeretnünk, megbecsülnünk és ápolnunk, mint édes anyanyelvünket — Kosztolányi józanságával és rajongásával, József Attila mélységével. Zenei szövete zenei anyanyelvünk alapja, és szöveges anyaga egész gondolat- és érzelemvilágunk legmélyebb és legsajátosabb rétege. Azon kell lennünk, hogy az idők során osztálykeretek közé szorult, de mindvégig a dolgozó nép által megőrzött, éltetett hajdani össznépi művészet ma újra közkinccsé válhasson, hogy minél szervesebben beépülhessen művelődésünkbe.

Hogy a honi magyar népdalkultúránk feléledése és erősödése nem pusztán vágy sarkallta egyéni képzelgés, hanem sajátos adottságokból táplálkozó, sajátos körülményektől színezett és többé-kevésbé sajátos megnyilvánulási formákat találó valóságos folyamat, gondolom, elég utalnom az elmúlt évek legfontosabb tényeire és tüneteire.

Mindenekelőtt sajtónk szerepére, sajtónkéra, mely kezdeményezője, de egyszersmind hű tükrözője is e folyamatnak. A *Korunk* külön folklór-számmal adott nyomatékot az ügynek, az *Utunk* és újabban *A Hét* cikkei szintén segítik előrehaladását. A legrendszeresebb szolgálatra azonban három lap kötelezte el magát: mindenekelőtt a *Művelődés* az idevágó cikkek és tanulmányok sokasága mellett a leggazdagabb anyagközléseivel, továbbá az *Ifjúmunkás*, emlékezetes és széles visszhangot kiváltó vitája nyomán sajátos szerepvállalásával, a már-már rovat jellegű sorozatával: népdalelemzéseivel, végül a *Hargita* visszza-visszatérő vonzó népdaloldalaival. Időnként kikirukkol a *Falvak Dolgozó Népe*, a *Megyei Tükör* és a *Brassói Lapok* is, de — sajnos — nem mindegyik újságunk él ebbeli természetes lehetőségeivel. Örvendetes, hogy más lapok is, így a *Vörös Zászló*, a *Fáklya* és a *Szatmári Hírlap* (és e két utóbbi irodalmi különszámaiban is) mind több jelét adják megértésüknek. S a sort írás közben kell kibővítenem

az aradi *Vörös Lobogó*val. Megjegyzem viszont, nagy kár, hogy nem mindegyik lapunk közli dallamostul népdalainkat. Ezen is változtatni kellene, s egy kis erőfeszítéssel lehetne is.

Az olyan írások, mint Tóth Sándornak a közvéleményt megmozgató, határozott hangvételű kétrészes vitaindító cikke, Kovács Nemere hozzászólása és Nagy István nyilatkozata az *Ifjúmunkás*ban, László Ferenc tanulmánya a *Korunk* 1969-es folklórszámában, Szabó Csabának a zenei anyanyelv kérdését is nyomatékkal elemző írása az *Igaz Szó* Bartók-számában s nem utolsósorban Almási Istvánnak a *Művelődés*ben közölt gyűjtései a népdalkultúránkért való helytállás legszebb tanúságai — és minden bizonnyal művelődéstörténetünk figyelmére is számot tarthatnak —, akárcsak az olyan példák, mint Nagy István vagy Herédi Gusztáv ügyszeretete, egy Bandi Dezső lelkesedése és szervezőereje, egy Tóth Erzsébet népdaláhítata s egy V. András János következetes szerkesztőmunkája.

A népi alkotások házai közül — mint a népművészetért általában — népdalkultúránkért is a marosvásárhelyi és a csíkszeredai tett a legtöbbet. Az előbbi jelentette meg Iosif Herţea és Almási István *245 népi táncdallam* (1970) című kötetét, melynek 114 magyar dallama közül 68 szöveges népdal, s indította el népdalfüzet-sorozatát; s az utóbbi adott ki *Repülj madár, repülj* ... (1970) címmel 95 menasági népdalt és népballadát, szintén dallamostul, Imets Dénes gyűjtéséből (Imets László metszeteivel).

Könyvkiadónk olyan kötetekkel dicsekedhet, mint az 1969-es *Magyargyerőmonostori népköltészet* (Olosz Katalin—Almási István) és az 1970-es *Balladák könyve* (Kallós Zoltán—Szabó T. Attila), s újabb nagy esemény lesz Horváth István rég várt ózdi kötetének megjelenése. Az ügyszeretet legújabb szép példája a Művelődés áldozatkészségéből született *Dalosfüzet*, Almási István összeállításában (1971).

Mindez letagadhatatlan tény, bizonysága egy rég várt kibontakozásnak. Önmagában azonban még csak népdalkultúránk nélkülözhetetlen feltétele. Ámbár egyelőre annak is kevés — hol van csak attól is, amit az *Ifjúmunkás*ban lezajlott vita során Kovács Nemere például pontokba foglalt. De ha kiadási elképzeléseink fokozatosan mind megvalósulnak, a legdíszesebb köteteink is holt nyersanyagok maradnának, ha nem jutnak el rendeltetési helyükre és nem alakulnak élő, ható műveltséggé. A népdalnak hétköznapjaink kísérőjévé, mindennapi szellemi táplálékunkká kell válnia.

Az igazi népdalkultúra nem pusztán mennyiségi kérdés. Bizonyos számú népdal ismerete nélkül élményszerű népdalműveltség természetesen ki sem alakulhat. De a szám nem minden. Hiába ismer valaki „sokat", ha „készletéből" épp a legszebbek, a legértékesebbek és a legjellegzetesebbek hiányoznak. *Kiindulásnak* még mindig jobb kevesebb értékes népdal tudása, de jó ízléssel és fejlett stílusérzékkel párosulva, mely csalhatatlanul eligazodik a dalkultúra világában s így kezessége a „készletgyarapodás" egészséges irányának, mint sok elegyes dal ismerete olyan kezdetleges halláskészséggel, mely még egy régi

téka

nak kútjából hamisítatlan nehézvíz folyik. Máris lelki szemei előtt látja az ősi kisvárost mint az atomkutatás fellegvárát. Majd felkeresi egykori osztálytársát, a híres fizikaprofesszort, akitől kerülő úton szerzett információi végképp bizonyossá teszik előtte, hogy valóban egyedi eset fordult elő kisvárosunkban. Közhírré teszi hatalmas horderejű felfedezését, s a hatás leírhatatlan: a városka lakói fáklyásmenetet rendeznek főszerkesztőjük ablaka alatt, a főváros pedig hangosan derül a főszerkesztő és a fizikus rovására, ugyanis a kisváros „nagy" fiát egy vásári hőmérő tréfálta meg ilyen vaskosan. Az összeroppant főszerkesztő közéleti szereplése azonban nem ér véget: Korobal egy fővárosi vicclaphoz kerül, ahol újra városa hírnevének öregbítésén fáradozik. Korobal úr a harcos áldozatkészség és az elvakult lokálpatriotizmus különös keveréke. A pergő cselekmény, a szerző sajátos humora és a főhős érdekes alakja élvezetes olvasmánnyá teszi a kisregényt. Az Utunk *hasábjain már folytatásokban közölt mű tetszetős külsővel jelent meg, amelyet Kopacz Mária szép és találó grafikája díszít.* (Kriterion, 1971.)

Le Corbusier

Bucuriile esenţiale

Századunk nagy építészének 13 jelentős könyvéből kapunk szakszerűen válogatott, kétszáz lapnyi összefüggő ízelítőt. Marcel Melicson bevezetőjével és fordításában. Le Corbusier elméleti és gyakorlati munkássága túllépi az építészet határait, hiszen a századelő más és más értelemben jeles úttörője — Garnier, az első modern ipari várost tervező európai, Perret, az első követke-

téka

zetes vasbetonhasználó, Behrens, az első ipari formatervező — adott számára műhelybeli ösztönzést. Írásai tulajdonképpen mind vitairatok az ember új építőművészetéért, mely felhasználja a korszerű gépi eszközöket. A nagy francia építész-gondolkodó munkásságának ez a román összefoglalása ösztönzőleg hat a jövő kérdéseinek mai felvetésére, s hozzájárul hazai építészetünk modern kibontakozásához. (Editura Meridiane, 1971.)

Palocsay Zsigmond — Szilágyi Domokos

Fagyöngy

Kortárs líránk két eredeti tehetségének irodalmunkban páratlan vállalkozása ez a verskötet: páros-versekben, vagyis ugyanazon téma Szilágyi Domokos-, illetve Palocsay Zsigmond-féle feldolgozásában találkozunk benne korunk időszerű s a költészet örök kérdéseivel. A Fagyöngy *a szó nemes értelmében izgalmas olvasmány a versszeretőnek; a líra lehetőségei, az élmény megközelítésének filozofikusan elvonatkoztató (Szilágyi) és dzsungel-gazdagságúan tapasztalati (Palocsay) módozatai kerülnek itt éles megvilágításba. E két, egymástól nagyon különböző, rendhagyó költő műveiben mégis van valami közös nyugtalanság, amely összekapcsolja őket — egymással és e rendhagyónak érzett, minden előzőtől különböző, mégis azokra épülő korral. Érdekes megfigyelni a magyar költészet hagyományának másmás formában megnyilvánuló továbbélését Szilágyi és Palocsay gyakran „érthetetlenül modern"-nek nevezett, de sajátos struktúrával, belső logikával rendelkező költeményeiben.* (Kriterion, 1971.)

stílusú népdal és egy hallgató között sem érezne különbséget.

Pedig az ízléssel még sok baj van. Óvodáinkban még javában dívik a „Repülve jön egy madárka" — „népdal" gyanánt — (sok helyütt meg éppenséggel csak ilyesmit énekelnek), sok iskolánkban — ha egyáltalán dalolnak — még mindig előtérbe kerülhet az „Elfogyott a krumplileves" — szintén „népdal" gyanánt. De az ízlés, sajnos, gyakran sokkal avatottabb körökben is elbizonytalanodik. Nem mind népdal, amit egy hetvenéves parasztasszony énekel, csak azért, mert hetvenéves és falusi, és aminek helye és szerepe lehet egy átfogó zenei monográfiában, nincs egy 4—5 perces tévé- vagy rádióadásban vagy egy együttes magánszámai között. S ami a hiteles összkép érdekében egy monográfiában egyenesen szükséges, nem biztos, hogy annak egy újságoldalnyi válogatásban is okvetlenül helyet kell szorítani. A pusztán ösztönös ráérzést folyamatos képzéssel és önképzéssel mind szélesebb körű és elmélyültebb *tudatos hozzáértéssé* és biztos stílusérzékké kell fejleszteni. És mindenekelőtt „fent", azok körében, akiknek valamilyen irányító szerepük vagy beleszólási lehetőségük van a népdal terjesztésében — a kórusmozgalom, a népi alkotások házai, a népi együttesek, a hivatásos és a műkedvelő népdalénekesek művészeti irányítói körében, de még „fennebb" is: a kiadó, a sajtó, a rádió, a tévé, a hanglemezgyártás folklórügyeit intézőinek köreiben. Igazi népdalkultúra nem alakulhat ki a folklorisztikai ismeretek gyarapodása, a leglényegesebb kérdések megértése, népdalaink, népzenénk, zenei anyanyelvünk és népköltészetünk rendszerének és formavilágának, stílusjegyeinek, művészi sajátosságainak (például népi hangsorainknak) és szépségeinek tudatos megismerése és felismerése nélkül.

Ebben a vonatkozásban is számot adhatunk biztató kezdeményezésekről. Olyan „különös" népballada-estről például, amilyent a kolozsvári 3. sz. Általános Iskola (Csiszár Gyula vezette) irodalom-köre szervezett ballada-típusaink bemutatására. S olyan gazdagon szemléltetett és vonzó szabadegyetemi előadásokról, mint a Faragó Józsefé a székely népballadákról, legutóbb meg a Szenik Ilonáé népdalaink formavilágáról. Lényegében ezt a célt szolgálja — remélhetőleg majd gyorsuló ütemben — az *Ifjúmunkás*nak már említett rovata is.

Mindezek nagyon örvendetesek, mégsem tudnak megnyugtatni, mégsem tudnak kielégíteni. Többségükből ugyanis hiányzik a szándék és a hatékonyság egysége, s egymást kiegészítő szerepük sem megfelelő. Népdalkiadványaink egy része is elszalasztja az alkalmat a tudatosabb népdalkultúra fejlesztésére. Mintha sose lett volna *A mi dalaink* máig sugárzó példájával, vagy később a virágos sorozat! De ha annyi jegyzetet, mint például a *Balladák könyve*, mindegyik nem is közölhetne, teljesen csupaszon azért egy kiadványt sem lenne szabad útjára bocsátani.

Félreértés lenne e formák bármelyikét lebecsülni vagy sokféleségét kifogásolni — bárcsak erősödnének és terjednének, sokasodnának és válnának minél hatékonyabbá. De hiába jó könyvek, hiába órán

kívüli felbuzdulások. Amíg — s ezzel elérkeztem a legalapvetőbb feltételig — iskoláink (beleértve zenei szakiskoláinkat is) *zenei nevelésében* nem történik gyökeres változás és javulás, kezdve a tankönyvektől a szakemberképzésig és egyáltalán a zene tényleges elismertetéséig, nem számíthatunk lényeges előrehaladásra. Azt, hogy népdalaink mindenki közkincsévé, a tudatos népdalkultúra az általános műveltség szerves részévé váljék Kodály szellemében, csak órán és iskolán kívüli módszerekkel sosem fogjuk tudni elérni. A népdalkultúra biztos alapjait az iskolában lehet és kell lerakni. Pillanatnyilag azonban iskoláink többségében a népdal legfeljebb üres szólam, mint Vermesy Péter írta Bartók és Kodály szellemére hivatkozva: „A zenei anyanyelvre való nevelés ilyen szellemben történő *gyakorlata* helyett többnyire egy »a népzene kimeríthetetlen kincsestára«-szerű frázist adunk *elméletben* útravalóul a fiatalok kezébe, ezzel aztán vándorolhatnak a beattől Stockhausenig és vissza. Pedig a zenei anyanyelv, úgy is mint *közös* nyelv közönség—előadó—zeneszerző vonatkozásában, mindnyájunk számára létkérdés" *(Igaz Szó)*. Erről szólt bővebben Szabó Csaba már említett cikkében, s erre tért ki nyomatékkal Sütő András is a Magyar Nemzetiségű Dolgozók Tanácsának országos értekezletén.

Az iskolai zeneoktatás természetesen a tudatosabb népdalkultúra szempontjából is úgy központi kérdésünk, hogy közben az általános, „iskolán kívüli" feladatokat se meg nem szünteti, se ki nem sajátíthatja. Népdalkultúránk egészséges kibontakozásának egyik általános feltétele, hogy ne szakadjunk el a forrástól, ami nálunk még bőven buzog. Csokonai intelme ma is érvényes: „Hallgassátok figyelemmel a danoló falusi leányt..." Tudatos szublimálással *stílust*, eredeti népi hangszínt és előadásmódot is közvetlenül a néptől kell tanulnunk és kell tanulniuk elsősorban a hivatásos népdalénekeseknek. Minden gyűjtő tapasztalatból tudja, hogy nincs olyan vidék, amelyik ne rejtegetne „utánozhatatlanul" szép hangú népi tehetségeket, csak rájuk kell találni! Felejthetetlen művészi élményben lehet része gyűjtőnek és hallgatóközönségnek egyaránt.

Az emberek jó részének azonban nincs alkalma közvetlenül a helyszínen hallgatni a legtisztább forrást, még kevésbé felkutatni, megtalálni és kiválasztani. Ezért van különleges jelentőségük a jól szervezett népi művelődési seregszemléknek, vándorjellegük szélesítésének és a műkedvelő népdaléneklés ösztönzésének. Ezért lenne szükség a legtehetségesebbek minél gyakoribb szerepeltetésére a rádióban és a tévében, és ezért kellene legszebb dalaikból lemezsorozatokat szerkeszteni. Van ugyan már néhány sikerült népdallemezünk (gondolok elsősorban a Tóth Erzsébetére), de többségük csak kompromittálja népdalainkat.

Szépet szépen, de csak keveset? Talán ez lenne írásom legnagyobb félreértése. Kiindulásnak, igen. De a népköltészet is bejárhatatlan móriczi tündérkert. Magát szegényítené, ki helyben topogna, s nem indulna újabb és újabb barangolásra más és más gyümölcsöket ízlelvén.

Könczei Ádám

téka

Jean Dorst

Înainte ca natura să moară

A România természeti kincseiért érzett felelősség tükröződik abban a kiadói szándékban, mely e világsikerű könyvet a hazai olvasók számára hozzáférhetővé teszi. A kötet a természeti környezetbe még többé-kevésbé beleilleszkedő gyűjtögető, halászó-vadászó ember korától a természet ellen forduló technokráciáig — tehát napjainkig — tekinti át azt a bonyolult kapcsolatrendszert, mely az emberiség és a bioszféra többi része között évezredek óta alakult, s napjainkban rohamosan és aggasztóan módosul. A könyv bemutatja a természetvédelmi törekvések történetét, részletesen foglalkozik a demográfiai problémákkal, a talajpusztulás katasztrófáival, a kemizálás orvul támadó „biológiai bumerángjával", a civilizációs „dzsungelek" szinte reménytelen problémáival: az édesvizek, a tengerek és a légkör kémiai és radioaktív szennyeződésével. Külön értékeli a mesterséges életközösségek biológiai távlatait, valamint a természetes életközösségek oktalan feldúlásának kétes értékű hasznát és átkos következményeit. A megoldás útját keresve megvalósult példákra és tervekre hivatkozik, elgondolásokra, melyek segíthetik az ember kiegyezését a természettel, s a természetvédelemre, amely tulajdonképpen az ember védelme önmaga oktalanságai ellen. (Editura ştiinţifică, 1970.)

Németh László

Két nemzedék

Az életmű-sorozat egyik legizgalmasabb kötetét alkotják azok a tanulmányok, amelyek

téka

a Nyugat első és második nemzedékének íróit kortárs-közelből, kritikai szellemben, de irodalomtörténeti igénnyel mutatják be. A „Nemzedék születik" fejezetcím alá gyűjtött kritikák és az 1931-ben készült összegezés az akkori új nemzedékről (Erdélyi Józsefről, Illyés Gyuláról, Szabó Lőrincről, Tamási Áronról, Pap Károlyról, Halász Gáborról) elsődleges forrás-értékű a tudományos kutatás számára, de hasonlóképpen izgalmas újraolvasni a korabeli Németh-kritikákat is a harmincas és negyvenes évek magyar könyveiről, közöttük jó néhány erdélyi kiadványról (Áprily, Berde Mária, Reményik, Bartalis, Sipos Domokos, Karácsony Benő, Makkai műveiről). Megismerhetjük e kötetből a gyakorló színikritikust is. (Magvető és Szépirodalmi Könyvkiadó, 1970.)

Juhász Ferenc

Vázlat a mindenségről

Második verspróza-kötetét állította össze a mai magyar líra talán legeredetibb hangú alkotója, akinek többnyire a budapesti Új Írásban megjelent alkalmi prózáját csak tárgyában különíthetjük el hömpölygő, nagy sodrású verseitől. A költő maga így vall erről a műfajról: „A goethei-értelmezésű aktualitás ihletettje és terméke minden verspróza, mégis föltörhetetlen gömb-héjazatú, pórusos mészkéreg-tartály, gömbszerűen zárt, egy-jelentésű, akár a vers." A költészet nagyjairól, Baudelaire-ről, Petőfiről, Adyról, Juhász Gyuláról, Szabó Lőrincről, Radnótiról, Illyésről, ifjabb kortársairól, képzőművészeti alkotásokról vall bennük, de mindig önmagáról is, ez adja bekezdéseket nem ismerő „cikkeinek" sajátos varázsát. (Szépirodalmi Könyvkiadó, 1970.)

Kávéházi beszélgetés
Király László két kötetéről

1.

— Na, mondja, most miért hallgat? Miért nem tett pontot, vesszőt, kérdőjelt minden szakasz után? Hol vannak az írásjelek?

— Mert kérdőjellel válik egyszerű valósággá minden történet, strófa, még az egyszeregy is. Ha kitennénk a sok pontot, vesszőt és kérdőjelt, ami a kötetből hiányzik, akkor az álmatlanná vált éjszaka apró valóságkristállyá, idézhető felkiáltássá egyszerűsödne.

— Kiáltás? Kiabálás? Maga nem szereti a csendet?

— *„Aztán kiáltás:*

— *Fegyvereket kidobni!*

...

— *Hányan vagytok?*

— *Egyedül vagyok."*

— Na? Mit akar mindezzel?

— Semmit, azaz csak annyit, hogy „Nem szabad — motyogta —, nem szabad kutyákkal, nem szabad kutyákat uszítani az emberek ellen!"

— Na és? És ezenkívül még mit akar?

— „És Radnóti halott / ne álljatok sorba / az életre kérlek ne meneteljetek / Teste még ki se hűlt // Miért néztek ránk ilyen furcsán / Mit láttok a fejünk fölött / Csak ülünk a Kávéházakban / És beszélgetünk."

— Aha, és miről beszélgetnek?

— A fáradt asszonyokról, balladákról, a sziget-ről, és hallunk valami furcsa muzsikaszót.

— Konkrétabban kérem, szaxofont?

— Azt is.

— És a sziget, az hol van? Ott akart vadászni azzal a H. nevezetűvel?

— Nem, kérem, a sziget az más. „Ó, sziget, szigetek! Apró, málnaszemű halak! Meg kellene tanítani az embereket arra, hogy van ilyen sziget. Azaz nincsen, de lehet. Nincsen, de keresni kell mégis, ez lévén az egyetlen értelmes cselekedet." Kérem, én nem akartam vadászni, illetve akartam, de Afrikában; s azt a H. nevezetűt dupla vével és ipszilonnal írják: Hemingway. Tudja kérem, az író volt és meghalt.

— Jó, jó, tudom, de ki az a falábú öregember?

— Nem tudom, kérem.

— Hogyhogy nem tudja; nem maga írta? Itt azt mondja, hogy: „...az öregember elővett egy marék fehér cukrot / Esetlenül / egy marék fehér cukrot"?

— Igen, de csak a tények számítanak? „Csak a tények, melyek tőlünk függetlenül is léteznek, holott mind ez idáig azt hittem, és bíztam benne, hogy a tények valami tőlünk függő dolognak — vágynak, elképzelésnek, szándéknak, akaratnak — a következményei, s éppen ezért van bennük valami költőiség..."

— Hagyja csak, tudom ezt is, inkább beszéljen az *Éjszakai utazás*ról. Hová utazott? Kivel? Szépen a tartalmát!

— Kérem, ez a költemény a legragyogóbb bizonyíték arra, hogy én nem utaztam. Otthon ültem, késő éjszaka, amikor verték az ablakot. Épp azon töprengtem, hogy „Jajgató kis énekek virágzanak / minden szavunkban / mióta az elhulltak fájdalmával élünk", s „Megpróbáltuk kicsikarni a percet / mely föloldást hozhat", de „Hidegrázós hangon csikordult ránk / a villanyszékes / rakétás fém-idő / mely nem kegyelmez / az emberi mítoszoknak." S megkezdődött az éjszakai utazás. Bekopogni, számonkérni mindenkitől hitét, bűnét, „a városok szeszgőzös éjszakáit", Káint, Ábelt és a prófétát, mindent akartunk, hipnotizáltan valami csodás fölfedezésre várva, de csak elhallgatott kérdőjel, „S csak a halálra rémült asszonyok tekintete / parázslott felénk az éjszakában". Aszályos mezőket, gótikus tornyokat láttunk, semmi, semmi, csak kérdezősködünk: „Jó estét itthon van-e Jób úr / Jó estét itthon van-e Lót úr / Jó estét itthon van-e Judás", s az egész egy gazdátlan csónakba kerül, mely:

„pörögve bolyong lefelé a Dunán
s azt hiszem ott sikoltozik benne hangtalanul
egyetlen menekülésem"

„(De mondom / ki beszél itt atomról / Ki beszél itt utolsó ítéletről)", Csak éjszakai utazás, „ablakból kilógó fénylepedők", „véremből épített szerelem-mágla" „a sivatagos csillogó holdfényben".

2.

„... álltam, álltam és imádkoztam a gyűlöletért, és gyűlölet nincs, nincsen gyűlölet a bosszúhoz, egyetlen barátom, apám, csak a szél kezdett visítani, csak az állatok kezdtek körém gyűlni, mintha kővé meredtem volna, mert nincsen..." Ez a hiány az egyetlen erkölcsi többlet, amit egy háború-koordinátájú század megfogalmazhat. Jelentősége éppen az, hogy senki sem hiszi el. Mert mi lett volna akkor Thermopülai-nál? „Gondoljuk hát végig mit is tettünk volna?" Ott, ahol Király László szavaival: „minden, ami bennünk jó és nemes... megküzdött az ellenséggel." A látszólagos ellentmondás nem azonos a tízparancsolat „ne ölj"-e és a kereszteshábórúk közötti ellentéttel. A „nincsen gyűlölet a bosszúhoz" és a „bosszúálló vagy, ezért kénytelen vagy elnézni az ő bűnüket" — világos összegezése annak az erkölcsi hatalomnak, amely képtelen a rosszra, de nem bocsát meg; a bűnök feloldozhatatlanok. Ez az egyetlen humánus emberi kegyetlenség. Kegyetlen, mert végleges; humánus, mert lehetetlenné teszi a bűnök elfeledését.

És így kapcsolódik a vers- és a novellakötet élményanyaga: „Tartsa föl kezét aki már árva." Ebből az imperatívuszból születik a novellaskötet. Az a föltartott kéz, amelyik lemond a próbálkozásról, hisz benne a „kiéletlen jóság" áramlik; amelyik „elromlott tájolót, elromlott magasságmérőt, elromlott botkormányt" cipel — ezen a kézen úrrá lesz végül is a szorongás: „S ha a szorongás megjelent egyszer, többé el nem múlik." „És a muzsikaszó nem halkult,

téka

Cristian Popişteanu

România
şi Antanta Balcanică

A kritika egybehangzó véleménye szerint az utóbbi évek egyik legsikerültebb román diplomáciatörténeti monográfiája, amelyre — már első kiadása idején — felfigyelt a külföld (rövidesen megjelenik angol fordítása, mégpedig Arnold J. Toynbee előszavával). E 2. kiadás az előzőhöz képest gyarapodott: utószóként közli — még az angol változat megjelenése előtt — Toynbee említett bevezetőjét (az előszót ugyanis most is George Macovescu jegyzi). Idézzük az angol történész néhány megállapítását a Balkán-antant felbomlásának okairól: „Miért omlott össze a Balkán-antant? Mert tartóssága a kelet-európai államok e csoportja és a két nyugat-európai nagyhatalom szélesebb körű egyetértésén múlott volna. 1936-ban, amikor Franciaország és Nagy-Britannia hallgatólagosan beleegyezett a Rajna-vidék hitleri katonai visszafoglalásába, Kelet-Európát Hitler kezére adták a németországi náci rendszer felszámolásáig." (Editura politică, 1971.)

Traian I. Ştefureac

Evoluţia plantelor
oglindită în opere recente
de botanică filogenetică

A bukaresti egyetem neves botanikus-professzora a növényvilág fejlődéstörténetére vonatkozó kutatások mai állását tekinti át a szakirodalom fényében. Felméri a különböző rendszertani bélyegek fejlődéstörténeti értékét, a sejttan, öröklestan, élettan, biokémia, ökológia hozzájárulását az evolúciós gondolat elmélyítéséhez, és összefoglalja a fejlődéselmélet tanulságait a növényrend-

téka

szertanban. Könyvtárnyi hozzáférhetetlen szakkönyvet és közleményt pótol, éppen ezért vidéken dolgozó biológusok számára különösen értékes segítség a tudományág tizenkét nemzetközi szaktekintélyének megszólaltatása, véleményeik ismertetése a kötet egy-egy különálló fejezetében. Ugyancsak külön fejezet foglalkozik a növények szaporodásmódjának ismertetésével az evolúció különböző emeletein, és önálló fejezet tekinti át a hazai kutatások, közöttük a kolozsvári botanikai iskola eredményeit. A könyv — egy bővebb fejlődéstudományi sorozat nyitókötete — értékes darabja lehet valamennyi természetrajzos kézikönyvtárának, hiszen az evolúciós gondolat új eredményeinek ismerete nélkül nem képzelhető el a korszerű biológiai szemlélet. (Editura didactică şi pedagogică, 1970.)

Kacsó Sándor

Pe linie moartă

Örvendetes művelődési esemény, hogy ez a kisebbségi életforma csődjét bemutató, a mindenfajta nemzeti elfogultság ellen íródott regény végre eljutott a román olvasókhoz is, akiknek jelentős része már csak történelemkönyvekből ismeri azt a korszakot, amelyben és amelyből megszületett Kacsó Sándor könyve, a negyvenöt esztendeje, 1926—27-ben írott Vakvágányon. *Örvendeni lehet annak is, hogy a kiadó Vasile Grunea rangos tolmácsolásában juttatta el a román olvasók asztalára ezt a regényt. Örömünk azonban nem zavartalan, mert a fordítás sajnos nem az 1930-as teljes, hanem az 1957-es; oktalanul megcsonkított kiadás alapján készült.* (Dácia, 1970.)

nem erősödött többé, s nem lehet tudni, honnan ered, csak szólt, szállt a falu fölött, mint körözö, nagy örökkévaló madár." Ez az a kék madár, zöld madár, a verseskötet „zöld elefánt"-ja, amit Oscar Wilde-tól Rousseau-ig s Rousseau-tól Apollinaire-ig csodáltak; álmokat szőttek róla, s várták, várták, mert nem lehetett tudni, honnan ered, csak van, mint maga a jóság vagy a művészet.

3.

A kávéházi beszélgetés úgy indult, mintha hajnalig folytatódna, de ekkor a költő felállt és elment. A harmadik, aki végighallgatott, csak most mert megszólalni:

— Szerintem a novelláskötet sokkal érettebb, a verseknél sokkal árnyaltabb, egységesebb, tökéletes. Királyt idézni lehet, s ez nagy szó.

— Idézni? — szólalt meg a negyedik. — Idézni, ez olyan, mint a ráolvasás...

— Igen, de engedtessék meg nekem ennyi dogmatizmus, hogy Királyt idézzem. Barbarát, Gort, Santa Mariát, az *Elfelejtett Régi Énekek*et, az öreg Márkust, a fekete vadászt, s az *Alvó madarak*ból ennyit:

„Milyen szép
Én uram
istenem
élek."

Ágoston Vilmos

Szabó Tamás fotója

Három hazai kistükör

Örömmel és elismeréssel köszöntjük az IGAZ SZÓ idei 3. számát. Az egymás hangját felerősítő három bátor híradás az ország és a romániai magyarság három egymástól távoli településéről: a Bákó környéki Klézséről (Beke György: *Demse Antal Klézséről*), a Székelyföld peremén meghúzódó Brassó megyei Székelyzsomborról (Herédi Gusztáv: *Zsongó Zsombor*) és az Arad megyei Ágyáról (Zsibói Béla: *Vándormadarak*) méltán keltett feltűnést, mert a szociológia mint tudomány ugyan már korábban megújult és korszerűsödött, s a szociográfiának is helyreállt a becsülete, jó hírneve — gondolom, elég, ha utalok a KORUNK 1969-es szociográfiai számára és a MŰVELŐDÉS módszertani összefoglalóira —, de ilyen alapállású konkrét társadalomrajzban, felmérésben igen-igen szűkében vagyunk, sok még a bizonytalankodás és az elbátortalanodás. Napjainkban „igen megnőtt a kereslet az igazmondás iránt". Nagy a keletje a valóságfeltáró irodalomnak (melybe alaposan besegített a szépirodalom, úgyannyira, hogy már-már az egész terhet a maga vállára vette), legjavának átütő sikere a korszellem elhatározó megnyilatkozása, s ha az 50-es évek derekáig, legfeljebb végéig is jut el — Farkas Árpád találó kifejezésével: a valóságra *emlékező* irodalom —, „igazsága és üzenete van napjaink és jövendő éveink számára is".

E három írás viszont már közvetlenül birkózik jelenünk és jövőnk sorskérdéseivel. Szíven ütő tényeket, meggondolkoztató és figyelmeztető tüneteket tárnak fel. Zsomboron az egyke és az elvándorlás következtében a falu lakossága tíz év alatt a felére (!) csökkent. A gazdaság és a munkakedv leromlott, a fonákságok miatt a zsombori határ hozadéka az utóbbi években megcsappant. Herédi ugyanakkor a gazdasági bajok okainak feltárásában is messzire eljut. Igen tanulságos például, hogyan járultak hozzá a munkafegyelem megromlásához, a közvagyon felelőtlen kezeléséhez a be nem váltott ígéretek. Ágyán „a kocsma egy napi átlagos italforgalma 2500 lej. A szomszédos vegyesüzlet utolsó, harmadik negyedévi könyvvásárlási mérlege (három hónap!) 770 lej volt", az utóbbit is átszámolva egy napra: 2500 lejjel szemben 8 és fél.

Klézse lakói közül a század hatodik évtizedéig egyetlen egyből sem lett értelmiségi („mégcsak finánc vagy vasutas sem") — az azóta kinőtt értelmiségiek nagy része viszont eltépte még az idekötő hajszálgyökereket is, a falu és a mostani tanárok, tanítók többsége mérhetetlen távolságra él egymástól, s Kallós Zoltán kötete után ugyancsak felkapjuk fejünket, hogy a fonóban mesét még magyarul mondanak, de magyar éneket már alig tudnak a fiatalok. S a kétkulacsosságnak olyan példái idéződnek, mint a H.-é, aki „Bukarestig vitte a kérését, hogy nem kell Klézsén magyar iskola. De Róza leányát ő is Szentgyörgyre küldte, a magyar tagozatra." Mostanában senki sem írt többet, igazabbat, élményszerűbbet a csángókról, mint Beke. S bár Csángóföldön nagyon óvatosan szólnak terveikről, abbaabbahagyják, megint nekirugaszkodnak, mert „Csángóföldön vigyázni kell a tervezgetéssel, sok volt itt a keserű csalódás" — mégis mily erős a bizakodás. Okos, nagy tervek formálódnak a mezőgazdaság felvirágoztatásáról, a gyümölcstermesztésről s a csángók szellemi felemelkedéséről (nagyon elölről kell kezdeniük), anyanyelvi kultúrájuk emancipálódásáról. Nem lehet elfogódottság nélkül olvasni, hogyan fogadták a csángók és milyen hatást váltott ki bennük az újabban a moldvai relék által közvetített magyar tévé-műsor, és hogyan eskette össze Demse Antal a

gyergyói vőlegényt és a klézsei menyasszonyt. És 1970-ben (!) Demse Antal 150 születést jegyzett be az anyakönyvbe (családonként négy gyermek az átlag, a szomszédos Forrófalván meg hat), s a helybeli iskolákba 1250 (!) gyermek jár. Bekę Györggyel együtt szakad fel belőlünk is a szenvedélyes kiáltás: „Hej, Kalotaszeg büszke népe! Hej, kevély Homoród mente!..." S egy sóhajnyi „is": az óvodában Csicsó Antalné kis tanítványai már „azt is el tudják énekelni, hogy *Bújj, bújj zöld ág, zöld levelecske...*"

A három írás háromféle stílus, megmódolás — az egyik szenvedélyesebb és szárnyalóbb, a másik „szárazabban" értekező, s ez nem is lenne baj. Különösen Zsibói írására azonban nagyon-nagyon ráfért volna a jobb megérlelés, a túl sok zavarosság kiszűrése, a sokat markolás erőltetése helyett az érthetetlen módszerbeli következetlenség és pontatlanságok elkerülése.

Érdekesek a felfedett sajátos, eltérő jegyek, nem kevésbé az egymástól függetlenül megtalált, de szintén a valóság diktálta közösek (például az „asszonygazdaságok" kialakulása). Mind a három írás híven tükrözi a város és az ipar elhatározó szerepét a nagyarányú népességmozgásban, de jellegüknek megfelelően megmaradnak faluközpontú kutatásnak. Reméljük, előbb-utóbb a városközpontú szociográfiai kutatás is fel fog zárkózni.

Farkas Árpád szép, értő (és tiszteletre méltóan tartózkodó) bevezetőjéből ezt olvasván: „néha azonban az a különös érzésem, hogy valahol már ifjú és okos hadak gyülekeznek birtokba venni e szűzföldeket, talán a filozófia-karon, a Korunk-előadásokon...", nem állhatom meg, hogy el ne áruljam: jó ösztöne nem csalta meg. Ha még nem is hadak, de rajok nemcsak „gyülekeznek", hanem már át is estek a tűzkeresztségen. S épp a „Korunk fiataljai", akik a közelmúltban végeztek jól összehangolt, közös szociográfiai felmérését a Szatmár megyei Bogdándon. (Eredményeikről egyik közeli számunkban olvashatunk.)

S ha reménykedhetünk újabb hadak kirajzásában, ehhez bízvást jelentősen hozzájárultak az IGAZ SZÓ írásai.

K. Á.

A NEMZET TIPOLÓGIÁJA

(Revista de filozofie, 1971. 2.)

A nemzet tipológiája a politikai szociológia azon területe, amely a mai nemzetek csoportosításával foglalkozik. Elena Florea *Tipologia naţiunii. Principalele puncte de vedere* című cikkében több csoportosítási kísérletet mutat be.

R. A. Schermeron a gazdasági vagy a politikai tényezők viszonylagos túlsúlya alapján osztályozza a nemzeteket. Két fő típust különít el, amelyeket jobb szó híján „ec-pol" és „pol-ec" típusnak nevez. Az előbbi a gazdasági intézmények túlsúlyát jelzi (Nyugat-Európa nemzetei, Kanada, az Egyesült Államok, Ausztrália tartozik ide), az utóbbi a politikai intézményekét (ide tartoznak a szocialista nemzetek és a nemrég függetlenné vált országok legnagyobb része).

Volker Bornshier, Heide B. Dechmann és Manfred Dechmann a várnai VII. nemzetközi szociológiai kongresszuson felolvasott közleményükben a csoportosítás főbb szempontjának ugyancsak a gazdasági és politikai tényezőt tekintik. De ezenkívül figyelembe veszik a nemzetek *kulturális helyzetét* és általában mindazt, ami a *fejlődéssel* kapcsolatos.

A szerzők szerint a *MI* (Modern Industrial Society) típus a legfejlettebb, legnyitottabb. Tizenöt nemzetet sorolnak ide, az Egyesült Államokat és a nyugat-európai nemzetek legnagyobb részét. E típus belső politikai struktúrája nagyon hajlékony, a horizontális tagozódás erős a társadalmi rétegeknek a politikai és társadalmi életben való *minőségi* részvétele miatt.

A fejlődésben levő nemzeteket tartalmazó *M* típus 25 nemzetet foglal magában, közöttük a szocialista országok legnagyobb részét, néhány európai kapitalista országot (Ausztria, Görögország, Olaszország, Spanyolország) és más kontinensbeli országokat (például Japán, Brazília, Izrael, Mexikó). Az ebbe a típusba tartozó nemzeteket magasfokú vízszintes és függőleges tagoltság jellemzi. Nem ritka a vízszintes tagoltság (a nem-

zet belső struktúrái) és a függőleges tagoltság (politikai struktúrák) közötti konfliktus-helyzet.

Az *MS* és *S* típusok a „harmadik világ" nemzeteinek többségét foglalják magukban. Jellemzőjük a fejlődés és a függetlenség elvárásai s konkrét eredményei közötti meg nem felelésből származó *feszültség*. E nemzetek fejlődése anómiát eredményez „a hatalom nemzeten belüli megosztását irányító normák elégtelensége miatt". Állandó harc folyik a hatalom központosításáért és a központosítás ellen. A bizonytalanságot fokozza a nagy kulturális különneműség miatt előálló „teljes nemzeti megosztottság".

Végül a *TF* és *NF* típus a „harmadik világ" hagyományosan feudális és neofeudális társadalmait jelzi azon nemzeteket, amelyek politikai forradalmukat teljes egészében egy elitnek tulajdonítják.

A tanulmány szerzői szerint a nemzetek állandó mozgásban vannak, és a mozgás irányát a klasszikus kapitalista modellnek megfelelő, legfejlettebb *MI* típus határozza meg.

A polgári politológia kísérleteinek bemutatása után Elena Florea a polgári és a szocialista nemzet meghatározásaival foglalkozik. „Mivel a kapitalizmus sajátos történeti terméke — írja —, a polgári nemzet a termelőeszközök *magánkapitalista tulajdonán* alapul. A mélyen ellentmondásos osztálytartalom és a társadalom két alapvető osztálya közötti harc miatt nem lehet egységes, társadalmi-gazdasági és kulturális élete egyenlőtlen fejlettségű, nemzeti tudata ellentmondásos osztálytartalommal telített. A polgári nemzet kerete a nemzeti állam, amely a polgári érdekek megvalósításának és védelmének eszköze." Mindez — a szerző szerint — a *nemzeti kérdés* éles felvetődéséhez vezet, nemcsak a nemzetek közötti viszonyban, hanem valamennyi polgári nemzeten belül is.

Bizonyos történelmi körülmények folytán a nemzeten belül más etnikai eredetű lakosság is él: az együttélő nemzetiségek, amelyek kisebb vagy nagyobb mértékben megőriznek bizonyos jellemző vonásokat (nyelv, hagyományok, kultúra, sajátos lelki alkat). Egyes politikai-szociológiai munkák szerint (pl. George Eaton Simpson és J. Milton Yinger könyve) a többségi csoporttól eltérő eredetű lakosság két különböző és végletes minőségként létezhet: mint *együttélő nemzeti-* és mint *kisebbség*. Az együttélő nemzetiség meghatározás normális társadalmi állapotot tükröz: minden megkülönböztetés nélküli részvételt a társadalmi-politikai, gazdasági és kulturális-szellemi életben. Ez csak a *demokratikus társadalom* feltételei között lehetséges. Az együttélő nemzetiség egyik jellemző magatartása a *pluralizmus*. A szerzők szerint a pluralizmus „előfeltétele a dinamikus civilizációnak, a csoportok közötti cserének és kölcsönhatásának. A pluralizmus szokásos formája az a politikai és gazdasági egység, amely megtűri a kulturális, nyelvi és vallási sokféleséget". *Erőszakolt* asszimiláció körülményei között az adott népcsoport nem mint együttélő nemzetiség, hanem mint kisebbség létezik. A kisebbség attribútumai: alacsonyabbrendű társadalmi helyzet (státus), állandó elnyomásban-élés, az erőszakolt asszimilációt, a lakosság áthelyezését vagy kiirtását célzó politika. Egy ilyen politika ideológiai kifejeződése a nacionalizmus és a sovinizmus — állapítja meg Elena Florea.

A *szocialista nemzet* fogalmával kapcsolatban a cikk szerzője kiemeli, hogy a kutatók többsége nem ért egyet a *társadalmilag homogén (egynemű) nemzet* elnevezéssel. A szocialista nemzet a szocializmus építésének kezdetétől egészen az osztályok eltűnéséig nem lehet egynemű, még akkor sem, ha a létező társadalmi osztályok és rétegek alapvető gazdasági érdekei azonosak.

KORTÁRS IRODALOM ÉS MONDATKULTÚRA

(Új Írás, 1971. 3.)

Figyelmet érdemlő ankétot kezdeményezett az *Új Írás* szerkesztősége *Az emberi szó jelene és jövője* címen. Három kérdést intéztek a legismertebb magyarországi írókhoz: az első általában az emberi szó lehetőségeire vonatkozik a tudományos-műszaki forradalom korában, a második az anyanyelv állapotát illeti, a harmadik az élő magyar irodalom nyelvéről, stílus-változásairól faggatózik.

A válaszok természetesen különbözőek, de sok azonosságot is találunk bennük, amelyek meggondolkoztatók. Illés Endre szerint „Egy új nyelvújítás oxigéngazdag korszakában élünk. Kazinczyék pénzverdéje főként képzőkkel, mindenféle toldalékokkal, majd csonkí-

tásokkal dolgozott, a nyelven és a valóságon nemegyszer erőszakot téve. A mai nyelvújítás világunk, életünk, szokásaink anyagi és szellemi újrafelfedezése. Kíméletlen látás. Szellemes érzékelés és érzékeltetés. Meghökkentő tárgyilagosság. Metsző pontosság. Mindig nagy áramlás. Talán még soha nem volt ilyen erős az áramlás a népi nyelvből, a fiatalok nyelvéből, a hétköznapok szókincséből az irodalmi nyelvbe, és fordítva: az irodalomból vissza a hétköznapokba."

Kolozsvári Grandpierre Emil ugyancsak elismeri a szókincs rohamos gyarapodását, de figyelmeztet a nyelvtani sorvadásra: „... nyelvünk mai állapotának legveszedelmesebb kórtünete a mondatkultúra hiánya. Holott e nélkül nem születhet jó irodalom, se jó tudomány, nem számítva ide a matematikát, vegytant stb. A középiskolákban, sőt a főiskolákban sem kapják meg a tanulók a minden művelt embernek szükséges és hasznos stilisztikai, fogalmazási és gondolkodási alapot. Költőink többnyire nagyobbak prózaíróinknál, ami némileg megokolja, hogy a tanárok, az esztéták oly sokat foglalkoznak verselemzésekkel; a költészet magasrendű élvezet, a próza is lehet az, de amellett a prózára szükség van a mindennapok gyakorlatában. A próza elhanyagolása napról napra megbosszulja magát a pontatlan jogszabályok, rendeletek, használati utasítások stb. félreértésében. És amellett nyilván ebben gyökeredzik a különféle iszonyatos szakmai zsargonok kialakulása."

Nagy László ugyanezt a kettősséget látja: „Mondatszerkezeti romlás fenyegeti nyelvünket. Germánosan jelentkezik régóta, de mint újkori bomlottság is veszélyes. Nyilvánvaló a nyelvünk szótári gazdagodása. Gazdagodik tiszta foganással, összevonással, magyarítással. Ez örvendetes pusztán azért, mert a hanyatló nyelv nem gondoskodik jövőjéről, csak elfogadja az idegen szavakat, úgy döglődik." Hangsúlyozza a tudatos nyelvápolás, tanulás fontosságát: „Nem elég magyar anyanyelvűnek születnünk, tanulnunk kell magyarul a sírig. Árt az olyan ember is a nyelvnek, aki csak a szabályokhoz igazodik, aki megszállottan görcsöt görccsel tetéz, nem látva a legfőbb törvényt: a természetességet."

Weöres Sándor, a mai magyar nyelv egyik legnagyobb művésze, így összegezi saját tapasztalatát: „Magam arra törekszem, hogy a magyar nyelv lehetőségeit minden elképzelhető irányban kitapogassam. Egyrészt visszamegyek például most készülő Psyché versciklusomban a magyar nyelv százötven-kétszáz évvel ezelőtti, Kazinczy-kori állapotába, másrészt montázstechnikával igyekszem a mai költői vagy prózai nyelvet egészen a mondatok és szavak szétdarabolásáig hajlékonnyá tenni. Nagyon lényegesnek érzem a szőtt, font, kígyózó mondatokkal való kísérletezést, mert úgy érzem, ez gazdagítja leginkább a nyelvet; és arra kérem fiatal költőinket, ne elégedjenek meg a kattogó tőmondatossággal, hanem jussanak el a sok fölé- és alárendelést bonyolító mondatkígyókig és mondatszörnyetegekig."

Az írói ízlések sokfélék, de abban közösek, amit Illyés Gyula így fogalmazott meg: „Stílusa annak van, akinek mondatai fölrepülnek. A gyalogló madarak, ahogy emlékszem, nem énekelnek."

A SZÜRREALIZMUSRÓL — REALISTÁN

(Filmvilág, 1971. 5.)

Aligha van „izmus", amely a jelenkori művészetekben élőbben, szervesebben volna jelen, mint a szürrealizmus — noha köztudott, hogy a szürrealista kiáltványok, teóriák alapján létrehozott művek régen átkerültek a művészetek, az irodalom múzeumába, nem hatnak közvetlenül az olvasóra.

Ám ahogy a költészetben, a prózában vagy a drámában, a filmművészetben is „hangzatos nyilatkozatok és látványos gesztusok nélkül — ismét »divatba« jött a szürrealizmus. Bergman kezdte? Vagy Resnais a *Hirosimával* és a *Marienbaddal*? Esetleg Fellini, aki az *Országút* puritán realizmusától jutott el a *Nyolc és fél*, a *Giulietta és a szellemek*, a *Fellinisatyricon* barokkosan gazdag képzeletvilágáig? A lényeg az, hogy egyaránt jelen van Wajda és Godard, Tarkovszkij és Antonioni művészetében." Gyertyán Ervin tanulmányának érdeme, hogy a jelenség rögzítése mellett megkísérli az esztétikai magyarázatot is, mégpedig igen eredeti kiindulóponttal: egy jugoszláv esztétára hivatkozik, aki a szürrealizmus „antirealista" besorolására így válaszolt: „Azt mondják, hátat fordít a valóságnak. De hiszen a háta mögött is a valóság van."

Az ismert film- és irodalomesztéta továbbgondolja ezt a „bonmot"-t, s kifejti, hogy „mennél realistább, valósághozkötöttebb egy művészet formanyelve, annál alkalmasabb a szürrealizmusra is; hogy a szürrealizmus mint a hagyományos realizmus elleni lázadás kifejezőeszközeiben maga is a realizmuson alapszik". Mert „a szürrealizmus, miközben »hátat fordított« a valóságnak, felfedezte a »hátuk mögötti« valóságot: miközben a mindent elvető forradalmiság gesztusával fellázadt a hagyományos szerkesztés, mese, kauzalitás, stilizáció ellen, hogy mindezt felrobbantva nyersen, a maga legvalóságosabb belső világában ragadja meg emberi lényegüket (vagy legalábbis, amit annak vélt) — voltaképpen egy új szerkesztési, mesei, oksági, stilizációs elvet fedezett fel, rendszerint teremtett meg".

Gyertyán Ervin néhány filmtörténeti példával támasztja alá érvelését, írásának azonban a filmesztétikán túlmutató jelentőséget az ad, hogy más művészetek bevonásával (noha a bővebb kifejtésre itt nincs módja) érdekes összefüggésekre villant fényt.

„A szürrealizmus költői lehetőségei — írja a szerző — a maguk teljességében csak a realitással való konfrontációban bontakozhattak ki — elsősorban, ha nem is kizárólagosan, a groteszk különböző formáiban, amire Christian Morgensterntől József Attiláig vagy Prévert-ig annyi példát láthattunk, de ami tulajdonképpen Kassák szürrealizmusának is a lényegét alkotja. A műalkotás befogadója ugyanis — s ebben tetőzik paradoxonunk — minden alkotást realistán értelmez. A szürrealizmus is csak úgy válhat hozzánk szóló kommunikációvá — ha a valóságot ismerjük fel benne, ha képesek vagyunk a maguk reális világképében, értékrendjében elhelyezni, ha a maga szürreális jelenségvilágában valóságos lényeget fejez ki, impresszióvá, jelképpé, parabolává válik. Ebből adódik sajátos és egyedülálló költészete, de ebből adódik, hogy a szó stilisztikai értelmében korántsem homogén világ: szinte mindazok a stílusok és iskolák lehetségesek benne, amelyek a formanyelvüket, kifejezőeszközeiket a valóságimitációból eredeztetik, nem szürrealista művészi megnyilatkozásokban. Salvador Dali vagy Yves Tanguy a szürrealizmus naturalistái, Chagall a szürrealizmus impresszionistája vagy posztimpresszionistája — azért olyan elragadó. Buñuel a szürrealizmus szimbolistája — ebből ered Dantét idéző jelképi gazdagsága és gondolati mélysége; Kafka a szürrealizmus realistája — ezért tudja a valóság fejlődéstendenciáit olyan páratlan közvetlenséggel megragadni. S a humor világában ugyanezt mondhatjuk Chaplinre. A lélektani realizmust illetően Bergmanra, Fellinire és az utóbbi filmjeit illetően Antonionira is."

Ebben a sorban említi a szerző Jancsó Miklóst és némely japán film „modellező paraboláit" is.

INTÉZMÉNYESÜLŐ EGYÜTTMŰKÖDÉS

(Lumea, 379—380.)

Nicolae Ecobescu és Sergiu Celac *Reflecţii privind cadrul organizatoric al securităţii şi colaborării în Europa* (Gondolatok az európai biztonság és együttműködés szervezeti kereteiről) című kétrészes tanulmánya a következők szerint — tételesen — sorolja fel egy javasolt európai biztonsági együttműködési szervezet céljait:

A nemzetközi béke és biztonság megszilárdítása az európai földrészen, az összes résztvevő államok egybehangolt erőfeszítései és akciói eredményeként megvalósult kötelezettségek egységes rendszereként.

A népek szabadságra, függetlenségre, méltóságra, jogegyenlőségre, a haladásra, barátságra, együttműködésre, békés együttélésre irányuló jogos törekvéseinek előmozdítása.

A nemzetközi enyhülés és megértés légkörének kialakítása, ami lehetővé teszi minden nép, minden ország anyagi és szellemi erőforrásainak teljes hasznosítását, az illető nép és ország akaratának és szándékainak megfelelően.

A kölcsönös bizalom, a barátság, az együttműködés és a jószomszédi viszony fejlesztése minden európai nemzet között, függetlenül politikai, gazdasági, társadalmi rendszerüktől vagy fejlettségi színvonaluktól.

A részvevő államok politikai kapcsolatainak erősítése — függetlenül társadalmi rendszerüktől —, beleértve szerződések megkötését, az olyan intézkedé-

seket, amelyek arra hivatottak, hogy előmozdítsák és fejlesszék a népek és országok közötti békés együttműködést a nemzetközi jog és etika normái alapján.

A jogi szabályok elsődlegességének biztosítása a nemzetközi kapcsolatokban, a nemzetközi törvényesség megerősítése.

A részvevő államok erőfeszítéseinek egyeztetése azon feltételek létrehozásáért, amelyek lehetővé teszik az erőszakkal való fenyegetés kiküszöbölését, az államközi viszonyokban az erő alkalmazásának a törvényen kívül helyezését, Európa békéje és biztonsága tartós biztosítékainak létrehozását.

A részvevő államok között már felmerült, vagy a jövőben bekövetkezhető vitás kérdések csakis békés úton és békés eszközökkel való elintézésének elősegítése.

Az európai katonai enyhülésre és a leszerelésre vezető hatékony intézkedések megtárgyalása és elfogadása, beleértve a következőket: a fegyverkezési kiadások csökkentése, tartózkodás a más államok területén, vagy más államok területe szomszédságában folytatott hadgyakorlatoktól, vagy más természetű erőfitogtatástól, az idegen katonai támaszpontok felszámolása; minden katonai alakulat visszavonulása más állam területéről saját nemzeti határai mögé; a részvevő államok haderői létszámának csökkentése; atommentes térségek létrehozása, a nukleáris fegyver birtokában levő hatalmak kötelezettségvállalása, hogy nem használják ezt a fegyvert az atommentes övezetben levő államok ellen.

A műszaki és tudományos együttműködés kiterjesztése, mindenekelőtt a műszaki haladás legfontosabb ágazataiban (elektronika, kibernetika, informatika, automatika, távközlés); a nukleáris energia békés célú alkalmazása.

A cserék szélesítése és az együttműködési kapcsolatok tökéletesítése a művészet, a kultúra, az oktatás, valamint a közegészségügy terén.

Az együttműködés fejlesztése a környezet védelmében, küzdelem a levegő és a víz szennyeződése ellen; természetvédelem.

A tanulmány e része a tételek felsorolása után leszögezi: a részvevő államok erőfeszítéseinek az említett célokra történő összpontosítása nem jelentené Európa önmagába zárkózása, elszigetelődése irányzatának bátorítását. Az európai államok joga, sőt kötelessége részt vállalni azoknak a problémáknak a megoldásából, amelyekkel az egész emberiségnek meg kell küzdenie.

LÉVI-STRAUSS NYILATKOZIK

(L'Express, 1971. 1027.)

A párizsi folyóirat „háttér-rovatában" a strukturalista antropológia immár hatvanket éves megalapítója színes interjú keretében számos kérdésre válaszol, a tudós-etika maga megfogalmazta szellemében: „A tudós nem az az ember, aki a kérdésekre megfellebbezhetetlen válaszokat ad, hanem az, aki kimondja a nagy kérdéseket..." A következőkben ismertetjük az interjú néhány részletét.

Kérdés: Néha a marxisták az ön műveire hivatkoznak. Mi erről a véleménye?

Válasz: Nem hinném, hogy a marxisták hozzám tartozónak vallanák magukat. Inkább én volnék az, aki bizonyos tekintetben a magaménak vallottam Marxot.

Kérdés: Van egy korszaka, amelyet a marxizmus jelzett?

Válasz: Ez a korszak még tart. Marx tanítása szerint valamely társadalom ideológiája csakis azon konkrét viszonyok fényében válik érthetővé, amelyek az embereket a társadalmon belül egymáshoz fűzik, a világhoz, amelyben élnek és dolgoznak.

Marx — akinek az alépítmény és a felépítmény egymástól való megkülönböztetését köszönhetjük — főként az alépítménnyel foglalkozott, s csak vázolta a módot, ahogyan e kettő kölcsönös összefüggéseit megfogalmazhatnók. Éppen a felépítmények azon elméletéhez szeretnék hozzájárulni, amelynek Marx — ez irányú foglalatosságait meghaladó — fontosságot tulajdonított.

Kérdés: Az ön művei kivétel nélkül mind végüket járó vagy már kihalt társadalmakkal foglalkoznak. Milyen — jelenleg érvényes — tanulságokat vonhatunk le belőlük?

Válasz: A kérdésre több vonatkozásban lehet válaszolni.

Először is az a sok ezer emberi társadalom, amely létezett vagy még létezik, mindmegannyi kiművelt tapasztalás; az egyetlenek, amelyek alapján feltevéseinket megfogalmazhatjuk és igazolhatjuk; hiszen mi nem állíthatunk be kísér-

leteket, s nem ismételhetjük meg őket, mint fizikus vagy természettudós kollégáink, hanem az említett tapasztalások a lehető legbiztosabb eszközök egyikét szolgáltatják ahhoz, hogy megérthessük, tulajdonképpen mi megy végbe az ember szellemében, hogyan is gondolkodik az ember. Ez volna tehát az etnológia haszna, ebben az értelemben támaszthatunk vele szemben igényeket hosszú távon.

Kérdés: Hát rövid távon?

Válasz: Történelmi társadalmainkban is vannak olyan jelenség-szigetek, amelyekre azonos módszerek alkalmazhatók. Így például a vidéki élet bizonyos vonatkozásaira. Laboratóriumom egy csoportja négy esztendeje közvetlen ankéttal tanulmányozza Bourgogne egy faluját. Hozzáfűznék még néhány területet, amelyen belül a megtartás, az alkotás és a fejlődés tényező tökéletlenül illeszkedne bele a közösségi élet tudati parancsolataiba: művészet, divat, étkezési szokások... Viszonylagos függetlenségük folytán a jelentéktelenebb területek nagyítóként tükrözve tárhatják fel kultúránk nagyon jellemző és mély aspektusait.

Végezetül még csak annyit: az etnológia alkalmas arra, hogy bizonyos szerénységre késztessen bennünket; önmagában már ez is elegendő volna létének igazolásához. Az etnológusok arra hivatottak, hogy tanítsák: életmódunk nem az egyetlen lehetséges életmód, másfélék is lehetségesek, sőt, azok lehetővé teszik bizonyos embercsoportok számára, hogy rátaláljanak boldogságukra. Az etnológia szerénységre int bennünket, arra, hogy más életmódokat is tiszteletben tartsunk. Tegyük hozzá: az etnológusok tanulmányozta társadalmaktól tanult leckék azért is megszívlelelendők, mert ezeknek a társadalmaknak sikerült az ember és természeti környezete között kialakítaniuk azt az egyensúlyt, amelynek titkát, értelmét mi elvesztettük.

Kérdés: Vajon elképzelhető-e, hogy az etnológia egy szép napon megújítja ismereteinket az emberről, nyíltabbá, „emberibbé" nemesíti őket?

Válasz: Boldog volnék, ha így lehetne, de ezt azért nem merem remélni.

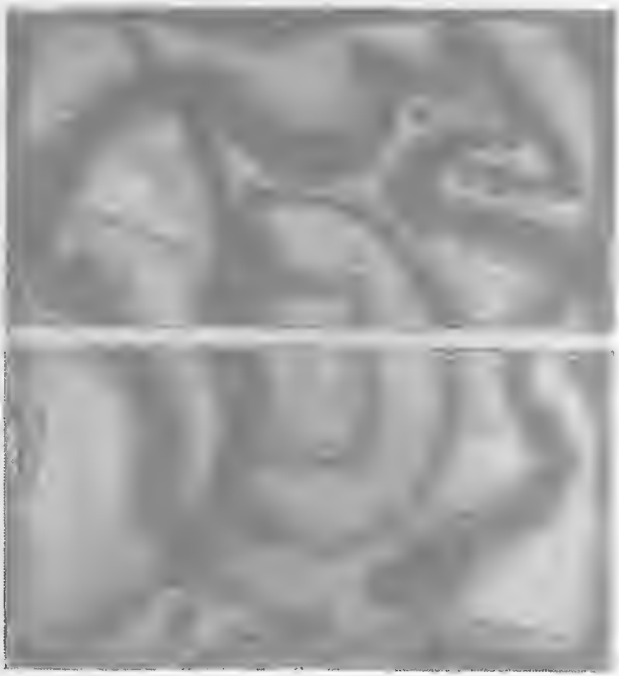

Feszt László grafikája

LEVELEK A SZERKESZTŐSÉGHEZ

Emlékezés Gaál Gábor „uram"-ra

Örömmel olvastam sajtónk ünnepi megemlékezését Gaál Gábor születésének 80. évfordulójáról. Ebből az alkalomból idézek fel egy régi epizódot.

1931-ben a máramarosi kommunista mozgalomba kapcsolódva és felelősségteljes feladatokat vállalva különösen a propagandatevékenységben nagy súlyt helyeztünk arra is, hogy a műveltebb munkásrétegekhez és az úgynevezett szimpatizáns szellemi munkásokhoz eljuttassuk a marxista ideológia termékeit, a párt irányítása alatt megjelent folyóiratokat, lapokat. Ebben a szellemi erjesztő munkában nagy segítségünkre volt a Gaál Gábor szerkesztésében megjelenő *Korunk*. Minden számát nagy érdeklődéssel vártuk és olvastuk. Sok cikke ideológiai iránytűként szolgált, kisebb csoportokban, összejöveteleken fel is dolgoztuk, megvitattuk, így a folyóirat mind nagyobb szerepet játszott az öntudatos munkásság és a vele szolidaritást vállaló entellektüelek ideológiai formálásában és informálásában, marxista műveltségük kialakításában.

Az 1931-es évtől kezdődően öcsém, Kazár Jenő újságíró segítségével magamra vállaltam a *Korunk* helyi terjesztését. Havonta hozzávetőleg 10 példányt adtunk el. A példányok vásárlói között voltak szellemi és fizikai munkások. A nehéz anyagi viszonyok között élő munkások sokszor társultak egymás között, hogy megvehessék a *Korunk* egy-egy példányát. Minthogy abban az időben ilyen széles profilú román nyelvű folyóirat, mely huzamosabb ideig legálisan megjelent volna, nem létezett, román nemzetiségű szimpatizáns értelmiségiek is akadtak a lap olvasói között. Így talán nem érdektelen megemlíteni Dr. Vasile Kindri vármegyei főügyész, vezető nemzeti parasztpárti politikus nevét, aki ismertté vált az erdélyi forradalmi munkásmozgalomban mint Aradi Viktor önkéntes védője az 1928-as kolozsvári kommunista „nagy perben".

Ilyen körülmények között az akkori rendfenntartó közegek (rendőrség, siguranca) szemében mindinkább vörös posztó lett a *Korunk* folyóirat; példányaival számtalan házkutatás során találkoztak egyszerű munkások lakásán is, ezeket több esetben „kommunista bűnjelként" önkényesen elkobozták. Ily módon igyekeztek megfélemlíteni az olvasókat, minthogy a lap legálisan jelenvén meg, bűnügyi vagy más rendőri eljárást nem indíthattak ellenük, és annak ugyanezen okból a terjesztését sem tudták törvényes eszközökkel megakadályozni. Ezen önkényes eljárásnak azonban az lett a következménye, hogy több szimpatizáns olvasó nem merte a folyóiratot a saját nevére előfizetni, amit úgy ellensúlyoztunk, hogy az illetőknek a *Korunk* példányait havonta házhoz szállítottuk.

A terjesztéssel kapcsolatos tevékenységem szükségessé tette, hogy a szerkesztőséggel és a kiadóhivatallal, melyet ugyancsak Gaál Gábor látott el, levelezést folytassak. Nagy meglepetésemre Gaál Gábor „tisztelt uram!" megszólítással tüntetett ki leveleiben, amit én rideg üzleti hangnak tekintve sértésnek vettem mint zöldfülű, fiatal kommunista. Erre én azért is „tisztelt elvtárs" megszólítással válaszoltam. De én hiába vártam, hogy a sértésnek vett megszólítással kezdődő levelek megszűnjenek. Így a „tisztelt uram" és „tisztelt elvtárs" megszólítású levelek hosszabb ideig jöttek és mentek. (Szegény Gaál Gábor, kétségbeesetten küldte nekem a „tisztelt uram" megszólítású leveleket, mert nem állott módjában engem levélben kioktatni az „uramozás" konspiratív szükségességéről. Én csak akkor kaptam észbe, amikor értesítést kaptam Kolozsvárról, hogy Gaál Gábor szerkesztői szobáját alapos házkutatás során teljesen felforgatták.) Így kezdtem azután én is „uramozni" Gaál Gábort a vele folytatott levelezésben.

Máramarossziget, 1971. március

Katz Nándor
nyugdíjas

Kiváltságosoké-e a matematika?

Nemrég előadást kellett tartanom kollégáim előtt az axiomatika szerepéről a tudományos megismerésben. Miután röviden tisztáztam az axióma fogalmát, ismertettem egy axióma-rendszer felépítési elvét és az iránta támasztott követelményeket, valamint egyik érdekes és közérthető alkalmazási módját: az euklideszi geometria Hilbert kidolgozta axiomatikus felépítését, illetve a nem-euklideszi geometriák elvi kérdéseit. Hangsúlyozom, hogy igyekeztem a lehető legkevesebb matematikai fogalmat használni a közérthetőség kedvéért.

A kollégák egy része már eleve lemondott arról, hogy valamit megértsen, másik része feszülten figyelt egy darabig, majd elnézően mosolygott: hogyan lehet ennyi zagyvaságot kitalálni? (Ez a vélekedés később, a hozzászólások során is kiderült!)

Ma, amikor sokan arról „panaszkodnak", hogy az érdeklődés kezd eltolódni a reáliák felé, nagyon is meggondolkoztató az a tény, hogy egyetemet végzett emberek nem is próbálnak megérteni olyan kérdéseket, amelyeknek hozzá kellene tartozniuk az általános műveltséghez, s amelyek eléggé érthetőek ma már egy IX. osztályos tanuló számára is. Remélem, egyetlen humán szakos kolléga sem tekinti sértésnek a kérdés ilyen módon történő felvetését, hiszen csak az a célom, hogy felhívjam a figyelmet két alapvető dologra:

1. létezik egy megmagyarázhatatlan előítélet a matematikával szemben;

2. az oktatásnak általában és a matematikatanításnak különösen rengeteg a tennivalója avégett, hogy a tanulókat logikus gondolkodásra nevelje, s ilyen alapon általános matematikai műveltséget is nyújtson.

Mielőtt valamivel részletesebben kifejteném e két kérdést, még egy esetet szeretnék megemlíteni.

Az *Utunk* egyik számában K.I. azt fejtegeti, milyen segítséget nyújthat az irodalomtanítás a logikus gondolkodásra való nevelésben, s ezzel közvetve a matematikának is. Ezzel teljesen egyetértek. De többek között egy ilyen mondattal is találkoztam a cikkben: „Bolyai János egyidőben jött rá a XI. axióma nem igaz voltára és arra, hogy az apja rossz drámákat ír." Az állítás első része téves, mivel Bolyai arra jött rá, hogy a XI. axióma független a többi axiómától, s ha elfogadjuk igaznak, akkor az euklideszi geometriával dolgozunk. Ha azonban helyettesítjük egy neki ellentmondó axiómával, akkor ezzel és a többi axiómával egy újabb, ún. nem-euklideszi geometriához jutunk, amely — bármilyen furcsán hangzik is — éppen annyira igaz, mint az euklideszi geometria.

Ez látszólag egyszerű kis elírás, de mit szól hozzá egy tanuló, aki pontosabban ismeri ezt a kérdést, ti. ez a rovat középiskolásoknak íródott.

Ha egy nem irodalomszakos irodalmi témájú cikkében (tételezzük fel, hogy ilyen is akadna) ilyen melléfogást engedne meg magának, négy-öt kritikus tűzné lándzsájára mint elrettentő példát.

És itt eljutottam egy másik alapvető kérdéshez, amely szorosan összefügg az előbbi kettővel: ha megköveteljük egy reálszakostól, hogy bizonyos irodalmi vagy zenei műveltséggel rendelkezzék *(s ezt indokoltnak, természetesnek is tartom)*, akkor fordítva, miért nem kötelező az elemi fokú reál-ismeret a humánszakosok számára?

Úgy gondolom, túlságosan is gyökeret vert az emberekben az a tudat, hogy a matematika csak bizonyos számú „kiválasztott" számára megközelíthető. Ez a felfogás annál is inkább veszélyes, mivel nagyon gyakran találkozunk tanulóinknál ezzel az elvvel: minek tanuljam, ha úgysem értem meg?

A *Korunk* múlt évi 11. számában megjelent *Miért érthetetlen a matematika?* című cikkében megismerjük Edouard Labin francia professzor rendkívül érdekes okfejtéseit, és nagymértékben egyetértek azzal a véleménnyel, hogy a matematikai tudatlanság legfőbb oka a helyes gondolkodás készségének hiánya. Ezért is tartom jelentős meglátásnak azt, amit Kovács Kálmán fejteget Labin cikkével kapcsolatban (*Korunk*, 1971. 5), hogy ti. a matematika tanításában az axiomatikus módszernek egyre nagyobb szerepet kell kapnia. Számtalanszor megfigyelhetjük tanulóinknál, hogy elsajátítják a matematikában vagy fizikában bizonyos feladat-típusok megoldásának logikai menetét, de ha csak egy kicsit is variáljuk a típust,

már tehetetlenül állnak az újabb feladat előtt. Ez azt jelenti, hogy a logikai menetet mechanikusan „vésték be", és szorosan kötik a betanult típushoz, de a törvényt alkotó módon már nem képesek eltérő esetben is alkalmazni.

A logikus gondolkodás hiánya még szembetűnőbb akkor, amikor összefüggéseket kell felismerniük különböző fejezetek között. A matematikaoktatásban éppen ezért nem arra kellene törekedni, hogy hatalmas ismeretanyagot zúdítsunk a tanulók fejébe, hanem már kisiskolás koruktól kezdve játékos logikai feladványokkal, rejtvényekkel, szórakoztató matematikai játékokkal kezdjük meg a helyes gondolkodási készség kialakítását és állandó fejlesztését.

Ezzel el kell érnünk oda, hogy a líceumokba (nem is beszélve a főiskolákról és egyetemekről) már olyan tanulók jussanak, akik képesek a logikus gondolkodásra.

Az érettségizett tanulóknak minimális matematikai műveltségük kell, hogy legyen, amelynek tapasztalatom szerint a munkában, de még a napi élet egyszerű kérdéseinek megoldásában is nagy hasznát vehetik.

Segesvár, 1971. március

Farkas Miklós
tanár

A KORUNK HÍREI

Április 2-án Nagybányán, 3-án Máramarossziget en találkozott a szerkesztőség a helybeli értelmiséggel. Balogh Edgár a lap készülő súlypontjait mutatta be, Herédi Gusztáv a cselekvő művelődésről adott elő, Banner Zoltán Ady, Dsida és Szilágyi Domokos verseiből szavalt. Hozzászólt többek közt Nagybányán Balogh Béla, Hoblea István, Pusztai János, Máramarossziget en Gáspár Árpád, Katz Nándor, Kleinsek Klára, László János, Szíjgyártó András.

Április 6-án a magyar szakos tanárok kolozsvári továbbképző tanfolyamán Herédi Gusztáv és Könczei Ádám beszámolt a Korunk szerepéről a hazai magyar folyóiratkultúrában.

Április 21-én Nagyváradon a szabadegyetem műsorán szereplő Korunk-előadások során Benkő Samu tudományos főkutató *Értelmiség és hivatás* címen adott elő.

Április 22-én Temesvárt a magyar főiskolai hallgatók Ady Endre Irodalmi Körében Tóth Sándor egyetemi előadótanár Gaál Gábor munkásságát méltatta.

Április 24-én Balogh Edgár a lap „súlypontos" számainak alakító vitáit ismertette az olvasókkal a sepsiszentgyörgyi Városi Könyvtárban.

HELYREIGAZÍTÁS. 1971. 3. számunkban Ligeti József Kortársi jegyzetek Gaál Gáborról **című írásában a 387. lapon az eredeti szöveg szerint „Dienest a saját lakásán keresték fel és verték meg jobboldali diákok", vagyis nem Dienesnét, ahogyan a sajtó ördöge diktálta.**

A 4. szám 560. lapján hibásan közöltük Miron Radu Paraschivescu halálozási évét, helyesen: 1971.

Intreprinderea Poligrafică Cluj, str. Brassai nr. 5—7. 3214/1971

42101

Sumar

Nagy György: Noţiunea de naţionalitate 663
Constantin Vlad: Definiţia naţiunii 674
Mikó Imre: Naţiune şi naţionalitate 681
Ilie Rădulescu: Convieţuire — interacţiune 692
Gáll Ernő: Etnos şi etos 695
Constantin Lăzărescu: Suveranitate naţională — internaţionalism socialist 706
Balogh Edgár: Scrisoare către tineri 719
Zirkuli Péter: Poezie 723
Németi Rudolf, Szász László, Török László, Sipos Attila, H. Szabó Gyula, Markó Béla, Nagy Gyula, Csortán Ferenc, Gaal György: Mărturisiri 724
K. Papp László: Universul lui Jancsó Miklós 730
Salamon László: Amintiri 741

OGLINDĂ

Fábián Ernő: Viaţa din provincie 753

NOTE

Gyöngyösi Gábor: Monolog despre o monodramă 759
Tamás Gáspár Miklós: În amintirea unui filozof modest 761
Banner Zoltán: Umbra noastră pe perete 762

VIAŢĂ INTERNAŢIONALĂ

Kallós Miklós: Fenomenul J.—J. S.—S. 765
Igor S. Kon: Conflicte naţionale în ţările capitaliste 770
Dieter Wild: Moarte neprecupeţită — pentru America 778

TRIBUNĂ

Bretter György Polemică despre
Balázs Sándor teză şi antiteză 783

TINERET — EDUCAŢIE

Kovács Kálmán: Educaţie, gîndire, matematică 788

DOCUMENTE

György Dénes: „Turneele" lui Benedek Elek 795
Tamási Áron: Scrisoare din America 799

RECENZII

Kántor Lajos: Teatrul şi dezvoltarea conştiinţei (Pietre) 801
Könczei Ádám: Despre muzică populară 806
Ágoston Vilmos: Recenzia a două volume de Király László 812

POŞTA REDACŢIEI

Katz Nándor: Amintirea „domnului" Gaál Gábor 822
Farkas Miklós: Este oare matematica un bun al privilegiaţilor? 823

BIBLIOTECĂ, PANORAMĂ,
ŞTIRILE REVISTEI KORUNK

Nyári szabadsága előtt újítsa meg III. negyedévi előfizetését

KÜLFÖLDÖN

az alábbi lapterjesztőknél lehet előfizetni

a KORUNKra

AMERIKAI EGYESÜLT ÁLLAMOK (USA):
— Fam. Book Service, 69, Fifth Avenue South 8 F. New York 10003 N. Y.

ANGLIA: — Central Books Ltd., 37, Grays Inn Road London WC 1

ARGENTÍNA: — Libreria Hachette S. A. Rivadavia 739/43 Buenos Aires

AUSZTRIA: — Globus-Zeitungen — 1200 Wien, Höchstädtplatz 3

CSEHSZLOVÁKIA: — Artia, V Smečkach (0 — Praha I
— Slovart, AG—Gorkého 17 Bratislava

FINNORSZÁG: — Akateeminen Kirjakauppa — POB 128, Helsinki 10

FRANCIAORSZÁG: — Agence Littéraire et Artistique Parisienne 23, Rue Royale, Paris 8e

IZRAEL: — Lepac Ltd. 15. Rambam Street, Tel Aviv

JUGOSZLÁVIA: — Jugoslavenska Knjiga-Terazije 27 Beograd
— Forum, 1, Vojvoda Misica — Novisad

KANADA: — International Subscription Agency-Periodica 5090 Papineau, Montreal 34

MAGYARORSZÁG: — Kultúra POB 149 — Budapest 62

NÉMET DEMOKRATIKUS KÖZTÁRSASÁG:
— Deutscher Buch Exp. u. Import — Leninstrasse 16, Leipzig 701

NÉMETORSZÁG SZÖVETSÉGI KÖZTÁRSASÁG:
— Kubon & Sagner, POB 68 — München 34

NORVÉGIA: — Norsk Bokimport — POB 3267 — Oslo

OLASZORSZÁG: — So. Co. Lib. Ri Export-Import, Piazza Margana, 33, Roma

SVÁJC: — Pinkus & Cie, Froschaugasse, 7, Zürich

SVÉDORSZÁG: — D. C. Fritze — Fredgatan 2, Stockholm 16

SZOVJETUNIÓ: — Mezsdunarodnaja Knyiga, Moszkva — G—200 (Международная книга, Москва—г—200)

Külföldről előfizetéseket elfogad és további felvilágosításokkal szolgál a bukaresti Libri is. Címe: I.C.E. LIBRI. Departamentul Periodicelor, Calea Victoriei 126. P.O.B. 134—135. Bucureşti — R. S. România.

Külföldre bárhova elő lehet fizetni belföldről is minden jelentősebb városi postahivatalban

ÁRA 8 LEJ